

તપસ્વી રાજકુમાર.

સુખક
હાથિચાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

મકાલેક
જેઠાસાલી જેઠાસાલી ર હવે
અધિપતિ
ભાગ્યોદય-અમલોદય.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૮૭૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૮૫૨-૫૦ ૨૧૪૩૫૧૨

વિષય ૨ - :

તપસ્વી રાજકુમાર

અથવા

પદ્મિનિનો ઉપસંહાર.

લખનાર,

ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

આદ્ય તંત્રી ભારતજીવન.

સમ્પાદક, સસ્તીવાર્તામાળા—અમદાવાદ.

પ્રકાશક,

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

તંત્રી ભાગ્યોદય—અમદાવાદ.

સને ૧૯૧૮.

સંવત ૧૯૭૫.

દ્વિતિયાવૃત્તિ.

પ્રત ૧૦૦૦.

કીં. રૂ. ૧-૮-૦.

આ પુસ્તકના સર્વ હક પ્રકાશકે પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.

વિદ્યાપીઠ

અમદાવાદ

૭૯૭૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી લેખીરાઈ-સંગ્રહ

'VIRTOUS LIFE IS A REAL SOURCE OF HAPPINESS.

"Hard lot of man ! to toil for the reward
Of virtue, and yet lose it !—Wherefore hard ?
He that would win the race, must guide his horse
Obedient to the customs of the course:
Else, though unequalled to the goal he flies,
A meaner than himself shall gain prize."

Truth William Couper.

શ્રી ભાગ્યોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં જેઠાલાલ દેવશંકર દવેએ
છાપ્યું. ખાડીયા—અમદાવાદ.

સમર્પણ.

અનંત કૃપાનિધિ, અનંત દયાળુ
પરબ્રહ્મ પરાચણ પરમાત્માસ્વરૂપ

શ્રીમદ્ સદ્ગુરુ દેવ.

જેની કૃપાથી મન, વાણી અને કર્મ, પવિત્ર
ગતિ ધારણ કરે છે તેમનાજ ચરણ-
કમળમાં તેજ મન, વાણી અને
કર્મનું ફળ સમર્પણ.

લિ. ચર્ચરજ
લેખક અને પ્રકાશક.

તમે ગ્રાહક થયા છો કે ? સુંદર રસીક અને અધ્યાત્મ
રહસ્યથી ભરપુર-નવલકથામાળાના તમે ગ્રાહક ન
થયા હો તો આજેજ

અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક-નવલકથામાળા

ના ગ્રાહક થજો. તેના ગ્રાહક થવાથી પોણી કીમતે-જ્ઞાનમય અને
રસીક નવલકથાઓ, મહાન પુસ્થોનાં ચરિત્રો અને અધ્યાત્મરહસ્યને
સમજાવનાર ઉપયોગી વાર્તાઓ મળશે. જેનું પહેલું પુસ્તક

સર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરકૃત

વહુ ઠકુરાણી

હાલમાંજ બહાર પડ્યું છે. યોગ્ય સ્ત્રી પોતાના પતિને શી રીતે
સુધારી શકે છે, પ્રપંચીઓની રાજખટપટ; સત્યનો જય, પ્રેમથી
શત્રુઓને વશ કરવાની રીત વિગેરે વિષયો રસીક ભાષામાં, સર રવિ-
ન્દ્રનાથે ગુંથ્યા છે. આ લેખકને ગીતાંજલી લખવા માટે સવા લાખ
રૂપિયાનું ધનામ મળ્યું છે. પુસ્તક દરેકને વાંચવા લાયક છે. કી. રૂ. ૨
છતાં સ્થાયી ગ્રાહકને રૂ. ૧-૮ માં મળશે. બીજું પુસ્તક

મારું જગત્ત્રિમણુ.

દુનિયાંની મુસાફરી કરી, જાત મહેનત કરનાર, સર ઐઝાક
ન્યુટનનું જગત્ત્રિમણુ-આ પુસ્તકમાં આપ્યું છે. પુસ્તક રસીક, બાળ-
કોને ને વૃદ્ધોને વાંચવા લાયક, પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છા રાખનારને નવું
જીવન આપે છે. કી. રૂ. ૨ પણ સ્થાયી ગ્રાહકને રૂ. ૧-૮-૦

આવાં ઉપયોગી પુસ્તકો દર વર્ષે બહાર પડશે. સ્થાયી ગ્રાહકોએ
માત્ર ૦-૮-૦ ડીપોઝીટ આપવા પડશે. તે પછી તેમને દર પુસ્તક
પોણી કીમતે વી. પી. થી મોકલાશે. પુસ્તક ગ્લેઝ કાગળ, પાંકુ પુકું અને
કીમત સસ્તા સાહિત્યના ધોરણે રાખવામાં આવી છે આજેજ ગ્રાહક થજો.

વ્યવસ્થાપક-અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક નવલકથામાળા-અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

ગુર્જર પ્રજામાં વાંચનની પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે અને વાંચનનાં સાધનો—ગ્રંથો—પણ વધતાં જાય છે એ આનંદની વાત છે. જે દેશની પ્રજામાં ઉત્તમ પ્રકારનું વાંચન પ્રવર્તે છે તેજ દેશની પ્રજા આદર્શરૂપ થાય છે, અને તેજ પ્રજા ઉન્નતિના શિખર ઉપર સુખ-વિભવ ભોગવે છે. ઉચ્ચ મનોવિચાર અને નિર્મળ પવિત્ર મનોવિકારવાળા ગ્રંથો વાંચક વર્ગના હૃદયમાં ઉચ્ચ સંસ્કારોની છાપ પાડે છે, ધર્મશાસ્ત્ર કથિત નીતિ, ધર્મ અને સભ્યતા શિખવે છે. ભારતવર્ષ એક વખત ઉચ્ચ સંસ્કારી પ્રદેશ હતો. કાળચક્રના ઉલટસુલટ આંટામાં અટવાઇને તેજ ભારતવર્ષના ઉચ્ચ સંસ્કારો આજે કાળના ચક્રનીચે દબાઇ ગયા છે. પરંતુ પાછલાં થોડાંક વર્ષ થયાં એ ઉચ્ચ સંસ્કારોને ખિલવવા દેશના જૂદા જૂદા વિદ્વાન નરનારીઓ યતન કરી રહ્યા છે. અને તે મહાન ઈશ્વર એવો દિવસ સત્વર ખતાવે કે જે દિવસે ભારતવર્ષ પોતાની પ્રાચીન ઉચ્ચ આદર્શ સંસ્કારોથી સંસ્કૃત થઈ જગતની સર્વ સમાજમાં ઉચ્ચ આદર્શરૂપ થાય. તેમજ ભારતને અસભ્ય—જંગલી—અર્ધનગ્ન—આદિ વિશેષણો આપી તેને તુચ્છ ગણનાર સમાજ સમક્ષ પોતાનાં ઉચ્ચ નીતિધર્મ ખતાવી તહેમનીજ દૃષ્ટિમાં ઉચ્ચ આદર્શ સ્વરૂપ ગણાય. ભારતવર્ષની સમગ્ર પ્રજાએ સ્વાભિમાન રાખીને પોતાના પ્રાચીન નીતિ, ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું અને ઉચ્ચ આદર્શરૂપ થવું એ તેમના પોતાનાજ હાથમાં છે. જ્યાં સુધી તેમ નહિં થાય ત્યાં સુધી સભ્ય ગણાતી પાશ્ચાત્ય સમાજમાં તેમનું સ્થાન નથી, તેમનું માન નથી, અને તેમને માટે જે અધમ વિચારો પ્રવર્તે છે તે વિચારો પણ અદ-

ભાશે નહિં, અને એવા વિચારો-વિકારો બદલાશે નહિં ત્યાં સુધી તેઓ સુખી પણ થશે નહિં એ નિશ્ચયજ. તેટલા માટેજ કહેવામાં આવે છે કે ગુર્જર ભાષામાં ઉત્તમ પ્રકારના ગ્રંથો પ્રકટ થાય અને ગુર્જર પ્રજા પોતાના ગ્રંથકારોને ઉત્તેજન આપી સાહિત્ય ભંડારમાં વૃદ્ધિ કરે તથા તે ગ્રંથો વાંચી પોતે સભ્ય મનુષ્યની ગણનામાં ગણાય, અને સભ્ય દેશોની પ્રજા જોડલાજ સમૃદ્ધિવાન થાય. ઉત્તમ પ્રકારના ગ્રંથોના વાચન મનન વડેજ પ્રાશ્નાત્મક સમાજ, જ્ઞાન, સુખ, અને વિભવના શિખર ઉપર ચઢયો છે તે ગુર્જરી પ્રજાએ વિસરવું જોઈતું નથી.

પ્રસ્તુત નવલકથા “ તપસ્વી રાજકુમાર ” વાંચતાં ગુર્જરી પ્રજાને તેઓના કેટલાક અનિષ્ટકારક સાંસારિક રિવાજોનું ભાન થશે જ્યાં સુધી એવા હાનિકારક રિવાજોમાં ફેરફાર થશે નહિં અને પ્રત્યેક જ્ઞાતિ પોતાની જ્ઞાતિમાં સુધારા કરશે નહિં ત્યાં સુધી તેઓ સુખી થશે નહિં. ઘણી ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓમાં એક પત્નિ જીવતી છતાં અને તે ભરપૂર વયસ્થામાં હોવા છતાં સંતાન પ્રાપ્તિની ઉતાવળમાં ઝટ બીજી પત્નિ કરે છે અને બે હોવા છતાં ત્રીજી પત્નિ કરે છે. આ રીવાજ મહા અનિષ્ટકારક છે. જ્યાં સુધી પ્રથમ પત્નિનું વય ગર્ભ ધારણને માટે યોગ્ય જણાય ત્યાં સુધી બીજી પત્નિ કરવી એ તો મહા દુર રિવાજ છે. એમાં કંઈ પણ શંકા નથી. પ્રસ્તુત ગ્રંથ લખનારે એવાં અનેક ઉદાહરણો જોયાં છે તેમાંનું એકજ ઉદાહરણ અત્રે દર્શાવવું યોગ્ય થઈ પડશે કે:-પ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના ૩૦ વર્ષના એક યુવાનને ૧૬ વર્ષની એક પત્નિ હતી છતાં તે ૧૨-૧૩ વર્ષની બીજી પત્નિ પરણ્યો. તે બંનેને સંતાન ન હોવાથી ત્રીજી પરણવાની તૈયારીમાં છે ! એવે સમયે તેને જ્ઞાતિઓએજ જે ચોક્કસ પ્રકારના નિયમો ઠરાવ્યા હોય તો એક પછી એક પત્નિઓનું લશ્કર ભેગું કરવામાં આવે નહિં અને યુવાન બાળાઓનો ગૃહસંસાર વિષવત્ થાય નહિ ? પ્રત્યેક જ્ઞાતિના આગેવાનોએ શુદ્ધ અંતઃકરણથી પોતાની જ્ઞાતિમાંના એવા અનિષ્ટકારક રિવાજો બંધ પાડવા જોઈએ અને તેને બદલે તેઓને સૌ પ્રકારે ઇષ્ટકારક હોય એવા રિવાજો દાખલ કરવા જોઈએ. આ નવલકથામાંથી ઇતિહાસ સાથે સાંસારિક ગૃહસ્થાશ્રમનું પણ દિગ્દર્શન થશે અને તે ઉપરથી ગુર્જર સમાજને કંઈક જાણવાનું શિખવાનું મળશે.

“ગુજરાતી” ની ભેટ “પદ્મિની” અથવા “ભસ્મીભૂત ચિતોડ” નામક નવલકથા મ્હારા વાંચવામાં આવી તે વખતેજ તેમાં એક પ્રકરણની ખામી જોવામાં આવી. રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ વાંચક વર્ગ જાણે છે કે ચિતોડના બાળક મહારાણા લક્ષ્મણસિંહના રાજ્યનો સર્વ કાર્યભાર તેમના કાકા મહારાણા ભીમસિંહ ચલાવતા હતા. તેઓ સિંહલદ્વીપવાસી ચોહાણ વંશીય હમિરશંગની કન્યા પદ્મિની સાથે પરણ્યા હતા. ” આખું સ્પષ્ટ વાક્ય વાંચવાથી શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે ક્યાં મેવાડ અને ક્યાં સિંહલદ્વીપ ? ક્યાં મહારાણા ભીમસિંહ અને ક્યાં પદ્મિની ? તેમની વચ્ચે ધણા માધ્યમનું અંતર છે. એટલે એ એનાં લગ્ન થવાનું કંઈક કારણ દર્શાવવામાં આવ્યું હોત તો વાંચક વર્ગને શંકાનું સ્થાન રહેત નહિં. એ સંબંધી “પદ્મિની” નવલકથામાં કંઈક લખાવું જોઈતું હતું. પરંતુ તેમ થયું નથી. એટલે સ્વાભાવિક રીતેજ એ સંબંધી એકાદ નવલકથા લખવાની મ્હારી ઇચ્છા થઈ હતી. પરંતુ થોડા વખતમાંજ શ્રીયુક્ત યોગિન્દ્રનાથ અક્ષેપાધ્યાયનું બંગાલીમાં લખેલું “તાપસ કુમાર” નામક પુસ્તક મ્હારા વાંચવામાં આવ્યું. તે પુસ્તકમાં મ્હારી શંકાનુંજ સમાધાન જણાયું. અને તેના ફળ સ્વરૂપ આ નવલકથા વાંચક વર્ગ સમક્ષ સાદર થાય છે. આ નવલકથામાં ઇતિહાસનું વસ્તુચત્કિંચિત હોવા છતાં તેના મૂળ બંગાળી લેખકે જે ખુબીથી વસ્તુસંકલના શબ્દચાતુર્ય અને વર્ણનશક્તિ દર્શાવી છે તે ઉપરથી વાંચક વર્ગને ઉત્તમ પ્રકારનું સાહિત્ય મળશે એમ જાણીનેજ પ્રસ્તુત નવીન કથા લખવાનું સાહસ કર્યું છે. ગુણજી ગુર્જરી પ્રજા તેનો આદર સત્કાર કરશે એવી આશા છે. ગુર્જર ભાષામાં ઉત્તમ પ્રકારનું વાંચન પ્રકટ થાય અને ગુર્જર બંધુઓ તહેને ઉત્તેજન આપી તે દ્વારા ઉચ્ચ સંસ્કારો પ્રાપ્ત કરી આતા ભારતિનું ગૌરવ વધારે એજ મનોભાવના છે. ઇતિ.

ભારતજીવન-મુખર્ષી.

વટસાવિત્રી.

૧૯૭૫.

ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

પ્રકાશકની પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ એકજ વર્ષમાં ખપી ગઈ હતી તે પછી કાગળોની મોંઘવારીથી તેની બીજી આવૃત્તિ છપાતાં વિલંબ થયો હતો. આ પુસ્તકની માગણી દિવસે દિવસે વધતી જવાથી છેવટે મોંઘવારીમાં પણ તેને છપાવી અમારા ગ્રાહકોના હાથમાં મૂકવાનો વિચાર કરી ને આ તેથી તે પુસ્તક તૈયાર કરાવ્યું.

આજકાલ નવલકથા અને વાર્તાનાં પુસ્તકો ઘણાં થઈ ગયાં છે. પણ જે વાર્તા વાંચ્યા પછી તેમાંથી મનુષ્યને કંઈ શીખવાનું કે પોતાનું વર્તન સુધારવાનું ન મળી આવે તેવી વાર્તાઓ જનસમાજ ઉપર સારી અસર કરી શકતી નથી. તેથી અમે અમારી વાર્તાઓ નિર્દોષ, રસીક અને જનસમાજ ઉપર અસર કરી શકે તેવીજ બહાર પાડવાનો વિચાર કર્યો છે. અને આ વાર્તા તેવી ઉપયોગી અમને જણાતાં તેની બીજી આવૃત્તિ પણ આવી મોંઘવારીમાં બહાર પાડી છે.

અમે આશા રાખીએ છીએ કે પ્રથમ આવૃત્તિ માફકજ આ આવૃત્તિ પણ લોકપ્રિય થઈ પડશે. અમારા ગ્રાહકો જે આવી નવલકથાઓને પસંદ કરશે તો હવે પછી દર વર્ષે એ-ચાર સુંદર, રસીક અને જ્ઞાન આપનાર વાર્તાઓ બહાર પાડવા નો અમે જે વિચાર રાખીએ છીએ તેમાં અમને મદદગાર થઈ પડશે.

અમદાવાદ
તા. ૨૮-૧૧-૧૮

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.
પ્રકાશક

॥ શ્રી સદ્ગુરવે નમઃ ॥

તપસ્વી-રાજકુમાર.

ઉપક્રમણિકા.

જમર પ્રદેશાંતર્ગત, આરાવલ્લી પર્વતનાં ઉન્નત શ્રંગો જાણે નીલ આકાશને સ્પર્શ કરવા હાથ લાંબા રહી રહ્યાં છે. સ્થળે સ્થળે મૂલ્યવાન પત્થરનાં કટકા, અપૂર્વ પ્રભા વિસ્તારી રહ્યા છે. પર્વતમાંથી વહેતાં પાણીનાં ઝરણો, જાણે પ્રકૃતિ દેવીના કાનની તૃપ્તિ કરવાને મધુર વીણા વગાડી રહ્યાં છે. પર્વતની ચારે દિશાઓમાં મનોહર બગીચો બની રહ્યો છે. કાંઈક સ્થળે રજતપિણ્ડ સમાન સફેદ પત્થરના બે કટકા થઇ, પોતાની પ્રભાવડે કાનનભૂમિને પ્રતિબિંબિત કરી રહ્યા છે. પર્વતોની ગુહાઓ, નિત્ય અંધકારવડે ઢંકાયેલી હોવાથી તહેને “અંધારી રાતનું કેદખાનું” કહીએ તો તે અતિશયોક્તિ નથી. પર્વતનાં ઉંચાં માથાઓનું ખરૂં માધુર્ય, વગળેથીજ સ્પષ્ટ રૂપે જણાય છે. જાણે મ્હોટા મ્હોટા વીર પોદ્ધાઓ, કાંઈ શત્રુનો અહંકાર ઉતારવા નૈયાર થઇ રહ્યા છે ! તેમની પાસે પડેલા શાલાખણ્ડના કટકા જાણે તેમનાં અસ્ત્રશસ્ત્ર રૂપ હોય એમ અનુમાન થાય છે ! પર્વતની ચારે દિશામાં—નિજન બ-

ગિચામાં—સિંહ, વાઘ, વગેરે હિંસક પશુઓનાં ટોળેટોળાં, સ્વતંત્રપણે વિહાર કરે છે. તેમની ભયંકર ગર્જના વડે સમસ્ત વનપ્રદેશ કંમ્પાય-માન થઈ રહ્યો છે. આવી ભયંકર ગર્જના સાંભળવા છતાં પણ પાસેનાં સ્થાનોમાં વિહાર કરતાં હરણુનાં ટોળાં નિર્ભયપણે જંગલનું લીલું ઘાસ ચરતાં જણાય છે, આ કેવું આશ્ચર્ય ! આ સ્થળે શું હિંસા થતી નથી ? સિંહ અને વાઘનું હમેશનું ભક્ષ્ય ગણાતા હરણો તેમની પાસે થઈને ચાલ્યાં જાય છે, છતાં તે વનરાજ તેમના તરફ નજર પણ કરતો નથી. શું આ સ્થળ પ્રકૃતિદેવીનું વિલાસ ભવન છે ? શું ત્યાં પ્રકૃતિ દેવીએ સર્વના ક્ષત્રમાં મોહમંત્રની ડુંક મારી છે ? શું તે દેવીએ પોતાનાં બાળકોને “ એક બીજનાં ભાઈ ” બનાવી રાખ્યાં છે ? એક સિંહ, એક હરણુને નજરે જોવા છતાં તેનું ભક્ષ્ય કરવાની તેને લાલસા ઉત્પન્ન થતી નથી ત્હેનું કારણ શું ? શું સિંહે પોતાની હિંસા કરવાની ટેવ છોડી દીધી છે ? હા, તેમજ છે. આ પ્રદેશમાં વસનાર પ્રત્યેક પશુ એક બીજને સહોદરરૂપ ગણે છે. પછી એક ગમે તેટલો બળવાન હોય; અને બીજું ગમે તેટલું નિર્બળ હોય તો પણ તે એક માતાના સન્તાન જેવાં થઈ રહ્યાં છે. પોતાના પ્રદેશમાં તેમણે “ ભાઈબંધી ” બાંધી છે. જતી સ્વભાવ તજ્યો નથી પરંતુ પોતાના પ્રદેશમાં નહિ ! ત્યાં તો સર્વ એક બીજના બંધુરૂપ થઈ રહ્યાં છે, આ મનોહર દ્રવ્ય જોઈ કાણ કહે છે કે જગતનાં ભયંકર પશુઓમાં પણ દયા, માયા નથી ! ફાડી ખાનાર પશુઓમાં દયા, માયા છે, અજ્ઞાન, અવાક પશુઓમાં દયા, માયા છે. નથી માત્ર શહેર ગામનાં મનુષ્ય પ્રાણીમાં ! નથી માત્ર શીખેલા ભણેલા યાત્રીઓ, પુરોમાં ! આ ગાદ વન-જંગલમાં મનુષ્યોનો પગરવ નથી, તેમ છતાં પણ વૃક્ષલતાની ઝાડીમાં આ એક ત્રણ દિવસનું બાળક ક્યાંથી

આવ્યું ? જૂવો, જૂવો ! એક મનોહર બાળક નિરાધાર, નિરાશ્રયપણે
 વન-જંગલમાં ક્યાંથી આવ્યું ? એની માતા કેવી પત્થર જેવી છાતીની
 હોવી જોઈએ ? શું તે નિર્દય, ઘાતરી માતા હશે ? શું તે કોઈ
 રાક્ષસી કે પિશાચિણી હશે ? શું તેના હૃદયમાં પોતાના બહાલા બાળક
 ઉપર પ્રેમ નહિ હોય ? ગમે તેમ પણ તે એક માતા હતી. ત્હેનામાં
 'પુત્ર-પ્રેમ' ન હોય એ કેમ બને ? જૂવો તે બાળક ભૂખનાં દુઃખે રડે
 છે ! તેના કમળનાં બિડાયલાં ફૂલો જેવાં કામળ નેત્રામાંથી આંસુની
 ધારા ચાલી જાય છે. જૂવો જૂવો, તે રડતું રડતું આમ તેમ તરફ-
 ડીયાં મારે છે ! તેની સ્થિતિ જોઈને પાપાણુ પણ પીંગળી જાય તેમ
 છે ! શું આ પર્વતના કંઠણુ પત્થરોમાંથી નિકળતાં ઝરણુ તે પત્થર
 પરથી પડતાં આંસુ તો નહિ હોય ? અહિં તે બાળકનું રડવું સાં-
 ભળે તેવું બીજું કોણુ છે ? માત્ર આરાવડ્ડીના પત્થર ! તેથીજ તેનું
 હૃદય પીંગળી જઈ આંસુ કહાડી રહ્યા છે ! તે બાળકને રડતાં છાતું
 રાખે એવું આ સ્થાને કોણુ છે ? કોઈ નહિ ! આ જંગલનાં પશુઓ
 ત્હેને છાતું રાખતાં નથી ! સુગંધિત પુષ્પો ઉપર ગુન ગુન શબ્દ
 કરી ભમતા મધુલોલુપ ભ્રમરો પણ તેને છાતુ રાખતા નથી ! બા-
 ળકને ભૂખ લાગી છે તેથી તે રડે છે છતાં પણ ભ્રમરો તેના મોંઢામાં
 ફૂલમાંથી ચુસેલું મધ રેડતા નથી ! શું ભ્રમરોને પણ દયા નહિ
 આવતી હોય ? આ દેખાવ જોઈ એવીજ ધારણા થાય છે કે જંગલમાં
 બધાંજ પોતપોતાના સુખને માટે મહેનત કરે છે ! કોઈને પારકાના દુઃખનું
 જ્ઞાન થતું નથી. કોઈ પારકાના દુઃખ કાપવા મહેનત કરતું નથી.
 સૌ સ્વાર્થનાં દાસ છે. કોઈને પરમાર્થનું જ્ઞાન નથી. કદાચ કોઈ
 પરમાર્થ કરતું હશે તો તેમાં પણ તેનો સ્વાર્થ રહેલો હશે ! મનુષ્યના
 મનની વાત કોણુ જાણે છે ? ફક્ત તે સર્વજ્ઞ ભગવાન !

અરેરે ! કાણુ અભાગિની, આ બાળકને જંગલમાં મુકી ગઇ હશે ! તેનો રડવાનો અવાજ, જંગલને કમ્પાવી મુકી આકાશમાં સમાઇ જાય છે ! અરેરે ! તેને કાંઈ જાનું રાખતું નથી ! ચારે દિશામાં હિંસક પશુઓનાં ટોળેટોળાં આમ તેમ ફરે છે, તે પણ બાળકના રડવાનો અવાજ સાંભળતાં નથી ! રડી રડીને બાળકનું ગળું ખેંસી ગયું છે, તેનો કામળ અવાજ ખોખરો થઇ ગયો છે ! તેનું સુવર્ણ-મય શરીર ઝાંખું પડી ગયું છે. તેનો અંદ્ર જેવો સ્નિગ્ધ ચહેરો કર્કશ થઇ ગયો છે. તેના ગળાની નસો સુઝી ગઇ છે. હવે ત્હેનામાં રડવાની શક્તિ નથી- તે બહુ રડ્યું છે ! ઘણું રડ્યું છે ! ખેહદ રડ્યું છે ! તેણે રડી રડીને કાંઈ મદદગારને માટે ખુમો પાડી છે પણ અહિં સાંભળે કાણુ ! અહિં તો સૌ પોતપોતાનું લક્ષ્ય શોધવાની ધુનમાં છે. સૌ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં મશગુલ છે. વનદેવિ ! મા ! તમારા શાન્તિમય નન્દન વન રાજ્યમાં, ત્રણ દિવસનું નિરાધાર બાળક પડ્યું છે ! બૂખે તે દુઃખી થાય છે ! દેવિ ! તે મરણતોલ થઇ પડ્યું છે ! ત્હેની રક્ષા કરો મા ! હે જંગધાત્રી માતા ! ત્હમે ત્હેની માતા થાઓ મા ! ત્હમારા આ હિંસા—દ્વેષ વગરના શાન્તિમય રાજ્યમાં કાણુ પાપી આ બાળકના પ્રાણ લેવા તૈયાર થયું હતું ! મા ! તું ત્હેના હૃદયમાં દયાનો એક છાંટો પણ નહિં હોય ? એનું પ્રજ્વલ્લ મુખકમળ જોતાંજ નિર્દય મનુષ્યના હૃદયમાં પણ સ્નેહની અમૃતધારાઓ ઝૂટી નિકળે એમ છે. જેનું મુખકમળ જોતાંજ જળનાં કમળ પણ લજ્જા પામે એમ છે. જે બાળકનું મુખપ્રતિન્દ જોતાં તપેલાં મનુષ્યનું હૃદય પણ શીતળ થાય એમ છે. કુધ ! અને તૃષા પણ ઉડી જાય એમ છે. દેવિ ! તેજ કામળ કમળફૂલ જેવા મનોહર, નયનારામ, કામળ પ્રાણના બાળકનો વિનાશ કરવા કોની ઇચ્છા થઇ

હશે ? શું તે પાપીનું હૃદય પત્થરથી ઘડેલું હશે મા ? ઓહો ! જણાય છે કે તે પાપાત્મા-દુરાત્મા-કૂરથી પણ વધારે કૂર હોવો જોઈએ ! ધિક્ક એવા પાપાત્માને ! ધિક્ક એવા પાપાણુ હૃદયને !

કામળ બાળકનો રડવાનો અવાજ જંગલનાં હિંસક પશુઓને કંઈને પહોંચ્યો છે ! તેઓ એક પછી એક ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યાં છે. કાષ્ટ સિંહ બાળકનો રોદનશ્રવણ સાંભળી આંખમાંથી આંસુ કઢાડતો બાળકના સ્થાનું જોતો ઉભો છે ! એક વાઘ લાંબી પુંછડી ઉંચી કરી જાણે બાળકને દુઃખી કરનાર નિર્દય માતા ઉપર ગુસ્સે લરાયો હોય તેમ રાતી આંખો કરતો ઉભો છે. એક હરણ જાણે તે બાળકની નિર્દય માતાની શોધ કઢાડવા જવાની તૈયારીમાં હોય તેમ ફાટી આંખે આમતેમ જોતું ઉભું છે. કેટલાંક હરણનાં બાળકો, રડતા બાળકના દુઃખમાં સહાનુભૂતિ દર્શાવતાં હોય તેમ તેની આસપાસ વિંટળાઈને ઉભાં છે ! બીજા કેટલાક સિંહ, કેટલાક વાઘ અને કેટલાંક હરણો બાળકની આસપાસ વિંટળાઈ તેના દુઃખનું કારણ શું હશે ? તેની મીમાંસા કરવા બેઠા છે અને જાણે ઉંડા વિચારમાં પડી ગયા હોય તેમ સ્થિર નેત્રે એક બીજના સ્થાને જોયાં કરે છે. વનદેવીને પણ જાણે દયા આવી હોય તેમ થંડા પવનને સાથે લઈ, બાળકના માથા ઉપરનું મ્હોટું ઝાડ હજારી તેને પવન નાંખવા લાગ્યાં ! અનેક ઝાડોના હાલવાથી સૂર્યનાં કિરણો ત્યાં પ્રવેશ કરી શક્યાં નહિ. શાંતિ-મયી વનદેવીના શાંતિ-નિકેતનમાં પ્રવેશ કરવાથી સર્વનાં અંતઃકરણ મુગ્ધ થઈ જાય છે, કારણ કે સૃષ્ટિકર્તાએ આ તપોવનમાં સર્વ મનોહર વસ્તુઓનું પ્રદર્શન ભરી શોભામાં વૃદ્ધિ કરી છે. આ નન્દન કનન સમાન વનવાટિકા એ ઋતુરાજનું રાજભવન છે. આ સ્થળે સર્વ ઋતુઓ સમાન રીતે પ્રદુષ્ટ થયેલી જોવામાં આવે છે. સર્વ પ્રાણીઓ

સુખપૂર્વક દિવસો નિર્ગમન કરે છે. અહિં દુઃખ નથી, પરિતાપ નથી !
 અહિં કાષ્ઠ કાષ્ઠનો રાજ નથી, કાષ્ઠ કાષ્ઠની પ્રજા નથી ! અહિં કાષ્ઠ
 કાષ્ઠનો વિશ્વાસવાત કરતું નથી, કાષ્ઠ કાષ્ઠની ચોરી કરતું નથી. અહિં
 દુકાળ નથી, મરડા નથી ! અહિં કાષ્ઠને કર ભરવો પડતો નથી !
 કાષ્ઠ કાષ્ઠની આડી ચુગલી કરી શકતું નથી. અહિં કાષ્ઠ કાષ્ઠની કાન-
 ભંભેરણી કરી શકતું નથી ! અહિં કળીયુગ પ્રવેશ કરી શકતો નથી,
 અહિં પક્ષપાતપણું પ્રવેશ કરી શકતું નથી ! અહિં તો સદા સુખ.
 સદા આનંદ, સદા સુકાળ અને સદા સત્યુગ ચાલે છે ! જેને જેમ
 ફાવે તેમ આહાર વિહાર કરી શકે છે. અહિં યોગમગ્ન થયેલા યોગી-
 ઓની ક્ષુધા નિવારણ કરવા માટે મા વનદેવીએ વૃક્ષો ઉપર અનેક
 પ્રકારનાં ફળ, ફૂલના જૂમળા તૈયાર કરી રાખ્યા છે. અનેક પ્રકારનાં
 મીઠાં કંદમૂળની ઉત્પત્તિ કરી રાખી છે. પહેરવાને માટે અનેક ઝાડની
 છાલ તૈયાર છે. સુગંધિત પુલોથી લચી પડેલાં ઝાડો પણ બાળકને
 દુઃખે દુઃખી થઇ, ભવિષ્યમાં કાષ્ઠ વિપદ ન આવી પડે તેની શંકામાં
 જ, પોતાનાં વિધવિધ પ્રકારનાં લીલાં પાંદડાં, રાજછત્ર રૂપે બાળકના
 માથા ઉપર ધરી રેલાં છે ! ફળવાળાં સર્વ વૃક્ષો જાણે બાળકનો કલેશ
 સહન નહિ કરી શકતાં હોય અને પવનના સપાટાથી વખતે એકાદ
 ફળ બાળકને વાગતાં તેને દુઃખ થાય તેવી આશંકાથી સીધાં ટટાર
 મડદાં-જેવાંજ ઉભાં રહ્યાં છે ! તરૂંશાખા ઉપર બેઠેલા બપૈયાઓ,
 ફે-ફે-ફે-ફે-શબ્દ બોલી, વનદેવીને પોતાનો શોક જણાવી રહ્યા છે.
 બપૈયાનો તે મર્મભેદી ફે-ફે શબ્દ-ધ્વનિ સાંભળતાં જ જાણે અંતઃ-
 કરણનાં અનેક અંધનો શિથિલ થઇ જાય છે. બપૈયાનો શોક-ધ્વનિ
 સાંભળી બીજાં વૃક્ષો ઉપર બેઠેલાં કોકિલ પક્ષીઓ પણ સહન કરી
 શક્યા નહિ. તે પણ મીઠા ગળામાંથી પંચમસ્તવરે એવોજ શોક-ધ્વનિ

કરી જગતનાં પ્રાણીમાત્રને શોક-સમાચાર આપવા લાગ્યાં. તેઓ જાણે કહેવા લાગ્યા કે: “ હે જમત નિવાસી લોકો ! હવે આ બાળકનું દુઃખ અમારાથી જોષ શકાતું નથી ! શું કરવું ? શું કરવું ? દોડી આવો ! દોડી આવો ! ” આવા શબ્દો કહેતાં ચીસો પાડવા લાગ્યાં. તે નિર્દોષ પંખી જાણે સ્ત્રીઓને કહેતાં હોય કે: “ હે સ્ત્રીઓ ! સન્તાન એ કેવી અમૂલ્ય વસ્તુ છે તેની તમને ખબર નથી. હમણાં તમને જણાવીશું નહિ. જ્યારે તમને બાળક થશે ત્યારેજ તમે તેની કિંમત જાણી શકશો. ” વળી ઉંચે સ્વરે તે બોલે છે કે: “ જીવાનીના તોરમાં મદ-મસ્ત થયેલી યુવતિ વહુ લક્ષ્મી ! તમને બાળક થાઓ, બાળક થાઓ. ” એવું કહીને જાણે તે પંખીઓ રડવા લાગ્યાં. અધિ દયામયી કોકિલાઓ ! ધન્ય છે તમને !

મધમાખીઓ આખો દિવસ પરિશ્રમ કરી, મધ એકઠું કરી, એક ઝાડની ડાળી ઉપર મધપૂડો બનાવતી હતી. વનદેવીનો કેવો અનન્ત મહિમા ! પવનની સ્થાયતા વડે ઝાડની ડાળીઓ હલાવી હલાવી તે મધપૂડો બાળકના માથા ઉપર લટકાવ્યો છે. મધમાખીઓને દયા આવી. તેમણે દયા કરી બાળકના મ્હોમાં એક એક ટીપું કરી મધ રેડવા માંડ્યું છે. જાણે તે બાળકને “ બાલામૃત ”જ આપવા માંડ્યું છે ! તેનું જીવન-રક્ષણ કરવા માંડ્યું છે. અહા ! પ્રકૃતિ દેવીનો કેવો અદ્ભૂત મહિમા ! હમણાં ઝાડની ડાળી પર બાજેલા મધપૂડામાંથી એક પછી એક મધનાં ટીપાં બાળકના મ્હોમાં પડતાં હોવાથી તે ચાટી જાય છે, અને જરા જરા હસતું મ્હોંડું ખોળું કરી બીજાં ટીપાં પડવાની વાટ જૂવે છે. જેમ જેમ ટીપાં પડે છે તેમ તેમ તે આનંદપૂર્વક ગળે ઉતારે છે. આનંદમાં મગ્ન થઇ ટુંકા ટુંકા હાથ પમ લલાવે છે. બદામની મીજ જેવાં ખોળાં નેત્રે આમતેમ જુવે છે. અહા

કેવું સુંદર ! કેવું સુંદર ! મધ પીવાથી તેની કુધાદેવી શાન્ત થઈ. બાળક આટલીવાર સુધી આંખો બંધ કરી રહ્યું હતું, તેની બૂખ શાંત થતાં તે હવે જાણે પ્રકૃતિદેવીની સુંદર લીલા નિહાળે છે. તેના મુખ ઉપર હમણાં તેજ જણાય છે. હવે તેનો કલેષ દૂર થયા છે. વનદેવીએ તેને સાન્તવન આપી પોતાનું મોહિની સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. વાચક ! એક વખત પેલા બાળક-કમળની શોભા જૂવો ! જૂવો તે કેવું પ્રકુલ જણાય છે. જૂવો, સૂર્યદેવને પણ જાણે બાળકના દુઃખે દુઃખ થયું હોય તેમ પશ્ચિમ આકાશના એક ખુણામાં તે બરાબ લાગ્યા છે. હવે તેનો તે સખત તાપ નથી. જોતજોતામાં તે ઝાડની ઘાડી ઘટામાં સંતાઈ જાય છે. ન્હાનાં બાળકને સાન્તવન આપવા આકાશમાં પણ એક પછી એક તારાઓ ફુટી નિકળ્યા છે. થોડીવારમાં રજનિપતિ ચન્દ્રદેવ પણ નિલઆકાશમાં ઉદય થઈ અમૃતમય, રજતધારા વરસાવવા લાગ્યા. વનદેવીએ આજે જાણે આકાશને પોતાનાં રાજ્યનું એક મણિમય ચન્દ્રાતપ બનાવી દીધું છે. વસન્ત-વાયુ આજ્ઞાકારી સેવકની પેઠે નાનાં પ્રકારનાં પુલોની સુગંધ લઈને ચારે દિશામાં વહેવા લાગ્યો છે. રાતે પ્રકુલ થનાર પુષ્પોની કલિકાઓ એક પછી એક ખીલવા લાગી. બાળકે પણ આનંદમાં મસ્ત થઈ હાથ પગ પછાડી પોતાની કિડા કરવા માંડી. રક્ષણ કરનાર હિંસક પશુઓ બાળકની આસપાસ શયન કરી ગયાં. જાણે તે તેનો ચોક્કી ખેંચે બરતાં હોયની !

મધ્ય રાત્રિનો સમય થયો છે. ચન્દ્રનાં શીતલ કિરણો વડે જંગલની શોભામાં વૃદ્ધિ થઈ છે. બાળકનાં નેત્રો ખિડાઈ ગયાં છે, તે નિદ્રાદેવીના ખોળામાં વિશ્રાંતિ લે છે અને “જેનું કાઈ” નથી તેનો ઈશ્વર છે.” એ સૂત્ર સિદ્ધ કરી આપે છે. આવા ઘાડા જંગલમાં એક જટામૂટ ધારી, લાંબી દાઢીવાળો, શાન્તપ્રકૃતિવાળો એક તપસ્વી પુરુષ,

અન્ને હાથનું સંપૂર્ણ વાળી બાળકની પાસે બેઠો છે, એ કોણ ? તે
 આરતો બેઠો છે ? શું તે સંસારસુખને જન્માંજલી આપી, પરમપિતા-
 ના પવિત્ર ચરણનો આશ્રય લેવા માટે યોગાસને બેઠો છે ? અહો !
 તે કેવો શાન્ત પ્રકૃતિનો જણાય છે ! બાહ્ય દૃષ્ટિ નથી ! બાહ્ય ગતન
 નથી ! બાહ્ય શ્રવણશક્તિ નથી ! હાય ! જો તેને સાંભળવાની શક્તિ
 હોત તો આ નાના બાળકનો રડવાનો અવાજ તે યોગીનો યોગ ભંગ
 કરી શકત નહિ ? વાંચક ! જો તમારે એ યોગીરાજનાં દર્શન કરવાં
 હોય તો સુખેથી કરો ! તે નેત્રા અંધ કરીને કેવા શાંત ચિત્તે બેઠો છે ?
 ઇન્દ્રિય, મન, પ્રાણ અને બુદ્ધિને, જગતના અનેક વિષયોમાંથી ખેંચી
 લઈ ભગ્ન, સ્વપ્ન વિગેરેમાંથી નિવૃત્ત થયા છે. જીવો ! તે કેવા લાંબી
 જટાબદ્ધવાળા છે, તેમણે ઝાડની ઝાલનાં વલ્કલ પહેર્યા છે. જંગતની
 અનેક માયાવી તૃષાઓમાંથી નિવૃત્ત થઈને માત્ર શ્રીહરિનાં પ્રેમની
 પ્રાર્થના કરે છે. યોગમાં મગ્ન છે તેથી શું તેઓ પેલા બાળકરૂપ
 પરમાત્માનો રડવાનો અવાજ સાંભળી શકતા નથી ? મધ્ય રાત્રે તે
 બાળકને તૃષા લાગી છે, તેથી તે રડે છે. તે હાથ લાંબા કરી ચન્દ્ર
 લેવા ચાહે છે. ચન્દ્રમાં અમૃત છે. અમૃતપાનથી તરસ મટે છે. એ
 ગ્ન બાળકને કોણે આપ્યું હશે ? તે વાત તો ભગવાન જાણે. અમે
 તો એટલું જ જાણીએ કે ન્હાનાં બાળકો ચન્દ્ર જોઈને હાથ લાંબો
 કરે છે. તેને બાળકો “ ચાંદા મામા ” કહે છે. તે બાળકની માતાનો
 ભાઈ થાય છે કે નહિ તે અમે જાણતા નથી. કારણ કે જંગતની કોઈ
 સ્ત્રીને પેટે એવા “ ચાંદા મામાનો ” જન્મ થયો હોય એમ સાંભળ્યું
 નથી ! ગમે તેમ પણ નિદ્રામાંથી ઉઠેલું બાળક રડતું રડતું “ ચાંદા
 મામા ” તરફ હાથ લાંબાવે છે. જાણે કાંઈ અરજ કરે છે !

અહા ! યોગીનો મન-ભ્રમર આ વખતે પ્રહ-પ્રહ કમળમાંથી

મધુપાન કરે છે. તેનું મન-પ્રાણ પ્રભમાં તલ્લીન થયું છે. શું તેથી જ આળકનું રડવું તે સાંભળતા નથી? આળક અને પ્રભ એ બન્ને તો એક જ છે. એક પ્રભનાં અનેક રૂપ છે. એ સર્વનો એકાકાર થઈ એક અદ્વિતીય પ્રભ થયો છે. અનેક ન્હાની દોરડીઓનું એક મ્હોટું દોરડું વણાયું છે. એક મ્હોટા વૃક્ષનો વિસ્તાર વૃક્ષો થતાં અનેક ન્હાનાં વૃક્ષો થયાં છે. શુદ્ધ સ્વચ્છ ન્હાની દોરડીઓનું એક મ્હોટું શુદ્ધ, સ્વચ્છ દોરડું થાય છે. મેલી, ગંદી દોરડીઓ તે શુદ્ધ, સ્વચ્છ દોરડામાં હોવા છતાં જુદી પડેલી જણાઈ આવે છે. શુદ્ધ સ્વચ્છ દોરડીઓ તે એક દોરડામાં એકાકાર થઈ જાય છે. જન્મથીજ પાપ નહિં કરનાર જીવ-પ્રભ તે એક સન્નિધાનંદ-પ્રભમાં તદાકાર થઈ જાય છે-એકાકાર થઈ જાય છે. તહેને પુનઃ જીવન મરણ નથી. જેઓ કાવિક, વાચિક કે માનસિક પાપાયરણ કરે છે તે મેલી, ગંદી દોરડીની પેઠે એક પ્રભથી વિખુટા પડી જાય છે ભવ-જંગલના અંધારા માર્ગમાં અથડાય છે. પણ આ આળક! તે તો શુદ્ધ-સ્વચ્છ પવિત્ર છે. તે પ્રભરૂપ છે. એ પ્રભનો રડવાનો અવાજ યોગીના હૃદયકમળમાં અથડાયો છે. ધીમે ધીમે તહેમની સમાધિ છુટી છે. તેમણે ચંચળ નેત્ર ચારે દિશા તરફ નજર ફેરવી હિંસક પ્રાણીઓને જોયાં. એકાએક તે આળકને પણ જોયું. તેના માથા ઉપર લટકતી ડાળ ઉપર ત્રણપૂડો જોયો. પવન વડે ડાળીને હાલતી જોઈ આળકના મુખમાં મધ આવે છે તે પણ જોયું. એકાએક યોગીનું શરીર કમ્પાયમાન થયું. સ્થિર નેત્ર તહેના સ્હામું જોઈ મનમાં ને મનમાંજ વિચારવા લાગ્યા: “અહો! આ આળકનું મુખકમળ જોવાથી ગમે તેવા સંતાપિત મનુષ્યનું હૃદય શાંત થાય છે. જગતમાં એવું કોણ નિષ્કુર મનુષ્ય હશે કે જે આવા કામળ આળકને આ જંગલમાં મુકી ગયું હશે! કોણ પિશાચિણી

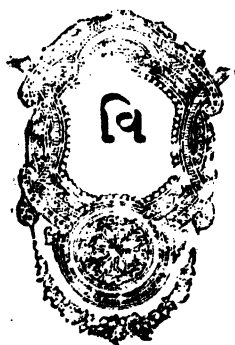
માતા, પોતાનાં આવાં બાળક રત્નને જંગલમાં નાંખી નાંખી હશે? ના, ના, તે તો પિશાચિણી નહિ હોય! પિશાચિણી શું પોતાના બાળકને તજી દે? ત્યારે તે વાંધિણી હોતી જોઈએ! ના, ના, તે પણ પોતાના બાળકને આમ ફેંકી નાંખી નહિ. તે તો પોતાના બાળકને મન-પ્રાણ-પૂર્વક યત્ન કરે છે. ત્યારે શું જંગલમાં એવાં કોઈ નિષ્ઠુર માનવીઓ હશે કે જે પોતાનાં બાળકને આ પ્રમાણે મારી નાંખવા તૈયાર થાય? પિશાચિણી અને વાંધિણી કરતાં પણ નિષ્ઠુર જીવો જંગલમાં છે કે? શું સર્પિણી પણ પોતાનાં બાળકનું રક્ષક કરતી નથી? ત્યારે શું એવા નિષ્ઠુર જીવો સર્પિણી કરતાં પણ નિર્દય? હતભાગ્ય બાળક! ત્હેં કયું પિશાચીના ગર્ભમાં જન્મ લીધો હશે? ત્યારે હતભાગ્ય પિતા ક્યાં? તું કોઈ સાધારણ બાળક નથી! ત્યારે મુખ્ય જોતાં તું કોઈ રાજપૂત જણાય છે. ત્હને જોતાં ત્યારે માતા પિતા પણ કોઈ સાધારણ સ્ત્રી પુરુષ જણાતાં નથી! ત્યારે માતા પિતાને પણ દોષ આપવો ઉચિત જણાતું નથી. ત્યારે આ જંગલમાં તને મૂકી ગયું કાણુ? રે! આ શું? એના બાહુ બાંધ સુધી લાંબા છે! પહોળું કપાળ છે! કણ્ઠસ્વર સુસલિત છે. બાળક? તું કોઈ સાધારણ નથી, ત્યારે તું કાણુ? ત્હને કાણુ આ જંગલમાં ફેંકી ગયું? ત્યારે આ ચંદ્ર સમાન મુખ જોતાં પાપાણુ પણ પીગળી નાંખે તેમ છે. એક તો આ બચકર જંગલ અને ચારે દિશામાં હિંસક પણ પક્ષીઓ ફરી રહ્યાં છે. મનુષ્ય આ સ્થળે આવી શકે તેમ નથી. તરૂંલતાઓ ગગનને સ્પર્શ કરશે એવી ખેંચીકથી વનદેવીઓ ત્હેમને શાખા-પ્રશાખા રૂપ હાથ આપી તે આડા લંબાવ્યા છે. મ્હોટા મ્હોટા બળવાન યોદ્ધાઓનો પણ અહિં અંહાર ઉતરી નાંખે તેવી બચાવકતા છવાઈ ગઈ છે. ત્હને આ સ્થળે કાણુ પાપી માણસ નાંખી ગયું હશે? કુમળાં પાંદડાંનો ઢગલો કરી

તેમાં ત્હને કોણ સુવાડી ગયું હશે? અહા! મનુષ્ય નિર્દય નિષ્કુર થાય છે પણ હિંસક પશુઓ કેવાં દયાળુ છે? તેણે ત્હારી આસપાસ કેવી ચોકી રાખી છે? મનુષ્યને જોતાંજ તેને ફાડી ખાય તેવા વાઘ અને સિંહના હૃદયમાં કેટલી દયા ઉત્પન્ન થઈ છે! અહા! મનુષ્યનું હૃદય એથી પણ નિષ્કુર ભયાનક છે? ખાળક! તું કોણ છે? કેમ ઉત્તર આપતું નથી? લાવ, હું જ્ઞાનચક્ષુથી જોઉં કે તું અને ત્હારા પિતા માતા કોણ છે?”

એટલું કહીને યોગીરાજે ધ્યાન ધર્યું. વાચક! આ ખાળકનું સર્વ વૃતાન્ત ધીમે ધીમે તમારા જાણવામાં આવશે. ઉતાવળે આંખા પાકતા નથી.

પ્રકરણ ૧ લું.

રાણા લીમસિંહ.

દા, બુદ્ધિ અને બલ-વિક્રમ, એ ચીરકાલ, સમાન રહેતાં નથી. સમયે સમયે તે સમસ્ત વિપરીત થઈ પડે છે. સમયનો એવોજ મહિમા છે. તેમ ન હોત તો આર્યગૌરવની આવાસ ભૂમિ-રાજપૂતસ્થાનની આવી દુર્દશા થાયજ કેમ? એક સમય જેમના શૌર્ય-વીર્યવડે પૃથિવિ

કમ્પાયમાન થતી હતી, મોગલો અને મરાઠાઓ જેમના પ્રબળ પરા-ક્રમ વડે, એક સમયે, મુસલમાન સુદ્ધાં પદ્મલિત અને અપમાનિત થયા

હતા, જે આર્ય જાતિનાં બલ-વિક્રમ જોઈને એક સમયે શત્રુઓ વેગળે નહાસતા હતા, આજે તે રાજપૂતો ક્યાં છે ! રાજપૂતોનું અધિ-
 શાન ક્ષેત્ર તે રાજપૂતાનાનું સૌન્દર્ય ક્યાં જતું રહ્યું ? જે રાજપૂતોની તલ-
 વાર તહેમની શય્યા હતી, હાલ એ ઓશિકું હતું, પરાક્રમ અને સાહસ-
 એજ જેમની નિદ્રા કહેવાતી હતી, આજે તેજ રાજપૂતોની દુર્દશાની
 સીમા આવી રહી છે ! રાજપૂતો ! તમેજ એક સમયે સાક્ષાત્ કાળ-
 મૂર્તિ ધારણ કરીને પ્રમળ પરાક્રાન્ત મુસલમાન મોગલ-પડાણ રાજ-
 ઓને પરાજિત ક્યાં હતા કે ? આજે તેજ તમે શત્રુ સ્લામે લડાઈ
 કરતાં પરાજિત થઈ, શત્રુની તલવાર વડે માથાં કપાવો છો ? તમારા
 પૂર્વજોનું તે વીર્ય, શૌર્ય ક્યાં ગયું ? તેથીજ કહેવામાં આવે છે કે
 કોઈ પણ વસ્તુ ચીરકાલ સમાન ભાવે રહેતી નથી. સમયના નેત્રમાં
 કાંઈ પણ સહન થતું નથી. સમય એ કોઈને સમાન સ્થિતિમાં રાખતો
 નથી, તેથીજ કવિઓ કહે છે કે સમય અદેખો છે. રાણા ભીમસિંહ પણ
 સમયની અદેખાઈના અધારા દૃત્વામાં પડ્યા છે. હમણાં તે મનુષ્યની
 દ્રષ્ટિથી વેગળા છે. એક સમયે એજ મહારાણા ભીમસિંહ, ચિતોડના
 સિંહાસન ઉપર બેસી ઇશ્વરી સંકેતથી પ્રજાનું પાલન કરતા હતા,
 દુઃખીનાં દુઃખ મોચન કરતા હતા. અનેક પરોપકારનાં કામો કરી
 જેઓ જગતનાં માનવીઓના હૃદયમાં પ્રાતઃસ્મરણીય થઈ ગયા છે. આર્ય
 ધર્મ એ તેમના હૃદયનો અલંકાર-રૂપ હતો. દેવ અને દિવ્ય ઉપર
 તેમને અચલ ભક્તિ હતી. પરાક્રમમાં ભીમસિંહને બીજો ભીમ કહેતાં
 અત્યુક્તિ થતી નથી. દુર્મળ મનુષ્યોને અભયદાન અને જળવાન ઉપર
 બળ અજમાવી પરાજય કરવો એજ તેમનો સ્વાભાવિક ગુણ હતો.
 મહારાણા ભીમસિંહમાં આટલા બધા સદ્ગુણો હોવા છતાં તેમને
 એક મ્હોટી ખોટ પડી હતી, તેને લીધેજ તેમનું હૃદય ખિન્ન હતું.

તેથીજ તેઓ વખતો વખત વિચાર સાગરમાં, ગોથાં ખાતા હતા. આટલા બધા ઐશ્વર્યના અધિપતિ હોવા છતાં તેમનું મન વિષાદથી ભરેલું રહેતું અને ચિન્તાની ચિતામાં હંમેશાં બળ્યા કરતું હતું. જોટલા દિવસ મનનું અસ્તિત્વ, તેટલા દિવસ ચિન્તા ખરીજ ! ચિન્તા સર્પિણીના વિષમ વિષથી મહારાજનું મન ગરલમય બનતું અને તેમાં ને તેમાંજ તેઓ ઉત્સાહભંગ થતા. રાણા ભીમસિંહને કાંઈ વસ્તુની ખોટ નહોતી. માત્ર સંસારનો સાર, પ્રાણનો આનંદ વધારનાર ફક્ત એક પુત્રરત્ન નહોતું. વિધાતાને ઘેર સવાશેર માટીની ખોટ પડી ગઈ હતી કે શું ? એટલી ખોટ તે મહારાણાના જીવનમાં મ્હોટી ખોટ ગણાઈ હતી. એ ખોટને લીધે તેઓ હંમેશાં, છેઢાઈ ભોંયે પડેલી વૃક્ષ-શાખા જેવા થઈ પડતા. તે મનમાં ને મનમાંજ વિચાર કરતા કે, “ હું કેવો નરાધમ ! મ્હારું ભીમસિંહ નામ કદી પણ “રાણા” કહેવડાવવાને યોગ્ય નથી. ધિક્કાર છે મ્હને ! હું મહા પાપી ! મ્હારા જીવનથી પિતૃઓ સંતોષ પામશે નહિ. હા સ્વર્ગિય પિતા ! હા માતા ! તમારા કુલાંગાર સન્તાન ભીમસિંહથીજ હવે પરમપવિત્ર રાણા વંશનો ઉચ્છેદ થઈ જશે. પ્રિયતમ મહારાણી સુશીલા માત્ર એક પુત્રરત્નને માટે સર્વ શસ્ત્ર, વિધિયુક્ત દાન, ધર્મ, જપ, તપ કરે છે; એકાંત ચિત્તે પ્રભુ ભક્તિ કરે છે. પરંતુ હા જગદીશ ! તેમ છતાં પણ તમારા અપાર દયા-સાગરમાંથી એક ઝિંદુ દયા મેળવી શકીશ નહિં ? પ્રભો ! આવા અસહ્ય મનઃકુખમાં પીડાઈ હજી કેટલો સમય નિર્ગમન કરવો પડશે ? હે દયામય ! મ્હારી સાધ્વી, પતિવ્રતા, ભક્ત પત્ની ઉપર કૃપા કર !” ભીમસિંહ આ પ્રમાણે ચિંતા કરતો કરતો ગળગળો થઈ બેસે. તેને કાંઈ પણ મારું લાગતું નહિ. જાણે સુખ વિભવ તેની નજરે દુઃખરૂપ ભાસવા લાગ્યાં. જેના મનમાં ચિન્તાએ ઘર કર્યું છે તે ગમે તેવો

જાતી છતાં અજાનાંધકારમાં જોતાં ખાતો જણાય છે ! માનવ હૃદયનું એવુંજ રહસ્ય છે. સંસારમાં જોને પુત્ર નથી તેને પોતાનું ઘર રમશાન તુલ્ય જણાય છે. રંક અથગ રાજા ગમે તે હોય પણ પુત્રના દર્શનની અપેક્ષા-ખન્નેને સરખીજ હોય છે. પુત્ર એજ સંસારની શોભા, પુત્ર એજ ધરનું ધન, પુત્ર એજ નારી હૃદયનો આનંદ અને પુત્ર એજ જગતમાં પિતા માતાનો નેક ટેક રાખનાર અપૂર્વ સાધન ગણાય છે. પરંતુ પુત્ર પણ સત્પુત્ર હોવો જોઈએ. સત્પુત્ર હોય તોજ માતાપિતાનું મુખ ઉજવળ રાખે છે, વંશની માન-મર્યાદા વધારે છે, અને માતા પિતાના નામની કીર્તિ ચારે દિશામાં ફેલાવી જ્યથોષ કરાવી મૂકે છે. સત્પુત્ર ન હોય તો તેના કરતાં પુત્ર-હીન રહેવું એજ સારું છે.

વિચારમાં ને વિચારમાં વખત વીતવા લાગ્યો. ભીમસિંહ વખત નહિ ગુમાવતાં અંતઃપુરમાં ગયો. પોતાની-પ્રતિમા, જીવન-સંગિની, પ્રાણાધિક પત્ની મહારાણી સુશીલાની પાસે ગયો. ત્યાં તેણે જોયું કે સુશીલાનો મુખચન્દ્ર ઝાંખો પડી ગયો છે. પુત્ર વગર તેનું હૃદય હમેશાં ચિન્તાતુર રહેતું હતું. આજે પણ તે ચિન્તાની વિષમય જ્વાળાએ એ કામળ લલિતાને કરમાવી નાંખી છે. તે ખિન્ન હૃદયે ભોંયપર પડી આલોટ છે. તેણે સુવર્ણ-મુક્તાના અલંકારો તથા સારાં વસ્ત્રો કાઢી નાંખ્યા છે. રાહુથી ઘેરાયલો ચંદ્ર પૃથ્વી પર આવી પડ્યો હોય તેમ જણાય છે. ભીમસિંહે મહારાણીની આવી દુરાવસ્થા જોઈ તેના શરીરે સ્પર્શ કર્યો અને કહ્યું: “પ્રાણાધિક સુશીલે ! આ શું પ્રિયે ! તું ચિતોડની રાજરાણી થઈને સાધારણ માણસની પેઠે અધીરી થઈ જાય એ કેમ ચાલશે ?” સુશીલાના અંતઃકરણમાં ધણા દિવસથી એક પ્રકારની નિરાશા ભરાઈ બેઠી હતી. વૃક્ષ હોવા છતાં ફળ થયાં નહિં ! પતિ પત્ની બન્ને હોવા છતાં સન્તાન મુખ થયું નહિં ! ભવિષ્યમાં

તેમને દત્તક પુત્ર લઈ રાજવંશનું નામ રાખવું પડશે, એ બહુ પરિ-
તાપની વાત થઈ પડી ! સાચી સુશીલા જાણતી હતી કે: સંતાન
સુખ એ માત્ર દૈવના હાથની વાત છે. તેથીજ તેણે દૈવને પ્રિય માય
તેનાં કામોમાં મન પરોવ્યું છે. અત્રંકારાદિથી તેને આનંદ થતો નથી.
મહારાણાને પાસે બેઠેલા જોઈ સુશીલા સત્વર બેઠી થઈ, અને તેમને
આનંદ આપવા માટે મનના વિચાર મનમાં જ સમાવી દઈ બોલી:—
“ નાથ ! શરીર ઘણું તપી ઉઠ્યું છે, તેથી થોડીવાર ભોંય ઉપર સુતી
હતી. માટીની જમીન ઉપર સુવાથી થંડક વળે છે. હવે જરાક થંડક
વળે છે. ” બીમસિંહે પ્રિયતમાને ઘોર વિષાદના સાગરમાં ગોતાં ખાતી
જોઈ કહ્યું: “ પ્રિયતમે ! સર્વ વિધાતાની લીલા છે. તેણે જેના ભાગ્ય-
માં જે કાંઈ લખ્યું હશે તે પ્રમાણેજ થયાં કરશે. વિધાતાના લેખ
ફેરવી શકે એવું ત્રિલુવનમાં કાંઈ નથી. વિધિના લેખ અખણ્ડનીય
સમજવા. પૂર્વ જન્મે આપણે કેટલાંએ મહાપાપ કર્યા હશે તેથી આ
જન્મે આપણે સર્વ સુખ વિલવ છતાં પુત્રરતનનું સુખ મેળવી શક્યાં
નથી. એમાં મનુષ્ય શું કરે ? તેમ છતાં મનુષ્ય જે કાંઈ કરી શકે
છે, મનુષ્યથી જે કાંઈ થઈ શકે છે, મનુષ્યની જેટલી શક્તિ છે, તે
સઘળાં કાર્યોનું અનુષ્ઠાન કર. દેવ અને દિવ્જ ઉપર ભક્તિ—શ્રદ્ધા
રાખ. દૈવી કાર્યો કરવાથી અસંભવિત કામો સંભવિત થાય છે.
શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે: “ નવ દૈવાત પરંબલં । ” કાય, મનોવાક્યે,
ભક્તિપૂર્વક દેવ—પ્રાણીની સેવા કરવાથી તે સેવા કદી પણ મિથ્યા
જતી નથી, નિષ્ફળ થતી નથી. પ્રિયે ! પ્રાણાધિકે ! મહત્તે આ રાજ્ય
અને આટલો બધો ઐશ્વર્યભોગ નકામોજ જણાય છે. મહત્તે એનાથી
સુખ જણાતું નથી; રાજકીય વસ્તુઓ સાચી લાગતી નથી, તેમાં
આનંદ જણાતો નથી. પુત્રરતન વગર સઘળું નિરસ લાગે છે. આજે

કેટલાક દિવસ થયાં, પુત્ર વગર મારું અંતઃકરણ અતિ દુઃખી થઈ પડ્યું છે. પરંતુ શું કરવું પ્રિયે ? અદ્રષ્ટનો પ્રતિકાર કરવો એ મનુષ્યના હાથમાં નથી. માત્ર શોક કરવાથી કાંઈ ફળ નથી.” આવા આવા અનેક શબ્દો વડે ભીમસિંહે મહારાણીને આશ્વાસન આપ્યું.

ભગવાન ! અન્તર્યામીની લીલા કાણ જાણીશ કે છે ? તેની લીલા અનંત છે, અકળ છે, અકથ્ય છે. આ જગતમાં કેટલાં નર નારી, પુત્ર વગર મનમાં ને મનમાં બળીને ખાખ થતાં હશે ? તેની કાણે ગણતરી કરી છે ? વળી કેટલાંક માતાપિતાની આસપાસ ઘણાં પુત્ર-પુત્રી ફરી વળવા છતાં તે તેમને પેટ ભરીને અન્ન પણ ખવાડી શકતાં નથી ! તે પોતાનાં સન્તાનની ભુખતું દુઃખ જોઈ આંખમાંથી આંસુ પાડી રહ્યાં છે ! કહેવત છે કે : “ ધાના ત્યાં પાના નહિ અને પાના ત્યાં ધાના નહિ ! ” જ્યાં ધન છે ત્યાં છોકરાં નથી, જ્યાં છોકરાં છે ત્યાં ધન નથી ! તેથીજ કહેવામાં આવે છે કે જગતમાં સર્વ પ્રકારનાં સુખ કાઢીને મળતાં નથી. અનેક લક્ષાધિપતિ પુત્ર વગર નિર્વાંશ મરણ પામે છે, અને અનેક પુત્રરાજા મનુષ્યો ધન વગર ભૂખે રખડે છે ! ભગવાન કાંઈ ને સર્વ પ્રકારનાં સુખનું દાન કરતો નથી ! રાગની રાંક-દરિદ્રી પર્યંત સધળાં એક એક પ્રકારનું દુઃખ ભોગવતાંજ જણાય છે. જગતનાં કાંઈ પણ મનુષ્યને પૂછો. પ્રત્યેક માનવીનું હૃદય એક એક પ્રકારના દુઃખની જાણથી દગ્ધ થતું જણાય છે. મહારાણા ભીમસિંહ અખૂટ ધનસંપ્તકારના અધિપતિ છે છતાં એક પ્રકારના દુઃખ તેઓ દગ્ધ થાય છે. તેમનું હૃદય સર્વદા પુત્રશોકે ભસ્મ થાય છે. શયન કરતાં, સ્વપ્નમાં, જાગૃતમાં, આહાર કરતાં, વિહાર કરતાં, તેઓને પુત્રનીજ ચિંતા થયાં કરે છે.

પતિ અને પત્ની બન્નેને એ ચિન્તાએ ઘેર્યાં છે. અનેક દિવસો વિત્યા છે. એક દિવસ પતિ પત્ની નિદ્રાવશ થયાં હતાં. મધ્ય રાત્રે

મહારાણાને એક ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું; જાણે તેમનું મરણ થયું છે. ભયંકર કાળ—દૂતોએ આવી તેમને બાંધી લીધા છે. ભીમસિંહ ભયથી કંપે છે છતાં એક શબ્દ બોલી શકતો નથી. કોઈએ જાણે તહેમનું મ્હોડું બાંધી લીધું છે. પાણીની તૃષા વડે તેમનું ગળું સુકાઈ જાય છે. એવાજ સ્થિતિમાં જમ—દૂતો મહારાણાને યમાલયમાં લઈ ગયા. સ્થામેજ વૈતરણી નદી વહે છે. તેમાં લોહી, માંસ, કીડા જણાય છે. જેણે અનેક પુણ્યદાન કર્યા નથી તે પાર ઉતરી શકતા નથી. ભીમસિંહે ઘણાં દાન—પુણ્ય કર્યાં છે, તેને વૈતરણી નદી પાર ઉતરવામાં અડચણ આવી નહિ. કોઈ પણ જાતનું દુઃખ પડ્યું નહિ. ત્યાર પછી પૂનામ—નરક-કુણ્ડ આગળ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ભીમસિંહે જોયું કે અનેક પાપીઓને તેમાં નાંખી પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરાવે છે. તે પાપીઓ મ્હોટી મ્હોટી ચીસો પાડે છે. અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવે છે. મ્હોટા મ્હોટા કીડા આવી તહેમને શરીરે ડાંખ મારે છે. તેથી તેઓ ભયંકર ચીસો પાડે છે, એવાં મનુષ્યોની ચીસોથી કાન બહેર મારી જાય છે ! તેમનું દુઃખ જોઈ નેત્રમાંથી આંસુ સરી પડે છે. આ જોતાંજ ભીમસિંહનું હૃદય ખગલણી ઉઠ્યું. તેનું ચિત્ત ઈર્ષિત થયું તહેને ચારે દિશામાં અંધકાર જણાવા લાગ્યો. આ કુણ્ડમાં પડેલાઓ નાઃસન્તાન મનુષ્યો હતાં. પુત્રના પિણ્ડદાન વગર તહેમનો કોણ ઉદ્ધાર કરે ? મહારાણાનું હૃદય કંપવા લાગ્યું. તહેને પુત્ર નથી. કોણ પિણ્ડદાન કરશે અને કોણ આ દુઃખમાંથી છોડાવશે ? કંમ્પના કંમ્પતાજ નરકકુણ્ડમાં પડવું પડ્યું ! લોહી પીવાને તલ્લી રહેલા કીડાઓ જાણે તહેને વગગી પડ્યા ! અનેક ડાંખ થવા લાગ્યા દુર્ગંધે છાતી ફાટી જવા લાગી. પ્રાણ આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યા, પરંતુ દેહમાંથી પ્રાણ બહાર નિકળ્યો નહિ ! જાણે યમના દૂતો મુદ્ગળનો માર મારવા લાગ્યા. અનેક વીર યોદ્ધાઓને કંમ્પાવી નાંખનાર વીર રાણો યમ—દૂતોને કાંઈ કહી શકતો નથી. તેનું

શરીર શિથિલ થઇ ગયું છે ! દુઃખના ત્રાસથી ભયંકર ચીસો પાડે છે. એક ચીસ મોટી પડાઈ ગઈ. તેજ વખતે પતિવ્રતા સાધ્વી સુશીલા બગી ઉઠી. તેણે પતિને શરીરે હાથ મુક્યો. રાણો થર થર કંપે છે. રાણાએ આંખો ઉઘોડી છે છતાં બહીકને લીધે કાંઈ બોલી શકતો નથી. સ્વપ્નની વાત કહી શકતો નથી. સુશીલાનું હૃદય પણ કંપવા લાગ્યું. તેણે સ્વામીને કહ્યું:—“ નાથ ! આજે આમ કેમ કરો છો ? એકાએક મધ્ય રાત્રે કેમ નિદ્રા ભંગ થઈ ? દાસીને કહો. મ્હારું હૃદય ચીરાઈ જાય છે નાથ ! ”

મહારાણાએ ચારે દિશામાં નજર ફેરવી. ત્યાં યમદૂત નથી, ત્યાં નરકકુણ્ડ નથી. ત્યાં કીડા નથી. કોઈ તહેનું માંસ ચુટી ખાતું નથી. ત્યાં યમના હાથમાં મુદ્ગળો નથી ! તે કાંઈક સ્વસ્થ ચિત્ત થયો. તેણે પાસું ફેરવ્યું. સુશીલાને સ્વપ્નની વાત કહેવાથી હૃદયમાં દુઃખ થશે. તેથીજ તેણે સુશીલાને ખીજ વાતો કહી સમજાવી દીધી. બીમસિંહે રાણીને સમજાવી તો દીધી પણ તેનું હૃદય, રાત્રે જોયલા સ્વપ્નથી વિહ્વળ થઈ ઉઠ્યું. તે ભયંકર ચિત્ર તહેની છાતીમાં કોતરાઈ ગયું. તેની છાતીમાં અનેક પ્રકારની ચિત્રાઓ ભડભડાટ બળી તહેને બાળવા લાગી. તહેને રાજ્ય કરવું સારું લાગ્યું નહિં. સર્વ વસ્તુઓ જાણે તેની આંખમાં ખૂંચવા લાગી. તે મનમાંજ ચિંતા કરવા લાગ્યો : “ આ બધું “મ્હારું, મ્હારું” કહીને શા માટે હું અમૂલ્ય જીવન બચીત કરું છું ? કોને માટે આ સમજા ધન-ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ કરું છું ? આ બધું કોણ ભોગવશે ! બાપી રહેલું જીવન મંથરના ભજનમાં ગાળવાથી પરલોકમાં સુખ મળશે. દયાળુ ભગવાનને ત્યાં જન્મે થશે. બસ, હવે જ્યાં બે પગ લઈ જશે ત્યાં ચાલ્યો જઈશ. ” આવા વિચારો કરતાં કરતાં સુશીલાના વિચારો આવવા માંડ્યા: “ અરે ! સુશીલા મ્હારા પ્રાણથી અધિક છે. તે મ્હને પ્રાણપૂર્વક મ્હાય છે. તે મ્હારા

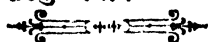
વગર જીવંશેજ કેમ ? તહેને મહારા વગર પણ પણ ચાલતું નથી. ને મહને આવતાં વાર લાગે છે તો તેના પ્રાણ ઉડી જાય છે ! મહારા વગર તે આહાર, નિદ્રા, સુખ, વિલસ, સુંદર વસ્ત્ર, અલંકારનો ત્યાગ કરે છે ! તડકડે છે. હું તહેનો જીવન આધાર છું. તહેના રોમેરોમમાં હું વ્યાખ્યો છું મહારા હૃદયમાં પણ તહેની દૈવીમૂર્તિ વિરાજ રહી છે. તહેને એકલી મૂકી હું ક્યાં જઈશ ? તે મહારા વગર એકલી રહે-શેજ કેમ ? ” આ પ્રમાણે એક પછી એક વિચાર તરંગોએ આવી તહેના હૃદય-સમુદ્રને ખળભળાવી મૂક્યો ! આખો દિવસ આવાજ વિચારો તહેમના હૃદયમાં ઉથલપાથલ મચાવી રહ્યા !

ધીમે ધીમે સૂર્યનારાયણ ભગવાન, મહારાણાનું દુઃખ નહિ જોઈ શકવાથી અસ્તાચત્ર ઉપર ગયા. ત્યાંથી પશ્ચિમ આકાશમાં સંતાવા લાગ્યા. જાણે મહારાણાના દુઃખે દુઃખી થયા હોયની ! અંધકાર રૂપી વસ્ત્રો પહેરી રાત્રિ-દેવી જગત ઉપર ઉતરી પડી ! ભીમસિંહે ચારે દિશામાં નજર ફેરવી. સર્વત્ર અંધકાર છે. તેણે વિચાર્યું : “ અસ, આ વખત સારો છે. આ સમયેજ ઈચ્છામાં આવે તે સ્થળે ચાલ્યા જવું જોઈએ. ”

તુરતજ શરીરે પહેરેલા હિરા, માણેક, સુવર્ણ અને મુક્તાથી જડેલા અલંકારો કાઢી નાંખ્યા. તુરતજ શરીરે વિભૂતિ ચોળી દીધી ! ગળામાં લટકતી કીમતી મોતીની માળા કાઢી નાંખી તેને બદલે રૂદ્રાક્ષની માળા ધારણ કરી. જ્યાં સુગંધિત તેલ, અત્તર, પુલેલ ચોળાતાં તે માથાના વાળમાં ભસ્મ ચોળવામાં આવી છે. જ્યાં કીમતી જરીનાં લુગડાં પહેરાતાં ત્યાં બે સફેદ વસ્ત્રો પહેર્યાં છે. જે હાથ વડે સોના ચાંદીના પ્યાલામાં પાણી પીવાતું તે હાથમાં એક તુંખીપાત્ર લીધું છે. જે પગમાં હીરા-માણેક જડેલી સુંદર મોજડીઓ પહેરાતી તે પગમાં લાકડાની પાવડીઓ પહેરી દીધી છે ! આ વખતે મહારાણાનો વેશ

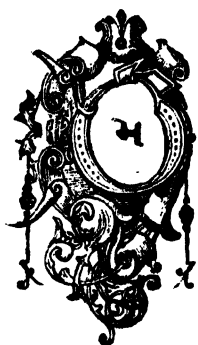
જેયો હોય તો એમજ જણાય કે જાણે મહાત્મા પરિક્ષિત, બ્રહ્મશ્રાપ વડે બળી જઇ મુક્તિ મેળવવા માટે સંસાર-ધમને જલાંજલિ આપી, પરલોકમાં મુક્તિ અપાવનાર, પતિતોદ્ધારિણી ભાગિરથીને કિનારે જવા તૈયાર થયા છે !

ચારે દિશામાં નિઃસ્તબ્ધતા પથરાઇ રહી છે. ચારે દિશામાં અંધકાર છવાઇ ગયો છે. સઘળા જીવજન્તુ ગાઢ નિદ્રામાં ઘોરે છે. સઘળાં નિદ્રાદેવીના કામળ ખોળામાં આઠોટે છે ! આ સમયેજ મહારાણા બી-સિંહ, શાંતિ-મુક્તિ મેળવવા માટે રાજમહેલમાંથી એકલાજ બહાર નિકળ્યા છે. જાણે મહાદેવ તપશ્વર્યા કરવા જતા હોયતી ! તેઓ ક્યાં જાય છે તે કોઇ જાણી શકતું નથી !

મકરણ ર જી.

યૌવનમાં વિરાગ !

ન એજ દેહ-રાજ્યનો રાજા છે. મન કંઈ વખતે કેવા વિચારો કરશે તે કહી શકાતું નથી. મનુષ્યના મન જેવી અશ્ચર્યકારક વસ્તુ બીજી નથી. શરીર-સમુદ્રમં મનતરંગો કંઈ વખતે તોફાન કરશે, કંઈ વખતે અ-શાંત હશે, કંઈ વખતે તોફાન કરશે, કંઈ વખતે સમાધાન કરશે તે પરમાત્મા સિવાય કોઇ જાણી શકતું નથી !

ક્યાં એક વખતનો રાજા અને ક્યાં આજે તેજ લિખારી ! કોઇ પોતાના મનની ઇચ્છાથી થાય છે, કોઇ પારકાની ઇચ્છાથી થાય છે ! ગમે તેમ પણ તે બધા મનના વ્યાપાર છે. તે મન પોતાનું હો કે

પારકું ! પણ મન વડેજ રાગ કિંવા લિખારી થઇ શકાય છે એ તો સત્ય ! મન એજ બંધન અને મોક્ષનું કારણ છે. મહારાણા બી-મસિંહ મહેલમાંથી બહાર નિકળ્યા છે. રસ્તામાં—ગમે ત્યાં ચાલ્યા જાય છે. તેને દિશાનું જ્ઞાન નથી. ફેટલાં ગામ, ફેટલાં નગર પસાર કરી એક મહિના પછી તેઓ સમુદ્રને કિનારે આવી પહોંચ્યા છે. આ વખતે નિરંકુશ મન વચમાં આવ્યું. મનની નહિં શકાય એવી ગતિ શકાઇ ગઇ. સમુદ્રને કિનારે આવતાંજ તે જ્ઞાનશૂન્ય થયા. આગળ જવાનો રસ્તો નથી. ત્યાં જુવો ત્યાં જળ, જળ ને જળ જણાય છે. સમુદ્રનાં તરંગો—ગર્જના કરતાં—ઉંચા ઉછળી પાછાં જળમાંજ પડે છે. જાણે અંધારી રાત્રે જળદેવતા નૃત્ય કરી રહ્યા હોયની ! તરંગોના તાણડવ નૃત્યથી કિનારાની જગ્યામાં મ્હોટા મ્હોટા ખાડા પડ્યા છે ! મદમસ્ત હાથીના માથા જેવા કાળા પથ્થરો, ભાંગીને ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થાય છે કિનારા ઉપર ભયંકર ગર્જના કરતાં તરંગો ઉંચે સુધી ઉછળી ઉછળી જાણે કોઇ દુશ્મન સાથે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા દોડતા હોય તેમ જણાય છે. પણ અહંકારી પ્રાણીઓનો અહંકાર જેમ પરમાત્મા ચૂર્ણ વિચૂર્ણ કરે છે તેમ દોડતાં, ઉછળતાં જળ તરંગો, કિનારાના પથ્થર—ફી ફુશ્મનો સાથે અથડાતાંજ ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થાય છે. સમુદ્રની વચમાં પાણીનો મ્હોટો ગોળો ઉછળી જાણે પાતાળમાં પેસવા નીચે પડતો હોય તેમ જણાય છે. પાણીમાં થતાં મ્હોટાં કુંડાળાં જાણે કુદરતની મ્હોટી ધંટીઓ હોય તેમ જણાય છે. જાણે મેંઘની ગર્જના થતી હોય તેમ પાણીનો ધુધવાટ સાંભળતાં કાન બહેરા થઇ જાય છે. કલ્પના કરનારા માણસો, સમુદ્રનાં આવાં તોફાનો જોતાં તંદેને કલ્પનાનો ભણ્ણાર માને છે. જળમાં ઉડતાં તરંગો જાણે પોતાના હાથ લંબાવી જળદેવીના ચરણ કમળમાં, પરપોટા ફી પુષ્પો અર્પણ કરે

છે. સૂર્યનાં કિરણો સમુદ્રની છાતી ઉપર કેવી અપૂર્વ શોભા કરી રહ્યાં છે ! અહા ! કેવી સુંદર શોભા ? પરપોટાની હાર ઉપર તે કિરણોનો પ્રકાશ પડતાં બાણે કિંમતી હિરાની માળા ધારણ કરી હોય તેમ સમુદ્ર પોતાના મનથીજ ઝુલાતો ઝુલાતો મસ્તાન હાથી પેઠે ડોલી રહ્યો છે. આવી સુંદર શોભા પૃથિવિ ઉપર બીજે ક્યાં છે ?

ભીમસિંહ થોડીવાર સ્તબ્ધ ચિત્તે સમુદ્રની શોભા જોતા ઉભા રહ્યા, પછી પોતાના મન સાથેજ વાત કરવા લાગ્યા: “ અહા ! આ તો સમુદ્ર ! એનાં જળનો છેડો ક્યાં છે ? મગરમચ્છ જેવા અનેક જળ-જન્તુઓ ચારે બાજુએ દોડાદોડ કરી રહ્યાં છે. વિચક્ષણ નાવિકની મદદ મળે તોજ આ સમુદ્રને પેલે પાર જઈ શકાય, પરંતુ મ્હારો જીવન-સમુદ્ર પાર ઉતરવાનો રસ્તો ક્યાં ? સંસારની અનેક ભયંકર ઉપાધિ આવી જીવન-સમુદ્રને તોડાની ખનાવી બૂકે છે. નિત્ય નિત્ય નવાં ભયંકર તરંગોનો સમૂહ, હૃદયને ઉથલાવી નાંખે છે ! ક્રમ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર આદિ હિંસક જન્તુઓ મ્હને ખાઈ જવા મહેનત કરી રહ્યાં છે ! આ સમયે ભક્તિરૂપ હોડીમાં બેસીને, પરમાત્માના નામસ્મરણ રૂપ નાવિકની સ્હાયતાથી, ઉદ્ધાર પામવા સિવાય બીજો રસ્તોજ નથી ! ઋષિ મુનિઓએ કહ્યું છે કે: સંસાર-સમુદ્ર તરવાનો એ સિવાય બીજો રસ્તો જ નથી. ત્યારે હું હવે અહિં બેઠો છું શા માટે ? અનેક ઉપાધિ રૂપ ઝેરી જીવ-જન્તુને વેગળા કર્યાં છે શા માટે ? એ તોફાની જીવન-સમુદ્ર તરવાનેજ માટે ! ત્યારે હવે હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો શા માટે ? હું નિર્જન વન-જંગલમાં જઈશ. ત્યાં ભગવાનની ભક્તિ કરતા યોગીઓનાં દર્શન કરીશ. એક ચિત્તે તેમની સેવા કરીશ. એક ચિત્તે પ્રભુત્વ ધ્યાન ધરીશ, અને તેમનો આશિર્વાદ મેળવી જીવન સાર્થક્ય કરીશ. જેઓ સંસારના

મોહમાં ફસાયેલાં મનુષ્યોનો ત્યાગ કરી નિર્જન અરણ્યમાં બેસી પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે, તેમની કૃપા મેળવીશ. આશિર્વાદ મેળવીશ. હરિ-ભક્તિથી હૃદયને શાંત કરીશ. હવે મ્હારે બીજી ચિન્તા કરવાનું શું પ્રયોજન? હવે મ્હારે અનંક ચિન્તાની ચિતામાં બળવાનું શું કારણ? સંસાર સમુદ્ર તરવાનો રહેલો ઉપાય લગવડ-લગ્ન છે. એ જાણ્યા પછી હવે હાથ પગ જંડી બેસી રહેવાનું શું કારણ? હૃદયમાં જે દુઃખ થાય છે તે હવે મહત્ત્વ ધરવું નથી. સઘળાં દુઃખો અને સઘળાં ચિન્તાઓને એકદમ વેગળે ફેંકી દઇશ.”

મહારાણા ભીમસિંહે આગળ ચાલવા માંડ્યું. અરણ્યનો માર્ગ લીધો. જેટલા દિવસ પરમાત્માની કૃપા થતી નથી તેટલા દિવસ સુધી મનુષ્યથી જીવન-સાહસ્ય કરવાના માર્ગે જવાનું નથી. સુખ-શાંતિની આશાના આશ્રાસનને લીધે તેઓ આમ તેમ ભટકે છે, અથડાય છે. અનેક પ્રકારના ઉદ્ધમો કરે છે પરંતુ તે સર્વ વ્યર્થ! ગમે તે કરે પણ ભાગ્યદેવી પ્રસન્ન નહિં થાય ત્યાંસુધી સર્વ વ્યર્થ! તેમાંથી કાંઈ સુફળ મળતું નથી. પરમત્માની કૃપા એજ સર્વ સુખનું મૂળ છે.

ચાલતાં ચાલતાં ભીમસિંહે એક ઘાટા જંગલમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ઝાડનાં ઝુંડ ને ઝુંડ સિવાય બીજું કાંઈ જણાતું નથી. ઝાડોની ઘટા-માં ઘણે વેગળે સુધી ગયા પછી એક મનોહર તપોવન જોવામાં આવ્યું. જાણે શાન્તિ-દેવી પોતાની મૂર્તિ ધારણ કરીને તપોવનમાં સમસ્ત પ્રાણીઓમાં શાન્તિ વહેંચી આપે છે. અહા! કેવું મનોહર સ્થાન! અહા! કેવું શાન્ત રમણિય સ્થાન! ભીમસિંહને થાક લાગ્યો હતો તેથી યોગીઓના સ્થાનમાં પ્રવેશ કરતાંજ ત્હેના હૃદયમાં શાન્તતા થઈ. જાણે સંસારનું સમસ્ત દુઃખ ભૂલી ગયો.

મધ્યાહ્ન થયા છે. પ્રચણ્ડ તાપ પડતો હોવાથી ન્હાનાં હરણો થોડોક વિશ્રામ લેવા વૃક્ષોની શીતળ છાંયામાં આલોટે છે. પક્ષીઓ

પોતપોતાના માળામાં બેસી કિલબિલાટ કરી રહ્યાં છે. પક્ષીઓનો આનંદજનક કલરવ સાંભળતાંજ, આવા તપોવનમાં હિંસા, દ્વેષ રહિત દેખાવ બેતાંજ, મન ઉદાસ થઈ જાય છે, પ્રાણમાં બળે સ્વાભાવિક રીતેજ ભગવાનનો અપૂર્વ મહિમા જાગૃત થાય છે ! મનમાં એવુંજ લાગે છે કે બળે આજ સાચું સ્વર્ગ છે ! જે સ્થળે સ્વાર્થ નથી, ભેદ અભેદ નથી. જ્યાં પાપ નથી, પ્રપંચ નથી, તેજ સ્વર્ગ ! જ્યાં સિંહ અને શિયાળમાં બંધુત્વ છે ત્યાંજ સ્વર્ગ ! જ્યાં પશુ, પક્ષી, એક બીજાને બંધુભાવની નજરે જુએ છે ત્યાંજ સ્વર્ગ ! જ્યાં નિર્ગળ કિંવા સમળ સર્વ સમાન છે ત્યાંજ સ્વર્ગ ! વાંચક ! તમારે જીવતાં સ્વર્ગ મેળવવું હોય તો આવો. આ તપોવનમાં આવો. આ શાન્તિ-નિકેતનમાં આવો ! અહિં આવી સર્વ જીવજંતુઓની પેઠે હૃદય પવિત્ર કરો. જે સ્થળે બળવાન ગર્વ કરતા નથી તે સ્થળે આવો ! જે સ્થળે રંક જતોને કચડી નાંખવામાં આવતા નથી તે સ્વર્ગીય સ્થળે આવો ! જે સ્થળે લોંઢાનું કલ્યાણ કરનાર સાધુ પુરુષો છે, જે સ્થળે મનુષ્યો અને હિંસા કરનાર જીવજંતુ હિંસા-દ્વેષનો ત્યાગ કરી એકતા રહે છે, જે સ્થળે સર્વ સંપત્તી રહે છે, જે સ્થળે સર્વને એકસરખાં ગણવામાં આવે છે, જે સ્થળે ભક્તના હૃદયમાંથી સતત ભક્તિનો પ્રવાહ વહે છે, જે સ્થળે ભગવદ્ પ્રેમમાં ઉન્મત્ત થયેલા યોગીઓ-ભગવન્નામ-કીર્તન કરે છે, તેજ ભગવાનનું પ્રિય સ્થાન છે. ભગવાને પોતેજ ભક્તશિરોમણી નારદને કહ્યું છે કે :—“નાહં તિષ્ઠામિ ચૈકુણ્ઠ યોગીનાં હૃદયે ન ચ, મદ્ભક્તા યત્ર ગાયન્તિ તત્ર તિષ્ઠામિ નારદ ॥” હરિ ! હરિ ! આવું સ્થાન બીજે ક્યાં છે ? ભીમસિંહ ! આટલા બધા દિવસ પછી તું યોગ્ય સ્થાને આવ્યો છે. આ સ્થળે ત્હારાં સમસ્ત દુઃખો, સમસ્ત મનોવેદના દૂર થશે. જેને માટે ત્હેં

સંસાર છોડ્યો છે, રાજસુખ છોડ્યું છે, તે સર્વ સુખો ત્હને સત્વર અહિં મળશે. તું જીવન સાર્થક કરી શકશે. જગતમાં આવું શાન્તિનું સ્થળ ખીજે ક્યાંય નથી. ખરું સ્વર્ગ આજ છે ! ખરું સુખ આજે જ છે. ”

ભીમસિંહ, જો કે આ શાંતિમય તપોવનમાં આવી કાંઈક શાન્તિ મેળવી શક્યો છે પરંતુ ત્હેના અંતઃકરણમાંથી હજી પણ તે રાતનું સ્વપ્ન ભૂલ્યો નથી. વારંવાર ત્હેના અંતઃકરણમાં સ્વપ્નની વાતો જાગૃત થઈ આવે છે. તે દ્રવ્ય યાદ આવનાંજ ત્હેનું શરીર કમ્પાયમાન થાય છે ! જાણે તેજ યમ દૂત, જાણે તેજ લોહી-ડીકાથી ખદગદ્ગતી વૈતરણી નદી અને જાણે તેજ નરકકુણ્ડમાં વેદના પામતા જાગતી ભયંકર ચીસો સભળાય છે ! પુત્ર વગર સંસારમાં રહેવા કરતાં, નિમિત્ત વન-જંગલમાં રહી ભગવદ્ભજન કરવું એજ સારું છે. હવે સંસારની જરૂર નથી. સંસારના સુખ-ભોગની આવશ્યકતા નથી, ખલુ સુખ ભોગવવામાંજ ખલુ દુઃખનો અનુભવ થયો છે. તેથી તેને નવીન-જુવાનીમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે. દુઃખ પામ્યા વગર સુખદારક માર્ગ શોધાતો નથી. પ્રાતઃકાળથીજ ચાલવા માંડેલું હોવાથી ભીમસિંહને ખલુ થાક લાગ્યો હતો. ભીમસિંહ આગળ ચાલી નહિ શકવાથી એક મ્હોટા વૃક્ષની શીતળ છાયા નીચે બેસી ગયા. વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યા.

અનેક ચિન્તાઓને લીધે તેનું મન અત્યન્ત દુઃખી થવા લાગ્યું. મનમાંજ બેસવા લાગ્યા : “ અરે ! શાંતિમય તપોવનમાં આવવા છતાં કાંઈ મહાત્માનાં તો દર્શન પણ થયાં નહિ ! ત્યારે શું મ્હારા ઉદ્ધારનો રસ્તો નથી ? જગદીશ ! શું મ્હારા જેવા પાપાત્માની સદ્ગતિ નથી ? વાચક ! જુવો ! જે ચિતોડનો અધિશ્વર, જેની

સેવામાં અસંખ્ય દાસ, દાસીઓ હમેશાં હાજર રહેતાં, સોનાના પદ્મંગ ઉપર, દુધના શીણ જેવી નરમ તળાઇઓ ઉપર સુંવા છતાં જોને નિદ્રા આવતી નહોતી. આજે તહેની શી ગતિ થઇ છે તે એકવાર જુવો ! તેથીજ કહીએ છીએ કે માનવ-મન એ એક અપૂર્વ ભેદ ભરેલો ભંગાર છે. મન ઉદાસ થયું છે, તેથીજ તહેણે વૈરાગ્ય લીધો છે. તેથીજ મહારાણાની આવી સ્થિતિ થઈ છે. શું આ સ્થિતિ નકારી છે ? શું તે ધિકારવા યોગ્ય છે ? ના, ના, તેમ નથી. આવી સ્થિતિ શ્વાથી દુર્દશાનો નાશ થાય છે. વિધિવિધ પ્રકારનાં દુઃખ નાશ કરવાનો એજ એક સરસ રસ્તો છે.

મહારાણા આવી ચિન્તા કરતા બેઠા છે, તેજ સમયે વેગજેથી એક સૌમ્ય મૂર્તિ, પગની પ્લાતી સુધી જટા વિવ્રમિત, સફેદ દાઢી-મૂછવાળો યોગી આવે છે. યોગીરાજનાં દર્શન થતાંજ મહારાણુ નું હૃદય પ્રકુપ્ત થઇ ઉડ્યું. અહા ! કેવી શાન્ત મૂર્તિ ! જાણે સાક્ષાત્ યોગેશ્વર મહાદેવ, મહારાણા ઉપર દયા કરીને તપોવનમાં આવી પહોંચ્યા હોય તેમ જણાય છે.

આટલી બધી ચિન્તા અને વિચારો કર્યા પછી આજે મહારાણાની આશા પૂર્ણ થઇ. યોગેશ્વરનાં દર્શન થતાંજ તે ચમક્યો. વૃક્ષ નીચેથી ઉડી યોગેશ્વરના ચરણમાં દણ્ડવત્ પ્રણામ કર્યા. યોગી મુનીઓ દયાળુ હોય છે. તેમના ક્રોધમાં પણ દયા, અહંકારમાં પણ દયા અને નેત્રકટાક્ષમાં પણ દયાનો અંશ હોય છે. યોગીઓ મહા દયાળુ હોય છે. તેમની દયા સ્થમજવાની શક્તિ બેઠાએ. રાજાને પ્રણામ કરતો બેઠા પૂછ્યું : “ વત્સ ! તું કાણુ છે ? તહેને જોતાંજ કાંઈ ઉચ્ચ વંશમાં જન્મેલો હોય તેમ જણાય છે. ચિન્તા ના કર. ઓળખ આપ.”

યોગીરાજના આશ્વાસનજનક શબ્દો સાંભળી બીપસિંહને શાન્તિ થઈ. તેણે કહ્યું: “ પ્રભુ હું ધૈર નરકનો જીવ છું. નરકના દુઃખોમાંથી ઉદ્ધાર પામવા માટેજ સંસારનાં સુખો છોડી જંગમનિવાસી થયો છું. દેવ! આપની કૃપાથી મહને કોઈ વસ્તુની ન્યૂનતા નથી. રાજ્ય, ઐશ્વર્ય સર્વ છે. માત્ર પુત્ર નથી, તેથી સત્રગું સુખ અને સત્રગો વૈભવ નકામો લાગે છે. દયા કરો પ્રભુ ! ”

એટલું કહી તે ચુપ રહ્યો. યોગેશ્વરે બધી હઠાગત જાણી લીધા પછી કહ્યું: “ વત્સ! ત્હારા જેવા બુદ્ધિમાન રાજાએ આવું કરવું ઉચિત નહતું. પુત્ર નહિ હોવાથી રાજ્યસુખનો ત્યાગ કરવો એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. એક પુત્ર નથી તેથી પ્રજાસ્પી અનેક પુત્રને રડાવવા એ રાજાને શોભાપ્રદ નથી. હજી પણ વિચારી જો! તું સંસારી! સંસારના જેવું બીજું ઉત્તમ સ્થળ નથી. સંસારી જીવોને ભોગ અને મોક્ષ બન્ને મળી શકે છે. વત્સ! નકામી બહીક રાખી શા માટે આ લોક અને પરજોડનાં સુખથી વિમુખ રહે છે! વળી તું જેના હૃદયનો મણિ છે, મનનો દેવતા, શયનમાં નિદ્રા, દુઃખમાં શાન્તિ, શુધામાં આહાર, અને તૃપ્તિમાં જાગ છે, ત્હારા વગર તહેરી કેવી દુર્દશા થઈ છે તેનો એક વખત વિચાર કરી જો. જરા વિચારી જો. ત્હારા વગર ત્હારી પ્રિય પત્ની મહારાણીની કેવી દુઃખી સ્થિતિ છે? વત્સ! એ શું પાપ નથી! ન્યાય, નીતિ અને ધર્મપૂર્વક રાજ્ય કરવું એ શું રાજાનો ધર્મ નથી? ત્હારી પત્નીનું દુઃખ અને પ્રજાજનો ઉપર થતો અત્યાચાર, એ શું ત્હને મુક્તિ મેળવવા દેશે? ત્હારા મુક્તિના માર્ગમાં તેમનાં નિઃશ્વાસ ઉચ્છ્વાસ કંટક રૂપ થઈ ગયે છે નહિ? રાજા એ ઈશ્વરનો અંશ છે. ઈશ્વરની ઈચ્છાથી ત્હારા ઉપર પ્રજાપાલનની મહોટી ફરજ આવી પડેલી છે, તું શી રીતે ત્હને

પાછી ઠેલી શકશે ? જા, વત્સ ! ત્હારા રાજ્યમાં પાછો જા. પ્રજાનું પુત્ર પેડે પત્રન કર, તેથીજ ત્હારી સફળિતિ થશે. તેથીજ પરમાત્મા પ્રસન્ન થશે. ”

ભીમસિંહે એ હાથ જોડી, મસ્તક નમાવી કહ્યું : “ પ્રભો ! પુત્ર વગર જ્યારે મ્હારે પુત્રામ નામના નરકનાં દુઃખો ભોગવવાં પડશે ત્યારે શું મારી પત્ની કે પ્રજાજન મ્હને તેનાંથી છોડવશે ? પ્રભો ! રાજ્ય મહેત્ત છોડતાં પહેલાં એક રાત્રે જે મ્હને ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું હતું, તે યાદ આવતાં હજી પણ શરીર થરથર કર્યે છે પ્રાણ ઉછળી જાય છે. રાજ્યમાં પાછાં જવાની ઇચ્છા થતી નથી. ”

યોગેશ્વરે કહ્યું : “ વત્સ ! સ્વપ્નની વાત કદી સાચી પડતી નથી. તે એક પ્રકારની ભ્રાંતિ છે, ત્યારે પછી વિનાશરણુ શાં માટે ચિંતા કરી આત્માને દુઃખ આપે છે ? પુત્ર નથી એમ જાણીને સંસાર ત્યાગ કર્યો તેથી જ શું ત્હારે નરકનાં દુઃખો નહિં ભોગવવાં પડે ? વત્સ સંસાર જેવું કલ્યાણકારક સ્થળ ખીજું કોઈ નથી. તેથીજ શાસ્ત્રવેત્તાઓએ સંસાર ધર્મનેજ સકળ ધર્મના સાર કહ્યો છે. યોગી-રાજ જનકરાજ સંસારમાં રહીને જ રાજ્યે કહેાઈ ગયા છે. ભગવાનના ચરણકમળમાં અચળ ભક્તિ રહેાથીજ સંસારનાં મનુષ્યો સહજમાં મુક્તિ મેળવી શકે છે. સંસારમાં રહેવું, પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખી, પ્રત્યેક આત્માને ગાંધુ સ્વરૂપ જાણી પરાપનાર કરવો, શક્તિ પ્રમાણે દાન-ધર્મ કરવાં અને પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું. તેમ કરવાથીજ મોક્ષ મળે છે. પ્રજા છે તેજ ત્હારા અનેક પુત્રો છે. તેનું કલ્યાણ કર. તેમને સુખ આપ. નરકનાં દુઃખ નહિં ભોગવવાં પડે. ”

ભીમસિંહે યોગીરાજના શબ્દો સાંભળી કહ્યું : “ દેવ ! આપનાં વાક્યોથી મ્હને આશ્વાસન મળ્યું છે. મને સંતોષ થયો છે. ”

રાણાને વધારે કાંઈ નહિં પૂજતાં યોગીએ કહ્યું: “ વત્સ ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. હવે તું વિચાર ફેરવતો ના. હમણાં જ તારા રાજ્યમાં જા. મહારો આશિર્વાદ છે. સત્વર તહેને પુત્ર-શાલ થશે. પરંતુ દેવ-બ્રાહ્મણ ઉપર શ્રદ્ધા રાખજે. પ્રજાનું પુત્રની પેઠે પાલન કરજે. ધન-મદમાં મસ્ત થઈ વિના કારણે તે વ્યર્થ ગુમાવતો ના. અહંકાર અને મોહનો ત્યાગ કરજે. પ્રજાના સુખમાંજ તારું સુખ માનજે. ”

યોગીરાજે ખીજી પણ કેટલીક શીખામણો આપી ઝાડની ઘટામાં ચાલવા માંડ્યું. થોડીવારમાં તે અદ્રશ્ય થઈ ગયા. પુનઃ તેમનાં દર્શન થયાં નહિ.

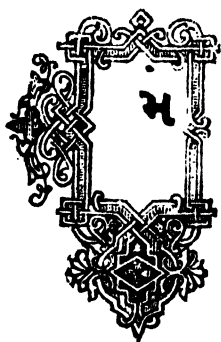
મહારાણાને અતિ આનંદ થયો છે. પોતાનો મનોરથ સિદ્ધ થયો છે. હવે એથી ખીજે આનંદ કયો ! અત્યાર સુધી તપોવનમાં સ્વર્ગ હતું. હવે તે સ્વર્ગ મુકીમાં આવ્યું. મહારાણાનું હૃદય શતદ્રવ્ય કમળની પેઠે પ્રફલિત થયું. તેમણે ધીમે ધીમે જંગલ બહાર ચાલવા માંડ્યું.

રાજા જ્યારે પ્રજાવત્સલ હોય છે ત્યારે રાજાનો આનંદ તેજ પ્રજાનો આનંદ માનવામાં આવે છે. રાજાના સુખમાંજ પ્રજા સુખ માને છે, પણ રાજા દુરાચરણી, સ્વાર્થી અને પ્રજાને માત્ર નીચોવી-પોતાની ત્રિન્નેરી-ભરવાનીજ ઇચ્છાવાળો હોય છે ત્યારે પ્રજા તેના સુખમાં દુઃખ માને છે અને તહેના દુઃખમાં સુખ માને છે. તેવા દુષ્ટ રાજા, પ્રજાના નેત્રમાં કાંટા સમાન બુઝે છે !

વાચક ! પ્રજાવત્સલ મહારાણા ભીમસિંહને યોગીરાજે જે આ-શીષ આપી તેથી આપણે આનંદ માનવો જોઈએ. આપણે તેમના મનોરથ સિદ્ધ થાય અને તહેમનું જન્મનું દુઃખ ટળે એવીજ પ્રાર્થના કરી જોઈએ. ભગવાન ! તેમનું કલ્યાણ કરે. તેમની મનોવાંચના પૂર્ણ કરે.

પ્રકરણ ત્રીજું.

પ્રભોદ ઉદ્યાન.

હારાણા ભીમસિંહ ધીમે ધીમે તપોવનમાંથી બહાર નીકળી પોતાની રાજ્યધાની તરફ જાય છે. મનનો વેગ ફટલોક ઝોછો થયો છે. ઋષિ-વાક્ય ઊપર તહેમને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો છે. સ્વમતી ત્રાંતિ હવે તેમને દુઃખ દેતી નથી. હવે તેમના હૃદયમાં ચિન્તાની પ્રચણ્ડ જ્વાળા બળતી નથી.

સન્ધ્યા સમય થવા આવ્યો છે. સૂર્ય ભગવાન પશ્ચિમ આકાશમાં ઢળી પડ્યા છે. તે ન્હાના આળકતી પેડે લાલ રંગના વાદળ સાથે રમત કરે છે, તેનું ઉજ્જવળ હાસ્ય, હવે પૃથ્વીવિના સમસ્ત સ્થાનો ઉપર નંદ શકાતું નથી. ઝાડનાં અને પર્વતનાં માથાં ઉંચાં થઈ થઈને, અસ્ત પામતાં સૂર્યની અવસ્થા જોઈ હાસ્ય કરે છે. ખાંધે હળ લઈને ખેડુતો ઘર તરફ આવતા જણાય છે. જળાશયોમાંથી જળ પીને ઘેર આવનાં દોરોનાં પગલાં વડે ધુળના ગોરંગોટ ઉડી આકાશને આજ્ઞાદિત કરી રહ્યા છે. પત્નીઓ પોતપોતાના માળા તરફ ઉડે છે. આખા દિવસના થાકથી કંટાળેલા મનુષ્યો ખાટલા ઉપર ખેસી વિશ્રાંતિ લઈ રહ્યા છે.

ભીમસિંહ આખો દિવસ ચાલેલો હોવાથી તેને વિશ્રાંતિ લેવાનું મન થયું. રસ્તામાંજ એક મનોહર વાટિકા જોઈ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. આ અગિયો સુશોભિત હતો, તેની વ્યવસ્થા ઘણી મનોમુગ્ધકર હતી, શ્રીમંત લોકો જેમ અગિયા બનાવી તેની શોભા વધારે છે અને જૂદી જૂદી સગવડો કરે છે તેમ આ અગિયામાં પણ જૂદી જૂદી સગવડ કરી રાખી હતી. અગિયાની સ્હામેજ એક સ્વચ્છ સરોવર હતું, તેના ઉપર ચઢવાનાં આરસપહાણમાં પગથીયાં સ્વચ્છ—સુંદર હતાં. પગથીયાં ચળકાટ મારતાં હોવાથી અનુમાન થતું હતું કે ત્યાં લોકોની આવ જાય થતી હશે. અગિયાની ઉત્તર દિશામાં એક દેવાલય હતું. ચારે દિશામાં ઉંચી ભીંતો ચણેલી હતી, માત્ર દક્ષિણ દિશામાં એક ન્હાનું આરણ્ય તથા પૂર્વ દિશામાં લોકોને જવા આવવાનો મોટો દરવાજો હતો. દિવાલની ભીંતોની અડોઅડ નાના પ્રકારનાં સુગંધીત ફૂલોના ઝાડ શોભી રહ્યાં હતાં. અગિયાની બહાર પૂર્વ દિશામાં મોટી પરમાળ સાથેનું ઘર હતું. તે જાણે કોઈ રાજભુવન હોય તેમ અનુમાન થતું હતું. ઘણા દિવસ પછી ભીમસિંહે મનુષ્યોનું મોં જોયું તેથી તેમને આનંદ થયો, અને તે દિવસે ત્યાં રાતવાસો રહેવાનો તથા સન્ધ્યા-વંદન આદિ કરવાનો વિચાર કરી સરોવરમાં ઉતર્યા. સરોવરમાં ચઢવાનાં જેમ પગથીયાં હતાં તેમ પાણીમાં ઉતરવાને પણ પગથીયાંની ગોડવણ રાખી હતી. પાણીમાં હાથ પગ ધોયા અને કિનારા ઉપર શેષેના વિશાળ બકુલ ફૂલના ઝાડ નીચે બેઠા. બીજી તરફ સન્ધ્યા સમય થયો. રજનીદેવીએ આકાશમાં પોતાની દીપમાલા પ્રકટ કરી, પોતાના સૌન્દર્યનો વિસ્તાર કર્યો. શંખ, ઘંટા, ઝાંઝ, કરનાલ, દોલ વગેરે મંગલજનક વાદ્યો વાગવા લાગ્યાં. અગિયાનાં દેવાલયમાં પણ દેવની આરતી ઉતરવા લાગી. ત્યાં પણ વાદ્યો વાગવા લાગ્યાં. તે વખતે

અગિયાની બાજુના માળ ઉપરથી સ્ત્રીઓ નીચે ઉતરી દેવાલયમાં જઈ આરતી થતી હતી ત્યાં મહામાયાના દર્શનાર્થે ગઈ.

હિંદુ રમણીઓનો ધર્મ-ભાવ અતિશય પ્રગાઢ હોય છે. દેવ દેવીઓનાં નામ સાંભળતાંજ તેઓનું હૃદય ભક્તિથી ગદ્ગદ થઈ જાય છે. તેમની ધર્મ-શ્રદ્ધા અચળ હોય છે. હમણાના સમયમાં એક રીતે ધર્મ-શ્રદ્ધા ઓછી થઈ ગઈ છે પરંતુ જે કાંઈ છે તે હિંદુ રમણીઓમાંજ વિશેષ રૂપે જોવામાં આવે છે. હિંદુસ્થાનના જે જે દેશોમાં જે ધર્મ-શ્રદ્ધા છે તે પુણ્ય પ્રતિમા, લક્ષ્મી સ્વરૂપા, હિંદુ સ્ત્રીઓમાંજ છે, અને તે તેમના દેવ-દુર્લભ ગુણ વડેજ ટકી રહી છે.

મહામાયાની આરતી થઈ રહી. સર્વેએ દેવીના ચરણમાં પુષ્પાંજલી અર્પણ કરી ઘર તરફ ચાલવા માંડ્યું. કોઈ અગિયામાં પેંસી ચન્દ્રના અજવાળામાં ફૂલ ચૂંટવા લાગ્યાં. આ અગિયામાં પર પુરુષને પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી, તેથીજ અગિયામાં રમણીઓએ પ્રવેશ કરી સ્વતંત્રતાપૂર્વક ફરવા માંડ્યું છે, જે સ્ત્રીઓ ફૂલ ચૂંટતી હતી તેમાં એક સ્ત્રીનું વય પંદર વર્ષનું હતું, હિંદુઓમાં વિવાહ થાય છે ત્યારે ગળામાં મંગળસૂત્ર બાંધવામાં આવે છે. આ પંદર વર્ષની યુવતિ રમણીના ગળામાં મંગળસૂત્ર જણાતું નથી, તેથી જણાય છે કે હજી તેનું લગ્ન થયું નથી. તેની સાથે એ બહેનપણીઓ છે. યુવતિના સૌંદર્યની વૃક્ષના થઈ શકતી નથી. એના રૂપનું ચિત્ર ચીતરી શકાય તેમ નથી. એના સૌંદર્યની વૃક્ષના કરવાને સૃષ્ટિમાં બીજી કોઈ રમણી કે બીજી કોઈ વસ્તુ મળતી નથી. રૂપની છબી ચિતરવાને અમે ભલભલા ચિતારાની કલ્પના નાલાયક ગણીએ છીએ. તેની લાવણ્યનાનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. ભલભલા કવિઓની કલ્પનાશક્તિનો પરાજય થાય એમ છે. એનાં રૂપ-સૌંદર્યની રચના માટે વિદ્વાતાએ

જગતના સર્વ સૌંદર્યને નિતારી લીધા પછીજ તેમાં પોતાની અદ્ભૂત કલમ બોજેલી હોવી જોઈએ. યુવતિના મુખને ચન્દ્રના ક્ષુદ્ર ચહેરા સાથે સરખાવતાં અમે શરમાઈએ છીએ. ચન્દ્રમાં કલંક જણાય છે—કંઈક કાળા ડાઘા છે. આ યુવતિનો મુખ-ચન્દ્ર તદ્દન સ્વચ્છ, તદ્દન નિર્મળ અને તેજસ્વી છે. મુખ ઉપરનો રંગ અને તેની કામળતાની સરખામણી ચમ્પાના ફુલો કિંવા માખણના પેંડા સાથે કરવાથી અમે પક્ષપાતી કરીએ એમ છે. ચમ્પાનાં ફુલોનો રંગ અને માખણની નરમાશ કરતાં પણ વિશેષ સુંદર રંગ અને વિશેષ કામળતાની કલ્પના થાય છે. જોણે તલનાં ઝાડ ઉપર ઉગેલાં ફૂલો જોયાં છે અને હાથમાં લઈ તેને તપાસ્યાં છે તેજ કહી શકશે કે યુવતિની નાસિકાની સુંદરતા તલના ફુલ કરતાં વિશેષ ઉત્તમ છે. બંને હાથ જોણે લાવણ્ય-સરોવરમાં ઉગેલાં કામળ કમળનાળજી હશે, પરંતુ કમળનાળમાં વાદળી રંગની સ્હેજ સુરખી જણાય છે. આ કામળ-જીવ-કમળમાં તેમ નથી. તેમાં કમળનાળ જેવી શોભા કરતાં ખીજું કલંક નથી. જગતની ખીજી વસ્તુઓ સાથે તુલના કરતાં આ યુવતિના બંને હાથ સાથે તુલના કરી શકાય એવી કોઈ ખીજી વસ્તુ નથી. હથેળીની રતાશ જતાં કમળ ઉપર ઉગેલાં ફુલોની રતાશ લગ્ગન પામે તેમ છે. ચંપાની કળી જેવી કામળ આંગળીઓમાંની વચલી આંગળીએ હીરાની જડેલી વીંટી શોભી રહી છે. હમણાં તે યુવાવસ્થામાં પ્રવેશી ચુક્યા છે, તેથી તેના શરીર ઉપર એક પ્રકારની રતાશ આવી છે. લોહી સ્વચ્છ હોવાથી ચામડી ચળકાટ મારે છે. પહોળા કપાળમાં એક હીરાજડીત ટીલડી જોણે સ્વચ્છ આકાશમાં નહાનો સરખો ધ્રુવ તારો ઉદય થયો હોય તેમ ચળકે છે. ગાલ ઉપરનો ગુલાબી રંગ જોઈ બગિચામાં ખીલેલાં ફેટલાંએ ફુલ શરમાઈ નીચું

મુખ કરી રહ્યાં છે ! મુખચન્દ્રની મધુરતા, મનોહરતા અને કામળતા વડે તે દિવ્યકાંતિવાળી યુવતિ સાક્ષાત્ દેવિ સ્વરૂપ જણાય છે. આવું રૂપ જોવાથી મન અને આંખોની સાર્થકતા થાય છે. મન ખીજે ઠેકાણે ખસવા માગતું નથી. નયન ખીજ વસ્તુ જોવા ચ્હાતું નથી. જાણે તે યુવતિને જ જોવા કરીએ એવી જ ઇચ્છા થયાં કરે છે. હૃદય પ્રેમરસથી ભિન્ન થઈ જાય છે. હૃદયમાં પ્રેમનાં ઝરણાં વહ્યાં કરે છે, અને જાણે જીવાત્મા તે ઝરણાંમાં વારંવાર સ્નાન કરી તે પવિત્ર દેવિ-મૂર્તિનાં દર્શન કરવા તૈયારી રહે છે. આવું મનોહર રૂપ જોવાથી જ કેટલાંક મનુષ્યો કામાગ્નિમાં દગ્ધ થાય છે, ત્યારે કેટલાંક મનુષ્યો તેમને વારંવાર પ્રણામ કરી પરમાત્માના ગુણાનુવાદ ગાય છે. આવું મનોહર રૂપ જોઈ જાતી મનુષ્યો કહે છે કે : “ હે ભગવન્ ! તમે ત્યારે આવું સુંદર રૂપ યનાવી શકો છો ત્યારે તમારું રૂપ એથી પણ કેટલું અધિક સુંદર હશે ? પ્રભુ ! અમને તમારું અતિ સુંદર, અતિ મોહક રૂપ યતાવી કૃતાર્થ કરો, પાવન કરો. તમારી સૌન્દર્યન્યોત્તિ વડે અમારા પાપ બળે ભસ્મ થશે, અમારી વૃત્તિઓ સાત્વિક થશે, અમને મોક્ષ મળશે. ” અજ્ઞાની જનો રૂપના ગુલામ છે એવી સુંદર સ્ત્રીઓ જાતાં જ તેઓ શું કહેશે તે અમે કહી શકીશું નહિ. તેમની નીચ વાસના ઉત્તેજિત થઈ અનેક દુર્વાક્યો કહેશે. જવાબો એ વાત ! તેમના હલકા શબ્દો સાંભળી આપણા કાન અને હૃદય અપવિત્ર કરવાની જરૂર શી ?

અગિયારમાં વિહાર કરતી, આનંદ કરતી, કુલ ચુંટતી, પરસ્પર હાસ્ય કરતી, ગેલ કરતી, ત્રણે રમણીઓ પેલા અકુલ વૃક્ષ નીચે આવી પહોંચી. આ તેજ અકુલ વૃક્ષ છે કે ત્યાં મહારાણા ભીમસિંહ બેસા છે. ત્યાં આવતાં જ રમણીઓ થોભી ગઈ. મહારાણાને દિલગીરી

ઉપજી. તે મનુમાંજ ખોલ્યા કે; “ આવા સ્ત્રીઓના સ્થાનમાં આવવું યોગ્ય નહોતું; ગમે તેમ પણ આ બગીચો કોઇ રાજાનો હોવો જોઈએ. રમણીઓને માટેજ બનાવ્યો હશે. તેમ ન હોય તો એક પણ પુરુષનું દર્શન કેમ થતું નથી! હવે શું કરવું? કેવી રીતે બહાર ચાલ્યા જવું? આ સ્થળે કોઇ ઓળખીતું નથી. વળી રાત્રીનો સમય છે.” તેઓ મનમાં નેમનમાંજ વિચારોની ઉથલપાથલ કરી લાંબા બેસી રહ્યા.

બ્રહેનપણીઓની જોડે કુલો ચુંટતાં ચુંટતાં એકાએક તે યુવતિની નજર પેલા ઝાડ નીચે પડી. ત્યાં અવધૂત વેશધારી મહારાણો બેઠો હતો. ચારે નેત્રો એક થયાં. બન્નેની દ્રષ્ટી એકત્ર થતાં જ બન્નેના શરીરમાં રોમાંચ થયો. મહારાણાનું સૌન્દર્ય, તેજસ્વિતા, ચહેરાની લબ્યતા જોઈ યુવતિ મોહ પામી ગઈ. સ્ત્રીઓને મોહ ઉત્પન્ન થતાંજ લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે. અહિં તેમજ થયું. યુવતિનું મુખ અને નેત્ર નીચાં ઢળી ગયાં. જે કુલ ચુંટવા હાથ લખાવ્યો હતો તે કુલ ઉપરજ આંગળી ઠરી ગઈ. કુલ ચુંટાયું નહિ. યુવતિએ નીચે જોડે કેટલા બધા વિચાર કરી લીધા. સ્ત્રીઓને જે વસ્તુની જરૂર હોય છે તે જ્યારે નજર સ્થામે આવે છે ત્યારે તેમને અતિશય આનંદ થાય છે. તે આનંદનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી, પરંતુ સ્ત્રીઓને ડગલે ડગલે દુઃખ છે. તેમનાં દરેક સુખનાં કામોમાં દુઃખનાં વાદળાં આવી પડે છે. એ યુવતિના હૃદયમાં પણ આનંદ અને ભય, એ બન્ને એકઠા થઈ જવાથી ત્રેને અકળાવી મુડી. મુંઝાવા લાગી.

તેણે ધીમે સ્વરે પોતાની બ્રહેનપણીને કહ્યું: “ માલતી! વધારે રાત વીતી છે. માતા આપણને બોલાવવા માટે માણસો મોકલશે એમ જણાય છે. હવે અહિં વધારે થોભવું ઉચિત નથી. ચાલ ઘેર જઈએ.”

માલતી આજવયમાંજ વિધવા થઇ હતી. તેને મિત્રારીને યુવા-
વસ્થામાં પ્રેમનું સરોવર ભરાતાંજ કિનારા ભાંગી ગયા હતા તેને
હજી પ્રેમનો અનુભવ થયો ન હોવાથી તે પ્રેમસાગરમાં સ્નાન કરવા-
ની આશામાં હતી. તે કેવો પ્રેમ? અમે તે કહી શકીશું નહિ. તે
માલતીનું હૃદય જાણતું હતું. દૈવી પ્રેમ હો કે પિશાચી પ્રેમ હો,
ગમે તે પણ એક જાતના પ્રેમની તે બીખારણી હતી. હમણાં તે
ધણી ચંચળ બની હતી. હાસ્ય, રંગ, રાગ, કૌતુક, એજ તહેને પ્રિય
હતું. બહેનપણીના શબ્દો સાંભળી તેણે કહ્યું: “બહેન, હમણાં જવા-
નો વખત છે? થોડીવાર થોભ. ” એટલું કહીને માલતીએ ઝાડ નાચે
એકેલા યોગીને પુછ્યું: “મહારાજ! તમે કાણ છો? શા માટે આ
બગિચામાં જાનામાના પેશી ગયા છો? આ સ્થળે સ્ત્રીઓ સિવાય
બીજું કાંઈ આવી શકતું નથી. પુરૂષોને આવવાની આજ્ઞા નથી. તમે
અહિં આવવાનું સાહસજ કેમ કર્યું? તમારી મુખમુદ્રા જોતાં તમે
કાંઈ સારા માણસ જણાઓ છો. જે હોય તે સાચું કહી દો.”

બીમસિંહે વિધાતાની અપૂર્વ લીલા-રૂપસુંદરી યુવતીને જોઈ
ત્યારથી તે આત્મ-જ્ઞાન ભૂલ્યો હતો. તેનું ચિત્ત ભ્રમિત થયું હતું.
પોતાની પત્ની સુશીલાનો પ્રેમ ભૂલ્યો હતો. આવી અપૂર્વ સુંદરી,
ત્રિલોકમોહિનીને કેવી રીતે મેળવવી તહેનીજ ચિંતામાં હતો. માલતીને
ઉત્તર આપ્યું: “ક્ષમા કરજો દેવી! અમે સાધુ! અમારું ઓળખાણ
કેવું? અમારું રહેવાનું ઠેકાણું જંગલ! અવધૂત વેશે દેશે દેશ ફરવું
એજ અમારું કામ! આ સ્થળે પુરૂષોને આવવાની આજ્ઞા નથી એ
હું જાણતો નહોતો, તેમ છતાં સંખ્યા સમય થવાથી અજાણ્યા બાગ-
ચામાં માત્ર વિશ્રાંતિ લેવા જ થોભ્યો છું. સંખ્યા સ્નાન કરવાની
દગ્ધ છે. આપની આજ્ઞા હોય તો હમણાં જ ચાલ્યો જઈ!”

મહારાણો ઉત્તરની વાટ જોતો પણ મનમાં જ વિચાર કરવા લાગ્યોઃ
 “પ્રભુ, પ્રભુ ! સાંજને વખતે જે ઘડી આરામ લેવાની અને રાત્રિ
 પડતાંજ વસ્તીમાં જવાની ઇચ્છાથી આ યાગ્યામાં આવ્યો, ત્યાં પણ
 નશીબ જે ડગલાં આગળનું આગળ ! અહા ! જગતમાં શાન્તિ ક્યાં ?
 મેહેલમાં શાન્તિ નથી ! જંગલમાં શાન્તિ નથી ! તપોવનના ઋષિઓ
 પાસે ગયો ત્યારે ત્યાંથી પણ સંસારની માયા-ગ્નનમાં પેસવાની
 આજ્ઞા મળી ! ત્યાં પણ શાન્તિ ન મળી ! હવે શાન્તિ ક્યાં ? નહિં
 પોતાના ઘરમાં, નહિં પારકાના ઘરમાં ! જ્યાં પુરૂષોને પ્રવેશ કરવા-
 નો અધિકાર નથી ત્યાં હું શા માટે આવ્યો ? એક સ્ત્રીને મ્હોડેથી
 આવાં વચનો સાંભળ્યાં પડ્યાં એ પણ પ્રારબ્ધની જ ગતિ ! ” મા-
 લતી તેના સ્થામે જ જોતી હતી. ઉત્તર આપતાં પહેલાં જ મહારા-
 ણાએ કહ્યુંઃ “આઈ, ગુસ્સે ન થશો. ક્ષમા કરજે, ક્ષમા કરજે.
 અમે જોગી લોક ! અમને માન કે અપમાનથી દુઃખ થતું નથી. ર-
 મણીઓ માટે આ યાગ્યો છે ત્યારે મહને હુકમ કરો. હું હમણાંજ
 આવ્યો જઈશ. મન્ધ્યા સ્નાન કરવા દેશો તો ઉપકાર થશે. ”

માલતીએ પહેલા કરતાં નત્ર અવાજે કહ્યુંઃ “મહાત્મન ! અહિં
 પુરૂષોને આવવાનો નિષેધ છે, છતાં ઘેર અતિથિ આવે તેને કહાડી
 મૂકવા એ આર્યોનું કામ નથી. આપ અન્નજ્ઞતાં આવી ચઢ્યા છો
 તેથી કહાડી મૂકાય નહિં. મહારી સાથે પેલાં ઉભેલાં રાજકુમારી
 પન્નાવતી છે. આ રાજ્યના રાજાની તે એક માત્ર કન્યા છે. તે રમ-
 ણી દૂલમાં આદર્શરૂપ છે. તે આપની ઓળખ માગે છે. અડચણ ન
 હોય તો આપનું ખરું ઓળખાણ ખતાવશો. ” રમણીઓનું હૃદય
 એ કેવી સુંદર વસ્તુ ! તે હૃદયમાં એક વખત જે છબી ચિતરાઈ ગઈ
 તે પુનઃ બુસાઈ શકતી નથી. રાજકુમારી પન્નાવતીએ જ્યારથી મહા-

રાણાને જોયા છે ત્યારથી તે તેની સુંદરતા, સ્હેરા ઉપર જણાતી વીરતા, નેત્રમાં જણાતી પવિત્રતા ઉપર મોહ પામી હતી. તે મહારાણાના રૂપ સાગરમાં કુખી ગઈ હતી. તેને ઘેર જવાની ઇચ્છા થતી નહતી, પણ આગળ ચાલતા નથી, નેત્રો ખીજ વસ્તુ જોવા સ્થાતાં નથી. તેનું શરીર શિથિલ થઈ ગયું છે. હૃદયમાં અશાંતિ થઈ રહી છે. દૈવી પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી મનુષ્યોની આવીજ સ્થિતિ થાય છે. તેણે મનમાં જ જાણી લીધું છે કે, આ કોઈ ક્ષત્રીય વીર છે. એ ક્ષત્રીય કુમારિકાને યોગ્ય છે, છતાં મનમાં વિચાર કરે છે કે: “હું આ શું કરું છું? એક અગ્નિવ્યા યુવકને જોઈ મહારું હૃદય તેના તરફ ખેંચાય છે કેમ? શું આ મહારો ધર્મ છે? કદાચ તે ક્ષત્રીય ન પણ હોય? રૂપ તો વિધાતા નીચ કૃપામાં પણ આપે છે.” વળી વિચાર કરે છે: “ના. ના, આવું રૂપ, આવું વિશાળ કપાળ, આવાં વીર નેત્રો, આવું સુંદર શરીર, આવી બોલવાની નમ્રતા, નીચ પુરુષમાં હોય નહિ. તે કોઈ એક રાજપુત્ર જ છે. અભાગિની પદ્માવતીના હૃદયનું ધન, વિધાતાએ કૃપા કરી આટલા બધા દિવસ પછી મોકલાવી આપ્યું છે. ધન્ય પ્રભુ! અપાર તમારો મહિમા!”

ચંદ્રનો ઉદય જેમ આકાશને દીપાવે છે તેમ જગતનાં ગ્રાણી માત્રને આનંદ આપે છે. પ્રેમનો ઉદય પણ એવો જ ચમત્કારિક છે. એકના હૃદય-આકાશમાં પ્રેમનો ચન્દ્ર ઉગ્યો એટલે ખીજના હૃદયમાં, નેત્રમાં, અને આખા શરીરની નસેનસમાં તે આનંદ ઉછળી રહે છે. પ્રેમ એ ચમત્કારિક વસ્તુ જ છે. બે ને બે ચાર નેત્રોમાંથી ઝરતો પ્રેમ એક ખીજના હૃદયમાં ઉતરતાં જ કંઈક નવો દેખાવ બતાવે છે. યુવતિ રાજકુમારીના હૃદયમાં ઉદય થયેલા પ્રેમચન્દ્રે, મહારાણાના હૃદયમાં પ્રકાશ પાડ્યો. મહારાણો મુગ્ધ થયો, રાજકુમારી

પદ્માવતી મુગ્ધ થઇ. બન્ને સ્તબ્ધ થઇ ઉભાં છે. કાંઈને મ્હોડેથી શબ્દ નિકળતો નથી. હૃદયમાં પ્રેમસાગરની લહરો ઉડે છે. હૃદયમાં પ્રેમતરંગોનો આઘાત પ્રતિઘાત થાય છે. હૃદયમાં પ્રેમનું તેજસનન્યું છે. આ તોફાનને ગુમ રાખવું મુશ્કિલ થઇ પડ્યું છે બન્ને તપસ્વી હતાં છતાં કાંઈ કાંઈને પોતાના પ્રેમની વાત કહી શકતાં નથી. માલતી પણ સ્તબ્ધ થઇ ઉભી છે. એક તરફ રાજકુમારો, બીજી તરફ મહારાણો, વચમાં માલતી. તે એક વખત મહારાણાના મુખ સ્હામે જુવે છે, બીજી વખત રાજકુમારીના નેત્રો સ્હામે જુવે છે. તે બેના હૃદયની પરીક્ષા કરે છે. હૃદયમાં જે વિચારો થતા હોય છે તે નેત્ર અને મુખનાં ચિહ્ન ઉપરથી જણાઇ આવે છે. ચતુર માણસો તે ઝટ પારખી શકે છે. હજારો માણસની વચમાં છુપાઇ બેઠેલાં પ્રેમીઓની પરીક્ષા કરવાનું સાધન તેમનાં નેત્રો અને મુખ ઉપરનાં ચિહ્ન છે. પ્રેમ કદી છુપો રહેતો નથી. પ્રેમ કદી ઢાંકી શકાતો નથી. કાંઈ સૂર્યને ઢાંકે તો મનુષ્ય પ્રેમને ઢાંકી શકે! સ્વર્ગીય પ્રેમની એજ અસિદ્ધારી છે. અગિયામાં બંધું શાંત-સ્તબ્ધ છે. વચમાં વચમાં ઝાડ ઉપરથી પાંદડાં ખરવાનો ખડખડાટ થાય છે. કાંઈક વખતે ઝાડની ઓથમાં ભરાઇ બેઠેલાં પક્ષીઓની પાંખો ફફડવાનો અવાજ સંભળાય છે. બંધું સ્તબ્ધ છે. એ સ્તબ્ધતાને ભેદી કાંઈનો અવાજ સંભળાયો. કાંઈએ ખૂબ પાડી કહ્યું: “બેટા, પદ્માવતી! હજી આરતિ થઇ રહી નથી? રાત પડી ગઇ છે. હવે ફૂલ ચુંટવાનું રહેવા દે બેટા.”

પદ્માવતી ચમકી! આ સુખના-આનંદના-સમયે માતાનો શબ્દ સાંભળતાંજ તે ગભરાઈ, દિલગીર થઇ. કાંઈ નહિ બોલતાં-નીચી આંખોએજ-મહારાણાના સ્હામે જોઇ બોલી: “માલતી, ચાલ, જો, માતાજી આવતાં હોય એમ જણાય છે.”

માલતીને ચાલવાનું કહ્યું પણ પોતાના પગ ઉપડતા નથી. હૃદય જાણે તેને ખેંચી રાખતું હોય તેમ તે હાલી શકતી નથી, છતાં ખેચાર વખત મહારાણાના સ્થામે જોઈ લીધું. નેત્રો તૂમ થયાં નહિ. યુવકને જોવાની તૃષ્ણા શાંત થઈ નહિ. પદ્માવતી માલતીની પાસે જઈ તેનો હાથ ઝાલી ખેંચવા લાગી, છતાં તેનાં નેત્રો મહારાણાના સ્થામે જ જતાં. ત્યાંથી ખસવાનું મનજ થતું ન હતું. પરંતુ પાછળનાં ઝાડોમાં કાઢનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. પદ્માવતી અને માલતી ઉતાવળે પગલે ચાલવા લાગ્યાં. એટલામાં ખીજે રસ્તે થઈને મહારાણી ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. ઝાડ નીચે બેઠેલા યોગીરાજને પૂછ્યું: “ તમે કોણ છો ? રાગના જનાનખાનાના બગિચામાં શામાટે પેદા છો ? શું તમને મૃત્યુની ખીંક નથી ? ”

જેના હૃદયમાં પાપ નથી ત્હોને ભય કેવો ? ભીમસિંહ કોઈ નકારી ઈચ્છાને લીધે બગિચામાં પેદા નહતો. તેણે કહ્યું: “ માતા ! હું કોઈ ચાર કે પાંચ નથી. સંખ્યાનો વખત થયો હતો, સ્થામે તળાવ દીધું, તેથી સંખ્યાવંદન કરવા અને બે ઘડી વિશ્રાંતિ લેવા બગિચામાં પ્રવેશ કર્યો છે. જનાનખાનાનો બગિચો છે એવી ખબર નહતી માતા. ”

સ્ત્રીઓનાં અંતઃકરણ સ્વાભાવિક રીતે જ ક્રામળ હોય છે. તેમાં દયા અને માયા ભરેલાં હોય છે. રાણાનો શાંત સ્વભાવ અને નર શબ્દો સાંભળી મહારાણીએ અભયદાન આપતાં કહ્યું: “ બેટા, જો તું રાત વિતાડવાજ આવ્યો હોય અને આશ્રય વગરનોજ હોય તો બગિચામાં રહેવાની જરૂર નથી. મ્હારી સાથે આવ બેટા. ”

એટલું કહીને તે આગળ ચાલવા લાગી. ભીમસિંહ ઘણો થાકેલો હતો, તેથી ખીજે કાંઈ વિચાર કર્યા વગરજ તે રાણીની પાછળ

પાછળ ચાલતો રાજમેહેલમાં આવી પહોંચ્યો. એક સમયે ભરતખણમાં અતિથિનું નામ સાંભળતાંજ એક પ્રકારનો ધર્મ-ભાવ પ્રકટ થતો, પરંતુ તે ધર્મ-ભાવ હવે નથી. હમણાં અતિથિનું નામ સાંભળતાં જ ગૃહસ્થાશ્રમીને કંટાળો ઝીપજે છે. બીમગીહે રાણીની સાથેજ રાજમેહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રકર ગુ ૪ થું.

મુખનું સ્વપ્ન !

❀❀❀❀❀
❀ ૨ ❀ જની જ્યોત્સ્નામયિ ! ચારે દિશામાં ચન્દ્રનો શીતલ પ્રકાશ
❀❀❀❀❀ પથરાય રહ્યો છે. ચારે દિશામાં નિઃસ્તબ્ધતા જણાય
છે. સર્વ પ્રાણીઓ, સર્વ સન્તાપદારિણી નિદ્રાના કોમળ પાસામાં
મુતાં છે. ચંકાર પક્ષી, એક ચિત્તે માત્ર ચન્દ્રનાં કિરણોમાંથી ઝરતું
અમૃતપાન કરી રહ્યાં છે. કોઈક વખત, પહેરેગીરોના “ઓલ વેલ ”
શબ્દવડે તેમજ દેડકાનાં ડૂંઢિં-ડૂંઢિં શબ્દવડે રાત્રિની શાંતિનો ભંગ
થાય છે. પોતાનો ચળકાટ ખતાવી, આકાશના તારાઓની મશ્કરી
કરતા “આગીયા ” પતંગીયાંઓ ઝાડનાં પાંદડાંઓ ઉપર એકઠાં થાય
છે. તે જાણે ચળકતાં મણિ-માણેકથી અલંકૃત થઈ વૃક્ષો પોતાની
શોભાનો અલંકાર કરે છે. પરંતુ તેમનો આ અલંકાર જુવે છેકાણુ ?
ઘોર રાત્રે જાગે છે કાણુ ? આખા દિવસની મેહેનતથી થાકેલાં જીવ-
જન્તુઓ નિદ્રા લે છે. ઘણા માણસોના કાલાહલથી ભરપૂર રાજમે-
હેલ પણ શાંત ભાવ ધારણ કરી રહ્યો છે. એ રાજમેહેલ, દિવસે તો

જાણે ઘણું છોકરાંનો પિતા, કીડા કરતો હોય તેમ જાણાય છે, પરંતુ રાત્રે ? જીવ વગરના સન્તાનના પિતા જેવી, જીવ વગરના પ્રવણ પ્રાણી પેડે માથુ ઉંચું કરી, પોતાની રાત્રિની સ્થિતિ માટે દિલગીર થતો ઉભો છે ! ચન્દ્રનાં સ્નિગ્ધ કિરણોમાંથી પડતી રજત ધારાવડે રાજમેહેસનાં શિખરો સફેદ રંગે રંગાઈ જઈ પોતાની શોભા વધારી રહ્યાં છે. આહા ! કેવું સુંદર દેખાય છે ! ચંદ્રદેવે જગતની જડ વસ્તુઓને પણ કેવી નયન મુગ્ધકર-સુંદર બનાવી દીધી છે ! જગતે મુખ્યત્વે દશા પ્રાપ્ત કરી છે. કોઈનો શબ્દ નથી. માત્ર ચિન્તાને જોણે જહેન-પણી બનાવી છે, ચિન્તાએ જોના હૃદયને જર્જરિત કર્યું છે, તેમનેજ આવા શાંતિના સમયે, આનંદને સમયે નિદ્રા નથી; તેજ માત્ર આ સ્વર્ગીય સુખ ભોગવતાં નથી. તેમનાંજ વિરહી નેત્રોમાં ચન્દ્રની અમૃત-મય શીતળતા પ્રવેશ કરતી નથી. કોઈ ધનનું વિરહી છે, દ્રાઈ પુત્રનું વિરહી છે, કોઈ પ્રિયજનનું વિરહી છે ! એ વિરહી જનોના હૃદયને વિરહવેદના ચારંચાર ડાંખ મારે છે, તેમનાં કામળ કાળજાંને ફેલી ખાય છે, તેમના હૃદયમાં વિરહ-વિષની જ્વાળાના ભડકા ઉઠે છે, ત્યાં ચન્દ્રની ઠંડી જ્યોતિ પ્રવેશ કરતી નથી. તેથીજ તેમના હૃદયમાં શાંતિ નથી, સુખ નથી, આનંદ નથી. ચિન્તાતુર પ્રાણીઓ પાસે નિદ્રાદેવી પણ આવતી નથી.

આ સમયે રાજમેહેસના બીજા માળના એક ઝરૂખામાં એક રમણી ઉભી છે. તેનો ચહેરો ચિન્તાતુર છે. એક હાથ ગાંઠે ટેકવી, ગંભીર વિચાર કરતી ચંદ્ર તરફ જોઈ રહી છે. આકાશમાં અનેક વાદળાં જા, આવ કરે છે, રમણીના હૃદય આકાશમાં પણ અનેક વિચારનાં વાદળાં જા, આવ કરી રહ્યાં છે. તેનો મનોહર ચહેરો જોતાં જાણાય છે કે પાપીણી ચિન્તાએ તહેના હૃદયને ઘેર્યું છે. તેને અનંત

દુઃખ થાય છે. ચિન્તારૂપી ચિન્તાના પ્રચણ્ડ તાપથી ઘેરાયલી સંદરીના કપાળ ઉપર પરસેવાનાં ટીપાં જણાય છે. રાત્રિના શીતળ સમયે પરસેવો કેવો ? અનેક પ્રાણીઓ શીતળતાનો લાલ લે છે ત્યારે આ કામળ, સુંદર રમણીને કંપાળે પરસેવો કેવો ? પરસેવાથીજ જણાય છે કે તહેના હૃદયમાં ચિન્તાની પ્રચણ્ડ ચિન્તા બળે છે. તે ચિન્તાના સાગરમાં ડુબેલી છે. શ્વાસપ્રશ્વાસથી હૃદય ઉછળતું નથી. આંખ પાક મારતી નથી. સ્થિર નેત્રે ઝડપમાં ઉભી ઉભી રહ્યો રહ્યો તરફ નેઠું રહી છે. જેના શરીરને ચિન્તાની જ્વાળા લાગી છે, તેનું શ્વ-લાવણ્ય-મધુરતા રહેતાં નથી, તે સુખ હોતું નથી, તેને આનંદ સ્પર્શ કરતો નથી, તેનામાં ચચળતા રહેતી નથી, થોડા વખતની ચિન્તા-માજ જાણે આ રમણી એક પ્રકારે બદલાઈ ગઈ છે. તેની વિપાદમયી મૂર્તિ જેતાંજ જણાય છે કે જાણે તે લયાનક કલેશ ભોગવે છે ! વાચક ! શું તમે આ રમણીને ઓળખો છો ? એજ આપણી રાજકુમારી પદ્માવતી છે. રાજકુલમાં વિવિધ પ્રકારનાં સુખ-ભોગમાં ઉછરેલી, પ્રેમ અને આદરમાં લાડપી બનેલી, રાજવંશની એકની એક આશા-લતિકા, રાજપુત્રીને આટલી બધી ચિન્તા શા માટે ? મ્હોં માંગી વસ્તુઓનો ઉપભોગ મળવા છતાં ચિન્તા કેવી ? તેને શી ઉણપ છે ? રાજકુલમાં શેની ખોટ છે ? તેને સર્વ મળે છે. તે સર્વ સુખ ભોગવે છે છતાં ચિન્તા કેવી ? આવી ઘેર રાત્રે તેને નિદ્રાનું સુખ કેમ નથી ? તે શા માટે કંટ ભોગવે છે ? અતૂલ ધનશક્તિની હોવા છતાં આટલી ન્હાની વયમાં, આ રાજકુમારીને ચિન્તાનું દુઃખ કેવું ! અવશ્ય તહેને કાંઈક ચિન્તા છે, તેથીજ તહેને દુઃખ છે. શું ધનવડે મનુષ્યના સર્વ મનોરથ સર્વ સમયે સિદ્ધ થઈ શકે છે ? અરણ્યમાં સોનાના કટકા વડે ભૂખ્યાને અન્ન, તૃષ્ણાતુરને જળ કે વસ્ત્રહીનને વસ્ત્ર મળી શકે

એમ છે ? મનુષ્યના જીવનમાં અનેક વસ્તુઓની જરૂર પડે છે; પણ તેમાંની ઘણી વસ્તુઓ ધનવડે મેળવી શકાતી નથી. રાજકન્યાને ઘેર અતૂલ ધન છે છતાં તે ધન વડે તેની મનોકામના ફળી શકે તેમ નથી, તેથી જ તહેને કષ્ટ થાય છે. વાચક ! આવો આપણે રાજકન્યાના દુઃખનું કારણ શોધીએ.

રાજકન્યાનો ઓરડો અનેક પ્રકારની મનોહર સામગ્રીવડે સુસજ્જિત થયો છે. દૂધના શીશુ જેવી શય્યા ઉપર ચન્દ્રનાં કિરણો રમત રમી રહ્યાં છે. હમણાં રાજકુમારી પદ્માવતી પથારીમાં એક પાસે સુતી છે. તેના હૃદયમાં ગભરામણ થતી હોવાથી તે શ્વાસોચ્છ્વાસ લઇ શકતી નથી. જાણે તે આરસ પત્થરની પૂતળા હોય તેમ પડી છે ! જાણે તે ઝાડ ઉપરથી કપાયલી ડાંખળા પડી હોય તેમ સુઈ રહી છે ! પથારીમાં ચન્દ્રનાં કિરણોએ પેસી જઈ શય્યાને શીતળ કરી છે. રાજકુમારી શય્યામાં પથરાયલી શીતળતાનો ઉપભોગ કરવા પથારી સાથે જાણે ચોંટી ગઈ છે, પરંતુ તેના શરીરમાં ચિરહ-તાપનું એટલું બધું જોર વધી ગયું છે કે શીતળ પથારી ચારંવાર ગરમ થઈ જાય છે. તેથી તે ચારંવાર તડકે છે, આઝોટે છે. એજ સમયે શીતળ પવનની લહરી આવી. પથારી ઉપરની વાદર અને રાજકુમારીએ એટલું ઝીણું લુગડું ઉડવા લાગ્યું. ઓરડાની કેટલીક વસ્તુઓ હાલવા લાગી. પવને રાજકુમારીને અંગે સ્પર્શ કર્યો. તેજ જાણે રાજકુમારી કમ્પી ઉડી. એટલું લુગડું ઉડી ગયું. પહેરેલું વસ્ત્ર પણ ખસી ગયું. કંટો પવન આવવા છતાં પણ તે સુખી થઈ નહિ. ઉલટી તે એક કંટો નિશ્વાસ નાંખી દુઃખી થઈ, તે કબી થઈ. ઝરખામાં ગઈ પણ ત્યાં તેને શાંતિ મળી નહિ. કામળા યિજ્ઞાનાનામાં તેને કાંટા વાગના હોય તેમ થતું. મ્હોડું છેક ઉતરી ગયું. ઝરખામાં કંઈ ગમ્યું નહિ, પહેરેલું લુગડું શરીર

ઉપરથી ખસી ગયું તેનું તેને લાન રહ્યું નહિં. તેવે જ વેશે રાજકુમારી પથારીમાં પડી રહી.

વિરહી યુવતીના હૃદયમાં બધી વસ્તુની ખાટ જ જણાવા લાગી. નેત્રોમાંથી જાણે અગ્નિ વરસતો હતો, ઓરડામાં ગોઠવેલી સુંદર વસ્તુઓ તેને ગમતી નહતી. થંડો પવન તહેનો શત્રુ, શીતળ સુધા વર્ષાવતો ચન્દ્ર તહેનો શત્રુ, કોકિલાના મધુર કુહૂ-કુહૂ-શબ્દો પણ તહેના શત્રુ થઈ પડ્યા ! તેથી જ તે સુખ લેવા જતાં દુઃખી થઈ પડી. ઘણા દુઃખે ઘેરાઈ તે બોલવા લાગી: રે ! શું નારી-જન્મ આટલો બધો પાપમય ? શું સ્ત્રીના જન્મમાં આટલાં બધાં દુઃખ ! વિધાતાએ પૂર્વ જન્મના અનેક પાપોનું પ્રાયશ્ચિત કરવા માટે જ સ્ત્રીની ઉત્પત્તિ કરી હશે ? તેમ ન હોય તો સ્ત્રીને જરા પણ સ્વતંત્રતા કેમ નથી ! સંસાર સમુદ્ર તરવાનું જે સાધન તે નારી જાતિ પોતાની સ્વેચ્છાથી મેળવી શકે નહિ એ કેટલી બધી ભયંકર પરતંત્રતા ? સ્ત્રીઓને ડગલે ડગલે પરતંત્રતા ! આસ્થાવસ્થામાં માતા પિતાને આધિન, યુવાવસ્થામાં પતિની આજ્ઞાને આધિન અને વૃદ્ધાવસ્થામાં સન્તાનોને આધિન ! બસ, પરતંત્રતા જ ! અહા ! મ્હારા ભાગ્યમાં એ પરતંત્રતા પણ હજી આવી નહિં ! ભગવાને મ્હારા નશીબમાં એ દુઃખ ઉપભોગ લખ્યો નથી. ભગવાને મ્હને સ્વામીને આધિન કરી નહિં. આ જન્મ વૃથા જશે એમ જણાય છે. યુવાવસ્થામાં પતિના સુખથી વેગળી રહેલી સ્ત્રીનું જીવન ફક્તરહિત જ છે. હે ભગવાન ! નારી-જન્મનું એક માત્ર સુખ તે પતિસેવાજ છે. તે શું મ્હારા નશીબમાં લખ્યું નથી ! યુવાવસ્થામાં પતિસેવા વગર સ્ત્રીનો સમય શી રીતે જાય ? પ્રભુ ! દયા કરો ! તમારી દયા વગર હું દુઃખી કન્યા શી રીતે જીવી શકીશ ? હે ભગવન્ત ! આજે સન્ધ્યા સમયે, બગિચામાં જે સન્યાસીની મૂર્તિ

નેઈ તેજ મૂર્તિને પતિરૂપે મેળવી આપો. દેવ ! તમે કલ્પતરૂ છો, ચિન્તામણિ છો, પારસમણિ છો, કલ્પના પૂર્ણ કરો પ્રભુ ! ચિન્તા સમાવી દો પ્રભુ ! મહારા જેવા લોહને કાંચન કરો પ્રભુ ! મેં તેમને જોયા છે ત્યારથી કાણુ જાણુ શા કારણથી મહારૂ હૃદય તેમણે ચોરી લીધું છે, મ્હને આંકર્ષણ કર્યું છે. ! મારૂ હૃદય તેમના તરફ ખેંચાય છે. જાણુ મારૂ શરીર તેમના તરફ જવા ધસી રહ્યું છે. પ્રભુ ! આ જુઓ ! તેમનાં દર્શનને માટે મારૂ મન તલ્પી રહ્યું છે. હે દેવ ! મહારૂ મન, યૌવન, દેહ અને જીવન સર્વસ્વ તેમના ચરણમાં જ અર્પણ કર્યું છે, ઇશ્વર ! જો હું પવિત્ર હોઈશ તો અવશ્ય હું તેજ સન્યાસીને પતિરૂપે મેળવીશ. અંતરાત્મા ! જો તમે સત્ય હો તો મ્હને તેજ સન્યાસીને પતિરૂપે મેળવી આપજો. દેવાધિદેવ ! મહાદેવ ! જો તે સન્યાસી પતિરૂપે નહિ મળે તો હું જીવનપર્યંત કુમારિકા રહીશ, પરંતુ અન્ય કોઈ પતિની પત્ની થઈશ નહિં. એજ ધર્મ, એજ પ્રતિજ્ઞા. ભાગ્યદેવા પ્રસન્ન થશે તો સન્યાસીની ચરણ સેવા કરીશ, તેમને ઇશ્વર ભજનનાં કાર્યામાં મદદ કરીશ, હું પણ ઇશ્વર ભજન કરીશ, અને આ જીવનનું સાર્થક્ય કરીશ. મિથ્યા મોહ માયાની જાળમાં પડી સંસારનાં અનેક દુઃખો ભોગવીશ નહિ. તેજ સન્યાસી મહારો પતિ, તેનો ધર્મ એજ મહારો ધર્મ, તહેનો સુખભોગ એજ મહારો સુખભોગ. તેના સુખમાં જ સુખ માની મહારા પ્રાણુ શીતળ કરીશ. મારા જન્મનું એક માત્ર સુખ પતિ. તેને જ સુખે સુખી થઈશ. તેમ નહિં થશે તો તે પ્રાણુને આનંદ આપનાર મનોહર મૂર્તિનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરી, કાળના કામળ પાશમાં ચીર શાન્તિ મેળવીશ. જા મન, તું તે મહાપુરૂષના મનમાં મળી જા ! જાઓ નેત્રો ! તમે તે મહા સિદ્ધ પુરૂષના નેત્રમાં મળી જાઓ. જા જીવ્યા ! તે

મહાપુરુષની અમૃતમય વાણી કાઢતી જીલ્લામાં મળી જા ! જા, પ્રાણુ !
 તે પતિતોદ્ધારક મહાત્માના પ્રાણમાં એકત્ર થઈ જા ! જાઓ, બન્ને
 કાન ! તે હૃદયવિહારીના કાનમાં મળી જઈ નિરંતર પ્રભુ ભજન
 સાંભળો ! અલખનાદ સાંભળી પવિત્ર થાઓ ! જા—જા—શરીરનું
 સઘળું ચૈતન્ય ! જા, તું તે મહા પુરુષના ચૈતન્ય સાથે મળી જા. તેનાથી
 વિખૂટા રહેવામાં હવે શું ફળ છે ? જેને જે અર્પણ કર્યું છે તેમનામાં
 મળી જાઓ ! ભલે, આ જડ દેહ વેગળું પડી રહે ! ભલે તે પર-
 તંત્રતાના કાયદામાં જકડાઈ રહે ! ભલે, સંસારી જનોના ઇપકાપાત્ર
 થવાય, તે કામ સમયે થઈ રહેશે. હમણાં તો મન, પ્રાણ, તમે સર્વ
 જાઓ, તે મહાયોગી પાસે જઈ તેમનામાં લીન થાઓ. તેમને “અ-
 ચ્યુત પ્રભુની જય” કહેજો.

પદ્માવતી તેજ ક્ષણે મૂર્છિત થઈ. પદ્મગંધી પથારીમાં પડતાં
 પડતાં ભોંયપર પડી ગઈ. ગયું, તેનું મન ત્યાંજ ગયું. તેના પ્રાણ
 ત્યાંજ ગયા. ત્હેનું ચિત્ત ત્યાંજ ગયું. ત્હેનું હૃદય ત્યાંજ ગયું. ત્હેનું
 ચૈતન્ય ત્યાંજ ગયું. તેજ-તેજ-મનમોહન યોગીરાજ પાસે ગયું. જડ
 દેહ ત્યાં પડી રહ્યો. પ્રેમ ! ધન્ય છે ત્હેને ! ધન્ય છે ત્હારી લીલાને !
 ધન્ય છે ત્હારા અલૌકિક અદ્ભુત પ્રભાવને !

કેટલોક વખત એમજ વીતિ ગયો. પવને દયા કરી વહેવા
 માંડ્યું. શરીરની ગરમીને ઉતારી થંડક કરો. કેટલીક વારે ચૈતન્ય
 આવ્યું. તે જાણની હતી કે તેની માતા યોગીરાજને મેહેનમાં તેડી
 કાઢી છે. પ્રાનઃકાળમાં તે યોગી આલ્સો જશે ત્યાર પછી તેની શી
 મતિ થશે ? પુનઃ ત્હેનાં દર્શન ક્યાં થશે ? એક વખત ગયા પછી
 જીવન પર્યંત ત્હેનાં દર્શન થશે નહિ. સૂર્ય અસ્ત પામ્યા પછી કમ-
 લિનીની શી શા થશે ?

પ્રેમના જેવી બીજી કાંઈ મનોહર સામગ્રી જગતમાં નથી. પ્રેમ એ મોહિની છે. એના જેવી મોહિની બીજી કાંઈ પણ વસ્તુ-પ્રાણીમાં નથી. જેના હૃદયમાં એક વખત પ્રેમ ઉપત્ત થયો કે ત્હેને મોહિની લાગી જ ! એ મોહિની જીવન પર્યંત છૂટતીજ નથી. બાણશર્યા ઉપર ચુતા હોય કે તપેલી રેતીના રણમાં ઉભા હોય, જળના ઉડા ભાગમાં ડુબ્યાં હોય કે આકાશના ઉંચામાં ઉંચા ભાગમાં ઉડ્યા હોય તોપણ પ્રેમની મોહિની આકર્ષણ કર્યા વગર રહેતી નથી. પ્રેમ ધૈર્ય ત્યજવે છે, દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા ચળાવે છે, ગંભીરતા છોડાવે છે, મૌન તોડાવે છે, સમસ્ત સદ્ગુણ ભૂલી જઈ, હિતાહિતનાં જ્ઞાનથી શૂન્ય બની, મનુષ્ય પોતાના પ્રેમીનાં દર્શન કરવા દોડે છે ! પ્રેમ એ હૃદયને, મનને, આંખને, પગને, કાનને, હાથને અને આખા શરીરને ધકેલી આપી પોતાના પ્રેમીની પાસેજ ઉભું કરી દે છે ! પ્રેમ એ બન્ને પ્રેમીઓને મેળવી આપે છે. ચાર નેત્રો ભેગાં કરે છે. પ્રેમીઓ અમૃતમય વાણીથી હૃદયને શાંત કરે છે ! પ્રેમ એ એવો અદ્ભૂત કારસ્થાન કરનાર અદ્રશ્ય દેવ છે ! પદ્માવતી ઉડીને ઉભી થઈ. જરાક શાંત ચિત્તે ઓરડામાં આમતેમ ફરવા લાગી. બધી વસ્તુઓ નિહાળવા લાગી. જ્યાં જ્યાં નેત્ર ફેરવતી ત્યાં ત્યાં હૃદય વિહારી સન્યાસીની મનમોહક મૂર્તિ જણાતી. તે શું જૂવે ? જ્યાં નજર ફેંકે છે ત્યાં તેજ ચિત્તચોર સન્યાસી ! તે વિચારવા લાગી : “ પ્રાતઃકાળમાં તો યોગીરાજ ચાલ્યા જશે. રે ! હૃદયમાં કાંઈ દુઃખ થાય છે.” છાતી ઉપર હાથ રાખી ન્યાંજ ઉભી રહી, વળી થોડીવારે વિચાર કરવા લાગી : “ તે કાણ હશે ? હું તેમને ઓળખતી નથી. મહારા અંતરાત્મા વારંવાર મારા જ્ઞાનમાં કહે છે કે તે રાજપુત્ર છે. તે ક્ષત્રીયપુત્ર છે. તેમનાં દર્શન કરવાંજ જોઈએ. એક વખત મન ભરીને. તે હૃદયદેવતાનાં દર્શન

કરી લઇશ. ગમે તેમ કરીને તેમનાં દર્શન કરી લઇશ. ” તેની આંખો કાંઇક વિચિત્ર રીતે ધરતી જણાઇ. પગના ચાલવામાં કંઇક અપળતા પણ જણાઇ. શરમ દૂર થઇ. કોઇ એક દાસીને શોધવા લાગી. દાસીને સાથે લઇ તે પ્રાણાધિક, જીવતેશ્વરને એક વખત મળી આવવાની મનોવાસના થઇ.

એક વખત નજરે નજર મળવાથી વિશુદ્ધ પ્રેમીઓનું હૃદય સંધાઇ જાય છે. એક ગમે ત્યાંનો હોય, બીજો ગમે ત્યાંનો હોય છતાં પણ પ્રેમના અલૌકિક કાયદા પ્રમાણે બે મનુષ્યોમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. ચારે નેત્રો મળતાં જ એક બીજનાં હૃદય પટપટ એક બીજના હૃદય ચિતરાઇ જાય છે. પછી ભલે એક પ્રેમી બીજ પ્રેમીથી ગમે તેટલા વિખૂટા પડે છતાં તે જખી અંતઃકરણમાંથી ભૂલાતી કે ભૂસાતી નથી. જંગલમાં, નિદ્રામાં કે સ્વપ્નમાં પણ પોતાના પ્રેમીની મનોહર જખી નજર રહામે ઉભેલી જણાય છે. સુષ્પમાં કિંવા દુઃષ્પમાં ગમે ત્યારે પણ તે બન્ને પ્રેમીઓને સમાન વેદના થતી જણાય છે. એક પ્રેમીને દુઃષ્પે બીજું પ્રેમી દુઃષ્પી થાય છે. પરદેશમાં રહેતા પોતાના પુત્રને દુઃષ્પ થવાથી તહેનાં માતૃપિતાના મનમાં અચાનક દુઃષ્પ થાય છે. મુસાફરીએ ગયેલા પતિને દુઃષ્પ થવાથી તહેની પત્નીને અચાનક દુઃષ્પ થાય છે, તેજ પ્રમાણે બે પ્રેમી ગમે તેટલાં વેગળાં હોય છે છતાં એક બીજનું દુઃષ્પ સુષ્પ જણતાં સુષ્પી દુઃષ્પી થાય છે. આ બધું થવાનું કારણ મન છે. એ મન એક વખત બીજ મન સાથે આકર્ષાઇ ગયું એટલે પછી એક બીજને સુષ્પ દુઃષ્પ થયા વગર રહેતું જ નથી.

રાજકન્યા પદ્માવતી અંતઃકરણમાં વેદના ભોગવે છે. તેજ પ્રમાણે મહારાણા ભીમસિંહની પણ અવદશા થઇ રહી છે. તે પથારીમાં

તડકડે છે ! આંખોમાં ઉંઘ નથી, હૃદયમાં શાંતિ નથી. આખી રાત એકજ ચિન્તા થઈ રહી છે. તે સુંદરી, તેજ મૃગનયની, તેજ મનોહર નયન મુગ્ધકર. સ્વર્ગની અપ્સરા જેવી યુવતિ રાજકુમારી તહેના હૃદયમાં સૂક્ષ્મ રૂપે ઉતરી પડી, હૃદયમાં તોફાન મચાવી રહી છે. ઘણું યત્ન કરવા છતાં તે મનોહર છપ્પી બૂઝાઈ જવાતી નથી, બૂસાઈ જતી પણ નથી. તે કોણ ? કોની પુત્રી ? શા માટે તહેને સ્થાવી નોંધએ ? શા માટે તહેના ઉપર આટલો બધો પ્રેમ ? શા માટે આટલો બધો મોહ રાખવો નોંધએ ? નહિ, પારકી પુત્રી ઉપર મોહ નોંધએજ નહિ છતાં જાણે સ્વર્ગના દેવતાઓ આવી તહેના કાનમાં કહેતા હોય તેમ તેને સંભળાય છે કે : “ તે સ્વર્ગની દેવી છે, તે નિર્મળ પ્રેમની પ્રતિમા છે, તહેને ધ્યાનમાં ત્યારે માટેજ ધડી છે. તહેનું હૃદય નિર્મળ પ્રેમથી ભરેલું છે. ” આ હા ! કેવી મનોહર આકાશવાણી ? કેવો વિાધનો સંકેત ! એક તરફથી મહારાણો તેને બૂલી જવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે ક્ષણવારને માટે હૃદયનાં ખારણાં ઉઘાડી રાજકુમારીને બહાર કાઢી મૂકે છે ત્યારે બીજી તરફથી તેજ છપ્પી, હૃદયને તેજ ડોકાણે આવી ફરીથી ઉભી રહે છે. જાણે તે કહે છે કે : “ મ્હારું આજ સ્થાન છે, મ્હારું આજ સ્થાન છે. હું કદીપણ ખસીશ નહિ ! તમે મ્હારા હૃદયમાં એજ ડોકાણે ઉભા રહ્યા છો, મ્હારા હૃદયના દરેક પડદામાં તમે જ વિરાજમાન થયા છો. ”

મહારાણો જ્યાં નજર ફેંકે છે ત્યાં રાજકુમારીની મનોહર મૂર્તિ જણાય છે. હમણાં તે ભાન બૂલ્યો છે. તે એક ચિત્તે આકાશના ચન્દ્ર સ્થાને નોંધ તહેમાં રાજકુમારીની સુંદર મૂર્તિને નિરખી રહ્યો છે. ચન્દ્ર જેમ જેમ આકાશમાં મુસાફરી કરે છે તેમ તેમ રાજકુમારી ચાલતી જણાય છે. ચાલતાં ચાલતાં છેવટે જાણે તે મહારાણાના ઓરડામાં

આવી મુસાફરીનો થાક ઉતારવાની હોય તેમ આશામાં ને આશામાં વાટ જોતો બેઠો છે. પૃથ્વીનો છેડો ધર છે તેમ મુસાફરીએ નિકળેલી રાજકુમારી પણ છેવટે તેજ ઓરડામાં આવી દર્શન દેશે એવી તેની ખાત્રી હતી. તેમ છતાં થોડી થોડી વારે તહેનું ધૈર્ય ખૂટી જાય છે ત્યારે નિરાશ હૃદયે પથારીમાં પડી જાય છે. ચન્દ્રના સ્થાને જોવાનું બંધ કરી પોતાનો ઓરડામાં જૂવે છે ત્યારે ત્યાંપણ તેને તેજ મનોહર રાજકન્યાની જખી તહેની આંખો સ્થાને નૃત્ય કરતી જણાય છે. જાણે તે હૃદયમાંથી ધીમે ધીમે નિકળી દીપકની જ્યોતિમાં મળી જાય છે અને ત્યાંથી મ્હોટું સ્વરૂપ લઈ મહારાણાને તલસાવે છે. ભીમસિંહનું ચિત્ત રાજકન્યાનાં દર્શન કરવા તલ્પી રહ્યું છે, તેનો વિચાર-સાગર તો-ફાની થઈ ઉઠ્યો છે !

જે ભીમસિંહ પ્રિયપત્ની સુશીલા સિવાય અન્ય સ્ત્રીને સ્થાતો નહોતો, જે સુશીલા તહેના હૃદયની આરાધ્યદેવી હતી. જેના પ્રેમવડે ભીમસિંહ હમેશાં તૃપ્ત રહેતો તેજ સુશીલાને તે આજે કેમ ભૂલ્યો છે ? તેજ હૃદય, તેજ મન, નેત્રો આજે સુશીલાને કેમ ભૂલ્યાં છે ? તે હૃદય આજે કેમ બદલાયું છે ? તે હૃદય આજે કેમ પન્નાવતીને સ્થાય છે ? તેજ હૃદય-મંદિરમાં આજે સુશીલાને સ્થાને પન્નાવતી કેમ બેસી છે ? ઇશ્વર જાણે. - અમે તો એટલુંજ કહીશું કે એમ થવામાં ઇશ્વરનો કંઈ સદ્દેહતુ હશે. અમે તો પ્રેમનેજ ધન્યવાદ આપીએ છીએ. ધન્ય પ્રેમરાજ ! ધન્ય તમારો મહિમા ! ધન્ય તમારી લીલા ! ધન્ય તમારી ઇન્દ્રગણિક શક્તિ ! પ્રેમ દેવતા ! તમે મનુષ્યને એક વખત હસાવી નચાવી શકો તેમ છો. બીજી વખત તેનાં મર્મસ્થાન છેદી બેદી અનંત કલેશ આપી શકો છો ! તમે તેને નયનમાંથી નીકળતાં આંસુના સાગરમાં ડુબાવી શકો છો ! જગતમાં તમે સર્વ કરી શકો

છો. તમારી સત્તા અસીમ છે, અનન્ત છે. ભીમસિંહ જેવા વીર પરા-
ક્રમીનો તમે પરાજય કર્યો છે, તેનું બળ અને પરાક્રમ તમે હરણ કર્યું
છે. પ્રેમ ! તમે તેને તમારું રમવાનું રમકકું બનાવ્યું છે. તમે જેમ
ચ્છાઓ છો તેમ તે રમે છે. ભીમસિંહ જે સમયે પદ્માવતીને બૂલી
જવાનો યત્ન કરે છે તેજ ક્ષણે તમે તેનું મોહિની રૂપ તેના હૃદયપટ
ઉપર ચીતરી તાણું બનાવો છો, અને તેના મોહમાં રાણાનું બાન
બૂલાવો છો. મહારાણા રાજકન્યાના રૂપમાં મોહ પામી બોલ્યા : “ધિઃઃ
છે મ્હને ! ધિઃઃ છે મ્હારા સન્યાસી ધર્મને ! હું ધૈર્ય, ગંભીરતા,
વિનય, શિષ્ટાચાર, લજ્જા અને જિતેન્દ્રિયતાને માટે અહંકાર કરતો
હતો, પણ મ્હારો તે અહંકાર ક્યાં છે ? બધા પ્રકારના રાજ-ભો-
ગોથી કંટાળી, તેમને તજી દઈ હું બહાર નિકળ્યો. પણ હમણાં
તે સન્યસ્ત-ભાવ ક્યાં છે ? મેં મન અને નયનને વશ કરી પરમા-
ત્માની આરાધનામાં જોડી દીધાં હતાં પણ તેજ મન અને નયન હમણાં
ક્યાં જોડાયાં છે ? હું આજ પર્યંત શાસ્ત્રના ગ્રંથો લાગ્યો છું પણ
તેનું આ જ ફળ ! શું હું જીવાતીનો દાસ થયો ? શું એક સાધારણ
કામિનીનો મને મોહ લાગ્યો ? આટલા દિવસ પછી જાણી શક્યો
છું કે પદ્મરિપુને વશ કર્યા વિના સન્યસ્ત લેવુંજ નહિં. તેથીજ આજે
મ્હારી આ દશા છે. સ્ત્રીના રૂપનો મોહ લાગવાથીજ મનુષ્યની આવી
દશા થાય છે. સ્ત્રીના ગુણનો મોહ લાગવાથી આટલી બધી પરાધીની
સ્થિતિ નથી, પણ સુંદર-રૂપનો મોહ મનને લમાવી નાંખે છે. ધર્મ
બ્રષ્ટ કરે છે. કામના સપાટામાં આવવાથી જ્ઞાન, ધૈર્ય, તિતિક્ષા વગેરે
વેગળાં જાય છે. મ્હારી બૂલ હું જોઈ શક્યો છું. બસ, હવે હું પ્રાતઃ
કાળમાંજ અહિંથી ચાલ્યો જઈશ. રાજકુમારીના રૂપને મ્હારા હૃદય-
માંથી બૂસી નાંખીશ. તે ચિત્રને જ્ઞાનના જગવડે ધોઈ નાંખીશ. ગમે
તેમ થાઓ. હવે હું અહિં રહીશ નહિં. બસ, ત્હને બૂલી જઈશ.”

એમ કહી આંખો બંધ કરી પથારીમાં સૂતો. થોડી વાર સૂઈ જ રહ્યો. પરાણેપરાણે આંખો મીચી દીધી. રાજકુમારીને બૂલી ગયો. નિદ્રા દેવીને આહ્વાન કર્યું પણ નિદ્રા ક્યાં? થોડીવારમાંજ રાજકુમારીની મનોહર છબી ત્હેના હૃદય ઉપર ચિતરાઈ ગઈ. તેજ કામળ સુંદર મુખ, તેજ મનમોહક સુંદર નેત્રો, જાણે તેના સ્થામે તરસ્યા ચાતક-પક્ષીની પેઠે જોઈ રહ્યાં છે. જાણે ગરિબડે મ્હેરે રાજકુમારી ઉભી ઉભી તેના પ્રેમની લિપ્તા માગી રહી છે. જાણે મહારાણો નીચું મ્હો-ડું કરી બેસી રહ્યો છે. તે તેને બૂલી જવા માગે છે. તેમ તેમ રાજ-કુમારીનાં નેત્રમાંથી ટપ્ ટપ્ ટપ્ આંસુની ધારા પડે છે, તે છબી વાંકી વળીને ત્હેના કાનમાં કહે છે કે; “યોગીરાજ! તમે યોગી થજો, હું યોગિની થઈશ. તમે પ્રભુનું ભજન કરજો, હું મંજારા વગાડીશ. તમે મૃગચર્મ પહેરજો, હું વસ્ત્રક પહેરીશ. તમે ક્ષણ ભક્ષણ કરજો, હું કંદમૂળ ભક્ષણ કરીશ. તમે વિભૂતિ ચોગજો, હું વિભૂતિ ચોળીશ. તમે સમાધિ ચઢાવજો, હું તમારી સ્થામે જોઈ રહીશ. તમે જટાનો ભારો બાંધજો, હું તેમાંથી કચરો વીણી કાઢીશ. તમે જંગલમાં શયન કરજો, હું કામળ પાંદડાની શય્યા કરી આપીશ. તમે પ્રભુ નામ સંભળાવજો, હું પવિત્ર થઈશ, પણ મ્હને ત્હમારી સાથે લઈ જાઓ. જોગીરાજ! મ્હને તમારી સાથે લઈ જાઓ. મ્હને આ રાજમહેત્રનાં સુખ ગમતાં નથી. મ્હને આ રાજમહેત્રના વિભવ ગમતા નથી. હું તો તમારી પાછળ જોગણ થઈશ. હું તો તમારી પાછળજ ભટકીશ, હું તો તમારી સાથે ને સાથે જ રહીશ.”

મહારાણાએ ઉંચું જોયું, પણ કોઈને દીડું નહિ. વળી પાછું ત્હેનું મન ચલિત થયું. “અહા! આવી કામળ, સુકુમાર, અહ્યાચારિણી રાજકન્યા! તેને મળ્યા વગર જવું એ કેવું મહા પાપ! તેનાં નેત્રો

કહેતાં હતાં કે મને મળવાની ઇચ્છા છે.” વળી તે ઉડી બેઠા થયો. ત્યાં નજર ફેંકે છે ત્યાં રાજકુમારીનાં ચિત્ર જૂવે છે. ખારીનાં ખારણાં ઉઘાડાં છે. કટેરાને અદેલી લળી પડના ચન્દ્રનાં કિરણો ખારીમાં થઈને ઓરડામાં પ્રકાશ પાડે છે. થંડો પવન ધીમે ધીમે મહારાણાના શરીરને થંડક આપે છે. તેના કાનમાં હજી રાજકુમારીના શબ્દોનો મઝા પડે છે, જાણે વારંવાર તે કાન આગળ આવીને કહે છે કે : “ તમે જોગી થયા છો તો હું જોગણુ થઈશ. તમે મૃગચર્મ પહેરશો તો હું વલ્કલ પહેરીશ. ” અહા ! શું સાચુ હશે ? તે વલ્કલ પહેરી શકશે ? તે જંગલનાં દુઃખ વેડી શકશે ? તે ફળમૂળનો આહાર કરી શકશે ? કદાચ તે મહારી સાથે જંગલમાં આવે તો હું તેને માટે મશરૂની તળાઈઓ, સોનાના પલંગો, અત્તર કુલેડની શીશીઓ, પકવાનની થાળીઓ કયાંથી લાવું ? ના, ના, તે હક કરે એમ જણાતું નથી.”

આવા અનેક વિચારો કરે છે. પથારીમાં પાથરેલી સફેદ ચાદર જરા જરા ઉડ્યા કરે છે. એજ સમયે કાંઈએ ખારણું ઉઘાડ્યું હોય એમ જણાયું. કાંઈનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. કાંઈએ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો હોય એમ પણ જણાયું. ચન્દ્ર ઉપર એક કાળું વાદળું આવ્યું હતું, તે !! સમસ્ત પૃથિવિ ઉપર અંધકાર જણાતો હતો. ઓરડામાં પણ અંધારું હતું. મહારાણા પથારીમાં સૂઈ ગયા, અને આંખો અંધ કરી જગતાં જ પડી રહ્યા.

ધીમે ધીમે એક રમણી મૂર્તિ ઓરડામાં આવી. ચન્દ્ર ઉપરથી કાળું વાદળું ખસી ગયું હતું. પાછો સ્વપ્ન પ્રકાશ પૃથિવિ ઉપર પથરાયો હતો. ઓરડામાં પણ પ્રકાશ આવતો હતો. ખારીની પાસે જ પલંગ ઉપર પથારી કરેલી હતી. મહારાણાનાં નેત્રો અંધ હતાં, છતાં ચન્દ્રના પ્રકાશવડે તેમનું મનોહર મુખ અતિ મનોહર જણાતું

હતું. તે રમણીએ મહારાણાના મહેરા સ્થામે જોયા કર્યું. જેમ કાષ્ઠ પ્રાણાધિક વહાલી વસ્તુને ઘણા દિવસ જોઈ ન હોય અને એકાએક જોવામાં આવતાં તરસી આંખો જેવી રીતે જુવે છે તે પ્રમાણે આ રમણી જોતી હતી. તે આંખોની પલક માર્યા વગર જોતી હતી. અમૃત પાન કરતાં કોણુ ધરાયું છે ? તેમ વહાલી વસ્તુને જોતાં કોણુ ધરાયું છે. જેના ઉપર અંતઃકરણનો પ્રેમ છે તે વસ્તુ અતિશય વહાલીજ હોય છે. એવા પ્રેમમાં સ્વાર્થ નથી, તેમાં પક્ષપાત નથી, તેમાં પાપ નથી. એવો પ્રેમ ઇશ્વરી પ્રેમ કહેવાય છે. દૈવી પ્રેમ કહેવાય છે. એ પ્રેમ સુખ જ આપે છે, તે પુણ્યજ આપે છે.

વાચક ! શું તમે આ રમણીરત્નને ઓળખી શક્યા છો ? તે રાજકુમારી પદ્માવતી છે. પોતાના પ્રેમીનાં દર્શન કરવા માટે તે અધીરી થઈ છે, તેથીજ તે આટલી મોડી રાતે એકલી અહિં આવી છે. તેની એકજ ઇચ્છા હતી કે : “ એક વખત મન ભરીને મહારાણાનાં દર્શન કરવાં. ” તે હમણાં મહારાણાનાં દર્શન કરે છે. એકા નજરે મહારાણાના સ્થામે જોઈ રહી છે. તે વારંવાર જૂવે છે. ચન્દ્રના કિરણો મહારાણાના મુખ ઉપર પડે છે તેથી ઘણું સુંદર જણાય છે. વાદળી રંગનું ઝીણું બન્નુસ ઓઢ્યું છે, તેથી જાણે પથારીનેજ તે આકાશ જૂવે છે. બન્નુસને તે વાદળાં જૂવે છે અને મહારાણાને પૃથ્વીનો ચન્દ્રમા જૂવે છે. એક ચન્દ્ર આકાશમાં ઉગી ચાતકાંતે અમૃત પાઈ રહ્યો છે, ખીજો ચન્દ્ર રાજમહેલના પક્ષંગમાં ઉગી પદ્માવતીને દર્શનામૃત પાઈ રહ્યો છે. આકાશનો ચન્દ્ર અનેક પ્રાણીને અમૃત વહેંચે છે, રાજમહેલના પક્ષંગ ઉપર ઉગેલો ચન્દ્ર માત્ર પદ્માવતીના હૃદયમાં જ અમૃત સિંચે છે. પદ્માવતી જાણે લોહયુગ્મક પાસે ખેંચાઈ આવી છે. મહારાણાના હૃદયમાં એટલું બધું પ્રેમનું આ-

કર્ષણ છે કે તે બિચારીને તેઓ અહિં સુધી ખેંચી લાવ્યા છે. તે મનમાં જ બોલી: “અહા ! કેવી સુંદરતા ! કેવી નિર્મળતા ! કેવી સાત્વિકતા ! સન્યાસી મહારાજ ! ધન્ય છે તમારા પ્રેમથી લરેલાં નેત્રાને ! એજ નેત્રાએ મ્હને અહિં સુધી ખેંચી લીધી છે ! પ્રભુ ! ઉઘાડો તે નેત્રાને ! હું ફરીથી તે નેત્રાની મનોહરતા જોઈ લઉં ! મહારાજ ! તમારા મુખ ઉપરથી જણાય છે કે તમે હમણાં ઘણું કટુ ભોગવો છો, તેમ ન હોય તો મ્હારું મન કેમ દુઃખી થાય છે ? મારું મન મુંઝાય છે, માથું ચક્કર ચક્કર ફરે છે. મહારાજ ! ઉઠો, ખેડો થાઓ. તમારા મનમાં શું દુઃખ થાય છે તે કહો. દેવ, ઉઠો. પ્રભુ ઉઠો.”

પદ્માવતીનું મન ઉત્તર આપવા લાગ્યું: “પદ્મી ! એ સાધુ નથી, સન્યાસી નથી, ત્યારે હૃદયદેવતા છે. શું જીંદગી સુધી તું તેની સેવા કરી શકશે ?”

સ્ત્રીઓને ઘણી શરમ હોય છે. તેમના મનમાં ગમે તેવા વિચાર હોય છે છતાં તે કહી શક્તી નથી. તમે તેને એક વસ્તુ આપવાની માંગણી કરો. તેમાં તેની સંપૂર્ણ મરજી હોવા છતાં તે લેવાને ના ને નાજ કહેશે. તમે અનેકવાર પૂછો છતાં તે ના જ કહેશે. પણ તમે તેને આળાત્કારે તે વસ્તુ આપી દેશો ત્યારે જ તે પોતાનો આનંદ બતાવશે. જો તેને તે વસ્તુ ઉપર પ્રેમ હશે તો તેના મુખનાં ચિહ્ન જુદાં જ જણાશે, જો તેને તે વસ્તુ ઉપર તિરસ્કાર હશે તો પણ તેનાં ચિહ્ન જુદાં જ જણાશે. પુરૂષની ચતુરાઈ સ્ત્રીનાં આવાં મુખચિહ્ન પારખવામાં જ છે. જે પુરૂષો આવી પરીક્ષા કરી શકે નહિં તેણે સ્ત્રીઓને આળાત્કારે કદી કોઈ વસ્તુ આપવી નહિં. તેમ થવાથી વખતે અપમાન સહન કરવાનો પ્રસંગ આવશે.

પદ્માવતી એટલે સુધી શા માટે આવી છે ! તે યોગીરાજને મ્હાલ છે તેથી તેનાં માત્ર દર્શન કરવા આવી છે. તેણે શરમ છોડી છે શા માટે ? યોગીરાજ ઉપરના અલૌકિક પ્રેમને માટે ! છતાં તે કાંઈ પણ બોલી શક્તી નથી. સ્ત્રીઓ કદી આવાં સાહસિક કામ કરી શક્તી નથી છતાં પણ પદ્માવતી આટલે સુધી શા માટે આવી છે ? માત્ર સન્યાસી ઉપરના પ્રેમેજ તહેને હડસેલો મારી અહિં લાવી મૂકી છે.

ભીમસિંહ આટલીવાર 'સુધી ઢાંગ કરી સુધી રહ્યો હતો, પણ હવે તેનાથી રહેવાયું નહિ. આટલીવારમાં તો પદ્માવતીના પ્રેમે તેના હૃદયને ખગલભાવી મુક્યું, અને તે ખગલભાટથી આંખો ઉઘડી ગઈ. ચારે આંખો એકડી થઈ. થોડું થોડું અજવાળું આવતું હતું. ચન્દ્ર પશ્ચિમ દિશા તરફ ઢળી ગયો હતો, તેણે ચાંદનીનો પ્રકાશ સમેટી લીધો હતો છતાં તારાઓનો જાંખો પ્રકાશ હજી ગયો નહતો. પદ્માવતી શરમને લીધે સજડ થઈ ગઈ. તે ઝોરડામાંથી બહાર ચાલી જતી હતી તેજ ક્ષણે ભીમસિંહે કહ્યું : “આટલી રાતે તમે કાણ છો ?”

પદ્માવતીએ વિચાર્યું કે આ વખતે વાત નહિ કરવાથી ગડ-બગડાધ્યાય થઈ જશે. વખતે સન્યાસીના મનમાં મ્હારે માટે કાંઈ નકારા વિચાર ઉત્પન્ન થશે. તે હિમ્મતથી બોલી : “ચિન્તા કરશો નહિ. હું તેજ, અગિયામાં ધ્રુવ ચુંટતાં જેના હૃદયને તમે ચોરી લીધું છે તેજ, હું તે જ, આ રાજમહેલના માલિકની રાજકન્યા, પદ્માવતી.”

ભીમસિંહના હૃદયમાં પાછો પ્રેમ ઉભરાઈ આવ્યો. તે બોલ્યો :— “આટલી રાત્રે ! દેવી ! શા માટે ? કાણે તમારું હૃદય ચોરી લીધું ? અરે ! શું ચોર ?”

પદ્મા કાંઈ બોલી શકી નહિ. પ્રેમીઓનો પ્રથમ મેળાપ થતાં તે પોતાના હૃદયની વાત સ્પષ્ટ કહી શકતાં નથી. મળવા પહેલાં મ-

નમાં હજારો વિચારો ગોઠવે છે કે હું આમ કહીશ. હું તેમ કહીશ, પણ જ્યારે બન્નેનો મેળાપ થાય છે ત્યારે કંઈ કહી શકાતું નથી. બોલવાની ઘણી ઇચ્છા થાય છે છતાં બોલાતું નથી. આજે પણ શરમે પક્ષાની જીભ ખેંચી લીધી. શરમે ત્હેને મ્હોડે હાથ દીધો.

ભીમસિંહે કહ્યું : “ દેવી ! રાજકુમારી ! હું તમારા મનના વિચારો જાણી શક્યો છું : હું તમારાંજ દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી આખી રાત ઉંઘ્યો નથી. હું જોઈ શકું છું કે તમે પણ તેવીજ સ્થિતિ ભોગવો છો. તમને પણ ઉંઘ આવી હશે નહિ. પક્ષા ! તમારા પિતાના રાજ્યમાં ઉંઘો કાયદો છે કે શું ? ઉલટો ચોર કોટવાલને દંડે છે કે શું ? મહારા જેવા સંન્યાસીની ચોરી કરવી અને ઉલટો મ્હને જ અપરાધી ઠેરવવો ? ”

રાજકુમારી : “ કેમ સંન્યાસી મહારાજ ! ત્હમારી કંઈ વસ્તુની ચોરી થઈ ? કાણે ચોરી કરી ? ”

સંન્યાસી :—“ તમારા બગિચામાં અબજોલાં પેસવાનું ફળ એજ મળ્યું કે તમે ત્યાં આવી માંડે મન ચોરી લીધું. કાણુ જાણે ત્હમારી આંખોમાં શાયે જાદુ છે કે નીચી નિર્મળ આંખોએ પણ માંડે મન હરણુ કરી લીધું. તેથી તો મેં તમને પકડી પાડ્યાં છે. હવે તે પાછું આપો. ”

હવે પક્ષાની શરમ જતી રહી. સ્મિત હાસ્ય કરતાં તે બોલી : “ મહારાજ ! ચોર જ્યારે શાહુકારનેજ ચોર કહે ત્યારે તો ઘણીજ દિલગીરીની વાત ! કાણે ચોરી કરી છે તેને માટે મારી પાસે સાક્ષી પુરાવા છે. તમે સંન્યાસીના વેષમાં આવ્યા અને મ્હાંડે સર્વસ્વ ચોરી લીધું છે. જરા વિચારી જૂવો ! હું ચોરને પકડી મારી વસ્તુ પાછી લેવા આવી હતી, ત્યાં તો ઉલટી જ વાત સાંભળું છું. ”

ભીમસિંહ:- “ દેવી ! હું બધું સમજ્યો છું, પણ હું તો સંન્યાસી છું. તમે રાજકન્યા છો. મ્હારી સાથે તમારે કેમ બનશે ? ”

પદ્મા: “ પ્રભો ! દેવ ! વિના કારણે શા માટે વહેમને હિંચોળે હિંચાવો છો ? કપાળમાં વિભૂતિ લગાડવાથી કંઈ તેજ છુપું રહેતું નથી. હું ખાત્રીથી કહું છું કે તમે સંન્યાસી નથી પણ રાજપૂત જ છો. આપનાં દર્શન થયાં ત્યારથીજ આ હૃદય, મન, પ્રાણ આપને સમર્પ્યું છે. આપની ઓળખાણ આપો. ”

ભીમસિંહ: “ રાજકુમારી ? તમે સાક્ષાત્ દેવી સ્વરૂપ છો. તમે બુદ્ધિમાન છો. તમને જોતાંજ મ્હેં તમારી બુદ્ધિની પરીક્ષા કરી લીધી છે. રાજપુતાનામાં મ્હારી રાજધાની છે. માંડે નામ ભીમસિંહ. નશીબને યોગે હમણાં સંન્યાસી થયો છું. ”

પદ્મીની સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. તેણે મહારાણા ભીમસિંહનું પ્રતાપી નામ સાંભળ્યું હતું, તેનું બળ-પરાક્રમ તે જાણતી હતી. મહારાણાએ જાણ્યું કે તે બહી ગઈ છે. તેથીજ કહ્યું: “ પદ્મે ! બહીવાની જરૂર નથી. વિદ્વાતાના એવાજ લેખ. પરમાત્માની કૃપા થઈ છે. ”

પદ્માવતીએ બે હાથ જોડીને કહ્યું: “ મહારાજ ! અબજાણતાં ઘણા અપરાધ થયા છે. ક્ષમા કરજો. આપ સદ્ગુણી છો, વીર છો. અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ તરફ દયા કરવી એજ તમારો ધર્મ છે. ”

ભીમસિંહે કહ્યું: “ પ્રેમની મૂર્તિ સમક્ષ રાજ, મહારાજની ગણતરીજ નથી. ત્યાં તો બધા એક સરખા છે. પ્રેમરાજ્યમાં દુઃખ નથી, ત્યાં ભય નથી. ત્યાં પક્ષપાત નથી, ત્યાં માન અપમાન નથી. એક પ્રેમીએ બીજા પ્રેમીના સુખ માટે યત્ન કરવો, અને તેમ કરતાં કરતાં પ્રાણ ચાલ્યા જાય તેની દરકાર ન કરવી એજ પ્રેમ રાજ્યનો કાયદો છે. પ્રેમ કરવો એનો અર્થ આત્મવિસર્જન કરવું એ જ છે. ”

પ્રેમ કરનારાં દુઃખને ગણતાં નથી. તે તો દુઃખને સુખજ માને છે. ત્યાં એક પ્રેમી પોતાના બીજા પ્રેમીને સુખી જોવા સ્થાતાં હોય ત્યાં પછી દુઃખ એ કાંઈ વસ્તુજ નથી. તે તો માત્ર પોતાના પ્રેમીને સુખી જોવાનેજ તલ્પી રહે છે અને તેવાજ યત્નો કરે છે. ગમે તે થઈ જાય, કાં તો આકાશનો ચન્દ્ર તોડી મુઠ્ઠીમાં લાવવો હોય કે કાં તો પાતાળમાંથી ચૌદ રત્નો લાવી તેનો હાર કરવાનો હોય તેમ છતાં પ્રેમી તેમાં દુઃખ માનતાં નથી. પોતાના પ્રેમીની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવા ગમે તેટલાં દુઃખ વેઠવાં પડે તેની ખરા પ્રેમીને દરકારજ નથી. લજ્જા, આપર, માન, અપમાન, એ બધું ખરા પ્રેમીને ગમતુંજ નથી. પ્રેમીને મન તો તે બધું એક સરખું છે. તેની કાંઈ કિમ્મતજ નથી. તમે કાંઈ પણ મનમાં લાવશો નહિ. તમારા જેવી ગુણવાન રમણી મેળવીને હું લાગ્યશાળી થઈશ. તમારાં એક વખત દર્શન કરવાની પ્રયત્ન ઇચ્છા હતી. ભગવાને તે પૂર્ણ કરી છે. હવે પ્રાતઃકાળ થવામાં વિલમ્બ નથી. હું દ્વારપાળને કહી મહારા રાજ્ય તરફ જઈશ. તમારી પાસે પણ રજા લઉં છું. મારા રાજ્યમાં ગયા પછી તમારા પિતાની પાસે કુળપુરોહિત મોકલી તમારું માગું કરીશ, અને તમને હૃદયરાજ્યમાં પધરાવી કૃતાર્થ થઈશ. બીમસિંહ તમારોજ છે. તમારો અતિશય પ્રેમ હું કદા પણ ભૂલીશ નહિં. તમને રાજરાજેશ્વરી બનાવી એ પ્રેમનો બદલો આપીશ. રજા આપો દેવી !”

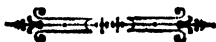
પદ્માવતી બીમસિંહનાં સ્થાને જોઈ આનંદ પામતી હતી. હૃદયમાં પ્રેમનો સાગર ઉછળી રહ્યો હતો. તે આંખમાં ઉલ્લસાઈ આવ્યો. આંખમાંથી પ્રેમનાં આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. તે બોલી : “ પ્રાણેશ્વર ! રજા ! હું રજા કેમ આપું ? હાથમાં આવેલા પારસમણિને કેમ ફેંકી દઉં ? વરસતી અમૃતધારા નીચેથી કેમ ખસી જઈ ? દેવ ! અહિંથી ગયા પછી આ દાસી આપના હૃદયમાં રહેશે કે ? ”

ભીમસિંહે ત્હેના કમળ સમાન મુખ સામે જોતાં કહ્યું: “ હૃદયે-
શ્વરી ! પદ્મે ! મહારા ઉપર વિશ્વાસ રાખજો, ભીમસિંહ કદી પણ
જીકું ખેલશે નહિ. રાજકુમારી ! હવે ઢીલ કરો નહિ. રજા આપો.
હસતે મ્હોડે રજા આપો.

ગમે તેટલું વિરહ દુઃખ થતું હતું છતાં રાજકુમારી હસતી હ-
સતી ખેલી: “ પ્રાણુધન, આ દાસીનું મન, પ્રાણુ, સર્વસ્વ તમને
અર્પણ કર્યું છે. એ બધું આપની સાથેજ વિદાય કરું છું. માત્ર શ-
રીરનું ખોખું અહિં પડી રહેશે. યાદ રાખજો. ધણા દહાડા મારે
આહં વિયોગના અગ્નિમાં તપવું પડે નહિ. પ્રભો ! પધારો ! પરમા-
ત્મા ત્હમારું મંગલ કરો.”

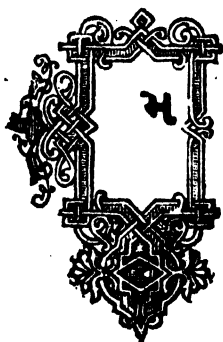
ભીમસિંહે પદ્માવતીનો કામળ હાથ પોતાના હાથમાં લીધો,
અને તે હાથ ઉપર એક બે ચુંબન કર્યાં. જાણે સૂક્ષ્મ રૂપે પદ્માના
શરીરમાં તે ઉતરી પડ્યો. જાણે કાંઈ જાદુ મંત્ર કર્યો. જાણે પરસ્પર
આત્મા બદલી લીધો ! હસતાં હસતાં તે બોલ્યો: “ ભીમસિંહ પણ
પોતાનું મન, પ્રાણુ તમને સોંપતો જાય છે. તેનું પણ માત્ર શરીરજ
જાય છે. તમને મેળવીશ નહિ તેટલા દિવસ ચિત્ત સ્થિર થશે નહિ.
જરાપણ ચિન્તા કરશો નહિ. ભીમસિંહ તમારોજ છે. તમારી મા-
તાને મહારા પ્રણામ કહેજો.”

એટલું કહીને વારંવાર તેના રહામે જોતો-જોતો તે ચાલ્યો ગયો.
પદ્માવતી એકા નજરે તેમના જવાના રસ્તા તરફ જોતી ઉભી.
નેત્રમાંથી આંસુનો વર્ષાદ પડવા લાગ્યો. મહારાણીની પૂંઠ દેખાતી
બંધ થઈ એટલે તે ઉદાસ ચિત્તે બારીમાં પેસી ગઈ. ધીમે ધીમે પો-
તાના સુવાના ઓરડામાં ચાલી ગઈ. સુખનું સ્વપ્ન જોતી જોતી પ-
થારીમાં પડી રહી. પ્રાતઃ સમય થઈ ગયો. સૂર્યનારાયણે પૂર્વાકાશમાં
રાતાં સોનેરી કિરણોનો પ્રકાશ બતાવી જગતને જગાડી મુક્યું.

પ્રકરણ પાંચમું.

સ્વરાજ્યમાં પ્રત્યાગમન.

હારાણા બીમસિંહ પદ્માવતી પાસેથી રજા લઈ ધામે ધામે પોતાના રાજ્યમાં આવી પહોંચ્યા. રસ્તામાં પદ્માવતીનું મનોહર મુખ, તેનાં નેત્રમાંથી ટપકતાં આંસુનાં ટીપાં, તેના કામળ લાથને ચુંબન કરવું, વગેરે યાદ આવવા લાગ્યાં. તેનું કરમાઈ ગયલું મુખ વારં-

વાર નજર આગળ ચિતરાવા લાગ્યું. પદ્માવતીની છબી જ્યારે જ્યારે તેની નજર આગળ તરે છે ત્યારે ત્યારે બીમસિંહના મનમાં અતિશય દુઃખ થાય છે. પગ આગળ ચાલતા નથી. પોતાના રાજ્ય તરફ જવાને તેમનું મન ના કહે છે. મનમાં એવા જ વિચારો થાય છે કે અહિંથીજ પાછા જવું. તેજ રાજકુમારીના રાજમહેલમાં જવું, તે જ ખગિયામાં પાછા બેસવું. ત્યાં માત્રતી અને રાજકુમારી ફૂલ ચુંટવા આવે ત્યારે તેમનું દર્શન કરવું. તેની માતા રાજકુમારીને તેડવા આવે ત્યારે તેમની સાથે રાજમહેલના તેજ ઓરડામાં જવું, અને મધ્યરાતે રાજકુમારી આવે ત્યારે તેના નિર્મળ, પવિત્ર મુખચંદ્રમાંથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરવું. ખસ, તેજ-તેજ મનોમોહક મુખ જોયા

જ કરવું. અહા ! એટલું બધું જોયા છતાં એ સુંદર—કામળ—મુખ જોવાની તરસ ક્યારે છીપશે ? તે તો જાણે જોયાંજ કરીએ, જોયાંજ કરીએ, એવુંજ થયાં કરે છે ! અહા ! હું આ તરફ આવવા નિકળ્યો તે વખતનું તેનું કરમાયલું મુખ, તેનાં કામળ નેત્રમાંથી પ્રેમનાં આંસુના ધારા પડવી, આતુર નેત્રે મારા સ્થામે જોવું, મારી પાછળ પાછળ જાંચાં કરવું, એ બધું જરા પણ ભૂલાતું નથી. “ રાજકુમારી ! ત્હમારો સ્વર્ગીય પ્રેમ એક ક્ષણ પણ ભૂલાતો નથી. તમારું મનોહર મુખ ક્ષણ પણ નજર આગળથી—હૃદયમાંથી—ખસતું નથી. ” એક વખત ત્હને જાંઘ આવવાનું મન થાય છે. તેજ ક્ષણે પતિવ્રતા સુશીલાનો સુંદર ચહેરો મહારાણાના હૃદયપટ ઉપર ઉદય થઈ આવતો, તેને માટે પ્રાણ કમ્પાયમાન થતો. સતિ, સાધવી, પતિભક્ત, સુશીલાનો મુખચન્દ્ર જોયા વગર જીવ અકળાય છે. “ ઘણા દિવસ થઈ ગયા છે. તે મહારા વગર કેવી સ્થિતિમાં હશે ? આહાર, નિદ્રા, સુખ ભોગનો ત્હણે ત્યાગ કર્યો હશે. અરેરે ! મહારા જેવો પત્નીદ્રોહી બીજો કોણ હશે ? મ્હેં તેને કહ્યા વગરજ જંગલનો માર્ગ લીધો છે. હું અભાગી છું. ” તે જરા ઉતાવળે ચાલવા લાગ્યો. મનમાંજ વિચારવા લાગ્યો : “ રાજ્યમાં જતાંજ પ્રથમ સુશીલાને આ રાજકુમારીની વાત કરીશ. તેને પદ્માવતીની વાત કબુલ કરાવી તુરતજ પદ્માવતી સાથે લગ્ન કરીશ. સુશીલા જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રી, મહારી ઈચ્છા તૃપ્ત કરવા કદી પણ ના કહેશે નહિ. ઘણા રાજ્યએ. એકથી વધારે રાણીઓ પરણે છે. કેટલાક માત્ર કામવાસના તૃપ્ત કરવાનેજ પરણે છે, પણ મહારે માત્ર પુત્ર સુખ મેળવવાનેજ પરણવું પડે છે. સુશીલાને હજી સુધી સન્માન નથી. તપસ્વી મહારાજની કૃપા હોય અને પદ્માને પુત્ર થાય તે રાજકુળનું નામ રહે. તેમાં ખોટું શું છે ? સુશીલા સમજી

જે. તે કદી પણ ના કહેશે નહિ, પછી ચિન્તા શી ?”

રાજા ન્યારે રાજ્યમાં રહેતો નથી ત્યારે અનેક ઉત્પાત થાય છે. રાજ્યના અમલદારો મનસ્વીપણે વર્તે છે. કેટલાક દિવસ થયા મહારાણા બીમસિંહ પોતાના રાજ્યમાં નહિ હોવાથી તેમના રાજ્યમાં પણ અન્યાય, અત્યાચાર થયા હતા, પરંતુ વૃદ્ધ અમાત્યની સૂક્ષ્મદર્શિતા તથા ન્યાયી શાસનપદ્ધતિને લીધે હજી સુધી રાજ્યમાં અશાન્તિનો અગ્નિ સળગ્યો નહોતો. વિશ્વાસુ અને રાજ્યભક્ત અમાત્ય, ઉંધ, બૂખ, તરસની દરકાર કર્યા વગર રાત દિવસ રાજ્યના દરેક કામો ઉપર દેખરેખ રાખતો હતો. રાજ્યમાં જ્યાં અશાંતિ કે અન્યાય-અત્યાચાર-જણાતા ત્યાં પહોંચી જઈ સર્વને શાંત પાડતો. અકસોક્ષ કરતી સાધવી રાણી સુશીલાને આશ્વાસન આપતો અને મહારાણાની શોધ કરવા ચારે દિશામાં વારંવાર માથુસ મોકલતો.

સ્મશાનમાં ચિતાગ્નિ પ્રકટ થતાં તે ચૈતન્યશૂન્ય દેહને બાળી મૂકે છે, પરંતુ હૃદયમાં ચિન્તારૂપી અગ્નિ પ્રકટ થતાં તે જીવતા દેહને પણ બાળી મૂકે છે. મનુષ્યનો ચિન્તા જેવો બીજો કાંઈ પ્રાણી જ નથી. પુષ્પમાં કીડા પ્રવેશ કરે છે એટલે તેને સત્તર ખોખું બનાવી મૂકે છે, તેજ પ્રમાણે ચિન્તારૂપી કીડા માનવ-હૃદયરૂપી કિંમતિ પુષ્પને કરડી ખાઈ ખોખું બનાવી દે છે.

વાચક ! તમે પહેલાં સુશીલાને જોઈ છે, અને આજે પણ જુવો. તેને જોઈને ઝાળખી શકશો કે ? જાણે આ સુશીલા તે પહેલાંની સુશીલાજ ન હોય ! જાણે આ સુશીલાનું મુખ તે તે સુશીલાનું મુખજ ન હોય ! મુખ ઉપર તે સુંદરતા નથી, દેહમાં તે લાવણ્ય નથી, નેત્રમાં તે ચંચળતા નથી, મ્હોં ઉપર તે મધુર હાસ્ય નથી. ત્હેનું મુખ જોતાં જણાય છે કે પૂર્ણિમાના ચન્દ્રને જાણે રાહુએ ઘેર્યો છે.

પતિપ્રાણા સતી સુશીલા, પોતાના પતિને વિરહે કેવી દુઃખી થાય છે તે, તેને જોતાંજ જણાઇ આવે છે. માત્ર પંદર દિવસ બીમસિંહને નહિ જોવાથી ત્હેની આવી ખવસ્થા થઇ તો પછી થોડાક વખતે દિવસ થયા હોત તો ત્હેની કેવી સ્થિતિ થાત ? પતિવ્રતા સતીની, પતિવિરહે એવી જ સ્થિતિ થાય છે. પ્રભુ! ત્હમે શા માટે દ્વેષમય પુષ્પમાં ફીડાને પ્રવેશ કરાવો છો ? શીતળ પ્રકાશમય પૂર્ણિમાની રાત્રિ પછી શા માટે અમાવાસ્યાના અંધકારની ગોઠવણ કરી છે ? અને પ્રેમી જનોના લાંબા સમયના સંયોગસુખ પછી શા માટે વિષમય વિરહ-દુઃખની યોજના કરી છે ? આ તમારી કેવી રમત જગદીશ ? જગતના પિતા થઇને, સર્વ જીવના સુખદાતા થઇને, આ તમારી કેવી લીલા દમામય ? જૂલો પ્રભુ! આજે તમારો રમેલો એક જીવ, એક આદર્શ રમણી રત્ન, વિરહના દાવાનળમાં પ્રાણ વિસર્જન કરી રહ્યું છે. પ્રિય પતિના વિયોગમાં બળી રહી છે!

અગ્નિની ઉત્પાત થયા પછી જળની ધારા તેને ઓલવી શકે છે. પરંતુ વિશાળ સમુદ્રમાં વડવાગ્નિ પ્રજ્વલિત થવાથી તે કોઇ પણ રીતે ઓલવી શકતો નથી. અંતઃકરણમાં ક્રોધાગ્નિ અથવા કામાગ્નિ પ્રજ્વલિત થવાથી ધૈર્ય અને જ્ઞાનનું જળ રેડવાથી જ તેની શાંતિ થાય છે, પરંતુ વિરહ-વિયોગનો આગે પ્રજ્વલિત થવાથી તે કોઇ પણ રીતે શાંત થતો નથી. તેનો ઉપાય તો માત્ર એકજ છે. તે એ કે પોતાના પ્રાણપ્રિય પ્રેમીનો મેળાપ થાય તો જ તે વિયોગાગ્નિ શાંત થાય છે. વિરહાગ્નિને સંયોગદ્રી જળ જ ટાટો પાડી શકે છે. તેમ ન થાય તો વિરહાગ્નિ ઓલવવાનો બીજો કોઇ ઉપાય જ નહિ.

પ્રાતઃકાળમાં સર્વ જીવદમાત્ત મનમાં આનંદ જ હોય છે. પ્રાણમાં કંઈક સુખનો સંસાર થાય છે. આ નિયમ સર્વ જગતમાં

પ્રાણી માત્રને લાગુ પડે છે પરંતુ જેના હૃદયમાં ચિન્તાનો તાપ તંપેલો હોય છે, તેના પ્રાણમાં સુખ ક્યાંય ? તેને શાંતિ ક્યાં ? સુશીલના જીવમાં તલભર આનંદ નથી. આજે પંદર દિવસ થયા તેણે આનંદને હૃદયમાંથી વેગળો ફેંકી દીધો છે. તેનો આનંદ મહારાણા બીમસિંહ પોતાની સાથે જ લેતા ગયા છે. રાણી સુશીલાને મન દિવસ નથી, રાત નથી, તેને મન સદા રાત દિવસ સરખાં જ છે. હંમેશાં બે હાથે માથું ઢાંડી, પતિદેવના ધ્યાનમાં નિમમ થઈ છે; તેનું બીજ કાંઈ ચિન્તા નથી. માત્ર તે જ પવિત્ર પતિચરણનું જ ધ્યાન. જે પતિચરણ સેવા તેના જીવનનો આધાર હતો, જે પતિસેવા તેને સ્વર્ગ સમાન સુખ આપતી હતી અને જે પતિનો પ્રેમ, તેને ભવસાગર તરવાની એક નાંકડપ હતો તે જ પતિસેવા, પતિપ્રેમથી તે વેગળી હતી. તેથી જ ત્હેના મનમાં ચિન્તાફાળી ચિતા બળતી હતી ! તેણે આહાર, નિદ્રાનો ત્યાગ કર્યો છે તે માત્ર પતિના ધ્યાનમાં જ જીવન અર્પણ કરી રહી છે. કેટલાક દિવસ થયાં તેને બીજું કાંઈ કામ જ નથી. કેટલાક દિવસ થયાં જાણે તે પોતે છે જ નહિ ! જીવન વગરના દેહની જેની દશા થાય છે તેવીજ દશા, બીમસિંહ વગર સુશીલાની થઈ છે. જીવ વગરના જાણે જડ દેહ હોય તેમ તે જડ થઈ ગઈ છે !

નિત્ય જેમ અમાત્ય આવીને રાણી સહામે હાથ જોડી ઉભો રહેતો. તેમ આજે પણ આવી ઉભો છે. વૃદ્ધ અમાત્યને રાણી પિતા પેઠે માનતી હતી. અમાત્ય પણ રાજ્યનો તેવો જ શુભચિંતક હતો. સુશીલ એ અમાત્યને જોઈ કહ્યું : “ પિતા ! શું નોકરો રોપીને આજે પણ પાછા આવ્યા છે ? શું મહારાણાની કાંઈ સોંપ લાખતી નથી ? ”

“ ના, બેટા ! આજે હજી નોકરો પાછા આવ્યા નથી; છતાં

હવે વિલંબ નથી. આપ ધૈર્ય રાખજો મહારાજ ગમે ત્યાંથી પણ સત્વર પાછા આવશે. ” એટલું કહી અમાત્ય રાજસભામાં ગયો.

મધ્યાહ્નનો સમય થવા આવ્યો છે. સૂર્યનારાયણ આકાશના મધ્ય ભાગમાં ચઢી આવી, જગત ઉપર સખત તાપ વર્ષાવી રહ્યા છે. આ સમયે ધરની બહાર નિકળવાની કોઇ હિન્મત કરી શકતું નથી. એજ સમયે એક નોકર પરસેવાથી લિંબાયલે શરીરે દોડતો દોડતો, રાજસભામાં આવી પહોંચ્યો. તેણે અમાત્યને કહ્યું: “મહારાજ ! મહારાજા આજે સાંજે રાજધાનીમાં આવી પહોંચશે. ”

આ વાત સાંભળતાંજ અમાત્યનું હૃદય આનંદ પામ્યું. તેણે કહ્યું: “રામદેવ ! જા, અંત:પુરમાં જઈ એ સમાચાર રાણીમાતાને કહી આવ. ”

રામદેવ અમાત્યની આજ્ઞા પ્રમાણે અંત:પુરમાં ગયો જે હાથે કપાળ ઢાંકી, ચિન્તામાં ખેડેલી રાણીને મહારાજાના આવવાના સમાચાર કહ્યા. ઉકળતા હૃદય ઉપરકંઈક ટાટુંજળ પડ્યું. તેણે ઉંચું માથું કરી પરમેશ્વરને અનેક ધન્યવાદ આપ્યા. પતિ-વિરહમાં બળતી મહારાણીને અત્યારે કેટલો આનંદ થયો હશે તે કલ્પી શકાતું નથી. તેણે તુરતજ પોતાના ગળામાંથી મોતીનો એક કિંમતી હાર કાઢી રામદેવને અર્પણ કર્યો ત્હેના મુખ ઉપર આજે હાસ્ય ફરકવા લાગ્યું. રામદેવે રાણીમાતાને પ્રણામ કર્યા, અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

જળનો તરસ્યો મનુષ્ય જેમ કંઈ સુકાઈ જતાં જળની વાટ જૂવે છે તેમ રાણીએ ઉત્કંઠિત ચિત્તે મહારાજાની વાટ જોયાં કરી. પતિનાં દર્શન કરવાના આનંદમાં તે સર્વ બૂઝી ગઈ. એકી ટસે બારીમાંથી મહારાજાના આવવાની વાટ જોયા કરી. એમ કરતાં કરતાં જ સાયંકાળ થવા આવ્યો. એકાએક વેગળથી ધણા માણસોનો આ-

નંદશ્વરિ સાંભળ્યો. અનેક પ્રજાજનો અને રાજ્યના સંભાવિત ગૃહસ્થો ભેગા થઈ મહારાણાનાં દર્શન કરી આનંદ પામવા લાગ્યા. સ્ત્રી, પુરૂષ, વૃદ્ધ અને બાળક, સર્વ મહારાણાની આસપાસ વિંટલાઈ આનંદ-કલ્લોલ કરવા લાગ્યા. સર્વના ઉદાસ ચહેરા હાસ્ય કરવા લાગ્યા. જાણે ઉજ્જડ થઈ પડેલું નગર આજે જ વસ્તીથી ભરપૂર થયું હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. વાજાંત્ર વગાડનારાઓએ વાજાંત્ર વગાડવા માંડ્યાં. રાજમહેલ ઉપરથી ચોઘડીયાં વાગવા લાગ્યાં. દેવળોના પૂજારીઓએ પોતપોતાના દેવની પ્રાર્થના કરવા માંડી. સર્વત્ર આનંદ આનંદ પથરાઈ રહ્યો. ભીમસિંહે સર્વને નમસ્કાર, પ્રણામ કરી આશીર્વાદ આપી વિદાય કર્યાં. માર્ગમાં બીડ થઈ હતી. તે સર્વને ખસેડી ધીમે ધીમે મહારાણા રાજમહેલમાં આવી પહોંચ્યા. અમાત્ય વગેરે રાજઅમલદારોથી વિંટલાયેલો મહારાણો રાજસભામાં બેઠો, અને અમાત્ય વગેરે પરિષદ વર્ગ સાથે વાતચીત કરવા લાગ્યો. થોડીવારે સર્વ વિખેરાયા એટલે તે અંતઃપુરમાં ગયો. અત્યારે મહારાણી મુશીલાના આનંદનો પાર નહતો. તેનું હૃદય આનંદસાગરમાં ગોતાં ખાવા લાગ્યું. રાત્રિનો સમય થયો.

ઘણા દિવસથી સુનું પડેલું શયનગૃહ આજે સુસન્નિજત થયું છે. વિરહતાપથી તપેલી આતકિને આજે પતિ-ચન્દ્રનાં દર્શન થયાં છે. તે પતિના પ્રેમામૃતનું પાન કરે છે. હૃદયને શીતળ કરે છે. આજે ચૈતન્ય વગરના જડ દેહમાં પુનઃ જીવન આગ્યું છે. સાધવી મુશીલાને આજે પતિનાં દર્શન થવાથી અતિશય આનંદ થયો છે.

મહારાણા ભીમસિંહે જંગલમાં જવાનું કારણ તથા ત્યાં ગયા પછીથી તે પાછા આવતા સુધીની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી.

સન્ધ્યાસીની કૃપા અને તેમના આશીર્વાદથી પુત્રરત્નનો લાભ થશે તે પણ કહ્યું. માત્ર રાજકુમારી પદ્માવતી સંબંધી વૃતાન્ત કહ્યો નહોતો.

મહારાણી સુશીલા પતિને મ્હોડેથી સર્વ વૃતાન્ત સાંભળી ખુશી થઈ. તેણે કહ્યું: “બ્રાણેશ્વર! પંદર દિવસની મુસાફરીમાં આ-
ખી કાંઈ કષ્ટ તો થયું નથી? કાંઈ સ્થળે કાંઈ વિપદમાં તો પડવું પડ્યું નથી?”

આ સાંભળી ભીમસિંહ ઉંડા વિચારમાં પડ્યા. પતિવ્રતા સતીના મ્હોં આગળ પદ્માવતીના પ્રેમની વાત ગુપ્ત રાખવી એ એક પ્રકારનું પાપ છે એમ સમજવા લાગ્યો. તેણે વિચાર કર્યો કે, એ વાત કેટલા દિવસ ગુપ્ત રહેશે? કાંઈ એક વિસ તો તેને કહેલી જ પડશે. તેની સાથે લગ્ન કરતાં પહેલાં સુશીલાની સલાહ પૂછવી જ પડશે. ત્યારે હમણાંજ કહેવામાં શી અડચણ? મહારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાના કામમાં તે હમેશાં તત્પર છે. એવી સતી સાધવીથી કાંઈપણ વાત ગુપ્ત રાખવાનું કારણ શું?

રાણો આવા વિચારમાં હતો. રાણી સુશીલા તેને વારંવાર તેના તે પ્રશ્નો પૂછતી હતી તેથી મહારાણાએ પદ્માવતી સંબંધી બધી હકાકત કહી દીધી, અને છેવટે એટલું પણ કહ્યું કે: “મેં તેની સાથે લગ્ન કરવાનું વચન આપ્યું છે.”

મહારાણા આ શબ્દો સાંભળી મહા સાધવી, પતિબ્રાણ્ય સુશીલાની શી દશા થઈ? શું તહેના જીવતાં રાણો બીજી રાણી-શોક્ય લઈ આપે તેથી તેને દુઃખ થયું? નહિ, વાત્રક, તેમ થયું નહિ. તેના મુખ ઉપર તો ઉલટી હાસ્ય અને આનંદની છાપ જણાતી હતી. રાણો બીજી રાણી લાવે અને તહેને પુત્ર થાય તો પોતાનોજ વંશ રહેશે એ તે સારી પેઠે સમજતી હતી. વળી તે મહાન પતિવ્રતા હતી. પતિ

જે કાંઈ કહે તે કરવા તત્કાલ્યાત્ રાજી હતી. પતિના આનંદમાં જ પોતાનો આનંદ માનતી હતી તેથી તેણે એક મથુ પક નહિં કરતાં પ્રકુલ ચિત્તે કહ્યું: “પ્રાણેશ્વર! જીવિતેશ્વર! આપ મ્હને શા માટે પૂછો છો? હું આપને મન, વચન અને કર્મ સમર્પણ કરી ચુકી છું પછી મ્હને બોલવાનો શા અધિકાર છે? આ શરીર તો આપના હાથોનો પ્રતિધ્વનિ કરનાર સંચા રૂપ છે. આપની ઇચ્છા એ મ્હારી ઇચ્છા. આપનું સુખ એ મ્હારું સુખ, જેમ આપની ઇચ્છામાં આમે તેમ સત્વર કરો. પત્નીનો સંબંધ પતિને સુખ રૂપ થવો જોઈએ. પત્નીએ ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, અહંકાર કરીને પતિના આનંદમાં વિઘ્ન નાંખવાથી સ્ત્રી રોરવ નરકે જાય છે. સ્વામન્! શાસ્ત્રકરોએ કહ્યું છે કે પતિના સુખમાં સુખ નહિ માનનાર સ્ત્રીઓને બયંકર દંડ મળે છે. પ્રભુ! આપની ઇચ્છા તૂટ કરો વળી વિવતિ વખતે તેણે આપને પોતાના રાજમહેત્તમાં રક્ષણ આપ્યું છે. આપણે તેનો ઉપકાર બૂતવો જોઈએ નહિ. કદાચ તે તપસ્વી મહાત્માનો જ એવો સંકેત હશે તો? પરમાત્માની એવી જ ઇચ્છા હશે કે એનાથી જ આપણો વંશ વૃદ્ધિ પામવાનો હશે તો? પતિ દેવ! સત્વર વિવાહ કરી તે મ્હારી ન્હાની જીવનને આપણા રાજમહેત્તમાં લાવો. હું ત્હેને યત્નપૂર્વક રાખીશ. તેની મરજી પ્રમાણે વર્તીશ. આપની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરો. ક્ષત્રીઓની પ્રતિજ્ઞા કદી પણ અપૂર્ણ રહેતી નથી. પ્રતિજ્ઞા પાત્રન માટે જ હજારો ક્ષત્રીઓએ પોતાનું લોદી રેડી નામ ઉજવગ કર્યું છે. હે કુવત્રિની આશા પૂર્ણ કરો. પદ્માવતીને આપણે ઘેર માલો. એને અન્નેમાં કેઈ દિવસ કલેશ થશે નહિં. હું તો મ્હારા પતિના પ્રાણનું રક્ષણ કરનાર મહાદેવીનું દર્શન કરી પવિત્ર થઈશ. તેની સેવામાં જ જીવનસાહસ્ય માનીશ. રાજન્! મ્હારી મનોવાસના પ્રજ્ઞ પૂર્ણ કરો.”

વાચક ! શું તમે સુશીલાને એક સાધારણ સ્ત્રી કહો છો ? અમે કહીએ છીએ કે આવી પતિવ્રતા, મહાસતી સ્ત્રી એ મત્ય લોકમાં માનવીના રૂપમાં દેવીનો જ અવતાર છે. સાક્ષાત્ દેવીસ્વરૂપ જ છે. દયામયી મહાદેવીની પેઠે તેણે પતિની ઇચ્છાને પરિપૂર્ણ કરવાનું ઉત્તેજન આપ્યું છે. મહારાણાએ કહ્યું: “ સુશીલા ! ત્હારા જેવી સદ્ગુણી, લક્ષ્મીસ્વરૂપ પત્ની જેના ઘરમાં છે તેનું ઘર મત્ય લોકમાં સ્વર્ગ સમાન છે. ધન્ય છે ત્હારી પતિભક્તિને ! ધન્ય છે ત્હારા પતિપ્રેમને ! ત્હારા જેવાં નારીરત્નને મેળવ્યાથી વનવાસનાં દુઃખો પણ સુખકર થઇ પડે છે. ત્હારા જેવી પવિત્રાચરણી સતીના સંસર્ગથી પાપીષ્ઠ રાણો બીમસિંહ પવિત્ર થયો છે. દેવિ ! ત્હમારી ઇચ્છા સત્વર પૂર્ણ થશે.”

એટલું કહી મહારાણાએ ત્હેને દ્રઢ આલિંગન દીધું તેના કામળ કપાળ ઉપર ચુંબનો કર્યો. તેના તપેલા હૃદયને શાંત કર્યું. ઘણા દિવસથી ઉગડ દેખાતો રાજમહેલ આજે હાસ્ય કરવા લાગ્યો !

પ્રકરણ ૬ હું.

વિરહી રાજખાળા.

સખનું સ્વપ્ન જોતાં જોતાં પ્રભાત થઇ ગયું. પ્રાતઃસમયે નવ જીવન મેળવી જીવ માત્ર હાસ્ય-આનંદ કરતાં કરતાં ઉઘોગે વળગે છે. માત્ર સરોવરમાં કુમુદિનીની અવસ્થા જોતાં દુઃખ થાય છે. ચન્દ્રના અસ્ત થવાથી કુમુદિની કરમ્પાઇ જાય છે, મરવા જેવી થઇ જાય છે. ચન્દ્રનાં દર્શનથી તે પ્રકુક્ષિત થાય છે, પરંતુ તેના અસ્ત થતાં તેની પ્રકુક્ષતા ચાલી જાય છે. પતિના વિરહ-

માં મૃતપ્રાય થઇ તેણે જળમાં શરીર નાંખી દીધું છે ! પતિના વિરહમાં નિર્બળ, નિસ્તેજ થઇ પડેલી કુમુદિનીનીજ માત્ર એવી દશા છે ? ના, તેમ નથી. વાચક ! જૂવો ! મહારાણા બીમસિંહના ચાલ્યા જવા પછી રાજકન્યા પદ્માવતીની કેવી સ્થિતિ થઇ છે ? એક તરફ જળમાં ખીલેલી કુમુદિની કરમાઇ ગઇ છે, ખીજી તરફ કામળ રાજકુમારી પદ્માવતીનું મુખકમળ કરમાઇ ગયું છે. સિંહલદ્વીપમાં ચોહાણ વંશનો હમીરશંક રાજ રાજ્ય કરે છે. મહારાજ હમીરશંકને તે એકની એક જ કન્યા છે. જેને એકજ કન્યા હોય છે તેને તે બહુ વહાલી હોય છે. રાજની પ્રાણપ્રિય પુત્રીની શી દશા છે ? હમણાં તે પહેલાંના જેટલી સુંદર નથી. ગૃહણને દિવસે રાહ ચન્દ્રને ઘેરે છે. તે વખતે તેનો પ્રકાશ ઝાંખો થઇ જાય છે. આજે કુમારી પદ્માવતીને બીમસિંહના વિયોગરાહુએ ઘેરી છે. તેનો મુખ-ચંદ્ર ઝાંખો થઇ ગયો છે. મનમાં તીવ્ર દુઃખ થાય છે. જીવ ઉદાસ રહે છે. વિરહદુઃખ ચિતા સમાન થઇ પડ્યું છે. તેનું શરીર સુકાવા લાગ્યું છે. જીવને કાંઇ સારૂ લાગતું નથી. જગતના કોઈ ઉપભોગોમાં રહેતું ચિત્ત ચોંટતું નથી. આવો મધુરો મંદ મંદ પવન, આવા કોકિલાના મંજુલ-મીઠા શબ્દો, વસન્તઋતુને લીધે પ્રકૃતિ દેવીની સુંદર શોભા-લીલા, તે જોતાં પ્રાણી માત્રનાં નેત્રને થંડક વળે અને જીવને આનંદ થાય; પરંતુ પદ્માવતીને તે બધું વિષ સમાન લાગે છે. તેને માત્ર એકજ ચિન્તા થઇ રહી છે. એકજ મનોહર મુખનાં દર્શન માટે તેણે દેહને ગાળી નાંખ્યો છે. આહાર, નિદ્રા, સુખ ઉપભોગમાં તેનું મન નથી. તેનેજ તેણે પ્રાણ સમર્પણ કર્યા છે. અહા ! સ્ત્રીઓના હૃદયનો પ્રેમ કેટલો પ્રબળ ! કેટલો મધુર !

આખી રાત વિરહદુઃખે તડકડ્યા પછી પ્રાતઃકાળમાં પદ્માવ-

તીનો જીવ જરાક શાંત થયો. પોતાની બહેનપણી પ્રભાવતીને બોલાવી રાજમહેલના ઉંચા ઝરખામાં પવન ખાવા બેઠી. મંદ મંદ પવને ત્રહિના મસ્તક અને હૃદયને કંઈક શાંતિ આપી પરંતુ વળી પાછો છાતીમાં દાહ થવા માંડ્યો. પ્રેમીના વિયોગે વિરહી યુવાતને શાંતિ કેવી ? જેતું દર્શન કરવાથીજ છાતીની અગ્નિ ઓલવાતી ત્યાં હજારો. પવન ભેગા થઈ ને આવવાથી પણ થંડક ક્યાં ? વિરહાગ્નિ ઓલવવા ગમે તેટલા બરફના પહાડો ધસી આવે તો પણ થંડક ક્યાં ? એ અગ્નિ ઓલવવાને માત્ર તે પ્રેમીનાં દર્શનસિવાય બીજી કામ ઔષધીજ નથી ! પ્રભાવતીએ અનેક બોધદાયક વચનો કહ્યાં, અનેક વિરહીજનોની વાતો કહી, અનેક શાસ્ત્રના શ્લોકો કહ્યા પણ પદમાને શાંતિ થઈ નહિ. તે રાજમહેલના ઉંચા છેલ્લા ઝરખા ઉપર ઉભી ઉભી પેલા અગ્નિચામાંના બકુલ વૃક્ષ તરફ જોવા કરતી હતી. “હા, તેજ બકુલ વૃક્ષ ! તેનીજ નીચે પ્રાણેશ્વર સન્યાસી-મહારાણા ભીમસિંહ બેઠા હતા ! અહા ! તે વખતે કેવો સુંદર દેખાવ હતો. અહા ! હું તેમના મધુર મુખચન્દ્ર તરફ જતી હતી. અહા ! તે પ્રેમભીતી આંખે મહારા તરફ જતા હતા. અહા ! હજી પણ તેમની છાંયા ત્યાં બેઠેલી જણાય છે. રે ! તે-જ ! તે-જ ! તે-જ મહારાણા ભીમસિંહ છે !” આંખે અંધારાં આવી ગયાં. પદમા આંખો બંધ કરી ભોંય પર બેસી ગઈ. પ્રભાવતીના શરીર ઉપર ઢળી પડી પ્રભાવતીએ તેને કપ બે હાથ ફેરવી શાંત કરી. પાછી ઉભી થઈ. મનમાંજ ઓલવા લાગી : “બકુલ વૃક્ષ ! તને ધન્ય છે. એક દિવસ ત્હારી નીચેજ મહારા પ્રાણેશ્વર બેઠા હતા, તેની તું પવિત્ર છે. તને ધન્ય છે.”

પ્રભાતનો મંદ મંદ પવન પદમાવતીના શરીરે સ્પર્શ કરતો હતો. થડો પવન સ્પર્શ થતાંજ તેને રોમાંચ થયો, કંમ્પ થયો. તેનો

અંબોડો છૂટી ગયો, લુણકું ઢીલું થઇ ગયું. જાતીએ હાથ મૂકી બોલવા લાગી: “હે પવન દેવ! તમારું એક નામ સ્મરણ કરું તો તમે પ્રત્યેક સ્થળે પ્રવેશ કરી શકો છો. ઝાડીની ઘટાઓમાં, ગિરિની છુદાઓમાં, અને સાત પાતાળના બોંયરામાં પણ તમે પ્રવેશ કરી શકો છો. દેવ! કહી શકશો કે મહારા ચિત્તને ચોર ક્યાં છે?” એટલું કહી તે આકાશ સહામે જોઇ રહી. કોઇએ ઉત્તર આપ્યું નહિ. યોદીવારે તેનું ચિત્ત ઠેકાણે આવ્યું. તે બોલી: “ના, ના, મહારા હૃદયદેવતા એવા નિષ્કર નથી. હું મનમાં જેની આરાધના કરું છું તે દેવરુપ છે. તે વિશ્વાસવાદી નથી. હું સ્ત્રી થઇને મહારા પતિને વિશ્વાસવાદી કહું છું? અરેરે! મહારા જેવી પાપી કોણ? ધિક્ક છે મહારા જીવનને!”

એટલું બોલી તે આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ વર્ષાવવા લાગી. ત્હેની આંખમાં આંસુ જોતાં પ્રભાવતી બહુ દિલગીર થઈ. ત્હેનું હૃદય ખિન્ન થયું. પદ્માને સહમજવવા લાગી. તેણે કહ્યું: “જહેન! તું રાજકન્યા! એવા એક સન્યાસી ઉપર આટલો બધો પ્રેમ? આટલો બધો મોહ? આટલી બધી ભોળાઈ? સાધુઓ પાસે મોહિની વિદ્યા હોય છે. તે તો જૈરાંઓને બૂરતી નાંખે છે, અને પ્રછી સાથે લઇ જઈ વેચી નાંખે છે. એક લિખારડો સન્યાસી શું રાજની પુત્રીના પ્રેમને યોગ્ય છે? જહેન! ત્હને એવડો શો મોહ લાગ્યો છે કે તેની ચિન્તામાં ને ચિન્તામાં રહે જાણી નાંખ્યો? તે સુંદર સન્યાસીનું રૂપ મોહક હતું. તેને જોતાંજ મોહ હોજો છે, પરંતુ તેથી આટલી બધી બાંડી બની ગઇ એ શું? શું તું રાજકુમારી થઈને ત્હેની સાથે સન્યાસિની બશે? ત્હારે માતા પિતા છે. શું તો ત્હને સન્યાસી સાથે જતા દેશે? જહેન! રાજકુમારી થઈને સન્યાસિની સાથે કેવી રીતે જીવે

ગણુ બનશે ? શું તું ત્હારા કામળ શરીરે ભસ્મલેપન કરશે ? શું ત્હારા સુંવાળા વાળને જટાબૂટ બનાવશે ? શું હીરામાણેકના અલંકારોને બદલે જંગલનાં ઝાડ પાંદડાં પહેરશે ? કામળ-સુંવાળી પથારીને બદલે ઝાડનાં ઝાંખ-ઝીમાં નિદ્રા લેશે ? બહેન, જંગલનાં એ બધાં દુઃખ તું કેમ સહન કરશે ? સારાં સારાં મિષ્ટાનો મુકી તને જંગલનાં વનફળો કેમ ભાવશે ? જ્યાં સૂર્યનો તાપ પડતો નથી તેવી મધુર થંડકમાં તું નિવાસ કરે છે ત્હને બદલે તું સૂર્યનાં પ્રચણ્ડ કિરણોનો તાપ કેમ સહન કરશે ? રાજકુમારી ! શાન્ત થા ! એવા સન્યાસીના પ્રેમની હઠ છોડી દે ! એની ખાસેથી સુખ મેળવવાની આશા છોડી દે. સેંકડો રાજપુત્રો ત્હારા પ્રેમની લિક્ષા માગે છે. એકાદ રાજકુમાર સાથે ત્હારાં લગ્ન થવાથીજ તું સુખી થશે. સિંહને છોડી શિયાળને શા માટે પસંદ કરે છે ? બહેન ! હવે એ વિચારો છોડીજ દે. એવા સન્યાસીનો સંગ કરવાથી સુખ મળશે નહિ. ક્યી રાજકુમારીઓ સાધુ સન્યાસી જોડે પ્રેમ બાંધી સુખી થઇ છે !”

પ્રભાવતીના શબ્દો સાંભળી પદ્માવતીને ગુસ્સો ચઢ્યો. તેણે કહ્યું : “ પ્રભા ! તું એ સન્યાસીને ઓળખતી નથી પછી શા માટે વિના કારણ તેની નિંદા કરી પાપ બહારી લે છે ! મ્હારા બળતા હૃદયમાં ઘી શા માટે રેડે છે ? મ્હેં જે દિવસથી સન્યાસીને જોયા છે ત્યારથી પરીક્ષા કરી લીધી છે, તે સન્યાસીના વેશમાં કાણુ છે એ હુંજ એકલી જાણું છું. મ્હેં તેમને માંડે મન, પ્રાણ, યૌવન, જીવન, સમર્પણ કર્યાં છે-વિના મૂલ્યે તેમને વેચ્યું છે. આ જગતમાં એ સન્યાસી સિવાય મ્હારું બીજું કાંઈ નથી. તેજ મ્હારો પતિ છે. તેજ મ્હારો ઇશ્વર છે. પ્રભા ! તે મ્હારો પ્રાણાત્મા છે. તેની મનોહર મૂર્તિ જોયા પછી શું આ હૃદયમાં બીજું કાંઈ મૂર્તિ પ્રવેશ કરી શકશે ?

કદી નહિ, કદી નહિ. હું તેમની સાથે સન્યાસિની થઈશ, શરીરે ભસ્મ ચોળીશ, રાજમહેલનાં સુખનો ત્યાગ કરીશ, જંગલનાં વઢકલો પહેરીશ. ઝાડની સુકા ડાંખળીઓનાં કિંવા કાંકરા પથરવાળી માટીની જમીનમાં શયન કરીશ. મિષ્ટાન્નને બદલે ફળ-મૂળ આહાર કરીશ. ન્યાં તે ત્યાં હું ! પતિની ચરણસેવા કરવામાં શું પત્નીને દુઃખ હોય છે ? સ્ત્રીને માટે પતિ એ જ જીવન, પતિ એ જ ધર્મ, પતિ એ જ ગુરુ અને પતિ એ જ આ લોક અને પરલોકમાં મુક્તિ અપાવનાર ઇશ્વર છે. બહેન ! તે જંગલમાં ભટકતા હશે અને હું અહિં રાજમહેલમાં સુખ ભોગવું છું. મહારા જીવનને ધિઃક્ર છે ! ”

પદ્મા તરતજ ઉઠી, અને અગાશીમાંથી નીચે ગઇ. પ્રભાવતીએ બપુયું કે રાજકન્યાનું માથું ફરી ગયું છે, તે ગાંડી બની છે, તે પણ તેની પાછળ ઉતરી પડી.

પદ્માવતી રાજમહેલમાંથી બગિચામાં ગઇ. જે બગિચામાં પ્રાણુ-ધાર સન્યાસીની મોહિની મૂર્તિ જોઇ હતી તે બગિચામાં સરોવર સ્થાપના બકુલ વૃક્ષ નીચે આવી બેઠી, અને પતિની મહાચિન્તામાં નિમગ્ન થઇ. આંખો બંધ કરી દીધી અને અંતઃકરણમાં તેજ સન્યાસી દેવતા, મહારાણા બીમસિંહની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરવા લાગી. ધન્ય પ્રેમ ! પ્રભાવતી પાછળ પાછળ આવી હતી. તેણે રાજકન્યાની આવી સ્થિતિ જોઈ જીમ પાડી : “ બહેન ! બહેન ! ધણો વખત થયો છે. અહિં રહેવું યોગ્ય નથી. ચાલ, ઘેર જઇએ. ” પ્રભાવતીએ બે ત્રણ વખત જીમો પાડી પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ. ઉત્તર કાણ આપે ? પદ્માવતી ધણે દિવસે આજે પતિદેવતાના ધ્યાનમાં મગ્ન થઇ છે. હૃદય મંદિરમાં ઉપાસ્ય દેવતાનાં દર્શન કરે છે. તે ઉત્તર કેમ આપે ? ત્યેને બીજાની જોડે શું કામ હતું ? જગતમાં ત્યેનું બીજું કાંઈ સગું

નથી. પદ્માવતીની આવી રિચિતિ જોઇ પ્રભાવતી ખૂબી ગઇ. તે મહેલમાં દોડી ગઇ અને મહારાણીને ખબર આપી.

પદ્માવતીની આવી વાત સાંભળનાંજ મહારાણી દુઃખી થઇ. પદ્માવતીને એકની એક છોકરી હતી, લાડકોડમાં ઉછેરી હતી. તુરંજ રાણી ખગિયામાં આવી. તેણે જોયું તો પદ્માવતી ચોટલો વિખરાઇ ખભા ઉપર પડ્યો છે; શરીર ઉપરનું લુગડું ગમે ત્યાં ખસી ગયું છે, નેત્રો ખંધ છે. સીંધી ટટાર બેડી બેડી કંઇ ધ્યાન ધરે છે. જાણે સતીકુળ ચુડામણિ સીતાજી અશોક વનમાં બેસી રામચંદ્રજીનું ધ્યાન ધરી રહ્યાં છે ! કોઇ દિશામાં દબ્બી નથી. બહારની કોઇ વસ્તુનું જાન નથી. જાણે ચૈતન્ય ઉડી ગયું ન હોય ! પ્રભાવતી અને રાણી માતા તહેની પાસે બેઠાં છે તહેનું તહેને જાન નથી. પ્રભાવતીએ ધ્રુમ પાડી: “ રાજકુમારી ! ” પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ, બીજી વખત બોલાવી: “ પદ્માવતી ! ” તેમ છતાં પણ ઉત્તર નહિ ! રાણી માતાનાં નેત્રમાં આંસુ આવી ગયાં. એકની એક પુત્રીની આ શી દશા ? રાણી માતાએ તહેની પાસે જઈ ધ્રુમ પાડી: “ બેટા પદ્મા ! ” માતાનો શબ્દ પુત્રીના કાનમાં થઇ હૃદયમાં ઉતર્યો. જગતમાં માતા સમાન પ્રેમ નથી. પદ્મા ચમડી, નેત્રો ઉઘાડ્યાં. અમકેજા નેત્રે માતાના સ્થાને જોયું. જાણે ગાઢ નિદ્રામાંથી હુમણાંજ ચમડાને જાગી ઉઠી-હોય તેમ જોવા લાગી. તહેતા હૃદયમાં વિષાદ ઉપન્ન થયો, જડ લોકની પેઠે સ્થિર બેસી રહી.

રાણીએ કહ્યું: “ બેટા ! ત્હન કાંઇ દુઃખ થાય છે ? આહાર નથી. નિદ્રા નથી હમેશાં માત્ર વિચાર વિચાર ને વિચાર ! વિચારોમાં ને વિચારોમાં સોના જેવું શરીર કાળું કેમ પાડી દીધું બેટા ! ”

પદ્માવતીએ માતા આગળ હૃદય ઉઘાડ્યું નહિ. મનના વિચારો મનમાંજ સમાવી દઈ બોલી: “ માતાજી ! મને કાંઇ દુઃખ થતું નથી.

શરીરમાં નખળાઇ હોવાથી મ્હને એવેની જણાવ છે. તેથીજ હું વિચારે કર્યા કરું છું.” એટલું કહી પદમાવતી છાતી રહી ગઇ. રાણીએ કહ્યું: “એટા, એમાં ચિન્તા શા માટે? ચાલ, મહેલમાં ચાલ. હમણાંજ હું રાજ્યવૈદ્યને બોલાવી ઔષધની તૈયારી કરું છું.” એટલું કહી રાજકુમારીનો હાથ ઝાલી ઘરમાં તેડી ગઇ.

પ્રકરણ ૭ મું.

પીડા-શાન્તિ.

અંભિર ચિન્તા અને આલસ નિદ્રાનો ત્યાગ કરવાથી મનુષ્યદેહ કેટલા દિવસ નિરોગી રહી શકે છે? પદ્માવતીનો રોગ દિનપ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. રાજમહેલમાં કોલાહલ મચી રહ્યો. રાજની એકની એક રાજકન્યા માંદી છે. સર્વનાં મુખ ઉતરી ગયાં છે. રાજ અને રાણીના હૃદયનો અમૂલ્ય રત્ન-લગ્નર પદ્માવતી રોગનો ભોગ થઇ પડી છે, તેથી તહેમના ચહેરા પણ ઉતરી ગયા છે. રાજની આજ્ઞાથી બધા રાજદૈદો આવી ગયા. દવા આપી ગયા, પણ કોઈથી રોગ મટતો નથી. કોઈથી રોગની સાચી પરીજ્ઞાજ થઇ નહિ. કોઈ ઔષધો બદલવા લાગ્યા, કોઈ રાજકન્યાને હવાફેર કરવા માટે ખીમ્મ દેગામાં લઈ જવાની સલાહ આપવા લાગ્યા. નદીને કિનારે સ્વચ્છ હવા આવે છે, ત્યાં ગમે તેવા રોગીઓ માંજ થઈ જાય છે તેથી રાજકુમારીને પણ કોઈ નદી કિનારે લઈ જવી એજ નિશ્ચય ક્યો. રાજ સમુદ્ધમે કિનારે એક વિશાળ રાજભવનમાં આવી કુમારિકાને હવાફેર કરાવવા લાગ્યા. અનેક પ્રજાની કિમ્તી ઔષધી આપ-

વામાં આવી. આ સ્થળે આવ્યા પછી રાજકુમારીનું શરીર કંઈક સાફ થયું. પદ્માવતીનું શરીર સાફ થયું છે છતાં પણ તેના મનમાંથી એક મ્હોટી ચિન્તા ખસતી નથી. તે ચિન્તાના પાંખમાંથી એમ કંઈ નિકળી શકાય ? જોટલા દિવસ જીવન તેટલા દિવસ તે ચિન્તા રહેવાનીજ ! ચિન્તા પદ્માવતીની જીવન પર્યંતની બહેનપણી થઈ હતી.

રાજવૈદે કહ્યું હતું કે પ્રાતઃસમયના પવનનું સેવન કરવું એ જ રાજકુમારીનું પરમ ઔષધ છે. પ્રતિદિન રાજકુમારી પ્રભાતમાં જ નદીને કિનારે પગે ચાલતી વાયુ સેવન કરતી હતી. તે જ પ્રમાણે આજે પણ તે ચાલે છે. થંડો મધુર પવન તેના ગરમ માથાને થંડું કરે છે. દરરોજના કરતાં આજે તેનું મુખકમળ પ્રકુલ્લ જણાય છે, મન આનંદી જણાય છે, ચહેરા ખીલેલો જણાય છે. રાજ અને રાણી પણ પોતાની એકની એક લાડકી રાજકુમારીના ચહેરાને પ્રસુક્ષિત થયેલો જોઈ ખુશી થાય છે. તે જણતાં હતાં કે રાણા ભીમસિંહે સન્યાસીને વેશે આવીને પોતાની કન્યાનું ચિત્ત હરી લીધું છે તેથી જ તે મનની પીડાથી પીડાય છે, એને રાણાના વિરહનું જ દુઃખ છે. પદ્માવતી રહવારસાંજ નજીકના બગિચામાં હવા ખાવા જાય છે. રાજ અને રાણી મહેલના ઝરખામાં બેસી રાજકુમારી પાંખધી અનેક વાતો કરે છે

રાણીએ કહ્યું: “ મ્હારી પદ્મા મોટી થઈ છે- હવે તેને અવિ-
રાહિત રાખવી યોગ્ય નથી. ભીમસિંહના મનના વિચારો જાણી લઈ
સત્તર તેની સાથે લગ્ન કરો. ”

સિંહલદ્વીપ નિવાસી રાજ હમીરશંક વિચારમાં પડ્યો. ક્યાં
સિંહલદ્વીપ અને ક્યાં મેવાડ ! છતાં પણ જ્યાં પદ્માએ મહારાણાને

જીવનનું સત્વ પ્રેમ અર્પણ કર્યો છે ત્યાં પછી ખીન્ને ઉપાય શો ? રાજાએ કહ્યું: “ મહારી સંપૂર્ણ ઇચ્છા છે, પણ તે કાંઈ જેવો તેવો રાજા નથી. ત્હારા કરતાં મ્હને ઘણી ચિન્તા છે. તે મ્હોટો છે. આપણે ન્હાના છીએ. વામન થઈને આકાશનો ચન્દ્ર લેવાની ઇચ્છા કરવા જેવું છે. તે આપણા આમંત્રણને માન આપશે ? હું જાણું છું કે મહારાણો પણ પદ્માને જોઈ મોહ પામ્યો છે. બન્નેનાં મન દૂધમાં સાકર પેડે મળી ગયાં છે, તેથી તે પોતાની મેજે જ હા કહેશે. યત્ન કરીશું. ”

રાજાએ સાંથી ઉઠી પ્રાતઃ સંખ્યાદિ કર્મ કર્યું. રાણી પણ ધરનાં કામોમાં ગુંથાઈ. તેમને ખબર નહોતી કે જેમ અહિં પદ્માવતીની સ્થિતિ થઈ છે, તેજ પ્રમાણે ત્યાં મહારાણા ભીમસિંહની સ્થિતિ થઈ છે. મહારાણો હમેશાં રાજ્યનાં દરેક કાર્યોમાં મન રાખતો હોવાથી તેના મનની સ્થિતિ બહારથી કાંઈ જાણી શકવું નહોતું. ગમે તેમ પણ તે પુરૂષ હતો. પદ્માવતી સ્ત્રી હતી. પ્રેમની જાણ સુ હતી. પ્રેમદેવના પંજમાં તે આજે પ્રથમ સપડાઈ હતી, તેથી જ તે આટલી બધી વિહ્વળ હતી, તેથી જ તે આટલી બધી અધીરી થઈ હતી.

પદ્માવતી બગિચામાં આમતેમ ફરતી હતી. નાના પ્રકારનાં સુગંધિ ફુલો ખિલ્યાં છે તેને જોતી હતી, ચુંટતી હતી. સુંઘતી હતી. પવન દેવ ફુલોમાંથી સુગંધ ચોરી લઈ પદ્માને સુંઘાડતો હતો. સર્વ વૃક્ષો ફળ ફલથી શોભી રહ્યાં છે, નયનને આનંદ આપી રહ્યાં છે, મનને તૃપ્ત કરી રહ્યાં છે. ભમરાનાં ટોળેટોળાં ખીલેલાં ફુલો ઉપર બેસી ગુંજારવ કરતાં મધ ચુસી રહ્યાં છે. કાકીલા પક્ષીઓ ઝાડની ઝાળીઓમાં બેઠાં બેઠાં મધુર સ્વરે ફ-ફ-ફ-ફ બોલી રહ્યાં છે. બગિ-

આમાં પ્રવેશ કરતાં ગમે તેવા તપેન્ના પ્રાણીને થંડક વળે છે. તપેન્ના પ્રાણીને શાંતિ મળે છે.

પદ્માવતીએ લુગડાના છેડામાં ફેટલાંક કુલો ચુંદી લીધાં છે. આજે તહેલે સમુદ્રને કિનારે પેસી, પતિદેવની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરી તેમની પૂજા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. “ પતિદેવતાની પૂજા કર્યા પછી સાગર દેવની પૂજા કરીશ અને ત્યાર પછી સમુદ્રમાં પ્રાણુ વિસર્જન કરીશ. અસ, એજ નિશ્ચય.” પદ્માવતીએ આજે એવોજ સંકલ્પ કર્યો છે, તેથીજ આજે તહેલે ખોળો ભરીને કુલ લીધાં છે.

કુલ લીધા પછી પદ્મા સમુદ્રને કિનારે આવી ઉભી, અને એક ચિત્તે સ્વામી દેવતાની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરી એક પછી એક કુલ ચઢાવવા માંડ્યાં. જાણે તહેની નજર સ્થામે પ્રાણેશ્વરની મૂર્તિ ઉભી છે. તહેને તે વિનતિ કરી રહી છે. ત્યાર પછી તેણે સમુદ્રને કહ્યું: “ સાગર દેવ ! જો કે તમે પાતતોદ્ધારક ગંગા નદી નથી તો પણ તમારો આશ્રય લેવાથી તમે આ પાપિણીના પાપી દેહને પતિત-પાવની ગંગા નદીમાં લઇ જઇને નાંખી શકશો. જો જો, દેવ ! મહેને પાપિણી કહીને મહારા તમે પણ તિરસ્કાર કરતા નહિ. ”

એટલું બોલીને તે સમુદ્રના કિનારા ઉપર ઉતરી. ત્યાંથી ધુંટણ સુધી જળમાં ગર્ભ. બે હાથ જોડી ગંગા નદીને કહેતી હોય તેમ બોલી: “ ઓ મા ! પર્વત નન્દિની ! સુરતરાંગણી ! ભવભય નિવારિણી ! તમે જગતજનને તારવાને માટેજ ગંગા, યમુના, ગોદાવરી અને સરસ્વતી વગેરે નામ ધારણુ કરી જગત ઉપર વહન કરો છો. મા ! હરિપદ્મવિહારિણી જગદ્દામ્બે ! તમે મુક્તિ પ્રદાયિની હોવાથીજ મહાયોગી મહેશ્વરે તમને જટામાં ધારણુ કર્યાં છે ! મા ! તમારો પાદપદ્મમાં કોઠી-કોઠી પ્રણામ કરે છું ! દેવ ! તમે જળરૂપે વહીને

સમગ્ર ભારતભૂમિને પવિત્ર કરી રહ્યા છે, તમે ત્રિતાપનાશિની છો, ત્રણ લોકના ત્રયતાપનો નાશ કરવાને તમે ત્રણ માર્ગે વહે છે. સ્વર્ગમાં મંદાકિની, મર્ત્ય લોકમાં ગંગા અને પાતાળમાં લેયવતીનું નામ ધારણ કરી વહે છે. મા ! ભીષ્મજનનિ ! એક વખત આ તમારી પાપિણી પુત્રી તરફ દૃષ્ટિ ફેરવો, મા ! ”

તેણે ભીમાસંહને કહેવા માંડ્યું. આ વખતે બંને હાથ જોડેલા હતા. નેત્રમાંથી આંસુની ધારાઓ પડતી હતી. ભીમસિંહને મેળવાની આશા ભંગ થવાથી નિરાશ થઈ આત્મઘાત કરવા તૈયાર થઈ હતી. તેણે કહ્યું : “ પ્રાણેશ્વર ! સ્વામિન ! પદ્માવતીના હૃદયનું સવસ્ત્ર ધન ! ઇચ્છા હતી કે તમારાં ચરણની સેવા કરી નારી જન્મનું સાથંક કરીશ. પરંતુ નાથ ! તે ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ નહિં. મનની ઇચ્છા-વાસના મન-માંજ રહી ગઈ ! હૃદય દેવ ! સેવા કરવાની ઇચ્છાથીજ આપને મન, પ્રાણ અર્પણ કર્યાં હતાં. જગત્તા કોઈ પણ સુખ ઉપભોગની ઇચ્છા નહતી. તમે કહી ગયા હતા કે રાજ્યમાં જતાં જ ત્હારી સાથે લભ કરીશ, પણ પ્રભુ ! તે આશા ફળિભૂત થઈ નહિ ! તમે ક્યાં ? હું ક્યાં ? લગ્ન ક્યાં ? ક્યાં સુધી આશા-ચિન્તાનો અગ્નિહૃદયને બાળવા દઉં ? એ અગ્નિના તાપમાં શરીર તવાઈ ગયું, બુદ્ધિ ચાલી ગઈ, વિચારો કરવાની શક્તિ રહી નહિં. માત્ર શરીરનું ખાલી ખંખું લઈ જગતમાં ફરવું એના કરતાં તે સ્થુલ શરીર સમુદ્રદેવને અર્પણ કરી દેવું એજ યોગ્ય છે. પ્રભુ ! તમને મન-પ્રાણ આપ્યાં છે તે તમારી પામજ છે. પાપી સ્થૂળ શરીર જ્યાં પડ્યું હતું ત્યાંથી ઉંચડી સમુદ્ર દેવને અર્પણ કરું છું. પ્રાણનાથ ! હવે વિરહ દુઃખ સહન થતું નથી. જીવિતેશ્વર ! હવે વિરહાગ્નિનો તાપ સહન થતો નથી, તેનાજ આજ્ઞા પાદ-પદ્મને હૃદયમાં ધારણ કરી સમુદ્રના સ્મિતળ જળમાં જીવન ત્રિસ-

જન કરે છું. સ્વામિન! પાપિણીને પવિત્ર કરનાર પતિ દેવતા !
 પ્રભુ ! ક્ષમા કરજો. ” એટલું બોલી તે ગદ્ગદ કણે સમુદ્રમાં પડવા
 આજ્ઞા ધસતી હતી તેજ સમયે પાછળથી કોઈ બોલ્યું:—“ પ્રિયતમે !
 શાન્ત થા ! શાન્ત થા ! હું આવી પહોંચ્યો છું. ” એટલું કહીને કોઈ
 તરુણ પુરો તેને પાથમાં પકડી લીધી. તેણે સમુદ્રના જળમાં એક
 ડુપડા ખાધી. શરીર અને માથાના વાળ બધા ભીંજાઈ ગયા. દેહલતા
 શિથિલ થઈ પડી. તે તરુણે તેને ડાબા હાથ ઉપર રાખીનેજ કહ્યું:
 “ પ્રિયે ! જો, જો, નેત્ર ઉઘાડી જો. હું ત્હારી પાસેજ છું, મ્હને
 ક્ષમા કર, ” પદ્માવતી ચમકી, તેની મૂર્છા ઉડી ગઈ. તેણે એક દિવસ
 સાંભળેલો મધુર કણે સ્વર આજે ફરીથી સાંભળ્યો. નેત્ર ઉઘાડી
 જોયું તો તેણે પોતાના પ્રિય, પ્રેમી મહારાણા ભીમસિંહની સુંદર મૂ-
 ર્તિનાં દર્શન કર્યાં. તત્ક્ષણુ તે સાવધ થઈ. ટટાર થઈ. મહારાણાનો
 સુંદર પોષાક ભીંજ્યો હતો તેથી સત્વર બન્ને બહાર નિકળી સૂર્ય-
 ના તાપમાં લુગડાં સુકવવા લાગ્યાં. પરસ્પર હૃદયનાં દુઃખ કહી એક
 પ્રકારનો અલૌકિક આનંદ ભોગવવા લાગ્યાં.

રાજમહેલમાં રાણી અને રાજા હમીરશંકરે કાને આ વાત પ-
 હોંચી ગઈ. પદ્માવતી સમુદ્રમાં પડવા ગઈ હતી તે કોઈ જાણતું નહતું,
 પરંતુ તે મહારાણા સાથે મેહેલમાં આવે છે એ વાત જાણતાં તેઓ
 ખુશ થયાં. રાજા હમીરશંકર રહામા લેવા ગયા. મહારાણાનું સન્માન
 કર્યું અને મેહેલના ભવ્ય દિવાનખાનામાં લઈ જઈ તહેમને અપૂર્વ
 માન આપ્યું. વિના પ્રયાસે મહારાણા જેવો જમાઈ મળવાથી રાજાને
 આનંદ થયો. તેમણે પરમાત્માની અનેક પ્રાર્થના કરી. સર્વે રાજ-
 ધાની ગિંહવદ્વીપ ગયાં. ત્યાં ગયા પછી શુભ દિવસે અને શુભ ક્ષણે
 રાજા, રાણીએ રાજકન્યા પદ્માવતીનાં લગ્ન કર્યાં. પુરાહિતે આશિ-

પાંદ આપ્યા. સર્વ રાજકુળ મહિલા અને પુરુષોએ આશિર્વાદ આપ્યા. રાજકન્યાનો વ્યાધિ એકાએક મટી થયો. તેનો કરમાયલો નહેરો પ્રકુ-
શિત થયો. શુભ દિવસે મહારાણા બીમસિંહે પદ્માવતી અને સૈન્ય
સહિત સ્વરાજ્ય તરફ ગમન કર્યું.

પ્રકરણ આઠમું.

દેવાલયમાં પતિ પત્ની.

એ તન્નેતામાં સૂર્યનારાયણ અસ્ત થઇ ગયા. નિશાપતિ ચન્દ્રદેવતા,
પ્રિયતમા રાત્રીની સાથે મળવા અત્યન્ત ઉત્સુક થઇ રહ્યા
હતા. માત્ર સૂર્યદેવની ખીકથીજ હજી પત્નીના સંયોગથી વેગળા થઈ
રહ્યા હતા. આવું છું, આવું છું, કહેવા છતાં હજી ચન્દ્રદેવ આવના
નથી. સમય થતાં સઘળું જાય છે અને સઘળું આવે છે. હમેશાં
એક જ સ્થિતિમાં કાંઈ રહેતું નથી. સમય થતાં કાંઈ આવે છે, કાંઈ
જાય છે, જગતનો એ જ નિયમ છે. જગત પરિવર્તનશીલ છે. આ-
વવું અને જવું એ જ કુદરતનો નિયમ છે. મનુષ્ય જન્મે છે અને મરણ
પામે છે. કાંઈને ત્યાં એક વખત લક્ષ્મી આવે છે અને ખીજી ક્ષણે
ચાલી જાય છે. મ્હોટા મ્હોટા રાજા મહારાજાઓ પૃથ્વી ઉપર આવ્યા
અને ચાલ્યા ગયા. કાણુ અચળ રહ્યું છે ? કાંઈ નહિ, તેથીજ કહે-
વામાં આવે છે કે જગતમાં આવવું અને જવું એ જ નિયમ છે. કાંઈ
હિંચ પામે છે અને કાંઈનો અસ્ત થાય છે. સૂર્યદેવ આજને માટે
અસ્તાચળ તરફ જઈ ચૂક્યા છે. મધ્યાહનો પ્રખર તાપ ઓછો થઈ

અત્યારે શાંત થઇ ગયો છે. રજનીદેવીએ પ્રિયપતિનાં દર્શન કરવાની આભલાપાથી પ્રકુલ્લ ચિત્તે, આકાશના તારાનો હાર ગગન-કર્ણે ધારણ કર્યો. જળમાં ઉગેલી કમલિની અધીર થઇ ઉઠી, પતિનું દર્શન કરવા ડોકિયાં કરવા લાગી, કમ્પવા લાગી. કમલિનીનું દુઃખ જોઇ જળચર પક્ષીઓ કલરવ કરવા લાગ્યાં. કોઇનું સૌભાગ્ય, કોઇનું દુર્ભાગ્ય, કોઇની શ્રીમંતતા, કોઇની દરિદ્રતા, કોઇનું સુખ કોઇનું દુઃખ, કોઇ પણ સમયે અમર-અચળ રહ્યું નથી. એનું ઉદાહરણ બતાવી આપવાને માટેજ, જળમાં ખિલેલાં કમળો, ઉંચું માથું કરી સન્ધ્યાનો પવન આવતાં આમ તેમ હાલતાં જણાય છે. હાય ! પતિવિરહે ખિન્ન બનેલી અભાગિની કમલિનીને એક વાર જૂવો ! તે સૂર્ય-પતિનો અસ્ત થતાં જળ ઉપર ઢળી પડવા લાગી ! પતિ વિરહે, સતી, પતિવ્રતાની એવી જ સ્થિતિ હોય છે.

સન્ધ્યા થઇ ગઇ. પશુ, પક્ષી, જીવજન્તુ પોતપોતાને સ્થાનકે ચાલ્યા ગયાં. ચરવા ગયલાં ગાય, ભેંસ, જળદ વગેરે દોરોનાં ટોળાં ઘેર પાછા આવવા લાગ્યાં. તેમનાં પગલાંથી ધૂળ ઉડી આકાશને આ-ચ્છાદિત કરવા લાગી. ન્હાનાં બાળક-પશુઓ ખરાડા પાડતાં પૂંછડાં ઉંચાં કરતાં, પોતાની માતાની પાછળ દોડવા લાગ્યાં. ગૃહસ્થોનાં ઘરમાં દિવાગતી થવા લાગી. દેવાલયોમાં દેવની આરાત, પૂજા થવા લાગ્યાં. દોલ, ઝાંઝ, શંખ, ઘંટા અને ભેરીનાદ વડે ચારે દિશામાં ગર્જના થવા લાગી. સાધુસન્તો અને હરિભક્તો સન્નિવેદનદં પરમાત્માના ગાન ધ્યાનમાં મસ્ત થવા લાગ્યા.

આજે મહારાણા ભીમસિંહ રાણી પદ્માવતીને લઇ ચિતોડ નગરમાં આવી પહોંચ્યા હતા. પતિ, પત્ની અને સૈનિકો સર્વ દેવ-મંદિરમાં જઈ પગે લાગ્યાં. પૂરોહિતનો આશિર્વાદ લઇ રાજા મેહેલમાં

આવી પહોંચ્યા. મહારાણી સુશીલાને એ સમાચાર મળતાં તે પ્રકુલ્લ ચિત્તે લેમને વધાવવા આવી.

જેના અંતઃકરણમાં નિર્મળ પ્રેમ છે, જેણે પ્રેમ એ શી વસ્તુ છે તેને એક વખત બરાબર જાણી લીધી છે, તેના હૃદયમાંથી પ્રેમનું બંધન ઢીલું થાય એ કદી પણ બને નહિં. રાણી સુશીલા જાણતી હતી કે મહારાણા ગમે તેટલી પત્ની કરે તો પણ મ્હારા ઉપરનો પ્રેમ ઓછો કરશે નહિં. હું તેમની છું, તે મ્હારા છે, તે મ્હારા હૃદયસ્થર છે, હું તેમની પ્રેમબિંદુક દાસી છું. તેમને મ્હેં મ્હારું યૌવન, શ્રવન, મન, પ્રાણ સોંપ્યાં છે. પરસ્પર હૃદયનું પ્રેમબંધન કદી પણ ઢીલું થશે નહિં, પછી મ્હારે દર્પા કરવાની શી જરૂર ? જેને પ્રેમ અર્પણ કર્યો છે તે પ્રેમીનું સુખ એ જ મ્હારું સુખ છે. પ્રેમ દોષ જોતો નથી. તે પ્રેમીના દોષોની ક્ષમા આપ્યા કરે છે અને પોતાનાં પ્રેમીને જે રીતે સુખ થાય તેવાં જ કામો કરે છે. કંકાસ, કલેશ, દર્પા, અભિમાન, એ બધા પ્રેમના ધર્મ નથી-પ્રેમીનાં લક્ષણ નથી. પદ્માવતી મ્હારી ન્હાની બહેન છે. હવેથી અમે બન્ને મળીને અંતઃકરણપૂર્વક પતિદેવતાની સેવા કરીશું. ”

સુશીલાએ હસતે મ્હોડે આવી બન્નેને વધાવી લીધાં. મહારાણાને જરાક ઓછું આવ્યું. તેમણે વિચાર કર્યો કે સુશીલા પાસે ક્ષમા માગું, પરંતુ તે જ ક્ષણે વિચાર આવ્યો કે : મ્હેં તેનું કાંઈ બગાડ્યું નથી. તેની ઈચ્છા વડે જ આ લગ્ન કર્યું છે, પછી ક્ષમા માગવાનું કારણ શું ? કારણ માત્ર પ્રેમબંધન ! સુશીલાના મ્હેંરા ઉપર તો આનંદ જણાય છે. અમારા આવી પહોંચ્યાની વાત જાણી તે હસતી હસતી કુલે વધાવે છે. મેહેલમાં આનંદ ઉત્સવની તૈયારી કરી રાખી છે. સુશીલા અને બીમસિંહનાં નેત્રો એક થયાં. બન્ને હસત્રા લાગ્યાં. બન્નેના હૃદયમાં આનંદ થવા લાગ્યો.

સુશીલાએ બન્નેના માથા ઉપર કુલ વધાવતાં વધાવતાં જ કહ્યું: “ પ્રાણેશ ! જો જો, નવીન કુલોની સુગંધમાં ગુલતાન થઈ જતા નહિ ! ઘણા બમરા નવીન કુલોની મિષ્ટ સુગંધને લીધે તેમાં લીન થઈ જાય છે. જુનાં કુલોને બૂલી જાય છે. જુનાં કુલો ભોગી બમરની વાટ જોઈને અંતે સુકાઈ જાય છે. જુનાં કુલોની સુગંધ લીધા પછી ફરીથી તહેમના સ્થાને તે જોતાયે નથી—ત્યાં બૂલથી પણ જતા નથી.”

સુશીલાની એ હાસ્યોક્તિ સાંભળી ભીમસિંહે પણ હસતાં હસતાં જ ઉત્તર દીધું: “ પ્રિયતમે ! પ્રાણ સખિ ! જો જુનાનું માન જળવતો નથી તે નવાનું સન્માન શી રીતે કરે ? જેને જુનાની કદર નથી તે નવાની કદર શી રીતે જાણશે ? પ્રિયે ! પ્રેમની શિક્ષા તો તમે જ આપી છે, પ્રેમના ધર્મ તો તમે જ શીખવ્યા છે, પછી જુનાને કેમ બૂઝાય ! હૃદયેશ્વરી ! જીવન સર્વસ્વ ! જીવું થવા છતાં પણ તે મહારા મનથી તો નિત્ય નવું જ છે. જારણ પ્રેમનો સંબંધ પ્રાણ સાથે છે, પ્રેમનું બંધન હૃદય સાથે છે. જ્યાં સુધી પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તે પ્રેમી પ્રાણ સાથે બંધાયલું જ છે. પ્રાણની અધિષ્ઠાત્રી દેવી ! પ્રિયે ! શા માટે આટલી બધી ચિન્તા કરે છે ? ”

સુશીલા હમેશાં આનંદી સ્વભાવની, હસમુખી હતી. હાસ્ય, આનંદમાં પતિનું ચિત્ત આકર્ષણ કરવામાં તે કુશળ હતી. મહારાણાના શબ્દો સાંભળી તેણે ઉત્તર દીધું: “ હૃદયેશ ! સૂર્યનો તાપ સહન કરવાને જ કમલિની, હૃદય પહોળું કરી સૂર્યનાં કિરણો ઝીલે છે. પ્રાણનાથ ! કમલિની એ સૂર્યના પ્રેમની તરસી છે તે શું તમે જાણતા નથી ? હું તે જ સૂર્યના તાપ વડે આટલા દિવસ સુખી હતી. તમે આટલા દિવસ મહારે તે સુખ જોઈ શક્યા નહિં તેથી જ કમલિનીના શત્રુ ચન્દ્રને સાથે લઈ આવ્યા જણાઓ છો ! ”

ભીમસિંહને આવું સાંભળવાથી ઘણો આનંદ થતો હતો. સુશીલા વાક્યાતુરીમાં હોંશીઆર હતી. બુદ્ધિવંતે કંઈક કૌતુક કરતી, કાંઈક હાસ્યજનક બોલતી અને પતિને આનંદ આપતી. મહારાણાએ પણ ત્હેના શબ્દ પ્રહારથી પરાજય નહિ પામતાં કહ્યું: “પ્રાણેશ્વરી! અજ્ઞાની ! શું તું જાણતી નથી કે એ કમલિનીનો શત્રુ નથી ? ત્હને એક પ્રશ્ન પુછું છું કે કમલિની સૂર્ય વડે જીવે છે કે જળ વડે ?”

સુશીલા વિચારમાં પડી. બહુ વિચાર કરી હસતાં હસતાં કહ્યું: “દેવ ! કમલિની જ્યારે કાદવમાં ઉગે છે અને જળમાં ઉછરે છે ત્યારે તો તે જળ વડે જ જીવે છે કહેવાય.”

મહારાણાએ કહ્યું કે: “ત્યારે તું કમળને સૂર્યવડે જીવે છે એમ શા માટે કહે છે ?”

સુશીલા પતિને હમેશાં સર્વ વાતે માન આપતી. તેના કરતાં વધારે જ્ઞાની છે એમ તે માનતી નહોતી. તેણે હસતાં હસતાં જ કહ્યું: “પણ પ્રભુ ! જીવોની ! કમલિની સૂર્યને જોઈ પ્રકૃતિ થાય છે અને સૂર્ય અસ્ત થાય છે ત્યારે તેની પાંખડીઓ ખીડાઈ જાય છે, તેથી જ તે સૂર્ય વડે જીવે છે એમ કહું છું.”

મહારાણાએ પણ વાત જરા લંબાવી. એક નવો પાક શીખ-બો: “પ્રિય દેવી ! કમલિની સૂર્યવડે જીવતી નથી પણ તે જળ વડે જ જીવે છે. સૂર્ય ઉદય થઈને પ્રચલ્લ કિરણોવડે કમલિનીનું જીવન-જળ, તેનું શોષણ કરે છે, તેથી કમલિની પોતાનાં પંદડાંરૂપી હૃદય પાથરી જળનું રક્ષણ કરે છે. એટલે સૂર્યનો તાપ તેનાં પાંદડાં ઉપર પડે છે અને જળનું રક્ષણ થાય છે. સન્ધ્યા સમયે સૂર્ય અસ્ત થતાં, પોતાના દેહ-પાંદડાંઓને એકઠાં કરી દે છે અને ચંદ્રની શીતળતાદે આખા દિવસની તપેલી દેહ શીતળ કરે છે. પ્રિયે ! શું ચન્દ્ર કમલિ-

નીનો શત્રુ છે? તે તો તેનો મિત્ર જ છે. સૂર્યની કૂરતા સહન નહિ
જાયથી ચન્દ્ર હૃદય ચર્ષ, ખિચારાં નિરપરાધી કમળોને શાંતિ આપવા
સૂર્યને વેગળે ધકેલી દે છે. તાપને ઠંડાણે શીતળતા વર્ષાવે છે. કેમ,
ખરું કે દેવી ! ”

સુશીલા હસવા લાગી અને પતિના ચરણની રજ લઈ માથે
બુકી પવિત્ર ચર્ષ. પદ્માવતી આટલો વખત સુધી ગુપચુપ ઉભી રહી
હતી, તેણે સુશીલાના ચરણને સ્પર્શ કરી આંખે હાથ લગાડ્યા. તેણે
કહ્યું: “ જહેન ! તમે મહારાં મહોટાં જહેન છો. આજથી હું તમારી
આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ. માતાપિતાનો સ્નેહ મમતા બૂલી ગઈ છું.
તમે જ માતા, તમે જ ભગિની. તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કામ
કરીશ. તમે જરા પણ કલેશ ન પામે એવી રીતે વર્તીશ. પ્રાણના-
થનાં સેવા અને તમારી આજ્ઞા અન્યથા એ જ મહારો જીવન-ઉદ્દેશ
છે. એ સિવાય બીજી કાંઈ આજ્ઞા નથી. ”

સુશીલાના હૃદયમાં હમેશાં સ્નેહનો પ્રવાહ વહેતો હતો. પદ્મા-
વતીના પ્રેમથી ભરેલા શબ્દો સાંભળી તહેનો હાથ ઝાંઝી લીધો તથા
તેના કામળ ગાલ ઉપર બે બાજુએ બે ચુંબનો કરી માથે હાથ
ફેરવ્યો અને પાસમાં બેંચી લઈ ઝાંઝી દીધી. સુશીલાએ આશ્વા-
સન આપતાં કહ્યું: “ પદ્મે ! ભગિની ! પતિદેવતાને ત્હારા મળવાથી
જેમ સુખ થયું છે તેમ હું પણ સુખી થઈ છું. પતિની મનઃશાંતિ પૂર્ણ
કરવી એજ પત્નીનો ધર્મ છે. તું પતિનો આનંદ છે, તેમ મારો પણ
આનંદ જ છે. તું મારો જીવન સ્વરૂપ છે. ત્હારા ઉપર પ્રેમ નહિ
રાખું તો કેના ઉપર રાખીશ ? હાસ્યમાં મહેં જે કાંઈ કહ્યું છે તે
મનમાં લાવતી નહિ. પદ્મે ! સ્ત્રીઓને પતિ એજ ઉપાસ્ય દેવતા છે.
તું પતિની મનમોહિની છે, પતિનું માન પામેલી છે. જહેન ! શું તું

મહારાજ માન નહિ મેળવે ? મહારાજ પ્રેમ નહિ મેળવે ? હું અપુત્ર છું. પરમાત્માવી કૃપાથી ત્હને પુત્ર મરી જો શું હું પુત્રવતી નહિ કહેવાઉં ? ત્હારો પુત્ર તે મહારાજ છે, તે શું મ્હને માતા કહીને નહિ બોલાવે ? બહેન ! મહારાજ આશીર્વાદ છે કે તું સુખી થા. પુત્રવતી થઈને મનો-રથ સિદ્ધ કર.” એટલું બોલતાં બોલતાં સુશીલાએ પુનઃ તેના કમળ-પત્ર સમાન ગાલ ઉપર ચુંબનો કર્યાં.

રાત વધવા લાગી. મહારાજાએ કહ્યું : “ આલો, સુશીલા, હવે આખો દિવસ મુસાફરી કરી થાક લાગ્યો છે, માટે સર્વ કામથી પર-વારી થાક ઉતારવા નિરાંતે ઉંઘ લઈએ.”

સુશીલાએ “આજા પ્રભુ” કહીને પદ્માવતીને સાથે લીધી. સર્વ રાજમેહેલમાં ગયાં. સર્વત્ર આનંદ ઉત્સવ થઈ રહ્યો. સર્વત્ર રંગ રાગ ચાલી રહ્યો.

વાચક ! આજે ચિતોડ નગરના પ્રત્યેક ઘરમાં આનંદ છવાઈ રહ્યો છે. ઘેરે ઘેર દીપમાળા અને મિષ્ટાન્નાદિ થઈ રહ્યાં છે. આજે સુશીલા અને પદ્માવતીનાં પ્રથમ જ દર્શન થયાં છે, છતાં તેમાં ભગિનીભાવ જણાય છે. બન્નેમાં કાંઈ ઓળખાણ નથી છતાં આ-ટલી બંધી ઉદારતા, આટલો બધો રનેહ કેમ બંધાઈ ગયો ? આ ભગિનીભાવમાં કાંઈ વિશ્વ નડે એમ છે ? એમ કહીએ છીએ કે જ્યાં આવા ઉદાર અંતઃકરણ છે ત્યાં કદી વિશ્વ વિપતિ નડતી જ નથી. ત્યાં કલેશ કંકાશ થતો જ નથી. ત્યાં હંમેશાં સુખ, સંતોષ અને આનંદજ પ્રવર્તી રહે છે.

પ્રકરણ નવમું.

આનંદ લહરી.

ભગવાનની જેના ઊપર કૃપા હોય છે તેના સુખની સીમા નથી. તેને ધનસમ્પત્તિ અને પુત્રસમ્પત્તિ મળે છે. આટલા દિવસ ભીમસિંહને પુત્ર નહતો તેથી તેનું હૃદય શોકતાપમાં તપેલું રહેતું. તેના હૃદયમાં આજે અતિશય આનંદ થઈ રહ્યો છે. મહારાણી સુશીલા આજે ગર્ભવતી થઈ છે. તેના હૃદયમાંનો આનંદસાગર ઉભરાઈ જાય છે. નકારે સ્વપ્ન જોઈને જે ભીમસિંહ એક રાતે ચમકી ઉઠ્યો હતો અને સન્યાસી થઈ ગયો હતો તે જ ભીમસિંહ, આજે તપસ્વી મહાત્માની કૃપાથી સુખના હિંડોળા ઉપર ખૂલી રહ્યો છે. જે ભીમસિંહ આટલા દિવસ સુધી સંસારને વિષમય જાણી જંગલનિવાસી થવાની ઇચ્છા રાખતો હતો તે જ ભીમસિંહ, તે જ ચિતોડાધિપતિ, આજે સર્વ કલેશ, સંતાપ ભૂલી જઈ સંસારને અમૃત સમાન જાણવા લાગ્યો છે. મહારાણાના મુખમણ્ડલ ઉપર આનંદની એક અપૂર્ણ જ્યોતિ પ્રકાશમાન થઈ છે. તહેના નિરાશા ભરેલા હૃદયમાં આશાનો સંચાર થયો છે. “કહિં લાગેો નિરાશામાં, અમર આશા છુપાઈ છે.” આ મંત્ર સાચું પડ્યું છે. પરમાત્માની ભક્તિ કરનાર, ભક્તજનની પ્રાર્થના તે પરમાત્મા એક દિવસ સાંભળે છે એ નજરે જણાઈ આવ્યું છે. ભક્ત વત્સલ ભગવાન, દયાના સાગર, સત્યિદાનંદની અપાર લીલાનું રહસ્ય મહારાણાને આજે સાચું જણાયું છે.

સુશીલા ગર્ભવતી થઈ છે. કેવી પ્રભુની લીલા ? જેને સન્તાન થવાની આશા નહતી તેને ગર્ભ રહ્યો છે ! જગતનાં મનુષ્યો જેને તુચ્છ, સન્તાન વગરની વંધ્યા કહેતાં હતાં તેને ગર્ભ રહ્યો છે. કાલે તો તે સન્તાનવતી થશે. રાજમહાલયમાં અને રાજ્યના દરેક વિભાગમાં આનંદ ઉત્સવ થશે. જ્યાં નિરાશાનો અંધકાર હતો ત્યાં આશાનો ચંદ્ર પ્રકાશી રહ્યો છે. તેથીજ કહીએ છીએ કે કોઈ પણ વસ્તુ દરેક સમયે સમાન સ્થિતિમાં રહેતી નથી. સ્થિતિ વારાફરતી બદલાય છે. “સુશીલા ગર્ભવતી થઈ છે” આ શબ્દો મહારાણાના કનમાં જાણે રાત્રિની સુમધુર બંસીધ્વનિ જેવા કિંવા પ્રાતઃકાળના પ્રભાત-સંગીત જેવા મીઠા મનોહર લાગે છે. મહારાણાના મનમાં આનંદ સમાતેષ નથી, એ આનંદની તુલના જગતના બીજા કોઈ આનંદ સાથે થઈ શકતી નથી. વસન્તઋતુના થંડા પવનમાં કિંવા કોકિલાના મધુર કણ્ઠ સ્વરમાં આ સ્વર્ગીય આનંદની લેશ પણ છાયા નથી. માત્ર એકલા મહારાણા જ નહિં પણ ચિતોડના બાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરૂષ સર્વને મન આનંદ, આનંદ થઈ રહ્યો છે, સુશીલાને ગર્ભ રહેવાથી આજે સર્વત્ર કેવો આનંદ છવાઈ રહ્યો છે તેનું વર્ણન કરવાને આ સાધારણ લેખિનીમાં શક્તિ નથી. વિશેષતઃ રૂપસુંદરી, પરદુઃખલંબન, પદ્માવતીને ધણો આનંદ થયો છે. તે સુશીલાની પાસેથી એક ક્ષણ પણ વેગળા બસતી નથી. આહાર નિદ્રા ત્યાગ કરી છાંયાની પેઠે તે સુશીલાની સેવા-સુશ્રૂષા કરે છે. તેની સાથે ને સાથેજ ફરે છે. તેને જે સમયે જે ઉપભોગની ઇચ્છા થાય છે, જે વસ્ત્રાલંકાર પહેરવાની ઇચ્છા થાય છે, જે અન્ન ફળ ખાવાની ઇચ્છા થાય છે તે તત્ક્ષણેજ લાવી આપે છે. તેને સાધુ, મહાત્માઓ અને વીર સીપુરોનાં જીવન વૃતાન્તો તથા શાસ્ત્રના અનેક

ઉપદેશો વાંચી સંભળાવી ગર્ભમાં રહેલા સન્તાનનું કલ્યાણસાધન કરે છે. સહોદર ભગિનીની પેઠે તે ત્હેની અઝા માને છે. પદ્માવતીની સેવા જોઇ સુશીલાના મનમાં તેને માટે ઉચ્ચ પ્રેમભાવ પ્રકટયો છે.

આ સમયે મહારાણા બીમસિંહ જાણે કલ્પતર જેવા થઇ પડ્યા છે. દીન, દુઃખી-દરિદ્રીઓને છુટે હાથે અન્ન, ધન અને વસ્ત્રનાં દાન આપવા લાગ્યા છે. પૂર્વે કોઈ રાજા મહારાજાને ત્યાં આવે આનંદ ઉત્સવનો પ્રસંગ આવતાં તે રાજા કલ્પતર સમાન થઇ, દુઃખી દરિદ્રીઓને અન્ન, ધન અને વસ્ત્રનું દાન કરતો. પૂર્વે ધનવાનો દાનનું મહાત્મ્ય સારી પેઠે જાણતા. દાન કોને આપવું તે પણ જાણતા. દાન કેવે માર્ગે કરવું તે પણ સમજતા. પારકાનું દુઃખ જોઇ ત્હેમનું હૃદય દુઃખી થતું. તેમના મનમાં દયાનો પ્રબળ સંચાર થતો. પારકાને દુઃખ થતાં પોતાનેજ દુઃખ થતું હોય એવો અનુભવ કરતા તેથીજ પરમાત્મા તેમના ઉપર રાજી રહેતા. જેમ જેમ દાન કરતા, જેમ જેમ દુઃખીઓનાં દુઃખ કાપવામાં દ્રવ્ય ખર્ચ કરતા, તેમ તેમ તેમના અન્ન ધનના ભણ્ણારો ભરપૂર રહેતા. આજે તેવા દાનવીર રાજા ક્યાં છે? આજે તે વખતની પેઠે છુટે હાથે દાન કાણુ કરી શકે છે? આજે દુઃખીઓનાં દુઃખ ટાળનાર ધનવાનો ક્યાં છે? પારકાના દુઃખનો અનુભવ જાણનાર પરદુઃખભંજન ધનવાનો ક્યાં છે? આજે જે ધનવાનો છે, જે દાનવીર કહેવાય છે તેમને પુછો કે તમે અંતઃકરણપૂર્વક દાન કરો છો? તમે પારકાને દુઃખે દુઃખી છો? પારકાનું દુઃખ દારિદ્ર્ય તમારા હૃદયને સ્પર્શ કરી શકે છે? જાં તેમ હોય તો ભારતવર્ષમાં કાણો મનુષ્યો અન્ન વસ્ત્ર વગર ટવળે છે તેનું કારણ શું? આજે અંગ્રેજ બહાદુરની કૃપાવડે અનેક મનુષ્યો ધનવાન છે, નિર્ભય છે, સુખી છે, તેઓ લક્ષ્મીના પુત્ર કહેવાઈને ગાડીચોરામાં મોજ કરે.

છે, પણ તેમની દાનશક્તિ એટલી બધી પ્રમળ નથી ! દાન કરવા જેવા સ્થળો છે, દાન કરવા જેવાં દુઃખી મનુષ્યો છે, ત્યાં તેમણે દાન કરતા જ નથી ! પારકાનું દુઃખ જોઈ તહેમનું હૃદય પીગળતું નથી. તેઓ જાણતા નથી કે કેવા પ્રકારનું દાન કરવાથી તેમના ધનનો સહ-વ્યય થાય છે ! ધનનો સહવ્યય કરવાથીજ ખર્ચ દાન થાય છે. ધનવાનોને ધનનું દાન કરવાથી ફળ શું ? જ્યાં ગાડીધોડા અને રાજમહેલો છે ત્યાં દાન કરવાથી પુણ્ય શું ? તે માત્ર મેડેનતથી ભેગા કરેલા દ્રવ્યનો દુરુપયોગ જ કહેવાશે ! ખર્ચ દાન કરનારાઓએ દીર્ઘ કૃત્રિમી વિચાર કરવો જોઈએ. સર્વ દાન કરતાં જ્ઞાન દાન એજ શ્રેષ્ઠ છે, જેથી જ્ઞાનનો સૂર્ય રહસ્ય રશ્મિઓવડે પ્રકાશી રહે, અજ્ઞાન-અધિકાર દૂર થાય તેવાજ માર્ગે ધન-દાન કરવું જોઈએ. આપણા આર્ય-શાસ્ત્રમાં ભગવાને યુધિષ્ઠિરને ઉપદેશ આપ્યો છે કે. ખર્ચ દાન કેને કહેવું ? કરિદ્વાન્ મઃ કૌત્સેય : મા પ્રયચ્છેશ્વર ધનં ! ભગવાનનું આ મહદ્ વાક્ય આજના દાનવોરોના હૃદયમાં છે કે ? મહારાણા બીમસિંહના હૃદયમાં એ વાક્ય કોતરાયું હતું. તે જાણતા હતા કે દાન કરવા જેવું સત્કાર્ય જગતમાં બીજું નથી. વળી તે જાણતા હતા કે:—

દાન ધર્મ, દાન કર્મ, દાન ત્રિદિવ્યાસ;

દાન શક્તિ, દાન મુક્તિ, દાન (છોડાવે) યમનો ત્રાસ.

તેથીજ સર્વ પ્રજાના કલ્યાણને માટે કોઈ એક સત્કાર્ય કરવાનું હોય ત્યારે તેઓ પ્રથમ પોતાના રાજભણ્ડારમાંથી છુટે હાથે દાન કરતા હતા. દીન દરિદ્રીઓને દાન આપી પોતાને કૃતાર્થ માનતા હતા. આટલા બધા દિવસ પછી બીમસિંહના અધિકારમય હૃદયમાં એકએક આશા-વિજળીનો પ્રકાશ થયો.

કાળાં વાદળાં પસારે થઈ જઈ, સ્વચ્છ નિર્મળ ચન્દ્રજ્યોતિ

ઉદય થઇ, સંસારરૂપી ભવ-રણમાં સુશીતળ જળનો ઝરો પુટી નિકળ્યો છે. પ્રભુની કૃપા થઇ છે. ભક્તની ભક્તિ સાંભળી પ્રભુએ દયાનો વર્ષાદ વર્ષાવ્યા છે. સુશીતાને આજે દશ માસ અને દશ દિવસ થતાં જ, પ્રાતઃકાલમાં શુભ દિવસે અને શુભ નક્ષત્ર યોગ થતાં જ પુત્ર રત્નના જન્મ થયો છે. એક તરફ પ્રાતઃકાળનો બાળ સૂર્ય જગતને દેદીપ્યમાન કરી રહ્યો છે, બીજી તરફ ચિતોડના ભવિષ્ય નૃપતિ જન્મ લઇ રાજ્યરૂપી જગતમાં આનંદ આપી રહ્યો છે. મહારાણાને ખબર થતાં જ તેમણે આનંદમાં આવી જઇ તેનું નામ સાધન પાડ્યું. પદ્માવતીના આનંદની સીમા નથી. આજે તેના પતિના વંશની વૃદ્ધિ થઇ છે. પદ્માવતી, પતિવ્રતા સતી આજે આનંદની લહેરમાં ડોલી રહી છે. રાજ હસી રહ્યા છે. રાણી હસી રહી છે અને સમસ્ત રાજમેહેલ હસી રહ્યો છે.

અમારા દેશમાં જે કાંઇ પુરૂષ જે સ્ત્રી પરણે છે તો તેની પૂરી કમખખતી જણાય છે ! જે પત્નીઓમાં સંપ રહેતો નથી. એક બીજાની ધર્ષા કરે છે. પતિના તો બિચારાના પૂરા ભોગજ સમજવા ! તેને તો જીવતાં જીવત નરકકુણ્ડજ મળ્યો હોય તેટલું દુઃખ, તેટલો ક્લેશ અને તેટલો પરિતાપ થાય છે. જે પત્નીના પતિને કેટલું દુઃખ છે તે તો નજરે જોવું હોય તો એકાદ અમદાવાદીને ઘેર જવું. અમદાવાદમાં ઘણેખરે ઠેકાણે પુરૂષો જે સ્ત્રીઓ પરણે છે અને પછી તે બિચારાને અત્યંત દુઃખ ભોગવવું પડે છે. તે સુખે આહાર નિદ્રા લેતો નથી તેમજ સુખે દિવસ વ્યતીત કરતો નથી. પુરૂષ આખો દિવસ શ્રમ કરીને પૈસા કમાઇ શકે છે પણ તેના હૃદયમાં જે પત્ની-એના કંકાસ-ક્લેશની ચિતા ભડભડાટ બળતીજ હોય છે ! એક સ્ત્રી ઉપર બીજી સ્ત્રી કરતાંજ એક બીજામાં ધર્ષાનો અગ્નિ પ્રજ્વળી ઉઠે

કે. કેટલાંક તો પ્રથમ પત્નીની ચોરીકુચીથી બીજું લગ્ન કરે છે. કેટલાંક બીની ઇચ્છાને ભેરભુજમથી દ્વારા બીજી સ્ત્રી કરે છે. ગમે તેમ કરીને પણ બીજી સ્ત્રી પરણતાંજ તે બન્નેમાં ઇર્ષ્યા થાય છે, કલેશ થાય છે, અને કેટલેક સ્થળે બિચારા પતિને માર પણ ખાવો પડે છે; જ્યારે કેટલેક સ્થળે બન્ને સ્ત્રીઓને તેનો ચતિ રોજ માર મારી ક્રોધને શાંત પાડે છે. આપણા દેશમાં કોઈ સ્થળે સુશીલા કે પદ્માવતી જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. સુશીલા કે પદ્માવતીમાં પરસ્પર હિંસા, દ્રેષ કે વૈર ન હતું. તેથીજ મહારાણા બીમસિંહને બે પત્ની છતાં કોઈ કલેશ થતો નહતો. પોતાના પાતના વંશની વૃદ્ધિ કરવામાં જ સ્ત્રી મદદ ન કરે, આનંદ ન પામે, તે સ્ત્રી શું પત્ની થવાને યોગ્ય છે? પતિવ્રતા સ્ત્રીએ તો ગમે તેટલાં દુઃખ સહન કરીને પણ પતિને સંતોષ આપવો જોઈએ. ધર્મસાધનને માટે ધર્મપત્ની અથવા પુત્રાર્થ ક્રિયતે માર્યા જેવો ઉદ્દેશ હમણાં! વિવાહમાં નથી. હમણાંની સ્ત્રીઓ પતિને પોતાના હૃદયનો આરાધ્ય દેવતા કે આલોક અને પરલોકમાં મુક્તિ અપાવનાર ઇશ્વર સમાન બાળુતી નથી. આ સમયે તો જ પતિ, પોતાની પત્નીને નાના પ્રકારના વસ્ત્રાલંકારોથી શોભાયમાન કરી શકે નહિ, તે પત્ની, પતિને સંપૂર્ણ પ્રેમની નજરથી જોતી નથી. વખતે પતિને દરિદ્રી, દરિદ્રી, કહીને લોકોમાં વગોવે છે, વખતે તેના તરફ તિરસ્કાર કરે છે અને વખતે તેને તરછોડી અન્ય પતિને ત્યાં કિંવા માતા પિતાને ત્યાં નહાસી જાય છે. પતિ પત્નીનાં મન મળતાં નથી, એક બીજામાં પ્રેમ બંધાતો નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ બિચારા ગરીબ સ્થિતિના પતિને કહે છે કે: તમારે પ્રાણવે પડીને શું સુખ પામી? તમે હાથ ઝાલીને લાવ્યા પણ કોઈ દહાડો બે તાર સોનાના દીકા નહિં! કોઈ કહે છે કે: તમારા ઘરમાં આવ્યાં ત્યારથી પેટ ભરીને ખાવાનું દીધું નહિં કોઈ કહે છે કે, તમારા ઘરનો ઉંખરો દીકો ત્યારથી બે સારાં લુગડાંનું મ્હોં જોયું

નહિ ! મહેનત મજૂરી કરતાં કરતાં હાંધી પુરી કરી ! અને કાષ્ઠક
તે કહે છે કે : અમારા માળાપનું નાખ્યોજ નબલ કે તમારા જેવાની
જોડે પરણાવી ! વાચક ! જોયું ? આજની સ્ત્રીઓના શબ્દો સાંભળ્યા ?
ક્યાં એક વખતની સુશીલા અને પદ્માવતી અને ક્યાં આજની શીખેલી,
બણેલી, ડાહી, ચતુર કહેવાતી સ્ત્રીઓ ? જે સ્ત્રીઓને પોતાનુંજ સુખ
બાહ્ય હોય અને પતિની સ્થિતિની દરકાર ન હોય તે સ્ત્રીઓની
મુક્તિ ક્યાં ? તેમના અંતઃકરણમાં પતિપ્રેમ કેવો ? તેમની શી
ગતિ થશે !

ભીમસિંહ ઉપર સુશીલા અને પદ્માવતીનો પ્રેમ, માત્ર પોતાનો
સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય તે માટે નહતો. તે બન્ને પતિદેવને સાક્ષાત્ ઇશ્વ-
રજી ગણતાં હતાં. જે પત્નીઓમાં પરસ્પર ઈર્ષ્યા કરીને, ભીમસિંહનો
સોનાનો સંસાર ધૂળમાં મેળવ્યો નથી, તેથીજ આજે અપૂર્વ અનંદ
પથરાઈ રહ્યો છે.

પદ્માવતી પોતાની શોક્ય સુશીલાના પુત્ર “ સાધન ” ને પો-
તાનો જ પુત્ર ગણે છે. પદ્માવતી તેનું લાલનપાલન કરે છે. તેના
લાડકોડ પૂરે છે. તેને હાથમાં ને હાથમાં રાખે છે. નિત્ય કુળદેવીની
પાસે તહેના દિર્ઘાયુ માટે પ્રાર્થના કરે છે. સુવાવડમાંથી હાંધી પછી
સુશીલાનું શરીર દુર્બળ થઈ ગયું છે તેથી મહારાણા તેને આરામ
લાભ થાય એવા ઉપચારો કરે છે. મહારાણા તેના તરફ વિશેષ દેખ-
રખ રાખે છે. પદ્માવતી પણ સુશીલાને પોતાની સગી જોઈ કરતાં
વધારે આય છે તથા તેના શરીરની સંભાળ રાખે છે. પદ્માવતી જેમ
આજક સાધનસિંહની સંભાળ રાખે છે તેજ પ્રમાણે સુશીલાની સેવા
કરવામાં પણ ક્યારા રાખતી નથી !

પદ્માવતી અને સુશીલા વચ્ચે જે પ્રેમ છે તે જોઈ મહારાણા
સંતોષ પામે છે. રાજ્યમેહેલનાં સદ્ગુણ મનુષ્યો, પદ્માવતીના સુંદર
રૂપ તેમજ દૈવી મુણ્ધી મુખ થયાં છે.

મકરણ દશમું.

સુખ પર સુખ.

મનુષ્યની ભાગ્યદેવી જ્યારે પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે તહેને ચારે દિશામાંથી સુખ જ આવી મળે છે. દુઃખના સમયે જોમ દુઃખ, ખેતાના લશ્કર સાથે આવી દુઃખને ધેરી વળે છે તેજ પ્રમાણે સુખ પણ જ્યારે આવે છે ત્યારે ચારે દિશામાંથી સુખની વિભવ નીતિ દોહી આવીને મનુષ્યના હૃદયને ઉજવળ કરી મુકે છે. સુખાં મનુષ્ય જે વખતે જે કાંઈ કાર્ય કરે છે તે વખતે તે કાર્યમાંથી તેને સુખજ મળે છે. ભાગ્યદેવીની એવીજ લીલા છે. હસવાના વખતે હસાવ્યા કરે છે, રડવાના વખતે રડાવ્યા કરે છે !

હમણાં બીમસિંહની ભાગ્યદેવી પ્રસન્ન થઈ છે. હમણાં તેને સુખ આબ્યું છે તેથી તેને જ્યાં ત્યાંથી સુખજ આવી મળે છે. આજે મહારાણા બીમસિંહ અને રાજન્યવર્ગ સુખના ઐતમાં વહેતા જણાય છે.

દૈવની કેવી આશ્ચર્ય લીલા ! એક પુત્રને માટે બીમસિંહે રાજ્યને જસાજલિ આપી, જંગલમાં જીવન વિસર્જન કરવાની તૈયારી કરી હતી. જે પત્નીના ગર્ભમાંથી પુત્રનો જન્મ થવાની આશા ઊંડી દીધી હતી તેજ પતિવ્રતા સાધવી રાણી સુશીલાને પેટે પુત્ર જન્મ થયો. એ થોડાં આનંદની વાત ! એ ભાગ્યદેવીની થોડી આશ્ચર્યજનક લીલા ! પણ વળી આ શું ? આજે પદ્માવતી ગર્ભવતી છે એવું સાંભળ્યું છે !

અતિશય આનંદ ! તેથી જ કહેવામાં આવે છે કે સુખને સમગ્રે સર્વ દિશામાંથી સુખ દોડી આવી મનુષ્યને ભેટે છે ! ન્હાની બહેન પદ્માવતીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો છે એ વાત જ્યારે સુશીલાએ સાંભળી ત્યારે તેને ધણેજ આનંદ થયો. પદ્માવતી જેમ સુશીલાના કન્યાશુને માટે પ્રાર્થના કરતી હતી તેમ સુશીલા પણ કેટલાક દેવ પ્રાકૃત્યોને પ્રાર્થના કરવા લાગી. પદ્માને પોતાની પાસે ને પાસે રાખી ત્હેની સેવા સુશ્રુષા કરવામાં ચિત્ત પરાવવા લાગી.

સંસારમાં જેને ઘેર પુત્ર-રત્ન નથી તેનું ઘર ઉજ્જડ ગણાય છે. પુત્ર એ જ સંસારી જનોના ધરનો-કુળનો-દિપક છે, પુત્ર એજ પ્રાણુની સાન્ત્વના છે, નેત્રનો મણિ છે અને પુત્ર એ જ અપૂર્વ ધનભણ્ડાર છે. તેથીજ પુત્ર ન હોય તેનો સંસાર વ્યર્થ કહેવામાં આવે છે. જેને માટે સંસાર છે, જેને માટે સંસારમાં અનેક દુઃખ પાપ છે, જેનું મુખકમળ જોઈને સંસારી જનોના હૃદયમાં આનંદ થાય છે, તે જ સંસારમાં આવ્યા પછી જ્યારે પુત્રરત્નનો લાભ થતો નથી ત્યારે પછી સંસારી થઈને અને આ ભવ-સંસારનો સ્વાંગ લઈને અનેક પાપ કરવાનું તેમજ અનેક દુઃખ ભોગવવાનું કારણ શું ? અનેક દ્રવ્યભણ્ડાર ભરી રાખવાનું કારણ શું ? તેથીજ કહેવામાં આવે છે કે સંસારીનો સ્વાંગ લેવામાં આવે ત્યારે મનુષ્યને પુત્રરત્નનો લાભ થવોજ જોઈએ. પોતાનું મેળવેલું ધન ભોગવનાર પુત્ર હોવોજ જોઈએ, પરંતુ પોતાનો પુત્ર સત્પુત્ર થાય તેને માટે પિતા માતાએ અનેક યત્ન કરવા જોઈએ. પિતા માતાએ ધર્મ અને નીતિ પાળવી જોઈએ. માતા પિતાના જેવાં જ સન્તાનો થાય છે, માટે માતા પિતાએ પોતાનાં સન્તાનનું કલ્યાણ ઈચ્છવું હોય, તેને સત્પુત્ર બનાવવાની ઈચ્છા હોય તો માતા પિતાએ દુર્ગુણો તથા દર્ષ સદ્ગુણો

ધારણ કરવા જોઈએ.* આર્ય શાસ્ત્રોએ સદ્ગુણી સન્તાનો ઉત્પન્ન કરવાની અનેક શિખામણો આપી છે તે પ્રમાણ વર્તવું જોઈએ.

ક્રમે દશ માસ ને દશ દિવસ થઈ ગયા. સુંદરી પદ્માવતીએ શુભ દિવસે પુત્રને જન્મ આપ્યો. પુત્રનું રૂપ પણ તેની માતાના જેવું અપૂર્વ હતું. માતાનાં ગર્ભમાંથી જન્મતાં જ સુતિકાગૃહને પ્રકાશિત કરી મુક્યું. તેનું રૂપ જોતાંજ અનુમાન થતું હતું કે જાણે વિવાતાએ પોતાની સુંદર રચનાનો નમુનો બતાવવાનેજ આ બાળકને રચ્યો છે. સ્ત્રીઓને પ્રસવ સમયે જે વેદના થાય છે તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સ્ત્રીઓની એ એક મ્હોટામાં મ્હોટી પ્રાણ-ધાન છે, તેમ છતાં પણ માયાની એવી લીલા છે કે પ્રસવ થયા પછી પુત્રનું સુખ જોતાંજ માતાનું તે અસહ્ય દુઃખ ચાહ્યું જાય છે. સર્વ વેદનાઓને માતા સત્વર લુપ્તી જાય છે અને બાળકનું લાલન

* સત્પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાળાં માતાપિતાએ ૨૦-૨૫ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ. પ્રાચીન કાળમાં બ્રહ્મચર્યની પ્રથા હતી. હમણાં તે પ્રથા જિન્નજિન્ન થઈ ગઈ છે. હમણાં તો ૧૦-૧૨ વર્ષમાં પુત્રપુત્રીનાં લગ્ન થતાં હોવાથી તેમને નિર્મળ સન્તાનો ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રહ્મચર્યનું નામનિશાન ઉડી ગયું છે. પુત્રને ૨૫ વર્ષ સુધી અને પુત્રીને રજસ્વલા થતા સુધી કદી પણ પ્રણયરંગમાં નાંખવાં જોઈએ નહિ. અંગ્રેજો આજે સર્વત્ર વિજય મેળવે છે અને સર્વ કળાઓમાં પ્રવીણ થાય છે તેનું કારણ બ્રહ્મચર્ય છે. ૨૫-૩૦ કે ૪૦ વર્ષ સુધી તેઓ વિદ્યા-હુન્નર શીખી, સત્યચિત્રવાન થઈ પૈસા પેદા કરતાં શીખે છે, ત્યાર પછીજ પરણે છે, ત્યારે તેઓનાં સન્તાનો પણ સત્યચિત્રવાનજ પેદા થાય છે. અમારા ગુજરાતી ભાઈઓ સન્તાનોની ઉત્પત્તિ ઇચ્છે છે પણ તેમને સત્યચિત્રવાન બનાવતા નથી એજ મહા ખેદની વાત છે !

પાછા કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. અહા ! માતાના જેવી દયા ખીજા પ્રેમમાં છે ? માતાનો દૈવી પ્રેમ બાળકો કદી પણ ભુલી શકતાં નથી. જન્મતરૂં જો કાંઈ પણ ખરો દયાળુ જીવ હોય તો તે માતા છે ! દરેક માસ ગર્ભમાં ધાન્ય કરીને અતિ દુઃખ વેઠે છે. બાળકનો જન્મ થયો પછી પણ મ્હોટું થતાં સુધી-બિચારી માતા-અનેક પ્રકારનાં દુઃખ વેઠે છે ! પોતાના બાળકને જરા પણ દુઃખ ન થાય તે માટે, અનેક જાતની કાળજી રાખે છે. માતાની દયા વગર બાળક જીવન ચારણ કરી શકતું નથી. અહા ! માતા ! ત્હમે સન્તાનને માટે કેટલા પ્રકારનાં દુઃખ સહન કરો છો ! જીવન વિસર્જન કરીને પણ તમારી દયાનો બદલો આપી શકાય તેમ નથી. માતા ! માતા ! તમારી દયા અને માયાનો કિંચિત્ પણ બદલો વાળી શકાય તેમ નથી ! માતા ! તમારું મ્હણ કદી પણ વાળી શકાય તેમ નથી ! માતા ! આશિર્વાદ આપો કે જેથી જીવનપર્યંત, આ સન્તાનનું મન વચન તમારાં ચરણ-માંજ રહે. એ જ અમારી એક પ્રાર્થના છે મા.

પદ્માવતીએ પાછું ફરીને પુત્ર-મુખ દર્શન કર્યું. તુરત જ ત્હેની સર્વ વેદનાઓ સમી ગઈ. પુત્રને ખોળામાં લઈ ત્હેનું સુંદર મુખકમળ જંમ આનંદ પામવા લાગી. ત્હેને પાસામાં લઈ સ્તનપાન કરાવવા લાગી. પદ્માવતીને અને ત્હેના બાળકને જોતાં એવું જ જણાતું કે જણે જસોદાજી શ્રીકૃષ્ણને લઈ સ્તનપાન કરાવે છે ! અહા ! કેવી સુંદર શોભા !

પદ્માવતીને પુત્ર પ્રસવ થયો છે એવું સાંભળતાજ સુશીલા સા-વત્સિંહને દેડે બેસાડી તુરતજ ત્યાં દોડી આવી અને નવીન બાળ-કનું સુંદર મુખ જાંઈ આનંદ પામવા લાગી.

સુશીલાએ પ્રેમપૂર્વક કહ્યું : “ પદ્મા ! જ્હેન ! ત્હારે માટે મ્હને બધા લાગતો હતો. તું હજી બાળક છે. પ્રસવવેદનાથી ત્હેને કેટલુંએ કષ્ટ ભોગવતું પડશે એવા વિચારથી અંતઃકરણમાં દુઃખ થતું હતું

પરંતુ ભગવાને કમા કરી છે. “શુણીતું વિષ્ણુ કદે સસી મહું છે.”
મોડા દુઃખમાંજ પુત્રનું સુખ જોઈ તું સુખી થ- છે. મ્હારો આશિ-
ર્વાદ છે કે પુત્ર ચિરંજીવી થાઓ. આપણા આનંદની વૃદ્ધિ કરો. ”

સુશીલાના પુત્ર સાધનસિંહને હમણાં પાંચમું વર્ષ ચાલતું હતું.
તેણે પદ્માવતીના પાસામાં એક ન્હાતું બાળક પડેલું જોઈ કાલા કાલા
શબ્દોમાં કહ્યું: “મા, મા, ન્હાની માનો ભાઈ ક્યાં હતો ? આજે
ક્યાંથી આવ્યો ? ”

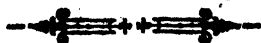
સુશીલા જરા હસતી હસતી તેનું મુખ ચુમ્મન કરતી બોલી:
“ભાઈ, એ તો તારી નાની માના પેટમાં હતો. તારી સાથે રમવા
આવ્યો છે. ”

સાધનસિંહ સુશીલાની કેડમાંથી નીચે ઉતર્યો અને પદ્માવતીની
રહામે ઉભો રહી હાથ લંબાવી બોલ્યો: “નાની મા ! લાવો મ્હને
મ્હારો ભાઈ આવ્યો. ”

પદ્માવતીએ પણ જરા જરા હસતાં કહ્યું: “દિકરા ! હમણાં
ભાઈને અડકાય નહિ. જો એને પેટે સાપ છે. સાપ જતો રહેશે પછી
તને આપીશ હોં ભાઈ ! ” આ સાંભળી સાધનને આનંદ થયો.

મહારાણાને ખબર થઈ કે પદ્માવતીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે.
ક્રીમસિંહના આનંદનો પાર નથી. તેના મુખ ઉપર હાસ્યની અલૌ-
કિક છટા છવાઈ ગઈ છે, પરંતુ કાણ જાણી શકે છે કે એ આનંદ
ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ લાવશે. પુરુષનું ભાગ્ય અને નારીનું ચરિત્ર
એ બે વિધાના પણ જાણી શકતી નથી.

ધીમે ધીમે સન્ધ્યા સમય થયો. રાજમેહેલમાં મહાન આનંદ
બ્યાપી રહ્યો છે. મોડી રાત સુધી રાજમહાલય આનંદના હાસ્ય ધ્વનિથી
ગંજી રહ્યું હતું. હમણાં શાંત સ્થિતિ થઈ રહ્યું છે.

પ્રકરણ અગીયારમું.

અકસ્માત યુદ્ધનો સૂત્રપાત.

રુખ હમેશાં રહેતું નથી. તે વિજળીના અપકારા પેઠે ક્ષણવાર જ રહે છે. સુખનો પ્રકાશ જોઈને મનુષ્ય આનંદ પામે છે પરંતુ થોડી વાર પછી દુઃખ આવતાં ઘેર વિષાદના અંધકારમાં ગોથાં ખાય છે. એક વખત જ્યાં પ્રકાશ હોય છે ત્યાં ક્ષણવારમાં અંધકાર ફેલાઈ જાય છે. સુખ એ નદીના પ્રવાહ જેવું છે. ભરતી આવતાં એ કિનારા છત્તાછત્ત કરી મૂકે છે, અને ઓટ થતાં તેજ પાણી નદીના ગર્જમાં સમાઈ જઈ સમુદ્રમાં ચાલ્યું જાય છે. સમુદ્રમાં ભરતી આવતાં તેનું પાણી નદીમાં આવે છે અને ત્યાંથી કિનારા ઉપર છત્તકાય છે. ઓટ થતાં જ્યાંથી આવ્યું હોય છે ત્યાં પાછું ચાલ્યું જાય છે. સુખ મળતાં આપણે કેટલો બધો આનંદ ઉપભોગ કરીએ છીએ, બીજી ક્ષણે દુઃખનાં કાળાં વાદળાં આવતાં આપણા હૃદયમાં અગ્નિની જ્વાળા પ્રજ્વળી રહે છે. ચક્રાર પક્ષી, વૃક્ષની ડાળમાં ખેસી ચન્દ્રનાં સિન્ધુ કિરણો નિરખી મહા આનંદ માને છે. એક ચિત્તે ચન્દ્ર સ્થામે જોઈ કેટલાંએ ગીન ગાય છે. આનંદમાં મસ્ત થઈને એક ઝાડ ઉપરથી બીજા ઝાડ ઉપર ઉડે છે. થોડીવારમાં એજ ચક્રાર પક્ષીનો શત્રુ મેઘ-કાળાં વાદળાં-ગર્જના કરી, વિજળીના કડકા ભડાકા સાથે, ચન્દ્રને ઢાંરી દઈ, મુશક્કિયાર વર્ષાદ વર્ષાવે છે. આ વખતે ગિયારા ચક્રાર પક્ષીનો આનંદ ક્યાં જતો રહે છે ? તેના હૃદય

યમાં ફેટલો શોક થાય છે ? પણ વર્ષાદઃ વર્ષવાથી તૃપ્તાતુર ચાતક પક્ષીની તૃષ્ણા શાંત થાય છે, તેને અત્યંત આનંદ-સુખ-થાય છે અને વિધાતાને અનેક ધન્યવાદ આપે છે. તેથીજ કહેવામાં આવે છે કે સુખ અને દુઃખ, એ કોઈને એક સરખાં મળતાં નથી. જ્યાં એક વખતે સુખનો સાગર ઉછળે છે ત્યાં બીજી વખત દુઃખનો ડુંગર ઉભટી પડે છે. સુખી મનુષ્યોએ ગર્વ કરવો નહિ, દુઃખી મનુષ્યોએ સુખની આશા છોડવી નહિ. સુખ પાછળ દુઃખ અને દુઃખ પાછળ સુખ આશ્ચર્ય આવે છે.

પદ્માવતીને પુત્ર થવાથી બીમસિંહે ફેટલાંએક સત્કાર્યોનો સંકલ્પ કર્યો છે. ફેટલાંએક ગતિમાં આવ્યાં છે, ફેટલાંએક કરવાનાં બાકી છે. અન્ન, વસ્ત્ર અને ધર્મના લિશ્તુકાને મ્હોં માગ્યાં દાન આપે છે, અનેક દુઃખીઓનાં દુઃખ ટાળે છે તેનો હિસાબ પણ નથી, પરંતુ હાયાં વિધાતાની દૃષ્ટિમાં તે સુખ સહન થયું નહિ.

આજે બીમસિંહ સલાસદો સાથે રાજસલામાં બેઠો છે એ જ સમયે એક યવન-દૂત આવી પહોંચ્યો. તેણે પોતાના આવવાની ખબર મહારાજાને પહોંચાડી. મહારાજા વિસ્મય થયાં. રાજપુતાનાની રાજધાની ચિત્તોડમાં યવન-દૂત ? બીમસિંહને આશ્ચર્ય થયું. દૂતને સલામાં આવવાની આજ્ઞા આપી. યવન-દૂતે મહારાજાને નમન કર્યું અને એક પત્ર આપ્યો. મહારાજા શુદ્ધિમાન હતો. તેણે પત્ર ઉઘાડતાંજ મનમાં વિચાર કર્યો કે : “ હમણાં મુસલમાન બાદશાહ અંબા-ઉદ્દીન દિલ્લી ઉપર હુમલો કરી બરતખાંડનું રાજ્ય ચલાવે છે. શું તેની દૃષ્ટિ રાજપુતાના તરફ વળી છે ? શું ચિત્તોડ ભેંવાની સાલસા ઉત્પન્ન થઈ છે ? ના, ના, તેમ હોય નહિ. બીમસિંહના શરીરમાં બોલીતું એક ટીપું રહેશે ત્યાં સુધી તેની એવી સાલસા સફળ થશે

નહિ. જો તેની એવી મામણી હશે તો તિલકથી તલવાર લઇ સહામે
 ચાલે. દુરમનોના લોહીવડે, ભરતખંડની પવિત્ર જમીને ત્યાં કસીશ.
 હજી રાજપુતોનું તેજ અને ખળ એણે જોયું નથી. યુદ્ધ કરીશ, મરતાં
 સુધી યુદ્ધ કરીશ અને છેવટે શત્રુની તલવાર વડે રણજૂમમાં મરણ
 પ્રાપ્તિશ, પણ પાછો ફરીશ નહિ. હું રાજપૂત, હું વીર, હું આર્ય
 સન્તાન છું. તેજ આર્ય લોહી નસેનસમાં વહી રહ્યું છે. જ્યાં સુધી
 એ શુદ્ધ પવિત્ર લોહી વહે છે ત્યાં સુધી મુસલમાનોને રાજપુતના-
 માં પણ મુકવા જોઈલી જમીન આપીશ નહિ. કદી નહિ, કદી નહિ.
 રાજપૂતો હમેશાં વીર પુરુષો કહેવાય છે. હું પ્રખળ પરાક્રમી આર્ય
 મહાવીરોનો વંશજ છું. મુસલમાનોની મગદૂર શું કે તે પવિત્ર આર્ય
 વંશનું અપમાન કરે? આવા વિચારો કરતાં કરતાં પત્ર ઉઘાડ્યો
 અને વાંચવા લાગ્યો:—

“મહા પ્રતાપી, ચિતોડાધિપતિ, મહારાણા શ્રી બીમસિંહજીની
 સેવામાં, વિનયપૂર્વક નિવેદન કે: હું ખિલજી વંશના જલાલુદ્દિનના
 ભાઈનો પુત્ર અલાઉદ્દિન છું. મહારં પ્રખળ પરાક્રમ સમસ્ત ભારત-
 વર્ષમાં પ્રખ્યાત છે. સમસ્ત ભરતખંડ મહારા રાજ્યછત્ર નીચે છે.
 તમે રાજ્યમાં અન્યાય કરો છો એવું મહારા સાંભળવામાં આવતાં
 મને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો છે. મહારી સહામે આખું ભરતખંડ ચઢી
 આવે તો પણ તેને હું હરાવી શકીશ. મહારો મોટો કાકા જલાલુ-
 દ્દિનનો મુખ્ય સેનાપતિ હતો. મહારા બાહુખળ વડે મેં માંજવા દેશ
 છત્યો છે. માળવાનરેશ વામદેવ, વીર પુરુષ હોવા છતાં યુદ્ધમાં
 પરાજય પામ્યો અને તેને કેદી બનાવી દિલ્લીના કેદખાનામાં નાખ્યો
 છે. હું તેજ પરાક્રમી, વીરબાહુ, અદ્ભુતદિન છું. મહેં સાંભળ્યું છે કે
 તમે સિંહલરાજ કન્યા, પરમ રૂપસુંદરી, દેવીરૂપરૂપ, પદ્માવતીનું ભેર-

નુભાષી હરણ કયું છે. હું તમે આવા રાજકર્તા છે ? નળબો
સમજાવો છો કરીને બળાતકરે લઈ જઈ તેના પુત્રવત ના કમે
છે ? નળબો માણસો ઉપર આવે અત્યાચાર કરવાનું કારણ શું ?
બીમસિંહ, નક્કી સમજવું કે ભરતખંડમાં અવાપી અલ્લાઉદ્દીનનું રાજ્ય
છે ભરતખંડના દરેક અહંકારી હિંદુ રાજાઓને અહંકાર પણ વારમાં
ઉતારી નાખે એ જ મહારાજ કામ છે. જો ત્યારા કસ્યાણની ધમ્મક
હોય તો એક લાખ સોના મોહોર સાથે સુંદરી પદ્માવતીને મહાર
ત્યાં ચોકલી આપવી, નહિ તો સુધ કરવા તત્પર થવું. તે સાથે મને
જમપૂરનું રાજ્ય આપવું પડશે. મહારા મોકલેલા ફતના માનને ખાતર
જે હજાર સોના મોહોર અને કેટલાક સારા ઘોડા આપજો. એજ.

દિલ્લી-ધર-અલાઉદ્દીન.

પત્ર વાંચીને બીમસિંહનો ક્રોધ ઉછળી આવ્યો. તેના શરીરનું
ચીર લોહી તપી આવ્યું. શુદ્ધ રાજપૂતનું વીર લોહી નસેનસમાં
ઉછળા મારવા લાગ્યું. બન્ને નેત્રો, પ્રાનઃકાળના સૂર્ય જેવા લાલ
રંગનાં થઈ ગયાં. બન્ને હોઠ કમ્પવા લાગ્યા. મહારાણાએ ગુસ્સાને
મનમાં દબાવી યવન-ફત સ્થામે ગુસ્સાભરેલી આંખે બેંચું. હોઠ કર-
ડવા લાગ્યો. એવો વિચાર થયો કે એકજ તત્ત્વવારના ધાથી યવન-
ફતનું માથું છેદી નાખવું. વળી વિચાર કર્યો કે, ફતને મારી શકાય
નહિ. તેનો શો દોષ ? ગુસ્સાથી આખું શરીર થરથર કમ્પવા લાગ્યું.
મંત્રી સ્થામે જોઈ સભા બરખાસ્ત કરવાનો હુકમ કર્યો અને ફતને
ત્યાં બેસાડી ખાનગી ઓરડામાં મસલન ચલાવવા માંડી.

બીમસિંહે મંત્રીને પત્ર વાંચવા આપ્યો. તેણે પત્ર વાંચી પમતક
કચડી ફેંકી દીધી, બીમસિંહે કહ્યું: “એમ કરવાનું કારણ ?”

મંત્રીએ કહ્યું: “ મહારાજ, સિંહના માથા ઉપર શીયાળને ચઢવાની દુરાશા ! અવિચારી અલાહિદિનને ખમર નથી કે વીર અમીના સ્વધર્મપરાયણ શાસનથી ભારતવર્ષ ગળે રહ્યું હતું ? રાજપુતનાનું નામ સાંભળી શત્રુઓની છાતી કંપાયમાન થતી હતી. તેની શું તે અજ્ઞાનીને ખમર નહોતી ? તેજ રાજપૂત વીરોની સાથે યુદ્ધ કરવાની અલાહિદિનની ઈચ્છા ? કેવી ખેવકુશી ભરેલી વાત મહારાજ ! કેટલી નાદાની મહારાજ ! એને ખમર નથી કે બહાદૂર અને શરા રાજપૂતો પ્રાણની દરકાર કર્યા વગરજ જીવે છે ? રાજપૂતોના સ્થાને હથિયાર લઈ ઉભા રહેવું એ શું બાળકાની રમત છે ? મહારાજ ? અજ્ઞાની અલાહિદિનનો પત્ર વાંચી મ્હારી નસે નસમાં લોહી ઉછળી આવે છે ! ”

ભીમસિંહનું લોહી પણ ઉછળી જતું હતું. હૃદય યુદ્ધ કરવાને આગળ ધકેલતું હતું છતાં ગંભીરતા ધારણ કરી બોલ્યો:—“ મંત્રી ! તમને ખમર નથી કે આપણે કોઈ નો પણ તિરસ્કાર કરવો જોઈએ નહિ ! યુદ્ધના મેદાનમાં જે સ્થાને આવશે ત્હને જોઈ લઈશું. તમને ખમર છે કે અજ્ઞાહિદિન કાણ છે ? મુસલમાનોએ, અરબસ્થાનથી આવી, ઇરાન, અફઘાનીસ્થાન જીતીને હિંદુસ્થાન સર કર્યું છે માળ-વાધિપતિ મહારાજ વામદેવનું નામ સાંભળતાંજ શત્રુની છાતી સજ્જડ થઈ જતી હતી તેજ ભીમપરાક્રમી વામદેવને, અજ્ઞાહિદિને હરાવી દિલ્હીના કેદખાનામાં પૂર્યો. અલાહિદિને દક્ષિણ માર્ગનાં સઘળાં રાજ્યો જીતી લીધાં છે. અયોધ્યા અને બહારમાંથી આર્યોનું નામ નિશાન ઝાઢી નાખ્યું છે, તેજ અલાહિદિન છે ! જેટલા આર્ય રાજાઓએ એક સંપ કરી અલાહિદિનના સ્થાને યુદ્ધ કર્યું છે તે સઘળાંનો પરાજય કરી તેમનાં રાજ્ય લઈ લીધાં છે, તેજ વીરપુરુષ અજ્ઞાહિદિન છે ! ”

“વધારે શું ! એક દિવસ અલાઉદ્દિન લશ્કર લખને શિકારે ગયો હતો તે સમયે લશ્કર થોડું હતું. દિલ્લી સર કરવા માટે સુલેમાન ધણું લશ્કર લખને આવી પહોંચ્યો. તેણે જંગલમાં અલાઉદ્દિન ઉપર હુમલો કર્યો. અલાઉદ્દિનનું લશ્કર કાંપી નાંખ્યું અને તેને તીરકામ-કાંપી વીધી નાંખ્યો ! સદ્ભાગ્ય બળે એક તીરકામહું તેના પગમાં વાચ્યું. વીર અલાઉદ્દિન ત્યાંજ સુધ ગયો. સુલેમાન ત્રેને મરણ પામેલો જાણી આવ્યો ગયો અને દિલ્લીના સિંહાસન ઉપર બેઠો. તેણે ઠંઠેરા ફેરવ્યો કે અલાઉદ્દિનને જંગલમાં વાઘે મારી નાખ્યો છે તેથી હું આજથી રાજગાદી ઉપર બેઠો છું. લશ્કરે તથા રાજના ખીજા અમલદારોએ મહારી આગ્રા પ્રમાણે વર્તવું. મહારી આગ્રા વગર જે કોઈ કાંઈ પણ કામકાજ કરશે તેનું મૃત્યુ થશે. જંગલમાં અલાઉદ્દિનને ચૈતન્ય આવ્યું. પગમાં ઘણી વૈદના ચતી હતી. તેથી ધીમે ધીમે ભિક્ષુકના વેશમાં દિલ્લી આવ્યો. ચાલાકીથી પોતાના લશ્કરમાં પેસી જઈ, સુલેમાનને ફેદ કરી મરણને શરણુ કર્યો. અલાઉદ્દિન એટલો બધો પ્રપંચી છે, એટલો બધો ચતુર છે કે તેને સાધારણ પાદશાહ જાણવાની ભુલચાપ ખાવી નહિ.”

મંત્રીએ કહ્યું : “પ્રભુ ! હું અલાઉદ્દિનનો તિરસ્કાર કરતો નથી. તેનાં કાર્યોને રખોડું છું. હું જાણું છું કે તે સાધારણ બુદ્ધિવાન નથી પણ ઘણો ચતુર છે. તેણે પ્રપંચથી રાજ મેળવ્યું ખિલજી વંશ કુળ બૂખણ જલાલુદ્દિન પાદશાહ ઇશ્વરાવતાર હતો. જેની પ્રબળ ધન-શીલતા વડે દિલ્લીમાં કોઈ ભિક્ષુક જડતો નહતો, જેની ન્યાય પરાયણતાથી, જેની નિરહંકાર વૃત્તિથી, રાજ્યમાં કોઈ શત્રુ નહતો. તેમ છતાં જલાલુદ્દિન પોતાને તૃણથી પણ હલકો સમજતો હતો. વધારે શું કહું મહારાજ ! એક વખત દક્ષિણના સર્વ રાજાઓ જલાલુદ્દિન સહામે

મહાત્મા તૈયાર થયા હતા. જલાલુદ્દિને તે સધળાને હંરાવી દીધો હતા. એકબીજા નહિ પણ તે સધળાને સમગ્રવા બળવો શાંત કર્યો હતો અને મરાઠા પામેલા બળવાખોરોને ક્ષમા આપી હતી ! મહારાજા ! આખો દયાળુ અને બુદ્ધિમાન બ્રહ્મશાહ કોણ થયો છે ? અરે કોઇ જાણે પણ ખરો કે નહિ એક સમયે બલ્લનના ભાઈનો પુત્ર, જે હજાર સિપાહીઓ સાથે દિલ્લી ઉપર હુમલો કરવા આવ્યો હતો. જલાલુદ્દિને બળવાન પરાક્રમી બલ્લનના ભત્રિજા સાથે ત્રણ દિવસ યુદ્ધ કર્યું પણ કોઇ રીતે તે તેને હરાવી શક્યો નહિ. ફરીથી મુઠ્ઠળા લશ્કર એકઠું કર્યું. એ યુદ્ધમાં જલાલુદ્દિનનું ધણું લશ્કર મરાઠું હતું પણ આણની દરકાર રાખ્યા વગર જે યુદ્ધ કર્યું તેમાં જલાલુદ્દિનનો જય થયો. બલ્લનના ભાઈના પુત્રને કેદ પકડ્યો છતાં તેના સંજોગો દોષ ક્ષમા કરી છોડી દીધો. અલાઉદ્દિને ગુસ્સે રીતે માળવા દેશ જતી લીધો અને રાજા બલદેવને સાથે લાવતો હતો. તેણે જલાલુદ્દિનને એવા સમાચાર કહાવ્યા કે અલાઉદ્દિન તમારી આજ્ઞા વગર માળવા દેશ જતવા ગયો તેથી બહુ શરમ આવે છે અને આપને મળવાની ઇચ્છા છે. અલાઉદ્દિનના આવા સમાચાર સાંભળી મહાત્મા જલાલુદ્દિન લશ્કર સાથે લઇ તેને મળવા સ્થાને આવ્યો. જલાલુદ્દિન સ્થાને આવતાંજ દુરાચારી અલાઉદ્દિને ત્રેને મારી નાખ્યા. આવો વિશ્વાસઘાતી, નરરક્તપિપાસુ બીજો કોઈ જોયો છે પ્રભુ ! અહા ! કહેતાં કહેતાં હૃદય ચીરાઇ જાય છે. જલાલુદ્દિનનું માથું ઘેડાયું જુદું કરી અલાઉદ્દિને નગરમાં બારણે બારણે ફેરવ્યું ! અને મહાદેવ આનંદોત્સવ કર્યો. તે કાપેલા માથા ઉપર હજારો લાતો મારી અને તેને તલવારની અણી ઉપર રાખી કહેતો હતો કે, “આ પાપી, દિલ્લીના સિંહાસન ઉપર બેસી જરતખંડનું રાજ્ય કરતો હતો. આ વખતે ક્યાં ગયું એનું પશુક્રમ ? અલાઉદ્દિનની તલવાર ફેવી બળવાન

હે ?" મહારજા ! કોઈ સ્વપ્ને પણ જાણતું નહતું કે અલાહિદિન જ-
જાણીદિનનો સમુદ્ર છે. જેનું નિમક ખાધું, જેના રાજ્યમાં રહી જુલિ,
ચતુરતા મેળવી જેની કૃપા વડે સેનાપાત થયો, તેનોજ એણે ઈર્ષી
અવદર્યા કરી ? હમણાં તેજ વિશ્વાસઘાતી ભરતખંડનું સમજ કરે છે.
અન્નદાતાનો પ્રાણુ લઈ મનની આશા પુરી કરી છે. શું તે સમજ
હૃદયનો માણસ છે પ્રભુ ?"

બીમસિંહે કહ્યું: " મંત્રી ! હું સર્વ જાણું છું. તે વાતો કાંઈ
આપણને સંબંધ નથી. આપણામાં જેટલું બાહ્યગ છે તેટલું હૃદ-
યમાં ખતાવી આપવું જોઈએ. ધર્મીનું રક્ષણ અને અધર્મીનું નિકટન
કરવું જોઈએ. અલાહિદિનને જ્યારે આટલો બધો અહંકાર ચઢ્યો છે
ત્યારે તેનો અહંકાર ઉતારવા મહારી તલવાર તૈયાર છે. આપણે આર્મ
સન્તાન છીએ, આપણે ધર્મીલિમાની છીએ, લલ એ આપણું જો-
શિકું છે, તલવાર એ આપણી શમ્યા છે, કાળ એ આપણી નિદ્રા
છે. આપણે શું એના એક અધર્મી માણસને હરાવી શકીશું નહિ ?
ધર્મનોજ જય થાય છે એ શું આપણા ઋષિઓનું વચ્ચે જોઈું થાય
એમ છે ? કદી નહીં. ધર્મનોજ જય છે. જ્યાં સુધી બનશે ત્યાં સુધી
લડીશું, નહિ તો તેમની તલવારના ભોગ થઈ પડીશું. અલાહિદિનની
રહામે લડવામાં આર્મ બૂમિનું અને આર્મ જાતિનું ગૌરવ છે. એના
અધર્મી વિશ્વાસઘાતી બાદશાહનો પરાજય થશે તો આપણું ગૌરવજ
વધશે. ઓહ ! તેના શબ્દો સાંભળતાં હૃદય ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઈ જાય
છે. મહારી પતિવ્રતા, આર્મકુલ બૂધણ, રાણી પ્રભાવર્તિને ભેગમ ખંજા-
વવા સ્થાય છે ! ધિક્કાર ! ધિક્કાર ! મંત્રી ! અલાહિદિનના શબ્દો
વાંચી આર્મ ક્ષત્રી વીરનું બોહી શાંત રહી શકે ? ગમે તેમ થાય પણ
તેના કુળનો હું ઉચ્છેદન કરીશ. "

મંત્રીનું પણ લોહી ઉછળી આવ્યું. તેણે કહ્યું: ‘ મહારાજ !
યુદ્ધ કરવું એ જ નિશ્ચય છે. ચોગ્ય ઉત્તર લખી મોકલો. હું લશ્કર
તૈયાર કરું છું. ”

ભીમસિંહે પોતાના વિચારો લખી અલાઉદ્દિનના દૂતને વિદાય
કર્યો. મંત્રીએ લશ્કર તૈયાર કરવા માંડ્યું. ભીમસિંહે સર્વ વૃતાન્ત
પદ્માવતીને કહ્યો. અલાઉદ્દિનનાં વિચારો જાણી પદ્માને પણ રોમે રોમે
ઘર્ષિનલ બાપી ગયો. તેણે કહ્યું: “ સ્વામી ! આવા શબ્દો લખતાં
અલાઉદ્દિનનો હાથ કેમ કપાઈ ન ગયો ? અને આવા શબ્દો જીભ
ઉપર લાવતાં તેની જીભ કેમ કપાઈ ન ગઈ ? એક તુઝ્છ માણસની
આવી ઉચ્ચ અભિલાષા ? તે નિર્જળ શિયાળ શું સિંહ-આર્ય-પુત્રનો
પરાજય કરશે ? અમે વીર બાળાઓ છીએ, વીર વનિતાઓ છીએ.
અલાઉદ્દિન જેવું દેડકું સાપનાં દરમાં હાથ નાંખશે ? લંગડો માણસ
પર્વત ઉપર ચઢવાની ઇચ્છા રાખશે ? પ્રાણેશ્વર ! મૃત્યુ આવે છે
ત્યારે માણસને બધીજ ઇચ્છાઓ થઈ આવે છે ! તેમ ન હોય તો
જે રાજપુત વીરોની ભયંકર બૂમ સાંભળી પૃથ્વી કમ્પાયમાન થાય
છે, જે વીર બાળાઓનાં નામ સાંભળતાંજ મ્હોટા મ્હોટા મહારથી-
ઓની છાતી નયળી થઈ જાય છે તે જ વીરપુરુષ અને તે જ વીર-
બાળા સ્થામે આંગળી ઉપાડવા અલાઉદ્દિન શક્તિમાન થયો છે !
પોતાના ભાઈ જલાલુદ્દિનનું પ્રપંચથી ખુન કરી હવે રાજપુત વીરોને
ખ્હીવડાવવા આવ્યો છે ? તેને ખમર નથો કે હવે જ ત્હોડું મૃત્યુ
આવ્યું છે ! તેને ખમર નથા કે વિષધર સર્પિણીના એક જ સપા-
ટથી તેના પ્રાણ પરલોકમાં પહોંચી જશે. પ્રભુ ! ખ્હીતાનું કામ
નથી. યુદ્ધ કરો. હું પણ તમારી માથે આવી યુદ્ધ કરીશ, અલાઉદ્દિ-
નનો પરાજય જ થશે. ”

મહાવત્તિના આવા સખ્તો સાંભળી ભીમસિંહને ખમણો ઉત્સાહ થયો. તેણે ધીમે ધીમે કહ્યું: “હૃદયેશ્વરી ! જે ભીમસિંહની ભીમ સમાન ગર્જનાથી રાજપુતસ્થાનના પર્વતો સુદાં હાલી ઉઠે છે તે ભીમસિંહ સહામે અલાઉદ્દિન કેટલો વખત ટકશે ! શું એજ ભીમસિંહ તારા જેવી સતી સાધવીનું રક્ષણ કરી શકશે નહિં ? હું જુવું છું ત્યાં સુધી ત્હને લડવા મોકલીશ ? પ્રિયે ! પત્ની ! શાન્ત થા, સૈન્ય એકઠું કરવાની આજ્ઞા કરી છે. હું જ અલાઉદ્દિનનો ગર્વ ઉતારીશ.”

સુશીલાને ખમર મળી કે ભીમસિંહ રણસંગ્રામમાં જવા તૈયાર થાય છે. તે ઉંચે શ્વાસે આવી પહોંચી, અને પૂછ્યું: “પ્રભુ ! આપ, યુદ્ધમાં જાઓ છો ?

ભીમસિંહ: “હા પ્રાણાધિક ! અલાઉદ્દિનનો અહંકાર ઉતારવા જાઉં છું. તેનો પ્રાણ નાશ કર્યા સિવાય ભીમસિંહ કદી પણ પાછો ધેર આવશે નહિં.”

સુશીલા: “નાથ ! વિશ્વાસઘાતી અને રાજ્યલોભી અલાઉદ્દિનનું ખળ હું મારી પેડે જાણું છું. પ્રપંચ કરીને તેણે ગાદી મેળવી છે. લશ્કરી સિપાહીઓના બળવડે તે દિલ્હીની ગાદી ઉપર બેઠો છે અને તેમનાજ બળવડે ભરતખંડના જુદા જુદા દેશો જીત્યા છે. માલવા-ધ્રિપતિ વામદેવનો પરાજય કર્યો છે અને નિરપરાધીને કદખાને પૂર્યો છે ! ભારતવર્ષના રાજાઓ તેના બળ વિક્રમથી ચરચરી ગયા છે. પ્રભુ ! બંને ત્યાં સુધી તેની સાથે વિરોધ નહિં કરતાં સન્ધિ કરવી અને મિત્રભાવ રાખવો એમાં જ આપણી શોભા છે.”

ભીમસિંહ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગયો હતો. તેની નસેત્રસ-માં વીર રાજપુત લોહી ઉછળી રહ્યું હતું. તેણે ગર્જના કરતાં કહ્યું: “શું ? એવા વિશ્વાસઘાતી, પરનારી વિજ્ઞાસી, રાજ્યલોભી, ખુની અધ્ધા-

ઉદ્દિન સાથે સન્ધિ કરવી? મહારા શરીરમાં જ્યાં સુધી ક્ષત્રીય લોહીનું એક ટીપું રહેશે ત્યાં સુધી કદીપણુ તેની સાથે સન્ધિ કરીશ નહિં, કદી પણુ તેને નમતો જમશ નહિં. સુશીલા ! તું વીર ક્ષત્રીય રમણી થઈને આવા શબ્દો બોલે છે? વીરબાળાને આવા કાયર જેવા શબ્દો બોલવા ઉચિત છે? શું તું વીરવનિતા છે? શું તું વિરાંગના છે? શું તું વીરદ્વિતા છે? ક્ષત્રિ થઈને મ્લેચ્છ જોડે સન્ધિ કરીશ! ત્હને ખચર નથી કે ક્ષત્રિઓ કાળનો પણુ ભય રાખતા નથી! ત્હને ખચર નથી કે ક્ષત્રિયોનો પરમ ધર્મ યુદ્ધ જ છે? ”

સુશીલા વીરબાળા વિરાંગના હતી, છતાં પણુ કામળ હૃદયની સ્ત્રી જ હતી. સ્ત્રીઓના હૃદયમાં દયા, માયા, સંસારની મોહ અને રાજનું સુખ ભોગવવાની લાલસા હોય છે, તેથીજ તેણે કહ્યું: “પ્રભુ! આપ રણસંગ્રામમાં જઈ મનકામના પૂર્ણ કરશો પરંતુ મહારા જેવી અભાગિનીની શી દશા? તમે વૃક્ષ, અમે લતા; તમે કાયા, અમે છાયા. છાયા કદી પણુ કાયાથી વેગળી રહે નહિં. પ્રથમ સુશીલાનું મૃતદેહ જુવો, ત્યાર પછી આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો. મ્હેં રાજજેશી પાસેથી સાંભળ્યું છે કે શુભકામ કરવા જતી વખતે ડાબા હાથ તરફ મુરદું જેવાથી ધારેલું કામ સફળ થાય છે. હું આપના ડાબા હાથ તરફ જીવન ત્યાગ કરું છું. આપ મૃતદેહ જોઈ આનંદપૂર્વક રણસંગ્રામે સિધાવો પ્રભુ! ”

પદ્માવતી સુશીલાના મોહ, માયા ભરેલા મ્હેરા સ્વપ્નને જોયા કરતી હતી. તેના હૃદયમાં વીરલોહી ઉછળી જતું હતું. સુશીલાને કહ્યું “જ્ઞેન! ત્હારા જેવી જ્ઞાની વિરાંગના આવા અંગાનથી ભરેલા શબ્દો બોલે એ શું યોગ્ય છે? આ શબ્દો, વીર કુળમાં જન્મેલી વીર રમણીને લાયકના નથી. તમે વીરરમણી છો. વીર વનિતા છો. આવા

શબ્દો તમારા મુખમાં શોભતા નથી. પતિરાજ રણસંગ્રામમાં જાય તે વખતે આપણે આપણા ધર્મનું અને પવિત્ર માતૃભૂમિ મેવાડનું રક્ષણ કરવા તૈયાર થવું જોઈએ. મા ભગવતીનું ધ્યાન ધરી શત્રુ કુળનો ઉચ્છેદ કરવો જોઈએ. આપણે શુદ્ધ ક્ષત્રાણિની કન્યાઓ છીએ, આપણે શુદ્ધ ક્ષત્રિયોની પત્નીઓ છીએ. યુદ્ધ એ જ ક્ષત્રીઓનો ધર્મ છે, અને આપણો પણ તેજ ધર્મ હોવો જોઈએ. શું આપણે આર્ય તનયા નથી ? આર્ય તનયાઓનાં વિરત્વની કથા તમે સાંભળી નથી ? પ્રવીરની માતા જનાએ, યુધિષ્ઠિરે કરેલા અશ્વમેધ વખતે, યજ્ઞઅશ્વ બાંધી દધને પોતાના પુત્ર પ્રવીરને રણસંગ્રામમાં મોકલી દીધો હતો. પ્રવીરની પત્ની મદનમંજરીએ પ્રાણપતિના મંગલ માટે કૃષ્ણની પાસેથી એક અશ્વ લઈ પ્રવીરને યુદ્ધનો અલંકાર પહેરાવ્યો હતો અને હાસ્ય ભરેલે ચહેરે વિદાય કર્યો હતો. તે ક્ષત્રિય કન્યાઓ હતી. આપણે શું ક્ષત્રિય કન્યાઓ નથી ? આપણે શું કાયર છીએ ? આપણે શું સંસારના મોહમાં કુએલાં છીએ ! કાલ્પાનીની પ્રિયા સુમદ્રાએ નિરાશ્રય દણ્ડીને આશ્રય આપી ક્ષત્રિ રમણીનું મુખ ઉજ્જવળ કર્યું હતું. જે દણ્ડીને કૃષ્ણના વિરુદ્ધ જોઈ કાંઈ આશ્રય આપતું નહોતું, તે જ દણ્ડીને ક્ષત્રિય વીરબાળા સુલદ્રાએ અભયદાન આપી બીમસેનને ઉત્તેજિત કર્યો હતો. બીમસેને પ્રાણની દરકાર કર્યા વગર દણ્ડીનું રક્ષણ કર્યું હતું. તેને આશ્રય આપ્યો હતો. તે પણ ક્ષત્રિય રમણી હતી. આપણે પણ ક્ષત્રિય રમણી છીએ. પ્રાણ અને દેહ ઉપર આટલી બધી મમતા શા માટે ? જે દેહ કૃમી, વિષ્ણુ અને લોહી માંસનું ધર છે, એક દિવસ બળી ભસ્મ થઈ જવાનું છે તે જ દેહ ઉપર આટલી બધી મમતા ? તે જ દેહ ઉપર આટલો બધો પ્રેમ ? આપણા દેહમાં શું આર્ય લોહીનું એક ટીપું પણ નથી ? શું આપણે

વીર રમણી નથી ? શું આપણામાં બળ નથી ? શું આપણામાં
 પવિત્રતાનું, પતિવ્રતપણાનું તેજ નથી ? શું આપણને યુદ્ધકળાનું જ્ઞાન
 નથી ? બહેન ! મહેને કોઈની પણ મદદ નોંધતી નથી. હજી હું
 સુવાવડી છું. હજી નિર્બળ છું છતાં પણ દુરાત્મા અક્ષાઉદિનનો પત્ર
 સાંભળી મહારા શરીરમાં નવું લોહી અને નવો જુરસો આવ્યો છે.
 હાથમાં ચળકતી તલવાર લઈને તેની છાતીમાંથી લોહી કાઢીશ,
 અને તે જ લોહીથી તર્પણ કરી બારત માતાને તૃપ્ત કરીશ. અધર્મ,
 અન્યાય કરનાર, પરસ્ત્રી લંપટ મુસલમાન રાજના પ્રાણ લઈશ. કોણ
 કાનો પુત્ર ? પુત્ર અચળ, અમર નથી, રાજ્યવિભવ અચળ, અમર
 નથી. માયા મમતા અચળ અમર નથી. વીરબાળાઓએ તો સ્વધર્મ
 રક્ષણ કરવાની વાત આવતાં વીર ગર્જનાથી આકાશને કંપાવમાન
 કરવું નોંધ્યો. વીરહાકથી દુઃખનોની છાતી ચરચરાવી મુકવી નોંધ્યો.
 પ્રાણનાથ ને આજ્ઞા આપશે, મહારા શરીરમાં સાચું ક્ષત્રિય લોહી
 હશે, પતિના ચરણમાં મહારી શુદ્ધ મતિ હશે, મહેં અખંડ પતિવ્રત
 પાળ્યું હશે, તો યવનવંશનો ખ્વંસ કરી હું વિજય મેળવીશ. તેમ
 નહિં થશે તો રણમૃતિમાં હસતાં હસતાં પ્રાણ વિસર્જન કરીશ.
 બહેન ! શું આપણે હમેશાં પતિને લઈ સુખી થઈશું ? માયા ઉપર
 મૃત્યુ ભમ્પાળ કરે છે. કદ કાણે મરણ પામીશું તે કાણ જાણી
 શકે છે ? કાંઈને કોંઈ વાગવાથી, કોઈને સાપ કરડવાથી તત્ક્ષણ પામે
 છે. આ કાણલંકુર દેહ શું ક્ષત્રિઓને આટલો બધો પ્રિય હોય ?
 પ્રાણનાથ ! મહેને શરીરની મમતા નથી, સુખનો મોહ નથી. હું આપને
 યુદ્ધમાં જવા દઈશ નહિ. હું પોતે જ અસ્ત્રશસ્ત્ર સહિત અધ્ધારૂઠ થઈ
 રણમેદાનમાં જઈ અક્ષાઉદિનનું માથું ધડથી જુદું કરીશ અને તે જ
 માથું આપના ચરણમાં લાવી મુકીશ. રજા આપો નાથ ! યુદ્ધમાં જઈ

અશ્વાઉદ્દિનને કેદી બનાવી લાવીશ. દુરાત્મા અશ્વાઉદ્દિનનું કેટલું બળ બળ છે તે જોઈશ, હું મહારાજા હમીરસાંકની કન્યા છું. ચિતોડા-ધિપતિ મહારાજા ભીમસિંહની પત્ની છું. મહારા શરીરની નસેનસમાં ક્ષત્રિય લોહી વહે છે. મા ભગવતીનું ધ્યાન ધરી યુદ્ધમાં જઈશ, અને દુશ્મનોના લોહીથી તર્પણ કરી ભારત માતાને અને આપણા વીર પિતૃઓને તૃપ્ત કરીશ. ”

પદ્માવતીનું શરીર થરથર કમ્પવા લાગ્યું. તેને શર મ્હડ્યું. તેનાં નેત્રો લાલચોળ થઈ ગયાં, હાથ ફરકવા લાગ્યા, પગ આગળ ધસવા લાગ્યા, જાણે ચણ્ડ-મુણ્ડને મારવા માટે મા ભૈરવી તૈયાર થયાં હોય તેમ પદ્માવતી સાક્ષાત્ ચંડીનું સ્વરૂપ જણાવા લાગી.

સુશીલા ક્ષત્રાણી હતી છતાં તેના હૃદયમાં પતિ, પુત્ર, અને રાજ્યસુખની માયા હતી. તેથી જ તે અશ્વાઉદ્દિન સાથે સંધિ કરવા પ્રાર્થના કરતી હતી. તેણે નમ્ર અવાજે કહ્યું : “ પદ્મ ! એકાએક યુદ્ધ કરવા મસ્ત થઈ ઉડી છે એ શું સાફ છે ? જે બે મ્હતું હોય તેને વિષ દેવાની શી જરૂર ? મ્હેં ખાત્રી કરી છે કે તું ચિતોડનગરને લયંકર સમર-અગ્નિથી લસ્મ કરશે ! ”

ભીમસિંહનું હૃદય પણ યુદ્ધ કરવા ઉછળતું હતું, છતાં પદ્માવતીને શાંત કરવા બોલ્યો : “ પદ્મે ! દેવી ! વિરાંગના ! શાંત થા ! આર્ય ક્ષત્રિયોનો એવો નિયમ નથી કે પુરૂષો હોવા છતાં સ્ત્રીઓ યુદ્ધ કરે ! એમાં અમારું અપમાન થાય ! ભવિષ્યમાં જે કરવું ગોચ્ય હોય તે જ કરજે ! જ્યારે અગ્નિ પ્રકટ થયો છે, દુરાત્મારી અશ્વાઉદ્દિનના શબ્દોએ તેમાં ઘી હોમ્યું છે અને તે જ જવાળા મહારા ક્રોધામિતે ઉત્તેજિત કરી રહી છે, ત્યારે સુકાં લાકડાં જેવો યવન રાજ-વાંસ લસ્મીભૂત કરીશ જ ! ખ્હીકણ સુશીલા ! શું ત્હેં ખરી ક્ષત્રી-

માણીનો પરિચય આપો ! વીરાંગના અને વિરખાળાને લામક શબ્દો કહ્યા ? માત્ર પતિ ઉપર ભક્તિ હોય અને પતિના સુખમાંજ સુખ માનતી હોય તેવી સ્ત્રીઓને પતિવ્રતા કહેવામાં આવતી નથી. પતિભક્તિની સાથે કુળ-વંશનાં માન-આખર સાચવવાં જોઈએ. તું વીરપત્ની થઈને શ્વેચ્છ-યવન સાથે સન્ધિ સ્થાપન કરવાનું કહે છે ? જે મહારાણાના ચરણમાં, સર્વ રાજ્યો માથું નમાવે છે, જે મહારાણાના સ્થાને ભારતવાસીઓ હાથ જોડી ઉભા રહે છે જે મહારાણાના બળવિક્રમ આગળ સમસ્ત ભારતવર્ષ કમ્પાય-માન થાય છે તે જ મહારાણો બીમસિંહ, દુરાચારી અલાઉદ્દિન સાથે સન્ધિ કરશે ? શું મહારં પુણ્ય, મહારી દાનશક્તિ મહારી પ્રજા-પાત્રન નીતિરીતિ અને મહારં બળ પરાક્રમ તું એટલું બધું નિર્બળ, નિસ્તેજ સ્હમજો છે ? એવા શબ્દો બોલવાનું ત્હેં સાહસ જ કેમ કર્યું ? હું આટલા દિવસ ત્હને વીરદુહિતા જાણતો હતો. આજે મહારો તે અહંકાર જતો રહ્યો. હવે ત્હારે પતિભક્તિ બતાવવાનું કારણ નથી. ત્હારી પતિભક્તિ અને પતિવ્રતપણું આજે જોઈ લીધું ત્હારી ઇચ્છા હોય ત્યાં જ ! બહીકણ સ્વભાવની સ્ત્રીઓનું મુખ જવાબી મહા પાપ થાય છે ! વીરપુરૂષો બહીકણ થઈ જાય છે ! ત્હારં મુખ જોઈ હું મહારા મન, દેહને અપવિત્ર કરીશ નહિ.”

સુશીલા શરમાઈ ગઈ. ત્હેને ઘણો પસ્તાવો થવા લાગ્યો. તેણે નીચે મ્હોડેજ કહ્યું : “ પ્રાણેશ્વર ! આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. હું તેમાં ના કહેતી નથી. માતા ચણિકા આપને આશિર્વાદ આપો. આપ રણમાં વિજયમાળ પહેરી આવો. ”

બીમસિંહે કમ્બરે લટકતી ચળકતી તલ્લવાર, મ્યાન બહાર કાઢી ઉઘી કરી કહ્યું : “ ક્ષત્રિયને યોગ્ય કાર્ય કરીશ, ક્ષત્રિય માતા

અને ક્ષત્રિય પત્નીનાં મુખ ઉજ્જવળ કરીશ. પદ્મે ! પ્રિયે ! નિશ્ચિંત થાઓ ! મંત્રી સાથે સલાહ મસલત કરી યવન દૂતને વિદાય કરી આવું. ”

પોતાના વંશની ભીષણ ચિન્તા-વિચાર કરના કરતા સૂર્યદેવ અસ્તગિરિમાં સંતાવા લાગ્યા. આકાશમાં ન્હાના ન્હાના દિપકની પેઠે એક પછી એક તારાઓ ઉદય થયા. કોઇને સારો લાગતો, કોઇને નકારો લાગતો યવન, દક્ષિણ દિશામાંથી વહેવા લાગ્યો. તે કોઇને આશાના પર્વત ઉપર લઈ જાય છે, કોઇને નિરાશાના સાગરમાં કુબાવી દે છે. આજે ચિતોડાધિપતિ મહારાણા ભીમસિંહ, અનેક વિચાર તરંગમાં અથડાય છે. મંત્રીને બોલાવીને કહ્યું : “ મંત્રિન, યુદ્ધ તો કરવુંજ પડશે. સમુદ્રનાં ઉછળતાં તરંગો જેવી અપાર યવન સેના આગળ યુદ્ધમાં જ્ય મેળવવાની આશા નથી. હમણાં સેનાપતિ હમીર* અહિં નથી. પાંચ સાત દિવસમાં આવી પહોંચશે નહિં. અલાઉદ્દિનને જે પ્રતિ ઉત્તર લખ્યો છે તે ઉપરથી તે કાલે જ લશ્કર લઈને ચિતોડ ઉપર હલ્લો કરશે. સેનાપતિ હમીર નહિ હોવાથી હુંજ સેનાપતિ થઈને લશ્કરની આગેવાની લઈશ. લશ્કર થોડું છે. શત્રુઓનું લશ્કર સાગરનાં અનેક તરંગો જેટલું છે. મંત્રી ! તેમ છતાં પણ હું હિમ્મત હારીશ નહિ ! આપણે આર્ય સન્તાન છીએ. યુદ્ધ એ આપણા સ્વર્ગની નિસરણી છે. હું જાતેજ યુદ્ધમાં આવી વિજયમાળા ધારણ કરી આવીશ. શું બકરાનું ટોળું સિંહનો પરાજય કરી શકશે ? ”

મંત્રીએ મુછ ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું : “ મહારાજ, ક્ષત્રિયો કદી પણ યમરાજની ખીક રાખતા નથી. મૃત્યુને બન્ધુ જાણી ત્હને બેટવા જાય છે. ”

---

* સેનાપતિ હમીરે અલાઉદ્દિનના લશ્કરને હરાવી રાજપુતાનાને સ્વતંત્ર કર્યું હતું.

ભીમસિંહ: “ મંત્રી ! દુરાચારી અલાઉદ્દિનનો પત્ર વાંચતાં જણાય છે કે તહેને આર્ય ક્ષત્રિય સન્તાનોના બળની ખબર નથી. આર્ય ગૌરવનું ભાન નથી. પદ્માએ જે સંકલ્પ કર્યો છે તે ઉપરથી જણાય છે કે પુત્રનું પણ રક્ષણ થશે નહિ. તે સાથે રાજપુત વીર પુરૂષો પણ રણશય્યામાં પોલી જશે. આ યુદ્ધ પણ મંગલમયજ છે. સર્વ રાજપૂતો એકે સમયે, એકજ સ્થળે ગમન કરે એ પણ સૌભાગ્યનીજ વાત છે. મંત્રી ! હું યુદ્ધમાં જાઉં ત્યાર પછી ત્હમે હોશિયારીથી ચિતોડનું રક્ષણ કરજો. જ્યાં સુધી દેહમાં પ્રાણ હોય, જ્યાં સુધી શરીરમાં લોહી હોય ત્યાં સુધી ક્ષત્રિયનું પાણી બતાવી આપજો.”

મંત્રી: “ મહારાજ ! આપ તે ચિંતા કરશો નહિ. મરવું એકજ વખત છે. જ્યાં સુધી હાથમાં તલ્વાર રહેશે ત્યાં સુધી ચિતોડગઢમાં કોઈ પ્રવેશ કરશે નહિ. ગમે તેટલી વિશાળ સેના છતાં, ગમે તેટલું યવન બળ વિક્રમ છતાં, અલાઉદ્દિન કિલ્લામાં પેસી શકશે નહિ. મહારાજ ! જે પહોર રાત વીતિ છે. શયન કરવા પધારો. પ્રાતઃકાળમાં મા ચણિકાનું નામ સ્મરણ કરી યવન-રક્તસરિતામાં ભારતભૂમિને રંગી નાખજો ! ”

પ્રકરણ બારમું.

અલાઉદ્દિન અને સેલુકસ.

અલાઉદ્દિન સિંહાસન ઉપર બેઠો છે. ચિતોડ ઉપર હુમલો કરવાનો વિચાર કરે છે. તેજ સમયે ચિતોડથી દુત પાછો આવ્યો. તેણે અલાઉદ્દિનના હાથમાં મહારાણાનો પત્ર આપ્યો. તે વાંચવા લાગ્યો:—

મહાપ્રતાપી યુદ્ધપ્રેમી અલાઉદ્દિન !

વિનયપૂર્વક:—આપ દિલ્લીશ્વર છો, આપનું સન્માન કરવા જેવી મહારી પાસે એવી કાઈ વસ્તુ નથી કે જે આપને અર્પણ કરું. આપે સન્માન કરવાને જ્હાને મહારું અતિશય અપમાન કર્યું છે ! આપે ત્રણ્યું છે કે સિંહલદ્વિપ નિવાસી હમીરશંક રાજાની કન્યાને હું બળાત્કારે હરી લાગ્યો છું એ વાત તદ્દન અસત્ય છે. ક્ષત્રિયો ધર્મપત્ની સિવાય બીજી સ્ત્રીનું મુખ અવલોકન કરવામાં મહા પાપ સમજે છે. અમે “ પરસ્ત્રી માત સમાન ” ગણીએ છીએ. અમે મુસલમાન બાદશાહો જેવા નીચ આશયના, કાયર પુરૂષ કે પરનારી હરણુ કરનાર કિંવા પરનારી ઉપર બળાત્કાર કરનાર મનુષ્યો નથી. અમે ક્ષત્રિય તિલક, આર્ય સંતાન છીએ. અમે માતૃઘાતક, વિશ્વાસઘાતક, પરધન-હારક સર્વસ્વ હુંડનાર કે નિર્બળને કચડી નાંખનાર નથી. અમે નર-ત્રાત્રી કે રક્તપીપાસુ નથી ! અમે નિમકહરામ કે સ્વામી-ઘાતક નથી !

અમે રાજ્યના લોભી નથી, અમે કલેશ પ્રિય નથી. અમે ઔર્ધ્વ કુલોદ્ભવ
 ધર્મપ્રિય, પિતામાતાના દાસાનુદાસ, સમરપ્રિય, વીર અમરવશ રાજપૂત
 છીએ. અમેવીર ક્ષત્રિય જાતિ, જેના યશ ગૌરવવડે પૃથિવિ ગૌરવાન્વિત થઇ
 રહી છે, જેના યશગૌર વડે ચિતોડ મેખલારૂપ શોભી રહ્યું છે, જેના પુણ્ય
 દાન અને દયા, માયા, માટે પ્રજાજનો જયજયકાર કરી રહ્યા છે.
 જેના રાજ્યમાં નરનારી અને બાળકો આનંદપૂર્વક વિચરણુ કરી રહ્યાં
 છે, જેના રાજ્યમાં કોઈ દુઃખી દરિદ્રી નથી, જેના રાજ્યમાં કોઇ વિ-
 શ્વાસધાતક શત્રુ નથી, જેના રાજ્યમાં સુખનો સૂર્ય અસ્ત થતો નથી.
 અમે તે જ ક્ષત્રિય કુળદિપક રાજપૂત છીએ. અમે તે જ યશસ્વી
 આર્ય સન્તાન છીએ. અમે તે જ નિમકહલાલ, પ્રભુલક્ષ્મ, વિશ્વામુ-
 વીર યોદ્ધા છીએ. જે ક્ષત્રિયનો એક એક વીર યોદ્ધો, એક એક
 પહાડને ઉંચે ફેંકી દેવા સમર્થ છે. જેની કામળ જણાતી વિરાંગના-
 ઝોના કમળ નાળ સમાન હાથ, સમરક્ષેત્રમાં વજ્ર સમાન થઇ હથી-
 આરો ફેંકે છે અને જેના ન્હાના વીર બાળકો વજ્ર જેવો પ્રહાર કરી
 શકે છે તે જ વજ્ર જેવા ક્ષત્રીય વીર છીએ. જો આપના કલ્યાણની
 ઇચ્છા હોય તો હજી પણ આપે લખેલા પત્ર માટે મ્હારી ક્ષમા
 માંગવી. અમે ક્ષમાની મૂર્તિ. ક્ષત્રિય રાજાઓ ક્ષમા આપવામાં ઉદાર
 અંતઃકરણુ બતાવીશું. નહિં તો વિશ્વાસધાતી, નરપિશાચ અન્નાઉદિન !
 યાદ રાખવું કે ક્ષત્રિયવીર મહારાણા બીમસિંહના હાથમાંથી જીવતા
 જવાશે નહિ ! તમે કાના રક્ષામે અગ્રેસર થાવ છો તેનો વિચાર
 કરજો. શિયાળ કદિ સિંહ સાથે યુદ્ધ કરી શક્યું છે ? જાણી જોઇને
 મુતેલા સિંહને તમે જગાડ્યો છે. જાણી જોઇને તમે યુદ્ધનો અગ્નિ
 પ્રકટાવ્યો છે. એ અગ્નિમાં યવન-સેનાનું બળિદાન આપીશ અને યવન
 વંશનો ઉચ્છેદ જ કરીશ. યુદ્ધમાં પ્રાણ આપવાની હિમ્મત હોય તો
 સત્વર તૈયાર થાઓ. યુદ્ધ કરવું, ક્ષત્રિયોના પ્રાણ લેવા, અને સુદ-

યસમાં પોતાની જાતનું બિહાન આપવું એજ ક્ષત્રિઓનો પરમ ધર્મ છે.

મહારાણા-બીમસિંહ.

મહારાણા બીમસિંહનો પત્ર વાંચતાં જ અલાઉદ્દિનના શરીરમાં અગ્નિ પ્રદીપ થયો. તુરત જ હોડ પીસતા સેનાપતિ સેલુક્સને કહ્યું: “સેનાપતિ ! એક ક્ષણ પણ વિલમ્બ કરવાની જરૂર નથી. અહંકારી બીમસિંહના પત્રના પ્રત્યેક શબ્દ મહારા હૃદયમાં કાંટા સમાન ખુંચે છે. હજી તેને દિલ્લિશ્વરના પ્રતાપની ખબર નથી ! અલાઉદ્દિનનો પ્રયત્ન પ્રતાપ તેને જણાયો નથી ! તે મિથ્યાભિમાનીએ પરકન્યાનું હરણ કર્યું છે અને ઉલટો સત્યવાદી જણાવે છે ! તે ત્રિભુવન-સુંદરીને મેળવીને જ આટલો બધો અહંકાર ? હમણાં તેને પેટે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો છે તેથી જ તે કુલાય છે ! જોઈ છું કે તે શી રીતે તેમનું રક્ષણ કરે છે ! જોઈ છું કે તે સમરભૂમિમાં કેવું બળ બતાવે છે ! બસ, બીમસિંહને કેદ કરી તેના દેખતાં જ તેના પુત્રનું માથું છેદી નાંખીશ, તેની નજર આગળ જ, પદ્માવતીને મ્હારી બેગમ બનાવીશ. સેનાપતિ ! હવે ઢીઠ કરશો નહિં. આપણા સર્વ લશ્કરને લઈ ચિતોડની આસપાસ ઘેરો ઘાલો. હું સુસજ્જિત થઈને આવું છું.” એટલું કહીને અલાઉદ્દિન ચાલ્યો ગયો.

બાદશાહની આજ્ઞા થતાં જ સેનાપતિ સેલુક્સે સૈન્ય તૈયાર કર્યું, અને ઘોડેસ્વારની પલટણો તથા પાયદળ લશ્કરની દુકડીઓ લઈ ચિતોડ તરફ ચાલવા માંડ્યું. તેણે જઈને ચિતોડને ઘેરો ઘાલ્યો. આ સમાચાર સાંભળતાં જ મહારાણા બીમસિંહ લશ્કર સહિત બહાર નિકળ્યા અને તલવાર બતાવી સેલુક્સને કહ્યું: “મૂર્ખ ! અચાનક ! સાક્ષાત્ કાળની મૂર્તિ આજે તમારે માટે તૈયાર થયો છે ! રાજપુતાથામિપતિ બીમસિંહની એક મુઠ્ઠી વાગતાં લોહના સ્તંભ મૂર્ખ

ચંદ્ર જાય છે તો તમારી શી ગણતરી ? તમે બળહીણ-કાયર પુરુષો ! આટલે સુધી આવી યુદ્ધ કરવાનું સાહસ શી રીતે કરી શક્યા ? હવે કાંઈ પણ રીતે તહમે બચી શકશો નહિં. યાદ રાખજો કે એક એકને કાળના વિકાળ મુખમાં ધકેલી દઈશ. મૃત્યુ તમારી વાટ જ જીવે છે !”

સેલુકસ પણ ક્રોધથી રાતો ચોળ થઈ ગયો હતો. તેણે પણ પોતાની બળકતી તલવાર આકાશ તરફ ઊંચી કરી કહ્યું: “ભીમસિંહ ! મિથ્યા અભિમાન શા માટે કરે છે ? મિથ્યા શબ્દો બોલવામાં સમય ગુમાવવો એના જેવી અજ્ઞાનતા બીજી કંઈ હોય ? હિંદુ રાજાઓમાં બોલવા કરતાં કરી બતાવવા જેવું કંઈક પણ હોત તો અમે હિંદુ-સ્તાનમાં રાજ્ય સ્થાપન કરી શકત જ નહિં ! હિંદુસ્તાનના રાજાઓ દ્રક્ત મોજમજાહ કરનારાં કળનાં પુતળાં છે ! અમે સિપાહી બચ્યા ! ખરી બહાદુરી બતાવવાનું જ અમારું કામ છે. રણસંગ્રામમાં “યા-હોમ” કરીને પડવું તથા દુશ્મનોને હરાવી ધારેલું કામ સિદ્ધ કરવામાં જ અમે ગૌરવ માનીએ છીએ. તમારા રાજપુતો અરીજી ખાંધને ટેંટાં બની ગયાં છે ! અમે તેમનાં કાળજાં ચરથરાવી દિલીનું સિંહાસન ભોગવીએ છીએ ! શું એ તમારે માટે લજ્જાસ્પદ નથી ? અમારી સેના-જળમાં રાજપુત-માછલાંને પકડી જકડી નાખીશું. અ-રીજી રાજપુતોના શા ભાર ?” એટલું કહી તેણે તલવાર ધુમાવવા માંડી. મહારાણાએ પણ તલવાર ફેરવવા માંડી. રાજપૂત લશ્કરે “જય એકલિંગેશ્વરની જય” કહી તલવારો ચલાવી. મુસલમાન લશ્કરે “અલ્લાહો અકબર”ની કર્ણભેદી છુમો પાડી હથીઆરો ચલાવ્યાં.

સેલુકસ અને મહારાણા સ્થામ સ્થામે લડતા હતા. મહારાણાનું પ્રયત્ન સ્વરૂપ, અતુલ, બળ. તેમણે સેલુકસના શરીર ઉપર એવી ચાલાકીથી તલવાર મારી કે જેથી તે બેમાન થઈ ભોંય ઉપર પડ્યો. રણમાં ભંગ પડ્યો. મુસલમાન લશ્કર પાછું હટવા માંડ્યું. શરૂ રાજપુતો

પ્રાણીની દરકાર વગર દુડી પડ્યા હતા. અનેક મુસલમાન સિપાહીઓએ ધાણુ કાઢ્યો હતો, તેથી નાહિમ્મત થઈને મુસલમાનો પાછા હડયા. રાજપૂતો પણ ઠંડા પડ્યા. સેલુકસને બાંધી કેદી બનાવ્યો, અને તેને લઈને સઘળા પાછા ચિતોડના કિલ્લામાં ચાલ્યા ગયા. કિલ્લામાં ગયા પછી સેલુકસને કેદખાનામાં પુરી દીધો. બીમસિંહ અલાહિદીન સંબંધી મનમાંજ વિચાર કરવા લાગ્યો; “અલાહિદીન હવે લશ્કર સહિત પોતે જ ચઢી આવશે. તેના સેનાપતિને કેદ કરવાથી તેનો ગુસ્સો વધશે. હવે પ્રાણીની માયા છોડીને લડશે. ચિન્તા નહિ. બીમસિંહના શરીરમાં બ્યાં સુધી રાજપુત લોહીનો જાંઘો રહેશે ત્યાં સુધી ચિતોડના દ્વારમાં પ્રવેશ કરવા દષ્ટિ નહિ.”

અલાહિદીનને સમાચાર મળ્યા કે સેનાપતિ કેદ પડાયો છે. તેને ચિતોડના કેદખાનામાં પુરવામાં આવ્યો છે. તેજસ્વી અલાહિદીનનું શરીર ગુસ્સાની અગ્નિથી થરથરી ઉઠ્યું. લશ્કરી સિપાહીઓને ઉત્સાહસૂચક શબ્દો કહી તે પુનઃ ચિતોડ ઉપર હુમલો લઈ ગયો.

તારાપતિ, કુમુદિનીનો પ્રેમપાશ છિન્ન કરી અસ્તગિરિમાં સંતાઈ ગયો. કોકિલા પક્ષી પંચમ સ્વરે ગાન ગાઈ જાણે ચિતોડના વીર સિપાહીઓને વીરમંદે મત્ત કરવા લાગ્યાં. શુદ્ધ મન્દ યાત્રા વાવા લાગ્યો. આર્ય વીરો ઉપર મુસલમાનોનો અત્યાચાર જોઈ જાણે સૂર્યદેવ ક્રોધે ભરાઈ—રાતાં નેત્ર કરી—પૂર્વ ગગનમાં ઉદય થયા. અસંખ્ય મુસલમાન સિપાહીઓએ પાછું ચિતોડને ઘેરી લીધું. બીમસિંહને ખબર થતાં જ યુદ્ધમાં અવિરત વીરતા બતાવી શકેલા રાજપુત વીર યોદ્ધાઓને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યા. “વીર રાજપુત બહાદુરો ! તમે યુદ્ધ કરવામાં કદી પણ પાછા પડ્યા નથી. યુદ્ધ એજ આપણું જીવન કર્તવ્ય છે ! રાજપુતોને સંસારની માયાએ કદી પણ સ્પર્શ કર્યો નથી.

દેહ ક્ષણભંગુર છે. એક સમયે તેનો નાશ થશે જ. રાજપુતોએ હમેશાં કુળેનું દમન અને પુણ્યાત્માઓનું રક્ષણ જ કર્યું છે. તમારી માતૃભૂમિ રાજપુતાનાનું સન્માન, ગૌરવ જાળવવું એ તમારા જ હાથમાં છે. રાજપુત વીરને કદી પશુ થાક લાગતો નથી. થોડી મહેનત કરવાથી હમેશનો આનંદ થાય છે. ઉઠો ! વીરબાહુ ! તમારા કિલ્લાની આસપાસ શિયાળવાં ભેગાં થયાં છે ! તમારા વજ્ર મહારથી, તમારી વીર હાકથી તેમને હાંકી કહાડો ! તમે અને તમારી જનનિને ધન્ય કહાવો ! તમારી જન્મભૂમિ પરતંત્ર થાય એ શું તમે જોઈ રહેશો ? તમારી પ્રાણજીવન સમાન પુત્રી અને પત્નીઓ મુસલમાનોને હાથે અપમાનિત થાય એ શું તમે સહન કરી શકશો ? હથિઆરોવડે સજ્જ થાઓ. ખડાદૂર વીરો ! ચાલો ! જય એકલિંગેશ્વરકી જય !” જય ગર્જનાથી આકાશ કમ્પી ઉઠ્યું. ચિંતોડ નંધરી કમ્પી ઉઠી ! તે સાથે જ મુસલમાની લશ્કરની છાતી થરથરી ઉઠી !

બીમસિંહના શબ્દો સાંભળતાં જ રાજપુત યોદ્ધાઓના શરીરમાં નવું બળ આવ્યું. વીર હૃદયમાં રણમદનો સંચાર થયો, તેઓ બમણા ઉત્સાહથી તલવાર ઉઘાળતા રણભૂમિ તરફ ધસવા લાગ્યા,

અઘાઉદિન અસંખ્ય લશ્કર લઈને આવ્યો હતો. તેણે ચિતોડના કિલ્લાને ચારે દિશામાં ઘેરો ઘાલ્યો હતો. બન્ને લશ્કરમાં ભારે યુદ્ધ થયું, હજારો યોદ્ધા એક બીજાના માથાં કાપવા લાગ્યા. હજારો રણશાયી થવા લાગ્યા, હજારો મુસલમાન યોદ્ધા “અઘાહો અકબર” કહેતા ત્યારે હજારો રાજપૂત યોદ્ધા “જય ! એકલિંગ ભગવાનની જય !” ના કર્ણભેદી સ્વરો વડે આકાશ પાતાળ ગગની મુકવા લાગ્યા. મુસલમાન લશ્કરે જીવ ઉપર આવી જઈને લડવા માંડ્યું. તેમણે ભગની સાક્ષાર મૂર્તિ યદને અનેક રાજપુતોને કાપવા માંડ્યા. રાજ-

પુત્ર યોદ્ધાઓ આ વખતે કંઈક નબળા દેખાતા હતા. એક પછી એક સઘળા પ્રાણુ વિસર્જન કરવા લાગ્યા, મહારાણાએ તે તરફ નજર કરી નહિ. તેમણે પોતાનું આહુત્ય જતાની આપ્યું. રાજપુત લશ્કર ધડાધડ જમીન ઉપર પડે છે તે તરફ જરા પણ જોયું નહિ. તેમણે તો જે હાથમાં આવતો તેને કાપી નાંખવાનું જ કામ ચલાવ્યા કર્યું. આં સમયે એક તીર કાણુ જાણે ક્યાંથી આવ્યું, તે તીરે મહારાણાના માથાને વીંધી નાંખ્યું. તે જ ક્ષણે મુસલમાન લશ્કરે આવી મહારાણાને કદ ક્યાં.

*

*

*

*

સિંહ પાંજરામાં પુરાયો ! પરવશ થયો ! મુસલમાન લશ્કરમાં મહા આનંદ થઈ રહ્યો. દિલ્લીશ્વર અલાઉદ્દીન મહારાણા પાસે આવી કહેવા લાગ્યો: “ ભીમસિંહ ! તું કેવો વીર પુરુષ છે તે આજે જણાયું ! રાજપુત વીર મ્હોડેથી કહેવાનાજ ! ક્યાં છે ત્હારું રાજપુત લોહી ? ક્યાં છે ત્હારું આર્ય ગૌરવ ? ક્યાં છે ત્હારી સ્વતંત્રતાની પ્રતિજ્ઞા ? ક્યાં છે ત્હારી માતૃભૂમિનું અભિમાન ? જેને માટે સમરભૂમિનું લોહીથી ન્હવડાવી તે પદ્માવતી ક્યાં છે ? હજી પણ જો ત્હારે મુક્ત થવું હોય તો તે પદ્મા મને આપ ! જો ફક્ત પદ્માવતીનું મ્હને દર્શન જ કરાવે તોપણ હું ત્હને મુક્ત કરું. શી ઈચ્છા છે ? ”

હવે મહારાણાથી સહન થયું નહિ. પિંજરામાં પુરાયલો સિંહ કદા પણ નિર્જળ થતો નથી. દાંત કચડતાં જવાબ દીધો: “ અલાઉદ્દીન ! તું તું મ્હને કેદી બનાવીને બહાદુરી બતાવે છે ? સિંહને જાણમાં ઘેરીને આજ્ઞા કરી બતાવે છે ? મ્હારું રાજપુત લોહી અને આર્ય ગૌરવ જોઈ હોય તો મને એકજ વખત છોડો કર અને પછી જો કે હું કાણુ છું ? આ તો ખાયલાઓની રમત છે ! વીર પુરુષો આવી રીતે

મહાકુરી મારતા નથી ! મહારા હાથ પગ છોડ અમે પછી આવી જાં ! તું પણ જાણશે કે રાજપુતાનું. બળ કેટલું હોય છે ! ત્યારે જ તું રાજપુત લોહીનો સ્વાદ ચાખશે ! અને ત્યારેજ તું આર્ય મૌરવનું તેજ જોઈ શકશે. પ્રપંચથી સિંહને કેદી કરી શક્યો છે પણ તે પક્ષા જેવી સિંહણને તું કેદી પણ મેળવી શકશે નહિં. હું તારા જેવા પ્રપંચી, વિશ્વાસઘાતીને વીર પુરૂષ કહી શકતો નથી. ” એટલું બોલીને તે આમતેમ ફરવા લાગ્યા.

અલાઉદ્દિને મહારાણાના શબ્દો સાંભળી ક્રોધ બરેલી આંખે તહેના સ્હામે વંચાં કર્યું. આ વખતે અનેક વિચારો તહેના મનમાં ચુકરી આવ્યા. તેણે કહ્યું: “ ઠીક છે ! હવે ચિતોડમાં પ્રવેશ કરી, પક્ષાવતી તથા બીજી રાજપુતાણીઓને અહિં લાવી તહેમના દેખતાં જ આ અભિમાનીનું માથું ઉડાવી દઇશ. ” તેજ ક્ષણે લશ્કરને ચિતોડમાં પ્રવેશ કરવાની અને પક્ષાવતી સહિત બધી રાજપુતાણીઓને કેદ કરવાની આજ્ઞા આપી. અલાઉદ્દિનની આજ્ઞા મળતાં જ મુસલમાની લશ્કર “ અડ્ડાહો અડ્ડમર, ” કહેતું ચિતોડમાં પેસી ગયું !

પ્રકરણ તેરમું.

પક્ષાનું શૌર્ય.

મુ સક્ષમાન લશ્કરનાં ટોળેટોળાં ચિતોડ નગરમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યાં. આ સમયે ચિતોડમાં વીર સિપાહીઓ ન હતા. મહારાણા કેદી થયા છે. એનાપતિ હમીરસિંહ, લશ્કર લઇને પંજાબ ઉપર હુમલો કરવા ગયો છે. ઘણા વીર યોદ્ધાઓ તહેની સાથે જ યુદ્ધમાં ગયા છે.

આજે બિલોડમાં કંઈ રક્ષણ કરે તેવું નથી. અસ્લાઉદ્દિનના લશ્કરે નગરમાં પેસતાંજ મુંદર રાજપુત રમણીઓ ઉપર અત્યાચાર કરવા માંડ્યો. પ્રજાનાં ઘરમાં અગ્નિ મુકવાની શરૂવાત કરી. ચારે તરફ અગ્નિની લયંકર જ્વાળાઓના લડકા જણાતાં રાજપુત પ્રજા ધર-બહાર નીકળી આવી. સિપાહીઓ જાણતા હતા કે ધરમાં આગ મુકવાથી રાજપુત સ્ત્રીઓ બહાર નીકળી આવશે, પણ તેમને ખબર નહતી કે તે બહીકણ સ્ત્રીઓ નથી. તે તો વીર પુરૂષોની વિરાગના અને વીરપુત્રોની વીરજનની હતી ! તે સતીત્વની રક્ષા કરતાં પ્રાણની માયા રાખતી નહતી. સતીત્વ રક્ષણને માટે પ્રાણ વિસર્જન કરવાને સદા તૈયાર હતી. તે પતિવ્રતા કુલકમિનીઓ કદી પણ પરપુરૂષને પોતાને શરીરે હાથ લગાડવા દે, તેવી બહીકણ નહતી. તે તો પતિવ્રતપણાનું રક્ષણ કરવાને યુદ્ધભૂમિમાં કેસરીયાં કરવાને ચૂકે તેવી નહતી !

પણ પદ્માવતી ! અહા ! તે બિચારીને બાળક અવતર્યાને હજી એક માસ પુરો થયો નથી. તેના શરીરમાં બળ નથી. આ વખતે તેણે મહારાણા કેદી થયાના સમાચાર સાંભળ્યા. તે જ ક્ષણે તેને મૂર્છા આવી. થોડીવારમાં ચૈતન્ય આવ્યું. તેણે ચકિત નેત્રે, સ્થિર ચિત્તે, રાજપુત કુટુંબપણુ વિરાગનાઓને કહ્યું : “ બહેનો ! આપણા મહારાણા કેદી બન્યાં છે ? નગરમાં જ્યાં ત્યાં મુસલમાન લશ્કર પેશી ગયું છે. પ્રજાના ઘરમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો છે. પતિવ્રતા રાજપુત રમણીઓનાં પતિવ્રત ભંગ કરવાની તેમની ઇચ્છા છે. મહામાયાઓ ! આ સમયે આપણે આપણું દૈવી બળ બતાવી આપણું નોંધવું, ચાલો, સત્તર તૈયાર થાએ.”

અનેકે રાજપુત કુલ લલના તૈયાર થઈ ગઇ. તેમના શરીરમાં આર્થ વંશનું પવિત્ર લોહી ઉછળવા લાગ્યું.*

*પતિહાસમાં એવું લખ્યું છે કે, અસ્લાઉદ્દિને યુદ્ધમાં બીચસિંહને

પદ્માવતી ખરેખર વીર રમણી હતી. તેના હૃદયમાં ભયનો ભેશ પણ સંચાર નહતો. પ્રાણપતિ યવન રાજના કેદી થયા છે એવું સાં-
હરાવી કેદી બનાવ્યો અને તેને કહ્યું કે: “ જો તું મ્હને પદ્માવતીનાં દર્શન કરાવે તો ત્હને મુક્ત કરું. ” ભીમસિંહે તે વાતની ના પાડી ત્યારે અલ્લાઉદ્દિને કહ્યું કે ફક્ત મને પદ્માવતીનું મુખ, દર્પણમાંજ બતાવે તો હું સંતોષ પામીશ. ભીમસિંહે આ વાત કબુલ કરી. ભીમસિંહને છૂટો કરવામાં આવ્યો. થોડા વખત પછી અલ્લાઉદ્દિન લશ્કર સહિત ચિતોડ ગયો અને પદ્માવતીનું દર્શન કરવાની માગણી કરી. મહારાણાએ કબુલ કર્યું. રાજસભામાં એક મ્હોટો અરીસો—દર્પણ મુક્યું. પદ્માવતી સભામંડપના એક ઝરખામાં એવી રીતે ઉભી રહી કે જેથી તેનું પ્રતિબિંબ દર્પણમાં પડ્યું. પદ્માવતીની અપૂર્વ સુંદર મૂર્તિ જોઈ તેને મેળવવા માટે અલ્લાઉદ્દિન ફરીથી ચિતોડ ઉપર ચઢી આવ્યો. ભીમસિંહ લડ્યો. તેમાં તે કેદી થયો. પદ્માવતીએ તેને તંબુએ જવાનો વિચાર કરી બે હજાર વીર રાજપૂતાણીઓ સાથે અલ્લાઉદ્દિનની પાસે ગઈ. પદ્માવતીના આવવાના સમાચાર સાંભળી અલ્લાઉદ્દિનને હર્ષ થયો. જાણે સ્વર્ગ જ મળ્યું ! અને રાતે સહયરીઓ સાથે પદ્માવતીની વાટ જોતો બેઠો. પદ્માવતી અને તેની બહેનપણીઓના મ્યાના આવી પહોંચ્યા. પણ બે હજાર સ્ત્રીઓને બદલે દરેક મ્યાનામાંથી એક એક વાર ચોદ્દો નિકળી પડ્યો. તે ચોદ્દાઓએ અલ્લાઉદ્દિનના લશ્કરના કટકે કટકા કરી નાંખ્યા, અને છેવટે તેમણે પણ પ્રાણ ગુમાવ્યા. પદ્માવતીએ રાજપૂતાણીઓ સાથે ધરને આગ લગાડી પ્રાણ વિસર્જન કર્યા રાજપુતો અને “ જહર વત ” કહી ઓળખે છે. ત્યાર પછી હમીરસિંહ ચિતોડનો રાણો થયો અને યવનોને ચિતોડથી દૂર કર્યા.

જળતાં શું તેને જીવનની માયા રહી શકે ? જેના વડે જીવન હતું અને જેને માટે પક્ષાવતીએ સર્વસ્વ ત્યાગ કર્યું હતું તેજ પ્રાણેશ્વર, જીવન સર્વસ્વ કેદી ! પક્ષિની શું સ્થિર રહી શકે ? તેણે અસ્ત્ર શસ્ત્ર તૈયાર કરી પોતાની સાથેની રાજપૂતાણીઓને યુદ્ધ કરવા ઉપદેશ આપ્યો. તેણે કહ્યું : “ જે હાથમાં કામળ કંકણો શોભે છે, જે હાથમાં અગર ચંદન શોભે છે, જે હાથવડે પતિના ચરણની સેવા કરી છે, જે હાથવડે સન્તાનોનું પાલન કર્યું છે. જે હાથવડે દરિદ્રો દુઃખીને દાન ધર્મ કર્યાં છે તેજ કામળ હાથમાં, તેજ પવિત્ર હાથમાં શત્રુ સંહારક તલવાર પકડો ! ભૈરવીનું સ્વરૂપ લઈ સમરભૂમિમાં ધુમો ! અંતઃકરણમાં માતા આનંદમયીનું ધ્યાન ધરો ! અસૂર સંહારિણી, રિપુદલનાશિની મહાદેવીનું સ્મરણ કરો ! ચાલો, જહેનો ! પવિત્ર પતિવ્રતપાણીનું રક્ષણ કરવા ચાલો ! ચાલો, યવનોનો ઉચ્છેદ કરીએ ! આપણે જોઈએ કે તેમનું કેટલું બળ છે ! ચાલો, જહેનો ! આજે આપણે તેના બળની પરીક્ષા લઈએ. જહેનો આજે તમે ચડિકાનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ ધારણ કરો, અને પરસ્ત્રીકૃપિત મનુષ્યોના પ્રાણનો ભોગ લો ! મ્હારી જહેનો ! વિરાંગનાઓ ! વીર જનનીઓ ! ભૈરવ શબ્દ કરી ગગન કમ્પાવો ! શત્રુઓની છાતી ચડકાવો ! મહારાણા આજે યવનરાજ અલાઉદ્દિનના તંબુમાં કેદી થઈ પડ્યા છે. શું તમે તે જોઈ રહેશો ? મેચાડની ભૂમિમાં યવનો ? જહેનો ! એ તમે કેમ સહન કરી શકશો ? જે પવિત્ર રાજપૂતો તમારા પતિદેવતા હતા તેને બદલે તમે યવન પતિના ચરણની દાસી થશો ? શું તમે તમારા દેહને અપવિત્ર થવા દેશો ? શું તે માંસાહારી યવનો તમારી કામળ બાળાઓના પતિ થશે ! મ્હારી જહેનો ! તમે વીર નરોને જન્મ આપ્યો છે ! તે વીર નર વડેજ મેચાડની ભૂમિનું રક્ષણ થયું છે. સૂર્યવંશનો લોપ થયો

નથી. હજી પણ સૂર્યવંશનું નામ અચળ—અમર રહ્યું છે. બહેનો ! હજી હું સુવાવડી છું ! હજી મ્હારો બાળક રાજકુમાર પારણામાં દૂધ પીયે છે ! છતાં હું તેની માયા મમતા અને રાજ્યસુખ ત્યાગ કરે છું. બહેનો ! આપણે હમણાં સુખે બેસી રહેવાનો વખત નથી. મહારાણા કેદખાનામાં દુઃખ પામે, અનેક રાજપુતો રણમાં મરણ પામે, અને આપણે સુખ ઉપભોગ કરીએ તો પરમેશ્વરને ત્યાં શો જવાબ દેવો ? ચાલો, બહેનો ! આપણે તહેમનો ઉદ્ધાર કરીએ ! ચાલો, આપણે રણ-મેદાન કમ્પાવી મુકીએ ! ચાલો, આપણે દુશ્મનોની છાતી વીંધી નાંખીએ ! ચાલો, આપણે પતિ પ્રેમનું ઋણ વાળીએ ! ચાલો, આપણે સૂર્યવંશના જયઘોષ કરીએ ! બોલો શ્રી એકલિંગેશ્વર ભગવાનની જય !”

સર્વ રાજપુત રમણીઓએ કચ્છોટા મારી, હાથમાં શસ્ત્રો લીધાં, એક રાજપુતાણીએ રણીશીંગુ વગાડ્યું; બે જણીઓએ ત્રાંખાના રણ-ટોલ લીધાં. કોઇએ ભાલા, કોઇએ તીર, કોઇએ તલવાર જેવાં અનેક અસ્ત્રશસ્ત્ર લઈ તૈયાર થઈ ગયાં. એક પ્રૌઢા પણ યોદ્ધાને હઠાવે એવી લાંબી, ઉંચી, બળવાન રાજપુતાણીએ વીરહાકથી ગાવા માંડ્યું. ત્રાંખાનાં ટોલ ધમ્ ધમ્ શબ્દે વાગવા લાગ્યાં, અને પ્રત્યેક રાજપુતાણીને રણશર ચઢાવી મદમસ્ત બનાવી દીધી:—

“ધનુ ધનુ ધનનન વીર તાલથી, બળવ પડધમ પડધમથી,
સિંધુડો રણશિંગુ વાગે, ડોલે દિફાલો હચીમચી. ધનુ ધનુ

ધિક્ ધિક્ ધિક્ શબ્દ સુણી ત્હારા,

ભામે કાયર પીઠ કરનારા,

ઝીલવા ધા છાતીના વીરલા જે, આગળ વધતા બૂહ રચી.

ધનુ ધનુ ધનનન વીરતાલથી બળવ પડધમ પડધમથી.

વીર રાજપુતાણીઓને શર ચડ્યું, તેમની નસોનસમાં વીરલોહી
ઉછળી રહ્યું. દુરતજ એક કદાવર રાજપુતાણીએ આગળ આવી એક
રણ-સંગીત ગાયું:—

“રણ મેદાને ચડ્યાં, તો મરવું કે ઇચ્છિત કરવું,

એ વીર પ્રતિજ્ઞા શરાં, પગલું પાછળ નવ ભરવું.

સુકાની સંભાળજે નૌકા,

તરંગો હિજાળશે નૌકા,

ખડકમાં પછાડશે નૌકા,

સમુદ્રે ડુબાડશે નૌકા.

ખાવાનું નથી કામ, વિકટ છે રણ-સાગર તરવું,

એ વીર પ્રતિજ્ઞા શરાં પગલું પાછળ નવ ભરવું.

હિખડશે તે જડની સાથે,

ફટકશે તે થડની સાથે,

ભીડવું છે ભડની સાથે,

કામ અહિં છે થડની સાથે.

માથું હાથમાં લઈને ફરવું, જીતવું કે મરવું,

એ વીર પ્રતિજ્ઞા શરાં, પગલું પાછળ નવ ભરવું.”

*

*

*

*

*

અહા ! આ રણગીત ગવાતાંની સાથે જ પ્રત્યેક રાજપુતાણી-
ઓનાં શરીરમાં ક્રોધ ભરાઈ આવ્યો. જેમ દખાયલી સર્પિણી માથું
હિંચકી ફેરવવા ધસે છે તેમ પ્રત્યેક રાજપુતાણીના પગ હેમને આગળ
ધકેલવા લાગ્યા. એક તરફ રણશિંગડું ખીજી તરફ સિંધુડો અને ભૈરવનાદ
કરી મર્જી રહ્યા છે. એક તરફ રણદોલ વાગી રહ્યાં છે. એક તરફ
સૂર્યવંશી રાજાનું નિશ્ચાન ફરકી રહ્યું છે અને આગળ પ્રભાવતી હાથમાં

ચળકતી તલવાર લઈ ચાલે છે. તેની પાછળ સર્વ રાજપુતાણીઓ વીર ચોદાના જેટલો ભુસ્સો બતાવતી આગળ ધસે છે !

ધન્ય વીર રમણી પદ્માવતી ! ધન્ય ત્હારો પતિપ્રેમ ! આજે ત્રીશ દિવસનું ન્હાનું બાળક પારણામાં રડતું મૂકી તમે રણમેદાનમાં જાઓ છો. સુશીલા પણ તેના પાંચ વર્ષના બાળકને સાથે લઈ પદ્માવતીની પાછળ પાછળ ચાલે છે. ધન્ય રાજપુતસ્થાન ! ધન્ય વીર પુત્રધાત્રી ! ધન્ય રમણી વૃંદ ! જગતના ઇતિહાસમાં તમારાં નામ ચિરકાલ સુધી સોનાને અક્ષરે લખાઈ રહેશે. પદ્માવતી આજે રણ ચણ્ડીની મૂર્તિ ધારણ કરી, ભૈરવી સાથે દાનવોનો વિનાશ કરવા જતી જણાય છે. બાળક સાધનસિંહ પણ હાથમાં ન્હાની તલવાર લઈ રણમદમાં ભસ્ત થયો છે, તે પિતાના શત્રુઓ સ્થામે લડવા જાય છે.

વીર રમણીની પસ્ટન રણમેદાનમાં ઉતરી પડી. જે કામળ હાથ વડે પતિના પગની સેવા કરતી હતી, બાળકોનું પાલન કરતી હતી, દુઃખી દરિદ્રોને દાન આપતી હતી, તેજ હાથમાં આજે ચળકતી તલવાર પકડી છે. સુકામળ શરીર ઉપર કંઠણ બખતરો પહેર્યા છે. કામળતા અને કાઠિન્યનો સમાવેશ થવાથી શરીરે ભયંકરતા ધારણ કરી છે. અલાઉદ્દિનના લશ્કરી સિપાહીઓ સ્ત્રીઓનાં વીર આયુદ્ધો જોઈ દિગ્મૂઠ થઈ ગયા ! તેઓ જે મૂર્તિને એક સમયે દેવીનું શાન્ત સ્વરૂપ જાણતા હતા તેમને જ હમણાં વિકાળ કાળ સ્વરૂપ જોવા લાગ્યા. પહેલાં જે ઉજવળ નેત્રોને તેઓ કામદેવનાં બાણ પેડે જોતા હતા તે હમણાં પ્રચંડ સૂર્યની જ્યોતિ હોય તેમ અગ્નિ વર્ષાવતાં હતાં ! પહેલાં જે કપટસ્વર કોકિલાના મધુર શબ્દ સમાન જણાતો હતો તે હમણાં કાળની ભેરી જેવો જણાવા લાગ્યો. આ બધી ભયંકરતા જોઈ મુસલમાનોની છાતીમાં થરથરાટ વધુટયો હતો.

* * * * *

પદ્માવતીએ સૌથી આગળ આત્રી યવન સેનાને કહ્યું: “રે કામાંધ પશુ પ્રકૃતિના સિપાહીઓ ! અમે તમારા અપવિત્ર શરીર ઉપર અમારા હથિયાર ફેંકી તેને કલંકિત કરવા ચ્હાતાં નથી. અમે વિરાંગના, વીરપત્ની, વીરપ્રસવિની છીએ. તમારા જેવા સાધારણ માણસો જેડે લડવા ચ્હાતાં નથી, તમારા વિશ્વાસઘાતક, પ્રપંચી અલ્લહદિનને યોલાવો ! તેના લોહીથી આ તલવારની તૃષા તૃપ્ત કરીશું. તેના જ લોહીથી અમારી માતૃભૂમિને થંડક આપીશું.” અલ્લહદિન વેગળે ઉભો ઉભો રાજપૂત રમણીઓનું વીરતા ભરેલું, સાહસ કૃત્ય જોતો હતો. તે પદ્માવતીના મુખનું દર્શન કરવા આગળ ધસ્યો તે જ ક્ષણે અમિના કુવારા પેઠે એક તીર છુટી ત્હેની છાતી તરફ આવ્યું; પરંતુ સદ્ભાગ્યે ત્હેને વાગ્યું નહિ. તે ઘોડાની લગામ ફેરવી પદ્માવતી તરફ ધસ્યો. ગુસ્સામાં તેણે તલવાર બહાર કાઢી ધૂમાવી તેવી જ એક રાજપૂતાણીની તલવારે તેનો ધા ઝીલી લીધો. તે જ ક્ષણે સેનાપતિ હમીરસિંહ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પદ્મા અને સુશીલાની આગળ જઈ આદ-શાહી લશ્કર સાથે લડવા લાગ્યો. હમીરસિંહનું બળ જોઈ મુસલમાની લશ્કર પાછળ હટ્યું. રણમાં ભંગ થયો. હમીરના લશ્કરે તેમને મારી હટાવ્યા.

દુષ્ટોનો દુષ્ટ સ્વભાવ સહજે જતો નથી. પાપીઓ પાપ કરવામાં ચૂકતા નથી, મુસલમાની લશ્કરે ચારે દિશામાં આગ લગાડી અને યુદ્ધ પશુ આલુ રાખ્યું. પતિ, પુત્ર વગરની રાજપૂતાણીઓ બળતા અગ્નિમાં પ્રાણુ વિસર્જન કરવા લાગી. હમીરસિંહે બીજા કોઈ બાબત પર લક્ષ નહિ આપતાં લડવામાં જ ચિત્ત રાખ્યું. તેણે રાજધાની અને મેવાડનું રક્ષણ કરવાનો જ સંકલ્પ રાખ્યો. ત્હેની અગાધી ત-

લવાર, વિજળી પેઠે ચમકારા કરતી, શત્રુઓનાં નેત્રોને અંજી નાંખવા લાગી. :પાદશાહી લશ્કરે હમીરસિંહનું રણનૈપુણ્ય જોઈને વિજય મેળવવાની આશા છોડી દીધી ! અતે વિજય-લક્ષ્મીએ હમીરસિંહને જ વિજય-માળ પહેરાવી ! યવન લશ્કર છિન્નભિન્ન થઈને ચારે દિશામાં વસવા માંડ્યું. હમીરસિંહે આ યુદ્ધમાં પોતાના અન્નદાતા મહારાણા બીમસિંહનો ઉદ્ધાર કર્યો, અલાઉદ્દિનના કેદખાનામાંથી છોડાવ્યો, સર્વ રાજપુતો આનંદ ઉત્સવ કરતા કરતા ચિતોડમાં ગયા. આ સમયે અલાઉદ્દિને હમીરસિંહના પરાક્રમની પ્રશંસા કરી અને ચિતોડ જીતવાની આશા છોડી દીધી ! ત્યાર પછી તેણે ચિતોડ જીતવાની વાત કદી પણ કાઢી જ નહિ. અભિમાની અલાઉદ્દિનનું અભિમાન ઊતરી ગયું ! પરાજય પામી, તે શરમિદે ચહેરે દિલ્હી પાછો ગયો. દુષ્ટનું દમન થયું, પુણ્યનો જય થયો. ચિતોડ પાછું સ્વતંત્ર થયું. ચિતોડની પ્રજામાં ન્યાં હાહાકાર થઈ રહ્યો હતો, ત્યાં આનંદનાં વાળં વાગવા લાગ્યાં. શાંતિનું રાજ્ય શાંત લાવ ધારણ કરી રહ્યું. સૂર્યવંશી મહારાણા બીમસિંહની વિજયપતાકા ફરકવા લાગી.

પ્રકરણ ચૌદમું.

શોકિઅશ્વિસ.

ન ગલાન કુમુદપતિ, પૌર્ણિમાની રાત્રિ સાથે વિહાર કરી અસ્તા-અવ ઊપર ગયા. પ્રકૃતિની ખંસીધ્વનિ સ્વરૂપ, કોકિલાના કોમળ હૃદયસ્વર સાંભળી, જગત જાગી ઊઠ્યું. આતઃકાલના મૃદુ મન્દ પાને કુમુદેશી સુગંધ વડે ચારે દિશાઓ સૌગંધિત કરી દીધી. બાળક

સૂર્ય, પૂર્વ દિશામાં ઉદિત થયો. ત્હેનો કામળ રાતો સોનેરી રંગ જોતાં પ્રકૃતિનું અકૃત્રિમ સૌંદર્ય મનમુગ્ધ કરતું હતું. વેદપાઠી બ્રાહ્મણો પ્રાતઃકાલમાં વેદનું અધ્યયન કરતા, મંગલાચરણ શાંતિ પાઠ સ્વસ્તિ વાચન ગાવા લાગ્યા. રાત્રિદેવીનાં મણિજડિત ચળકતાં ચન્દ્રાતપ જોવાં નક્ષત્રો જાણે કોઈએ આકાશમાંથી ચૂંટી લીધેલાં જણાય છે ! કવિ લોકો નિદ્રાદેવીની પ્રતિમા વિસર્જન કરીને, મનવાક્ય વડે ભગવન્નામ સ્મરણ કરતા કરતા કવિતા કરવા લાગ્યા છે.

હવે તે કાળ સ્વરૂપ હમીરસિંહની ચળકતી તલવારનો ખણ-ખણાટ થતો નથી. યમદૂત જોવા લશ્કરી સિંપાહીઓનો ભયંકર શબ્દ-નાદ નથી. સર્વ જાણે શાન્તિના ખોળામાં નિદ્રા લે છે. સૈનિકોના આનંદ કાલાહલ વડે ચિતોડ નગરી ગાજી ઉઠી છે. ઘણા દિવસ પછી પતિવ્રતા પદ્માવતી પતિના ચરણની સેવા કરે છે. આજે ત્હેને વિરહનું દુઃખ નથી. આજે તે જીવનનું સાર્થક્ય થયેલું માને છે. હમીરસિંહને અનેક ધન્યવાદ આપતી તે સુતિકાગૃહમાં દાખલ થઈ, ત્યાં તેણે ધાત્રી અને પુત્રને જોયાં નહિં. તે જ ક્ષણે ત્હેને મૂર્છા આવી ગઈ; તે ભૂમિ ઉપર પડી ગઈ. થોડીવારે સચેત થઈ રડવા લાગી. સર્વેએ અનુમાન કર્યું કે મુસલમાન લશ્કરે ધાત્રી અને રાજકુમારનો નાશ કર્યો હશે. પળવાર ઉપર જે રાજ્યમાં અતિ આનંદ થવા માંડેલો ત્યાં વિષાદ જવાઈ ગયો. પુત્ર શોકમાં વિહ્વળ થયેલી પદ્માવતી છાતીફાટ રડવા લાગી.

જગતમાં પુત્રશોક જોવો ખીન્ને શોક નથી. એક રીતે સર્વ પ્રકારના શોક સહન કરવામાં આવે છે, પરંતુ પુત્રશોકાગ્નિ સહન કરી શકાય નહિં. એ શોકવડે માતાપિતાનાં એકેએક હાડકામાં અગ્નિ સળગી જાય છે. હાથ! પુત્ર વગરની યક્ષની પણ ! એવી જ

સ્થિતિ થઈ હતી ! તે ગાંડી બની જઈ “ હા, પુત્ર, હા, પુત્ર, ” કહેતી રહતી હતી. ક્ષણે ક્ષણે મૂર્છા આવી ત્હેને ઘેરી લેતી હતી. જે વીરબાળાએ, અપરિસીમ સાહસવડે છાતી કંઠણ કરી, સમરક્ષેત્રમાં કુદેકા માર્યો હતો તે જ વીરબાળા અત્યારે પુત્ર શોકમાં નિર્બળ બની છે. અત્યારે તેનું વીરત્વ કાણ જાણે ક્યાં ગયું છે ! પુત્રશોકનો અગ્નિ તેને હજારો વીંછીના ડાંખની વેદના કરતાં પણ અસહનીય થઈ પડ્યો છે. પુત્રશોકનો અગ્નિ એ ઇન્દ્રના વજ્ર કરતાં પણ કડીન છે. વળી તે યુવતી છે. હજી તેણે એક વખત પણ પુત્રશોક સહન કર્યો નથી તેથી તેને વિશેષ દુઃખ થાય છે. સુશીલાએ પદ્માવતીનું દુઃખ જોઈ ઉંચે સ્વરે રડવા માંડ્યું છે. તેણે પદ્માવતીને પાસામાં ડાખી કહ્યું : “ જ્ઞેન ! વિદ્વાતાના મનમાં આવું હતું એ સ્વપ્ને પણ ખમર નહતી. પુત્ર વગર આપણે હજી જીવીએ છીએ, પણ પાપી પ્રાણ નિકળતા નથી. ધિક્કર છે આપણા જીવનને ! ” તે પુનઃ ઉંચે સ્વરે રડવા લાગી અને કપાળ તથા છાતી કૂટવા લાગી.

થોડીવારે આંખનાં આંસુ લુછી નાંખી બોલી : “ જ્ઞેન ! પુત્રશોક-વડે તરફડતી માતાને શાંત કરે એવી કાંઈ વસ્તુ નથી. તું બુદ્ધિમાન છે, વીરરમણી છે. ધીરજ રાખ. પરમેશ્વરની ઇચ્છા પુરી થાય છે. મનુષ્યની આશા અને ઇચ્છા સફળ થતી નથી. શોકવિહીન થઈને મનુષ્ય કર્તવ્ય અને શ્રદ્ધા ભૂલી જાય છે. પરમેશ્વરની ઇચ્છા હશે તો પુનઃ પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થશે. હૃદયને શાન્ત કર. શોક કરવાનું છોડી દે જ્ઞેન ! ” તેણે લુગડાના છેડાવડે પદ્માવતીનાં આંસુ લુછી નાંખ્યાં પણ હૃદયમાં જે અગ્નિ બળતો હતો તે એકદમ શાંત પડ્યો નહિ. તેણે તો હૃદયમાં બમણું જોર કર્યું. તે છૂટે મ્હોડે રડવા લાગી અને બોલી : “ મ્હોટી જ્ઞેન ! મ્હેં તેને એક વખત સારી પેઠે સ્તનપાન કરાવ્યું

હોત તો મ્હને આટલું દુઃખ થાત નહિં. મ્હારા કુટુંબ કપાળમાં એવું લખ્યું હશે ! બાપ ! તું ક્યાં ગયો ?” પદ્માવતીને પુનઃ મૂર્છા આવી.

મહારાણાએ પદ્માવતીની આવી સ્થિતિ જોઇ ત્યારથી ત્હેમના મનમાં અતિશય દુઃખ થતું હતું. તેઓ પદ્માવતીની પાસે બેસી, તેના શરીર ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યા. તેને અનેક શબ્દો કહી શીખામણ દીધી, પણ તે શાન્ત થઈ નહિં. વડવાગ્નિ કાંઈ સહજમાં શાંત થાય છે ? દાવાનળ કાંઈ સત્તર આલવાય છે ? ત્હેના અંતઃકરણમાં પુત્ર શોકનો અગ્નિ બળે છે તે કાંઈ સહજવારમાં આલવાઈ શકે ? શાન્તવનના જળવડે કાંઈ શાંત થાય ? એ શોક કેટલો દુઃખપ્રદ છે તે માત્ર જે માતાને પુત્રશોકનું દુઃખ થયું હોય તે જ કહી શકે છે. પુત્રશોકનો જેને અનુભવ નથી તે શું કરી શકે ?

મહારાણાનું હૃદય બેદવા લાગ્યું. સુશીલા પદ્માવતીનું દુઃખ જોઈને દુઃખી થવા લાગી. કુમાર સાધનસિંહ આવીને કેટલુંએ રડવા લાગ્યો. સુશીલા અને પદ્માવતીને છાનાં રાખવા લાગ્યો, પરંતુ સર્વ વ્યર્થ. જેથી સાધનસિંહ પદ્માવતીના ખોળામાં માથું મુકી, તેને મોઢે હાથ ફેરવી, છાની રાખવા લાગ્યો. પદ્માવતીએ કુમાર સાધનને જોઈ પોતાની છાતી સાથે ડાબ્યો. આ વખતે તેને કંઈક શાંતિ થઈ. તે બેસી, “ બેટા ! ત્હારા ન્હાના બાપને મુસલમાન સિપાહીઓ લઇ ગયા છે. હવે તે પાછો આવશે નહિં ! ” એ શબ્દો સાંભળી સાધનસિંહે પણ રડવા માંડ્યું. આજે ચિતૌડ રાજવંશનાં સ્ત્રી, પુરૂષ અને બાળકો સર્વ અશ્રુપાત કરે છે. સર્વ કંઈપાંત કરે છે. જે રાજવંશમાં અતિ આનંદ ઉત્સવ થઈ રહ્યો હતો ત્યાં અતિ ક્લેશ થઈ રહ્યો છે, જ્યાં સુખ હતું ત્યાં દુઃખની છાયા પથરાઈ રહી હતી. તેથી જ કહેવામાં આવે છે કે જગતમાં કોઈ વસ્તુ હમેશાં સમાન સ્થિતિમાં રહેતી નથી.

પ્રકૃતિના રાજ્યમાં સુખ ત્યાં દુઃખ, આનંદ ત્યાં શોક, અને સંયોગ ત્યાં વિયોગ; એમ બન્ના જ કરે છે. હીલામય ભગવાનની હીલા એવી જ છે. વિશ્વેશ્વરના વિશ્વરાજ્યમાં બ્યારે હમેશાં કામ વસ્તુ સમાન ભાવે રહેતી નથી ત્યારે માતા પદ્માવતી ! વીર પ્રસવિની મા ! અમને શિખામણુ આપો, શાંત થાઓ, ધૈર્ય ધરો. જગતમાં એક સમયે તમારા સૌભાગ્યની સીમા રહેશે નહિં. તમારું સૌભાગ્ય બોધને જગતમાં સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી આશ્ચર્ય પામશે. દેવી ! શાંત થાઓ ! હૃદયમાં વીરરમણીની પેડે ધૈર્ય અને બળનો સંચય કરી પુત્ર શોકરૂપી અગ્નિ શાંત કરો. ”

પ્રકરણ પંદરમું.

વન-વાર્તા.

આ રાવણી પર્વતની તળેટીમાં ધોર વન જંગલ છે. બાણે ઋતુરાજ વસન્તનું વિલાસભવન ! આ સ્થળે હિંસા, દ્વેષ વગેરે અશાંતિનું સિદ્ધન પથ નથી. કોકિલાના કામળ સ્વરધ્વનિ વડે ક્ષાન પવિત્ર થાય છે. બપોવાનું સંગિત શાન સાંભળી પ્રાણુ-મનમાં અમૃતરસનો અભિષેક થાય છે. જે દિશામાં દ્રષ્ટિ બાંધે છે તે સ્થળે વનદેવીની મોહિની સ્મૃતિ, નવિન, મંજરીવાળી તરલતા, વિકસેલી અને ફળકુલોથી સુશોભિત જણાય છે. વનદેવી બાણે નવાં મધા પહેરીને તરલતાની વચમાં ઊભી ઊભી હસી રહી છે. તેના હાસ્યની છટાથી દુરતજ ખીલેલાં ફુલો પથુ હસી રહ્યાં છે. બાણે તાબાં ખીલેલાં ફળો હાસ્ય કરી રહ્યાં છે અને સર્વ હસતાં હસતાં જગલને હસાવી

રહ્યાં છે. કોઇક સ્થળે હેમલતિકા, કોઇક સ્થળે સ્યામલતિકા, કોઇક સ્થળે
 માથવીલતા, કોઇક સ્થળે ચમ્બેલી લતિકા ખુલી રહી છે. મૃદુ પવન આવતાં
 હિલ્લકા ખાધ રહી છે. કોઇક સ્થળે લતિકાના અંતરાળમાં બેઠેલા મૃગ,
 મૃગલીઓને આલિંગન કરી રહ્યાં છે. કોઇક સ્થળે વનરાજ સિંહ,
 બાળખચ્ચા સાથે વનવિહાર કરવા નિકળ્યો છે. જેનો આહાર જૂદો
 છે, જેનો સ્વભાવ જૂદો છે, તેના સ્થળે પશુ પક્ષીઓ એકઠાં વિહાર
 કરે છે, એકઠાં નિવાસ કરે છે. ક્યાં વિક્ષણ સ્વભાવનાં, કૂર નેત્રવાળાં
 હિંસક સિંહનાં ટોળાં અને ક્યાં ગરિમડા સ્વભાવનાં, શાંત નેત્રવાળાં,
 હરિણનાં ટોળાં! છતાં પણ તે સઘળાં એકજ જંગલમાં એક સાથે
 ફરે છે! કોઇ કોઇના સ્થાને કૂર દ્રષ્ટિએ જોતું નથી! સર્વત્ર બ્રાતુ-
 ભાવ વિસજી રહ્યો છે. મયુર મયુરીનાં ટોળાં ઝાડની ડાળીઓમાં નૃત્ય
 કરી રહ્યાં છે. પશુ પક્ષીઓ નિર્ભયપણે આનંદ-કલ્પોલ કરી રહ્યાં છે!
 અહા! શું આ જ શાંતિનિકેતન છે? તેમ ન હોય તો સર્વ, અશા-
 ન્તમૂર્તિ ત્યાગ કરી, શાંત મૂર્તિ ધારણ કરી સ્વેચ્છાપૂર્વક વિહાર કરે
 છે કેમ? ચારે દિશામાં શાન્તિ છે! કોઇ પણ સ્થળે અશાંતિનું ચિહ્ન
 જણાતું નથી. કોઇક કોઇક સમયે માત્ર પાંદડાં હાલવાનો ખડ ખડ
 શબ્દ થાય છે. તે ખડખડાટ સાથે એક ન્હાનું બાળક ઝીણે ધાટિ
 રડતું હોય તેવું સંભળાય છે! અરે! એ શું! પ્રકૃતિના લીલાલવન-
 માં અમે વિસ્વેશ્વરના શાંતિ-રાજ્યમાં, તુસ્તના જન્મેશ બાળકનો
 રડવાનો અવાજ કેમ? આ તો થોડા દિવસનું જન્મેલું, અસાધારણ
 સ્મ-લાવણ્યવાળું, મેલાં વસ્ત્રમાં વિંટલાયલું બાળક પડ્યું પડ્યું રહે
 છે. એ સમયે એક મોટી ઉમરની સ્ત્રી ઘરઘર કમપતી, રડતી રડતી
 તેની પાસે આવી બોલી: “બેટા! હવે હું તારું રક્ષણ કરી રાખી
 નહિં! કુશભાઓ અસ્થયની પેલી બાળુએ ઝલાહન કરી રહ્યાં છે.

હાય ! રાજવંશની વૃદ્ધિ કરવા માટે, રાજબીજ-બાળક-ને લઈ હું ન્હાસી આવી. મહેં જાણ્યું કે ગમે ત્યાં એને સંતાડી ઉછેરીશ પણ દુરાત્માઓ પાછળ લાગ્યા છે ! હવે શું કરું બેટા ! અરેરે ! ” એમ કહેતી કપાળે હાથ દબ રડતી તે સ્ત્રી બાળકના સ્થાને બેવા લાગી.

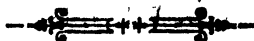
વાચક ! શું તમે આ બાળકને ઓળખો છો ? આ તેજ સ્થળ છે અને તે બાળક છે, કે જે પેહેલા પ્રકરણમાં વર્ણવ્યું છે. તમે વાંચી ગયા છો કે એક બાળક વૃક્ષધટાની વચમાં પડ્યું છે, વનપશુ-ઓ તેનું રક્ષણ કરે છે. તેની પાસે બેઠેલી સ્ત્રી કાણુ છે તેટલુંજ માત્ર તમારે જાણવાનું બાકી રહ્યું છે. વાંચો, હવે તે પણ ખુલાસો કરી દઈએ છીએ.

ચિતોડ ઉપર જે વખતે અલાઉદ્દિને હુમલો કરીને બીમસિંહ-ને કેદી બનાવ્યો, જે સમયે સુશીલા અને પદ્માવતી પતિનો ઉદ્ધાર કરવા યુદ્ધ માટે નિકળી પડ્યાં હતાં તે સમયે પદ્માવતીના થોડા દિવસના ન્હાના બાળકને તેઓ ધાત્રી-દાસીને સોંપી ગયાં હતાં. દાસી-ધાત્રી કેટલોક વિચાર કર્યા પછી બાળકને એક મેત્રા લુગડામાં વિંટાળી જંગલમાં ચાલી ગઈ હતી, અને ત્યાં સુખથી રહીને તેણે તે બાળકને ઉછેરવાનો જ વિચાર કર્યો હતો. યુદ્ધમાં મહારાણા અને રાજવંશનો કવચિદ્ ઉચ્છેદ થાય તો પણ આ બાળક અચંચાથી રાજવંશનું નામ રહે, મહારાણા બીમસિંહનો વંશ રહે, એજ ઇચ્છા-થી તે નિમકહલાલ ધાત્રી-દાસી બીમસિંહના બાળકપુત્રને લઈ, ઘણી મહેનતે અજમેર પ્રદેશની સીમા તરફ આવેલા ધાડા જંગલમાં ચાલી ગઈ હતી. પરંતુ તેને જણાયું કે બાદશાહના સિપાહીઓ તેની પાછળ આવે છે તેથી બાળકુમાર અચંચે નહિં. અરણ્યમાં જે કુમાર છે તે વીરપ્રસન્નિની, વીરરમણી પદ્માવતીનો બાળકુમાર છે. નેત્રમાં આંસ

લાવી, દાસી તેના તરફ એકી દ્રષ્ટિએ જોઈ રહ્યાં કરે છે. તેના ચંદ્ર સમાન મ્હોં તથા કામળ શરીર ઉપર હાથ ફેરવે છે. પરંતુ હવે વધારે વખત થોભવાથી બન્નેના પ્રાણ જવાનો સંભવ છે. બાળકને કુમળાં પાંદડાંની પથારીમાં સુવાડી દીધો છે. તેણે સજ્જ નેત્રે બે હાથ હિંચા કરી કહ્યું: “હે જગદીશ ! હવે હું કાંઈ કરી શક્તી નથી. જે સંકલ્પ કરીને બાળક કુમારને લઈ, રાજમહેલમાંથી બહાર નિકળી હતી તે સંકલ્પ સિદ્ધ થતો નથી, જીવો દેવ ! આજે તમારા ચરણમાં રાજ-કુમારી પદ્માવતીનો નેત્રમણિ, પ્રબળ પ્રનાપી મહારાણા આપ્યા રાવળનો છેલ્લો રાજવંશ, મેવાડની ભૂમિનો છેલ્લો રાજપૂત, મહારાણા બીમસિંહની તપશ્ચર્યાનું છેલ્લું ફળ, આનંદનો હિંડોળો, આ બાળકને મુકી જઈ છું. ! પ્રભુ ! તમે દયા કરીને એ પુત્ર રત્ન આપ્યું હતું તે પાછું તમને જ સોંપી જઈ છું. તમારા રક્ષણ તમે મુકવાથી કોની મક્કર છે કે તે તેના શરીરને સ્પર્શ કરશે ? ભગવન્ ! મહારાથી જેટલું બન્યું તેટલું એનું રક્ષણ કર્યું છે. હવે તમે એને તમારા શરણમાં લ્યો ! તમારા રમેલા વિશ્વમાં પ્રાણી માત્રનું રક્ષણ કરવાની ફિકર તમને છે, મનુષ્યની ઇચ્છાઓ ક્યારે પાર પડી છે ? તમે દયાના સાગર છો. તમારા દયાના સાગરમાંથી દયાનું એક બિન્દુ આ બાળક ઉપર વર્ષાવળે. પિતા ! તમને જગતપિતા કહેવામાં આવે છે. પ્રાણી માત્ર તમારા બાળક છે એ બાળકોની તમે જ સંભાળ લ્યો છો. પિતા, આ તમારા બાળકની પણ તમે જ સંભાળ લેજો. તમને અનાથના નાથ કહેવામાં આવે છે. આ અનાથ બાળકનું પણ તમે જ લાલન પાલન કરજો. પ્રભુ ! મહારી નજર આગળ એનો વધ થાય એ હું કેમ જોઈ શકું. પ્રભુ ! નિરાશ્રયનો તું આશ્રય છે, નિરાધારનો તું આધાર છે. ત્હારી જેવી ઇચ્છા હોય તેમ કર. દયામય ! મહારો

હવે કોઇ ઉપાય નથી ! ” નેત્રમાંથી ચોધારે આંસુ પડવા લાગ્યાં. તે ઉભી થઇ વારંવાર પાછું ફરીને બાળકના મુખ સ્થામે જોતી આગળ ચાલવા લાગી. પણ તેનો જીવ શું તેને આગળ જવા દે ? થોડેક વેગે ગઇ અને પાછી ફરી વળી કંઇ છાતી રાખી ચાલી ગઇ. વળી વેગે ગયેલી પાછી આવી ! બાળકના મનોહર મુખ સ્થામે જોવા લાગી. બાદશાહી સિપાહીઓનો કેલાહલ છેક નજીક સંભળાવા લાગ્યો. હવે તે ઉભી રહી નહિ. તેણે છેવટે કહ્યું : “ ભગવાન ! અનાથના બંધુ ! તમે સર્વ સ્થળે છો, પ્રાણથી બહાલા બાળક રાજકુમારનું રક્ષણ કરજો. ” એટલું કહીને ઉતાવળે પગલે દાસી ચાલી ગઇ.

દયાળુ પરમેશ્વરે દાસીની પ્રાર્થના સ્વીકારી. વિપુલ રાજપૂત વંશની ભવિષ્યની આશાસ્પ બાળક ઉપર પોતાની દયામાંથી એક બિંદુ નાંખ્યું. દયાની નજરે જોયું. નિરાશ્રય મનુષ્ય જ્યારે ભગવાનનો આશ્રય માંગે છે ત્યારે મહાદયાળુ પ્રભુ પોતે જ આશ્રય આપે છે. આ જગતમાં ભગવાન જોતું રક્ષણ કરે છે તેને કોણ મારી શકે છે ? અભિમાની મનુષ્યો ગમે તેટલાં ઉંચાં નિચાં થાય છતાં ભગવાનના નિષ્પક્ષપાતિ-નિર્ભય રાજ્યમાં અહંકાર, અભિમાન પ્રવેશ કરી શકતો નથી. થોડીવાર પછી બાળકે મૃદુમૃદુ હસવા માંડ્યું, હાથ પગ હલાવવા માંડ્યાં અને એકી નજરે આકાશ તરફ જોઇ કિલકિલાટ કરવા માંડ્યો.

મકરચુ સોળમું.

સિદ્ધાન્તાશ્રમ.

અ સવક્ષી પર્વતનાં ઉંચા શિખરોની પાસે જ જનશુન્ય જંગલ આવેલું છે. જાણે ઋતુરાજ વસતનું કીડાસ્થાન અથવા કાલ્પનિક લોકોનો કલ્પનાનો ભંડાર । લોકો કહે છે કે: “આજ સિદ્ધાન્તાશ્રમ છે. સિદ્ધાંત નામના એક મહાયોગી આ સ્થળે જ નિવાસ કરતા હતા. આ નિબિડ જંગલમાં બેસીને જ સિદ્ધાંત દેવલગવાનની આરાધના કરી હતી. સિદ્ધાંત દેવની પીઠ પાછળ જટાબૂટ લટકી રહી હતી, તેમની દાઢી ફંટી સુધી લટકતી હતી, વસ્ત્ર પહેરના હતા, શરીર ભસ્માચ્છાદિત હતું, કપાળમાં ત્રિપુન્ડ્ર શોભતું હતું અને તેમનાં દર્શનથી જણાતું હતું કે સાક્ષાત્ ભૂતભાવન, ભવાનીપતિ, કૈલાસધામ છોડીને આ નિર્જન ગુહામાં આવી રહ્યા છે. તેમને ખાલુ દ્રષ્ટિ નથી. જ્વાળામય સંસારનાં ભયંકર દ્રવ્યો જોઇ સિદ્ધાંત યોગીના અશુદ્ધ દેહ-વસ્ત્રાંકમાં ચાલ્યાં ગયાં છે તેથી તેમને અંતર-દ્રષ્ટિ થઇ છે. તેઓ જ્ઞાન-દ્રષ્ટિ વડે, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ સહિત ભગવાનની મનોહર, અપ્રતિમ મૂર્તિનાં દર્શન કરી રહ્યાં છે. મુખ ઉપર અપૂર્વ જ્યોતિ જણાય છે, રૂપ અપૂર્વ છે, લાવણ્ય અપૂર્વ છે, તેજ અપૂર્વ છે, જાણે તેમના મુખમાંથી અમૃત ઝંરણ વહે છે, અને તે પીવાને લોલુપ થઇ રહેલું મન પ્રભુના ચરણકમળમાં પડી રહ્યું છે. યોગીરાજ ભગવાનરૂપી ચિન્તામણિનું ધ્યાન ધરી રહ્યા છે. જે ચિન્તામણિનું

ધ્યાન ધરવાથી અપાર ભવસાગરની ચિન્તારૂપી જ્વાળા વેળા નહાસે છે, જેની ચિન્તા કરવાથી, સર્વ જ્વાળામય ચિન્તાથી છૂટકા થાય છે, તેનું ધ્યાન ધરી બેઠેલા ઋષિરાજને બાહ્ય ચિન્તા જણાતી નથી, બાહ્ય સૃષ્ટિનું જ્ઞાન જ નથી.

સિદ્ધાન્તાશ્રમમાં શાંતિદેવીનું રાજ્ય જણાય છે. આશ્રમના સ્થામે જ એક ન્હાનો ઝરો ઝરૂ ઝરૂ શબ્દનાદ કરતો વહે છે. ચારે દિશામાં સુગંધી પુષ્પનાં વૃક્ષ શોભી રહ્યાં છે. પુષ્પમાંથી મધુર રસ ચૂસવાને ભંત્રરનાં ટોળાં એક ઝાડ ઉપરથી બીજા ઝાડ ઉપર બેસે છે. વૃક્ષની ડાળઓ ઉપર બેઠેલાં અનેક પક્ષીઓ કામળ કપડે મધુર ગાન કરી પ્રકૃતિદેવીની શોભા વધારે છે. વાઘ, સિંહ, રીંછ જેવાં ૨ પશુઓ હિંસક સ્વભાવ ત્યજી દષ્ટ સર્વ વન નિવાસી પશુ પક્ષીઓ સાથે આનંદપૂર્વક વિહાર કરે છે. ધીમે ધીમે સન્ધ્યા સમય થયો. સિદ્ધાંત દેવ હજી પશુ નેત્રો બંધ કરી ધ્યાનમાં જ બેઠા છે. હજી પશુ તેમને ચૈતન્ય નથી. સૂર્યનો ઝાંખો પ્રકાશ પશુ બંધ થવા આવ્યો. પક્ષીઓ પોતપોતાના માળામાં ભરાઈ વિશ્રામ લેવા લાગ્યાં. પશુઓ પોતપોતાની ગુફામાં ભરાવા લાગ્યાં. સિદ્ધાન્ત દેવના તપોવનમાં નિઃસ્તબ્ધતા પ્રસરવાં લાગી. એ જ સમયે એક વાંદરી, પેટે મેલાં લુગડાંની પોટલી વળગાડી, ઋષિરાજના સ્થામે આવી બેઠી. વાંદરીએ ધીમે રહીને તે પોટલી છોડી, મેલું લુગડું વેગળે ફેંકી દીધું. અહા ! તેમાંથી જે વસ્તુ તેના ખોળામાં પડી છે તે કેવું સુંદર બાળક ! બાળકને માટે કામળ પાંદડાંની શય્યા કરીને ઋષિના સ્થામે મુકી વાંદરી તેના સ્થામે બેઠી રહી. થોડીવાર પછી તે ચાલી ગઈ. બાળક ત્યાંજ પડી રહ્યું. હમણાં તે બાળક ઘોર નિદ્રામાં ઉઘે છે. અહા ! કરૂણાનિધાન ભગવાનની અસીમ દયાની લીલાનો મનમાં

વિચાર કરતાં હૃદય દ્રવીભૂત થાય છે. વાંચક ! વાંદરીએ જે બાળક-
ને સિદ્ધાન્ત દેવના સ્થામે મુક્યું છે તેજ બાળક ચિત્તાડની રાણી
પદ્માવતીનું હૃદય ધન છે ! વિધાતા કેવી રીતે મનુષ્ય જીવના જીવન-
નું રક્ષણ કરે છે તે જોયું કે ? તેની દયા વગર મનુષ્ય જીવ,
જીવન ધારણ કરી શકતો નથી. તેનું દ્રષ્ટાન્ત જોયું કે ? તે સમજ
શકાયું કે ? એવા દયામય ભગવાનની અમે કિંચિત્ પણ ભક્તિ કરતા
નથી ! આખા દિવસ પછી સાંજે કે રાતે એક પણ પણ અમે તેનું
પવિત્ર નામ, તેનો પવિત્ર મહિમા જીભવડે ગાતા નથી, પરંતુ
વિચારી જીવો ! તે અપાર કરુણાસાગરમાંથી એક ખિંદુ દયા
નહિં મળવાથી શું આપણે આટલા દિવસ જીવી શકીએ ? શું
આપણે સંસારમાં આટલું સુખ ભોગવી શકીએ ? શું આપણે આટલા
દિવસ મોજશોખ કરી શકીએ ? વાંચક ! આ સંસારમાં તમારા
જીવન માટે વિધાતાએ દિવસો નક્કી કર્યા છે. આજે નહિં તો કાલે,
કાલે નહિં તો પરમદહાડે, પરમદહાડે નહિં તો એક ને એક દિવસે
મૃત્યુ તો નિશ્ચય છે. મૃત્યુ પછી ભગવાનની સમીપ જવાનું શું સાધન
છે ? ભગવાનની સ્થામે જવામાં માત્ર ભક્તિ એજ સાધન છે. ભગવા-
નની સમીપ જઈ મુક્તિ મેળવવાનું સાધન શું ? માત્ર તે ભગવાનની
ભક્તિ. તે ભક્તિ તમે કરી નથી પછી તમે મુક્તિ મેળવી શકશો કે ?
મુક્તિ નહિ મળે તો વળી પાછા આ સંસારનાં અનેક દુઃખો ભોગ-
વવા જન્મ લેવો પડશે, અને અનેક પ્રકારના કલેશ સહન કરવા
પડશે. વાંચક ! વારંવાર જન્મ ધારણ કરવો, અનેક દુઃખ ભોગવવાં
અને કલેશ ભોગવવો એના કરતાં હૃદયની ભક્તિપૂર્વક, ઇન્દ્રિયોના
સંયમપૂર્વક અને સત્યનિષ્ઠા પૂર્વક વર્તન રાખી તે ભગવાન પાસે
મુક્તિ મેળવવાનો પ્રયાસ કરવો એજ તમારે માટે શ્રેષ્ઠ છે. આવો

ખંધુ । આપણે મન, પ્રાણને એક કરી સિદ્ધાંત દેવની પેઠે દયાળુ મુક્તિદાતા ભગવાનની ભક્તિ કરીએ. આવે આપણે ભગવાનની ભક્તિમાંજ જીવન વ્યતીત કરીએ.

સન્ધ્યા સમય થતાંજ સિદ્ધાંત દેવનું ધ્યાન ભંગ થયું. તેમણે નેત્રા ઉઘાડતાંજ જોયું કે એક સુંદર બાળક ત્હેમની પાસે પડ્યું છે. તેમને આશ્ચર્ય થયું. તેમણે કહ્યું: “આ શું? તપોવનમાં પુરતન જન્મેલું બાળક ક્યાંથી આવ્યું? ધ્યાન ધરીને જોવું જોઈએ કે એ કોણ છે?” ત્રિકાલજ્ઞાની સિદ્ધાંત દેવે ધ્યાન ધર્યું, સર્વ હકીકત બહારી લીધી. ચિતોડની મહારાણી સાધવી રમણી પદ્માવતીનો હૃદયમણિ પુત્રરત્ન જોઈ ઘણો આનંદ પામ્યા અને મનમાં અતિશય પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા: “આર્ય કુલ ગૌરવ, વીરવર મહારાણ્ય ભીમસિંહનો વંશ-રક્ષક મહારા આશ્રમમાં લાવવામાં આવ્યો છે. એ ભગવાનનીજ ઇચ્છા છે. તેમ ન હોત તો નિર્દય મુસલમાન લશ્કર તેને મારી નાંખત, એમાં ભગવાનની ગુપ્ત ઇચ્છા છે. ગમે તેમ હો, હું એ બાળકને હમણાં મહારાણ્યા પાસે મોકલીશ નહિં. આજથી હું તેનું લાલનપાલન કરીને નિર્મળ જ્ઞાન-યોગની શિક્ષા આપીશ. એ પુત્ર વડેજ એક કાળે રાજપૂતાના ગૌરવાન્વિત થશે, પિતામાતાનું મુખ ઉજ્જ્વળ થશે. રાજપૂત જાતિ ધન્ય કહેવાશે અને પૃથ્વિવિમાં રાજપુતોનો યશ ફેલાશે.”

દુરાત્મા યવનોએ મનમાં ધાર્યું હશે કે: “ધાત્રી સહિત પદ્માવતીના પુત્રનો અને સુશીલાના પુત્ર સાધનસિંહનો સંહાર કરવાથી ચિતોડ નિવાસીઓની ભવિષ્યની આશા નષ્ટ થશે, પરંતુ તે પામ-રોને ખબર નથી કે આર્યોનો સહાયક ભગવાન છે, પદ્માવતીનું હૃદયધન ધાત્રીની પાસેથી વાંદરીના હાથમાં અને ત્યાંથી ભગવા-

કિના કૃષ્ણકર્મમાં આવવામાં આવ્યું છે.” એટલું કહેતાં કહેતાં સિદ્ધાન્તદેવના હૃદયમાં બાળક ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. તેમણે કહ્યું: “બત્સ! હવે કાંઈ ખિલક નથી. હવે કાંઈ ભય નથી. અહિં કાંઈ તહાઈ નામ લે તેમ નથી. અહિં સાક્ષાત્ કાળ આવે તો પણ ત્હને સ્પર્શ કરી શકશે નહિ. આવ વત્સ! મહારા જોળામાં આવ.” એટલું કહેતાં ત્હને ઋષિરાજે પોતાના જોળામાં સુવાડ્યો. બાળકે તેના ઉઘાડ્યાં. ઋષિજીની લાંબી દાઢી ખેંચવા માંડી, અને બ્રૂખ લાગેલી હોવાથી હાથપગ અદ્ધાળવા માંડ્યા.

ઋષિજીએ પાસેના એક ઝાડની ઝાલ ઉમેડી એટલે તુરતજ તેમાંથી દૂધનાં ઝરણુ નિકળવા લાગ્યાં. આ દૂત અત્યંત સ્વાદિષ્ટ, મીઠું અને બળવર્ધક હતું. મહારાજે પોતાની આંગળી વડે તે દૂધ બાળકને ચટાડવા માંડ્યું. બાળક હસતાં હસતાં ચાટવા લાગ્યું. તેની ક્ષુધા શાંત થઈ. બાળકને પાછું પાંદડાંની શય્યા ઉપર સુવાડી તેઓ સન્ધ્યા સમયની ક્રિયા કરવામાં રોકાયા. તુરતનું જન્મેલું બાળક માતા સિવાય બીજા કાંઈ પાસે રહી શકતું નથી, પરંતુ સિદ્ધાન્ત દેવના આશ્રમમાં આવેલું બાળક માતાના સ્તનપાન વગર આનંદપૂર્વક રહે છે. ધન્ય માયા ! માતાના પાસામાંજ નિદ્રા લેનાર બાળક પાંદડાંની વચમાં ઉઘે છે. ધન્ય માયા ! ભગવાનની લીલા કળી શકાય તેમ નથી. ભગવાનની માયા બાળી શકાય તેમ નથી. તે અકળ છે, તે અકથનીય છે.

પ્રકરણ સત્તરમું.

સાધનસિંહ.

વાચક ! ધણા દિવસ થયાં આપણે રાજમેહેલની ખબર લીધી નથી. આવો, આજે પુત્રશોકમાં તડફડતી પન્નાવતી અને ખીજનું રાજકુટુંબીઓની સ્થિતિનું અવલોકન કરીએ.

પરિવર્તન એજ સંસારનો નિયમ છે તેથી સંસારને પરિવર્તન-શીલ કહેવામાં આવે છે. આજે જે જોવામાં આવે છે તે કાલે જોઈ શકતા નથી. આજે જેને બાળક જોયો. તેને થોડા દહાડા પછી પ્રૌઢ અને વળી થોડા દહાડા પછી વૃદ્ધ વયે પહોંચેલો જોઈએ છીએ. પરિવર્તનશીલ સંસારના નિયમિત નિયમને લીધે જ આજે સાધનસિંહે યુવાવસ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યો છે. કુમાર સાધનસિંહ પાટવી રાજકુમાર છે. સર્વનાં નેત્રોના મણિ છે. તે માતપિતાના જેવો જ સદાચારી વીર યુવક છે. વિદ્યાભુક્ષિમાં પણ તે આગળ વધ્યો છે. શરીરે બળવાન બન્યો છે. જ્યાં ત્યાં તેનો પ્રભાવ પડે છે.

જગતમાં જ્યારે કાંઈ વસ્તુ હમેશાં એક સરખી રહેતી નથી ત્યારે પન્નાવતીનો પુત્રશોક પણ હમેશાં કેમ રહે ? હમણાં પન્નાવતીના હૃદયમાંથી પુત્રશોક કંઈક ઓછો થયો છે. તે સાધનસિંહને જ પોતાનો પુત્ર બાળી તેને લાડ લડાવી મ્હોટો કરતી હોવાથી પોતાના બાળક પુત્રનું દુઃખ ભૂલી ગઈ છે. સાધનસિંહ તેને માતા કહેતો હોવાથી અને સુશીલા કરતાં વધારે ચ્હાતો હોવાથી પન્નાવતીને શાંતિ

થઈ છે, સાધનસિંહને જે કાંઈ જોઈએ છે તે માતા પદ્માવતી પાસે માગે છે, અને તેથી ત્હેના હૃદયમાં આનંદ થાય છે.

આત્માવસ્થામાંથી જ બાળક, પિતા માતાના જેવો ગુણવાન થાય છે. માતાપિતા સદ્ગુણી અને સદ્વર્તનશીલ હોય છે તો બાળક પણ તેવા જ ગુણ અને વર્તન શીખે છે, પણ જો તેનાં માતાપિતા પાપીજ અને દુરાચારી હોય છે તો બાળક પણ તેવા જ ગુણ શીખે છે, માટે જ માતાપિતાએ પોતાનાં બાળકોને આત્માવસ્થાથી જ સદ્ગુણી અને સદાચરણી બનાવવા માટે પોતે જ સદ્ગુણ અને સદાચરણ ધારણ કરવાં. મદ્યપાન કરનાર મનુષ્યના ઉપદેશવડે સાંભળનાર દારૂડીઆ માણસો મદ્યનો ત્યાગ કરતા નથી. તેમ દુર્ગુણી માતાપિતાનો ઉપદેશ ત્હેમનાં સંતાનોના હૃદયમાં ચોંટતો નથી. આત્માવસ્થામાં પોતાનાં સંતાનોને દુરાચરણી નોકર ચાકરોને સોંપવા નહિ. તેમનાં દુરાચરણ પણ બાળકોના આચરણ ઉપર અસર કરે છે. તેમ જ સંતાનોને આત્માવસ્થાથી ખર્ચાળ કે વિદ્યાસી બનાવી દેવાં નહિ. તેમ થવાથી મ્હોટી ઉમ્મરે પણ તે ખર્ચાળ અને વિદ્યાસી નિવડે છે.

બીમસિંહે પોતાના પુત્ર સાધનસિંહના કલ્યાણને માટે અને નહારી સોબતથી વેગળો રાખવા માટે ચિતોડમાં એક મ્હોટું વિદ્યામંદિર બંધાવ્યું હતું. આ મંદિરની ચારે બાજુએ ઉંચી બીતો ચણી લેવામાં આવી હતી. વચમાં વિદ્યાભય, કસરતશાળા, અને યુદ્ધ-કળા-શાળા બનાવ્યાં હતાં. તેમ જ રાજકુમારને એ સર્વ વિદ્યા શીખવવા માટે જુદા જુદા ગુરુઓ રાખવામાં આવ્યા હતા. સાધનસિંહ થોડા દિવસમાં જ વિદ્યા શીખ્યો, બળવાન થયો અને યુદ્ધકળામાં નિપુણ થયો. ક્ષત્રિયોને ઉચિત એવી યુદ્ધવિદ્યામાં એટલો

પારદર્શિત થયો કે ચિતોડમાં તહેની ખરાખરી કરનાર કાઈ બીજું હતું નહિ. વળી તે સાથે લખવા વાંચવામાં એટલો બધો તો ચતુર થઈ ગયો હતો કે તેની સાથે વાતચિત કરનાર મનુષ્ય ચકિત થઈ ગયા વગર રહેતું નહિ. તહેના બોલવામાં નમ્રતા, મિઠાસ અને પ્રેમ ભરેલો હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્ય તહેને ચહાતું. વિદ્યા અને જ્ઞાન મળ્યા સિવાય મનુષ્ય ઉત્તમ ચરિત્રવાળો થઈ શકતો નથી. વિદ્યા શીખવાનો ઉદ્દેશ એ જ છે કે મનુષ્યનું જીવન નિષ્કલંક રીતે વ્યતીત થાય, કારણ કે નિષ્કલંક ચરિત્ર એ જ અમૂલ્ય સમ્પત્તિ છે. આજ કાલ વિદ્યા શીખવાનો ઉદ્દેશ જુદો થઈ પડ્યો છે. આજકાલ તો સ્કુલ કોલેજોમાં બણવા જનાર વિદ્યાર્થીઓ માત્ર પૈસા કમાવાનો જ ઉદ્દેશ રાખે છે. પોતાનું ચરિત્ર ઉચ્ચ થાય, તેની ઉચ્ચ પ્રશંસા થાય અને તેની વિદ્યાથી જગતમાં પ્રાણીમાત્રને લાભ થાય એવો ઉદ્દેશ જ્યેષ્ઠે જ જોવામાં આવે છે. આર્ય સમાજમાં ઉચ્ચ પ્રતિભાવાન, ઉચ્ચ ધર્મશીલ, અને ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રાખનાર મનુષ્યો ક્યાં છે ? આજકાલ પૈસો કમાવામાં જ ગૌરવ સમાયું છે ! અને તેમ કરતાં કરતાં, જોત-જોતામાં વૃદ્ધાવસ્થા આવીને ઉભી રહે છે !

*

*

*

*

*

સમયની કુટીલ ગતિમાં ઘડાયેલો મહારાણો ભીમસિંહ હમણું જ વૃદ્ધાવસ્થામાં આવી પહોંચ્યો છે. રાજકુમાર સાધનોસિંહ, હમણું તેનું મન, પ્રાણ, ખ્યાન, જ્ઞાન અને એક માત્ર નેત્રનો પ્રકાશરૂપ થઈ રહ્યો છે. સાધને પોતાના ગુણવડે પદ્માવતી, સુશીલા અને પ્રજાવર્ગનું ચિત્ત આકર્ષણ કર્યું છે.

ભીમસિંહ પુત્રને રાજકાર્યને યોગ્ય જાણી એક દહાડો પોતાની પાસે બોલાવી રાજ્યાભિષેક અને સગ્ન કરવાની જાન આપી. પિતાની

વાત સાંભળી સાધનાસિંહના માથા ઉપર જાણે વજ્રપાત થયો હોય તેટલું દુઃખ થયું. સંસારમાં એક પ્રકારના વિકટ બંધનરૂપ સંકેત સ્વીકાર કરવું નહિ એવો જ તેનો દૃઢ સંકલ્પ હતો. જીવનપર્યંત બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી મેવાડની પવિત્ર ભૂમિની રક્ષા કરવી એ જ રહેવું પણ હતું છતાં પણ પૂજ્ય પિતાનું વચન ઉલ્લંઘન કેમ થશે ? ન્હાની માતા અને સુશીલા જે આ વાત સાંભળશે તો કેટલાં દુઃખી થશે ? તેમનાં નેત્રમાંથી નિકળતી આંસુની ધારાઓ કેમ જેમ શકશે ? આવા વિચારોએ તેના હૃદયમાં આઘાત કર્યો. તેની પ્રતિજ્ઞાનું બંધન શિથિલ થયું. મનનો સંકલ્પ દ્રઢ હોવા છતાં તેમાં વિશ્લેષ પડ્યો. પોતાની પ્રતિજ્ઞા માતાપિતાને જણાવી શક્યો નહિ. થોડી વાર ગુપ્તરૂપ રહ્યા પછી એ હાથ જેડી પિતાને કહ્યું : “ પિતા ! સંસારની માયાબળમાં પડેલો ગૃહસ્થાશ્રમી મનુષ્ય કોઈ પણ સમયે સુખી થયો છે ? સંસારમાં સુખ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં શાંતિ નથી. કર્મયોગી મનુષ્યોને માટે ગૃહસ્થાશ્રમ એ એક પ્રકારનું બંધન છે. એ બંધનમાં બાંધી લઈ રહેને હમેશાં દુઃખી કરવાની આપની ઇચ્છા છે ? ”

ભીમસિંહે પુત્રનાં આવાં વચનો સાંભળી ઉત્તર દીધું : “ વત્સ ! તું સંસારી કેને કહે છે ? કેટલાક સાધુ મહાત્માઓની વાત વેળળી મુકીને આપણે જેમણું તો સર્વ મનુષ્યો સંસારી જ છે. ગૃહસ્થાશ્રમી જ છે. વત્સ ! સંસારી થયા સિવાય સુખ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમી થયા સિવાય જંગતની અનેક તૃષ્ણાઓ શાંત થતી નથી. ગૃહસ્થાશ્રમ એ પણ એક પ્રકારનો કર્મયોગ છે. એ આશ્રમમાં રહીને જ જેઓ કર્મ કરે છે તેમનું જીવન સાદૃશ્ય થાય છે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે : “ સંસારમાં રહેવું, પણ મન મારી પાસે રાખવું. ” તું સંસારમાં રહેશે એટલે ગૃહસ્થાશ્રમી થશે અને તે પરમાત્માના ચર-

જુમાં મન રાખશે તો તારાથી કર્મયોગ સાધી શકાશે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવાથી અનેક પ્રકારની શિક્ષા મેળવાશે, અનેક પ્રકારનાં સુખદુઃખનો અનુભવ થશે. અનુભવ વિના પારકાની રિચિતિ જાણી શકાતી નથી. અને તેથી પારકાની લાગણીનું આપણને જ્ઞાન થતું નથી. વત્સ ! સંસાર-ગૃહસ્થાશ્રમ-ના જેવો બીજો કોઈ આશ્રમજ નથી. મ્હેં અનેક મહાત્માઓને મ્હોડે એ જ વાત સાંભળી છે. શુકદેવ અને નારદજી જેવા કેટલાક ઋષિઓ સિવાય સઘળા ગૃહસ્થાશ્રમી હતા. વધારે શું કહું પણ જેની દયા ઉપર જગત ચાલે છે, તે જ વિશ્વપતિ, શ્રીકૃષ્ણ શું ગૃહસ્થાશ્રમી નથી ? તેમને શું લક્ષ્મીજીવી માયા નથી ! ખેટા ! શા માટે એવા એવા વિચારો કરી અમારા મનને દિલગીર કરે છે ? સંસારમાં રહીને, સંસારી મનુષ્યોને યોગ્ય એવા નિયમોનું પાલન કરવાથી મુક્તિ મેળવી શકાય એમ છે. ગૃહસ્થાશ્રમ જો ઉચિત ન હોત તો શા માટે આપણા ઋષિઓએ ચાર આશ્રમ બનાવ્યા છે ? ગૃહસ્થાશ્રમી થવું, એ તો પરમ કલ્યાણકારક આશ્રમ છે. મ્હોટા મ્હોટા ઋષિઓ પણ પુત્ર ઉત્પત્તિ માટે ગૃહસ્થાશ્રમી થતા હતા અને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ એટલે તે આશ્રમ છોડી દઈ પતિ, પત્ની અને પુત્ર સર્વ પરમાત્માની લક્ષિમાં તક્ષીન થતાં હતાં. તને એક સાધારણ વાત કહીને ઉપદેશ આપું છું તે સાંભળ. સંસારમાં રહીને પતિ પત્ની સાચુંજ બોલે. કદી પણ જુકું બોલે નહિ. નિત્ય પરમાત્માની ઉપાસના કરે, દરેક કામ કરતી વખતે હૃદયમાં પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે, અને દરેક કામ તે ભગવાનના ચરણમાં સોંપે; હૃદયમાં દયા, ધર્મ, નીતિ, અને પરોપકારનો ઝરો અખંડ વહેવડાવે તો પછી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં પણ તેમને મુક્તિ મળે છે. મહાદેવજી પાર્વતીને પરણી સંસારી થયા હતા છતાં તે યોગી

રહ્યા હતા, જગતનું કલ્યાણ કરતા હતા. શું તેમને પાર્વતીજી બંધન રૂપ હતાં ? ત્યેમને સંસારનું બંધન હતું છતાં તે બંધન રહિત રહેતા હતા. ખેટા ! ગૃહસ્થાશ્રમનું નામ સાંભળતાંજ તું આટલો બધો ચમકે છે કેમ ? પડરીપુને વશ કરીને, હૃદયની દુષ્ટ વાસનાઓને દબાવી દબને સંસારમાં રહેવું, ધર્મચર્યા કરવી અને પરોપકારનાં કામો કરવાં. એથીજ મોક્ષ મળે છે. એને ભોગ-મોક્ષ કહે છે. જ્ઞાનીઓ તે ભોગ મોક્ષની જ ઈચ્છા રાખે છે. એમાંજ દેહનું સાર્થક અને કલ્યાણ છે. ”

પિતાનાં આવાં વાક્યો સાંભળ્યા પછી સાધનસિંહ વિશેષ બોલી શક્યો નહિ. તેના મનનું સમાધાન થયું. તેનો “વિદ્યામંદિર” માં જે બોધ મળ્યો હતો તેનું સ્મરણ થયું. સાધન ચુપ થઈને દિવો રહ્યો હતો તેથી મહારાણાએ મૌન સમ્મતિ લક્ષણ જણી સાધનસિંહને લઈ અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રકરણ અઠારમું.

રાજ્યાભિષેક.

આ જે ચિતોડના રાજમહેલમાં મ્હોટી ધામધુમ થઈ રહી છે. સાધનસિંહનો આજે રાજ્યાભિષેક થશે. ચિતોડનાં આબાલ વૃદ્ધ સર્વ આનંદમાં છે. પદ્મમાવતી અને સુશીલાના આનંદની સીમા નથી. પ્રાણુથી બહારો રાજકુમાર આજે રાજ થશે. આ સમાચાર સાંભળતાં કઈ જનનીને આનંદ નહિં થાય ?

મહારાણા બીમસિંહ અને રાણાવંશના કુલપુરોહિત વિદ્યાપતિ શર્મા આજે ઘણા કામમાં રોકાય ગયા છે. શિબને ઘેર કાંઈ કાર્ય આવતાં ગુરૂને ઘણો આનંદ થાય છે અને જ્યારે શિષ્ય બુદ્ધિમાન હોય છે, ગુરૂ પાસેથી વિદ્યા શીખ્યો હોય છે ત્યારે તો અધિક આનંદ થાય છે. મહારાણા બીમસિંહના કુલપુરોહિતને આજે રાજકુમારના અભિષેકને સમયે ઘણો લાભ થશે તેથીજ તેમને મહા આનંદ થાય છે, તેથી તે રાત્રિ દિવસ ઉત્સાહપૂર્વક પરિશ્રમ કરે છે.

શુભ સમય આવી પહોંચ્યો. જળધટિકામાં અક્ષાંશ રખાંશ જોતાં શુભ ક્ષણ આવી પહોંચી. રાજ્યાભિષેકની સર્વ તૈયારી થઈ રહી હતી. ઉર્ધ્વરેતા બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણો વેદના મંત્રો ખોલી સભા-મંડપ ગળવી મુકતા હતા. વેદિમાં હોમ થઈ રહ્યો હતો. નવ ગૃહોની શાંતિ થઈ રહી હતી. હોમ શીખાવડે રાજમહાલય પવિત્ર થઈ રહ્યું હતું. પ્રગળજોની ઠઠ જામી હતી. સર્વના મુખ ઉપર આનંદની છાયા છવાઈ રહી હતી. રાજસભાસદો નાના પ્રકારનાં સુશોભિત પત્માલંકાર ધારણ કરી પ્રસન્ન મુખમુદ્રા વડે સાધનસિંહના મુખ સ્થામે જોતા હતા. આજની રાજસભા જોતાં નેત્રનું સાર્થક થાય છે, જીવમાં નવી આશાનો સંચાર થાય છે. પ્રાણને શાંતિ મળે છે, હૃદયમાં રાજભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. દેશવિદેશમાંથી અનેક રાજ મહારાજાઓએ આવીને રાજસભા દિપાવી છે. આજે ચિતોડની રાજ સભા ઈન્દ્રની રાજસભા સમાન શોભી રહી છે. નારીઓ મધુર કંપ્પે મંગળ ગાય રહી છે. ભાટચારણો મહારાણાનું સ્તુતિગાન કરી રહ્યા છે. મધુર વાજત્રોના ઘુંદર સ્વરવડે રાજવંશનાં જયગાન ગાય છે. વેદપાઠી બ્રાહ્મણો આશિર્વાદ આપી રહ્યા છે. શુભ ક્ષણે સાધનના માથા ઉપર રાજમુકટ પહેરાવવામાં આવ્યો છે. કુમારિદેવે હાથે રાજ

તિલક કરાવવામાં આવ્યું છે. અહા ! ગૌરવર્ણનો ખલ્લારી સાધ-
નસિંહ આજે કેવો સુંદર જણાય છે ? વાચક ! ભુવો, ભુવો ! સર્વ
રાજાઓ ત્હેને નમન કરે છે. પ્રજાજનો ત્હેને નજરાણું ખેટ કરે છે.
માતા, પિતા વગેરે વડીલ જનો ત્હેને માથે હાથ મુકી આશિષ દે
છે. તે સિંહાસન ઉપર બેઠો છે, અને રાજદંડ ગ્રહણ કરી માતા
પિતાનું હૃદય પ્રસુષિત કરે છે. સર્વ આનંદના સાગરમાં ડુબી
રહ્યો છે.

સર્વ સખાસદો બેઠા છે. તેજ ક્ષણે રાજપુરાહિત વિદ્યાપતિ
શ્રમ્ભાએ કહ્યું : “ કુમાર સાધનસિંહ આજે રાજકુમાર નથી. તે આ-
જ સમસ્ત રાજપૂતના અધિપતિ થયા છે. તેમને સિંહાસન ઉપર
બેસતાં જોઈને સર્વનાં મનમાં આનંદ થયો છે. હવે ત્હેમને ગૃહસ્થા-
ત્રમી જોઈને આપણે અધિક આનંદ માનીશું. પંજાબના મહારાજ
આદિત્યસિંહ પોતાની રાજકુમારી સરોજિનીને આપવા ખુશી છે.
મહારાણા અને મહારાણીનો વિચાર થતાં જ એ શુભ કાર્ય પણ
સમ્પન્ન થશે. સરોજિની રૂપમાં લક્ષ્મી જેવી અને ગુણમાં સરસ્વતી
જેવી છે. પ્રમાત્મા તેમની મનોકામના પૂર્ણ કરે, એ મહારાજ આ-
શીર્વાદ છે. મહારાણા સાધનસિંહ સર્વ વિદ્યામાં કુશળ છે. પોતાના
વડિલોની પેઠે રાજપૂતાતાની પ્રજા ઉપર પુત્ર જેવો સ્નેહ રાખી તેનું
ચાલન પાલન કરશે એવી મહારી ખાત્રી છે. પ્રજા એજ રાજપૂત
હૃદય છે. હૃદયમાં વ્યથા થતાં જેમ મનુષ્યના આખા શરીરમાં વ્યથા
થાય છે તેમ પ્રજાને કદી પણ વ્યથા નહિ થવા દે એવી પણ મહારી
ખાત્રી છે, રાજામાં દયા અને ક્ષમાનો સદ્ગુણ હોવો જોઈએ. તે
મહારાણા સાધનસિંહમાં જણાય છે, એટલે વિશેષ કહેવા જેવું નથી.
પરમ્પરામાની કૃપાથી તેમને સેનાપતિ મંત્રી વગેરે સર્વ રાજબકત

મળ્યા છે, તેથી તેઓ પોતાની ગાદીને દિપાવશે અને રાજપૂત યશ, કીર્તિ અને ગૌરવ જળવશે એવી પણ ખાત્રી છે. મ્હારો ત્હેમને શુભ આશીર્વાદ છે.”

પુરોહિતના શબ્દો સાંભળ્યા પછી સાધનાસેહે ઉભા થઇ ઉત્તર આપ્યો: “ ગુરૂદેવ ! આપનો આશીર્વાદ માથે મ્હડાવું છું. આપની શિખામણ હૃદયમાં ક્રોતરી રાખું છું. મ્હારો ધર્મ બળવવા હમેશાં હું તત્પર રહીશ. મ્હારી પ્રજા એજ મ્હારું અમૂલ્ય ધન છે. ત્હેને હું કદી પણ નારાજ કરીશ નહિં. મ્હારાથી બનશે તેટલા યત્નો કરીને મેવાડની પવિત્ર ભૂમિનું ગૌરવ વધારીશ. લગ્નાદિ કાર્યમાં મ્હારાં પરમ પૂજનીય માતાપિતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તીશ. પ્રજાનાં સુખ દુઃખ જાણવાને હું જાતે જ રાજ્યમાં મુસાફરી કરીશ અને તેને માટે જે જે પગલાં ભરવાં પડશે તે અવશ્ય ભરીશ. સર્વના ચરણમાં મ્હારા પ્રણામ છે.”

સાધનાસિંહના આવા શબ્દો સાંભળી પ્રજાજનોને આનંદ થયો. તેમણે હૃદયપૂર્વક શુભ આશિર્વાદ આપ્યો.

રાજદણ ગૃહણ કર્યા પછી લગ્ન કરવું જ જોઈએ. રાજ-સભામાં જેમ મંત્રીની જરૂર પડે છે તેમ ખાનગી વિચાર કરવામાં ગૃહિણીરૂપ મંત્રીની જરૂર પડે છે. શુભ લક્ષણવતી સ્ત્રી મળવાથી મનુષ્યનો મ્હોટો ભાર ઓછો થાય છે. હૃદયમાં શુચિતા અનેક પ્રશ્નનાનો ઉત્તર મળી આવે છે અને મનમાં ઉદ્ભવતી અનેક ચિન્તાનો ભાર પણ ખાલી થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને સદ્ગુણી સ્ત્રી મળે તો માયાની પ્રપંચી જાળ ત્હેને વિકટ લાગતી નથી પણ તે ઉલટી સુલભ જણાય છે. ત્હેને સંસાર સાગરમાં અનેક તોફાનો સહન કરવા પડતાં નથી. પણ જીવનનોકાસહજે ભવપાર થઈ શકે છે.

સાધનસિંહનો રાન્યાભિષેક થઈ ગયો છે. કેટલાક દિવસ વ્યતીત થયા છે. તેણે શિકાર રમવા જવાનું જ્ઞાનું કરી, કેટલાક સિપાહીઓ સાથે લઈ પ્રજાની સ્થિતિ તપાસવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આજે તે માતા પદ્માવતી અને સુશીલા પાસે જઈ બેઠાં બેઠાં : “ માતા ! હું આવતી કાલે પ્રજાવર્ગની સ્થિતિ તપાસવા જઈશ અને શિકાર કરી ઘણા દિવસની ઇચ્છા તૃપ્ત કરીશ. ” આ શબ્દો સાંભળતાં સુશીલા અને પદ્માવતીના આનંદની સીમા રહી નહિં. પુત્રની રાન્યા ઉપર આટલી ખૂબી મમતા જોઈને વિશેષ આનંદ થયો. પદ્માવતીએ પુત્રની પાસે નાના ઝકારનાં મિષ્ટાનો મૂક્યાં અને એક પછી એક ખવાડતાં બોલી : “ બેટા ! પંજાબના રાજાની રાજકન્યા સંખંધી પૂરોહિત-જીએ જે વાત કરી છે તે સંખંધી ત્હારા લક્ષમાં હશે. અમારી એવી ઇચ્છા છે કે તું લગ્ન કર્યા પછી રાન્યામાં ફરવા ગયો હોત તો સારું થાત. ”

સાધનસિંહે કહ્યું : “ માતા ! રાન્યાદર્શન અને શિકાર કરવામાં કેટલો સમય લાગશે ? આવ્યા પછી લગ્ન થશે. ”

સાધનાસિંહ માતા પદ્માવતી ઉપર વિશેષ ભક્તિ રાખતો હતો. તે તેનું વચન કદી પણ ઉલ્લંઘન કરતો નહોતો, તેજ પ્રમાણે પદ્માવતી પણ સાધનને પોતાનાજ પુત્ર પેઠે ગણતી હતી, તેથી તેણે પુત્રને આશિર્વાદ સાથે આજ્ઞા આપી.

મહારાણા ભીમસિંહ, પુત્રને રાન્યાભિષેક કરાવ્યો ત્યારથી નિશ્ચિત થયા હતા, તે પોતાનો સમય પ્રભુ ભજનમાં ગાળતા હતા છતાં રાન્યાનાં સર્વ કાર્યો તરફ લક્ષ રાખતા હતા. પુત્રને સલાહ આપતા હતા. માતાની રજા મેળવ્યા પછી સાધનસિંહ પિતા પાસે આવ્યો અને શિકારે જવાની તથા પ્રજાવર્ગની સ્થિતિનું અવલોકન કરવાની રજા માગી. પિતાએ આશિર્વાદ સાથે રજા આપી.

પ્રકરણ ઓગણીસમું

કુટારાના કેદખાનામાં.

સાધનસિંહ પોતાના રાજ્યના જૂદાં જૂદા દેશોમાં ફર્યો. ત્યાંની પ્રજાની સ્થિતિ જોતાં જણાયું કે પ્રજાજનો આનંદમાં દિવસો વ્યતિત કરે છે તેથી તેને પણ આનંદ થયો. જે રાજાની પ્રજા સુંખમાં-સંતોષમાં દિવસો નિર્ગમન કરતી હોય છે તે રાજાનું અંતઃકરણ હમેશી આનંદથી પ્રકૃષ્ઠિત થાય છે. પ્રજા પોતાના ધર્મને પાળે છે. સંસારમાં જન્મતાંજ મનુષ્યને પોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાનું નિર્માણ થાય છે. રાજાએ પ્રજાનું પુત્ર પેઠે પ્રતિપાલન કરવું, અને તેને સંપૂર્ણ સંતોષ આપવો. પ્રજાએ રાજાને ઇશ્વર જેટલું માન આપી રાજ્યનાં પ્રત્યેક કામોમાં મદદ કરવી. મેવાડની જૂમિમાં સદા-કાળથી આવા પરસ્પર ધર્મ ચાલ્યા કરતો હતો. સાધનસિંહ જ્યાં જ્યાં ફર્યો ત્યાં ત્યાંની પ્રજાએ તેને ઇશ્વર જેટલું માન આપ્યું. પ્રજાના સુખ માટે તેના પિતાએ મન, પ્રાણપૂર્વક કાળજી રાખી હતી. હમણાં સાધનસિંહ પણ તેટલીજ કાળજી રાખતો હતો. પ્રજાને આનંદમાં રાખવી એ જ પોતાનો રાજધર્મ સમજતો હતો.

યુવરાજ સાધનસિંહ રાજ્યના દેશો જ્યાં પહોં પ્રવૃદ્ધ અંતઃકરણે શિકાર કરવા જંગલ તરફ ગયો. ધનધોર જંગલ ! સૂર્યનાં કિરણો પ્રવેશ કરી શકતાં નથી. હરણ જણાતાં નથી. એટલામાં એક હરણ જણાયું. સાધનસિંહ ત્હેની પાછળ ગયો. ઉછળી ફાળ લેતું

હરણ નજરે પડ્યું. એક ઝાડમાંથી બીજા ઝાડમાં અને તેમ કરતાં કરતાં નિબિડ જંગલમાં પેસી ગયું. સાધનસિંહ દિશાનું જાન રાખ્યા વગર તેની પાછળ દોડ્યો. હરણ એટલું ઝડપથી દોડી ગયું કે જેથી સાધનસિંહની દ્રષ્ટિ પણ પહોંચી નહિ, એ ગયું ! આ જાય ! હમણાં પકડું છું ! એમ કહેના કહેતામાં ગયું ! હરણ ઝાડીમાં ગુમ થયું જોઈને સાધનસિંહે ઘોડાની પીઠ ઉપર એડી મારી એટલે ઘોડો વિજળાની ઝડપે દોડ્યો. થોડે વેગે જતાં વળી પાછું તે હરણ નજરે પડ્યું. તે જોતાંજ સાધનસિંહનો ઉત્સાહ વધ્યો. પાછળ ફરીને જોતાં જણાયું કે કાંઈ સિપાહી સાથે નથી. તેઓ ક્યાં ચાલ્યા ગયા તેની ખબર નથી. સાધનસિંહના ઘોડાનો વિજળા જેવો વેગ તેઓ જોઈ શક્યા નહિ, વળી ત્યાં સર્વ જંગલ ! હરણ જીવ લઈને નહાસે છે. પાછળ સાધનસિંહનો ઘોડો દોડે છે. એટલામાં હરણ એક એવી કાંટાવાળી સાંકડી ઝાડીમાં ભરાયું કે જ્યાં મનુષ્યથી જઈ શકાય નહિં. સાધનસિંહ બહીષી નહિં. તેણે તે કાંટાવાળી ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો. તેના શરીરે તેમજ ઘોડાના શરીરે મ્હોટા મ્હોટા કાંટા ભોંકાઈ ગયા. કાંટા વાગવાથી લોહીની ધારાઓ છુટવા લાગી. તે વેદનાથી ઘોડો હાંફવા લાગ્યો. આગળ ચાલતાં અટકી ગયો. સાધનસિંહ ઘોડા ઉપરથી કતરી પડ્યો ઘોડાને એક ઝાડ સાથે બાંધ્યો અને પોતે પગે ચાલતો હરણની પાછળ પડ્યો, છતાં પણ હરણને મારી શક્યો નહિં. સુકામળ રાજકુમાર કાંટાવાળા અરણ્યમાં પગે ચાલીને કેટલી મુશ્કેલી કરી શકે ? કુમાર ચાકી ગયો. છેલ્લે એક ઝાડ નીચે ખેસી થાક ખાવા લાગ્યો. હવે એક પણ પગલું આગળ ચાલવાની શક્તિ રહી નહિં. સિપાહીઓ ક્યાં ગયા હશે તેની ખબર ન હતી. તૃષ્ણા લાગી છે, કપ્પડ સુકાય છે. શું કરવું ? જળાશય ક્યાં

હશે તેની ખબર નથી. પોતાનું કામ માણસ નથી કે જે પ્રાણી લાવી આપે ! માત્ર ક્ષત્રીયને શોભે એવા મિત્ર તલવાર અને તીરકમ્બ પાસે છે. તેજ મિત્ર અને તેજ મહદ્ગાર ! કુમાર મ્હોટી વિપદમાં પડ્યો. એ સમયે થડો પવન વાવા લાગ્યો. અરણ્યના શીતળ વાસુએ શરીર સ્નિગ્ધ બનાવ્યું. તરસ કાંધકે એછી થઈ. આ સમયે કુમારને જરાક ઊંધ આવી. શરીર સાફ ન હોય તો સુખે ઊંધ આવતી નથી, છતાં થાકેલો સાધનસિંહ શીતળ પવનની લહેરોમાં નિદ્રાવશ થયો. થાકેલા માણસને વધારે ઊંધ આવે છે, તેને જુખ કે તપાનું જ્ઞાન રહેતું નથી. વાંચક ! અવસ્થાનું ફેવું પરિવર્તન આવે છે તે જુવો ! જે સોનાના પલંગમાં, નરમ રેશમની પથારીમાં સુતાર આજે ક્યાં સૂતો છે ? એકવાર નજર ફેરવો ! જે અનેક દાસદાસીઓથી વિંદલાર્ધ ખમ્મા ખમ્મા થનાર તેની આસપાસ આજે શું તે જુવો ! જેના કપાળ ઉપર પરસેવાનું એક બિન્દુ જણાતાં સુશીલા અને પદ્માવતીસો. પ્રાણુ તાળવે ચઢી જતો તે જ રાજકુમારની આજે શી સ્થિતિ છે તે જુવો ! આજે ચિતોડાધિપતિ ક્યાં નિદ્રા લે છે તે જુવો ! અનેક આશામાં ઉછરેલા રાજકુમાર આજે ક્યાં માતાપિતાના આશ્રય નિચે પડ્યો છે તે જુવો ! સાધનસિંહને બહુ થાક લાગ્યો છે અને તેથીજ તે ઘોર નિદ્રામાં સૂતો છે.

આ જંગલ ઘણું બચાનક સ્થાન છે. અહિં ચોર હુંદારાઓનો નિવાસ છે. હુંદારાઓ, દેશ દેશાન્તરમાંથી હુંદકાટ કરી લાવી અહિં રહે છે. આ જંગલમાં સારા મનુષ્યોની આવ જ નથી. જંગલની ખીણમણી ઘટા જોઈને જ મનુષ્યની છાતી ફાટી જાય છે તો ત્યાં રહેવાની વાત જ શી ? હુંદારાઓ તેટલા માટેજ, આતંદપૂર્વક આ જનશૂન્ય સ્થાનમાં રહે છે.

એકએક કેદલાક લુંટારાઓ ફરતા ફરતા આ સ્થળે આવી પહોંચ્યા. રાજકુમારે ગાઠ નિદામાં બોલ્યો એકે કહ્યું: “ભાઈ! આજની મહેનત બર્ષ જશે નહિં. જુઓ, પેલો રાજકુમાર ઉઘે છે. આલો લો. બાંધીને લઈ જઈએ.” બીજાએ ઉત્તર દીધું: “હા! વાત સાચી છે. આપણા સરદાર પેલી જે સુંદર કન્યાને ઉપાડી લાવ્યા છે તેની સાથે લગ્ન કરશે ત્યારે પદ્દતવાને કિંમતિ લુગડાં જોઈશે તે આ રાજકુમારના શરીરે છે. વખતસર ઉપયોગમાં આવશે.” ત્રીજાએ કહ્યું: “આપણા સરદારનું રૂપ કંઈ તે છોકરીથી ઉતરે તેવું નથી; બન્ને સુંદર છે. જ્યારે તે સરદારની પાસે બેસશે ત્યારે જાણે વાદ્યમાં ક્ષિપ્તી ઝગઝગ! આવું સરદારપણું કરવામાં પણ લાભ છે.” ચોથાએ કહ્યું: “હવે વાતોમાં વખત ચામારે ગુમાવે છે? સિદ્ધર સાચો જશે! જાગી ઉઠશે તો મુશીબત પડશે. લીલ કરવામાં આર નથી.”

બે ચાર જણુ તહેતી પાસે ગયા. રાજકુમારને બાંધી દીધો. તેની પાસેનાં હથિયાર લઈ લીધાં અને ઉંઘતા રાજકુમારને ઉંચકી લઈ જઈ કેદખાનામાં પૂરી દીધો!

મકરણ વિશમું.

કેદખાનામાં મેળાપ.

આ જો અમાવાસ્થાનો દિવસ છે. આજે લુંટારાઓને મહા આનંદનો દિવસ છે. આજે તેઓ આનંદમાં મસ્ત બન્યા છે. કેમનું સર્વ નાશ થાય છે, કેમને આનંદ ઉપજે છે.

વાચક ! આપણે લુંટારાઓના કેદખાનામાં પ્રવેશ કરીએ. અહિં આપણને લાય નથી. ચારે દિશામાં મોટી દિવાલો ચણી લીધી છે અને તેની વચમાં કેદખાનું છે. આસપાસ લુટારા લોકોને રહેવાનાં ઘર બનાવ્યાં છે. કેદખાનામાં ધણા કેદી છે. એક ઓરડામાં એક રાજકુમાર સૂતો છે. બીજા ઓરડામાં એક સોળ વર્ષની સુંદર સ્ત્રીના રૂપ વડે જાણે ઓરડામાં પ્રકાશ થઈ રહ્યો છે. યુવતી કપાળે હાથ દબાવે ચિન્તા સાગરમાં ડૂબી રહી છે. તેને જોતાં અનુમાન થાય છે કે જાણે તે કોઈ ઉચ્ચ વંશમાં જન્મેલી છે. તે ભાગ્યના દોષે લુંટારાના હાથમાં કેદી બની છે. યુવતી રડતાં રડતાં બોલે છે: “ જનની ! તમારી શિખામણ મારી નહિં તેનું જ આ ફળ છે ! પુલ ચુંટવાનો એ સમય નહતો હતો મેં હક કરી તેથી જ આ દુઃખ ભોગવું છું. માતા ! હું તમને કેટલી વ્હાલી હતી ? હમણાં મહારી શી અવદશા થઈ છે તે એક વખત જુવો ! તમે મારી શોધખોળ કરવાને ચારે દિશામાં મનુષ્યો મોકલ્યા હશે. તમે જુએ તરસે દિવસ નિર્ગમન કરતાં હશે ! મારા વિયોગે તમારી આંખમાંથી આંસુ સુકાતાં નહિ હોય ! રાજકુમાર સાથે લગ્ન થવાનાં હતાં તેથી હું ઉન્મત્ત થઈ હતી, અને તેથી જ સન્ધ્યા સમયે કુલ ચુંટવા આવી. અરેરે ! મહારી કેવી દુર્દશા ! મહારી શી ગતિ થશે માતા ! જે પુત્રી માતાની શિખામણ નથી માનતી તેની આવી જ દુર્દશા થાય છે. પાપી લુંટારાઓ મારે સતિત્વ નષ્ટ કરશે તે આવીને મને રોજ રોજ સતાવે છે. હું એકલી શું કરીશ ? મારે કેટલું જોર માતા ! અરેરે ! જગદીશ ! પંજાબની અધિષ્ઠાત્રી દેવિ ! મારા ભાગ્યમાં શું આવું જ લખ્યું છે ? દેવિ ! હું પણ રાજકન્યા છું. રાજબીજની ભગિનિ છું. મહેં મારા પ્રાણ એક રાજકુમારને સમર્પણ કર્યો છે. સૂર્ય ચંદ્ર સાક્ષી છે. પ્રભુ તમે

પણું નણ્યો છો. હવે હું ખીજને કદી પણ સ્પર્શ કરીશ નહિ. મ્હારા શરીરમાં પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી હું સતીત્વપણું સાચવીશ. જો તેઓ જોર બુદ્ધ કરશે તો હું મ્હારા પ્રાણ ત્યાગ કરીશ દેવિ ! મ્હારું સતીત્વ તું સાચવજો મા ! મ્હારા જીવનની મદદ માટે માત્ર એક છરી મ્હારી પાસે છે તે મ્હારી ખડેપણી છે. સમયે તે જ મદદ કરશે, તે જ રક્ષણ કરશે. ” વાચક ! તમે આ યુવતીને ઓળખો છો ? તે પંજાબના મહારાજ આદિલસિંહની પ્રિયતમા પુત્રી છે. પ્રારબ્ધ દોષે લુટારાઓના પંજામાં આવી છે !

અનેક સ્થળે બળ બતાવવાથી કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. તેથી જ લુટારાઓએ સરોજિનીને સ્વતંત્રતા આપી છે. તેને ધીમે ધીમે લોભ-લાલચ આપવા માંડી છે. તેના મનને સમજવવાનો યત્ન કરે છે, પરંતુ શું નાગિણી પોતાનો સ્વભાવ બૂઝી નખા છે ?

આજે અમાવાસ્યા છે. લુટારાઓ મદમસ્ત થયા છે. આજે કેદમાનાની સંભાળ લેવાનું કામ સરોજિનીને માથે છે. સરોજિનીએ સાંભળ્યું હતું કે તેઓ આજે એક રાજપુત્રને કેદી બનાવી લાવ્યા છે. વખત મળતાં જ સરોજિની તે તરફ ગઈ. ઓરડાનું આરણું ઉઘાડી જોતાં જ જણાયું કે એક અપૂર્વ રૂપ લાવણ્યવાળો રાજકુમાર પડ્યો છે. તેના હાથ પગ બાંધ્યા છે. તેનું રૂપ જોતાં જ સરોજિની મુગ્ધ થઈ ગઈ. તે મનમાં જ વિચારવા લાગી કે : “ હમણાં લુટારા ઘરમાં નથી. ધીમે ધીમે દોરડાં છોડી નાંખું તો ? બિચારો બહુ દુઃખ પામતો જણાય છે. ” એટલું કહીને તે પાસે ગઈ. રાજકુમારનું બંધન છોડી નાંખ્યું.

શ્રી એ જગતમાં મહા દયાનો અવતાર છે, શાંતિની દેવી છે. કૃપાનો સાગર છે. શ્રી જાતિનું હૃદય દયાથી શૂન્ય હોત તો આખું

વિશ્વ જીવ-રાખ્યજ હોત ! આજે સ્ત્રીજાતિના હૃદયમાં દયા ન હોત તો શું રાજકુમારનું બંધન છુટી શકત ? તે હમણાં છુટો થયો છે. અસહ્ય દુઃખ ભોગવતો મુક્ત થયો છે, તેથી જ કહેવામાં આવે છે કે સ્ત્રીઓ દયાનો અવતાર છે. અશ્વત્થો ભંડાર છે.

* * * * *

સાધનસિંહને સખ્ત બંધ બાંધ્યા હતા, તેથી તેનાં હાડકાં સળંગ થઇ ગયાં હતાં. ધીમે ધીમે તે બેઠો થયો. તેણે ઉંચે જોયું પણ સર્વત્ર અંધકાર જેવું જણાયું, કારણ કે દુઃખના કુગર નીચે દબાયલો માણસ તુરત જ જોઇ શકતો નથી. તેની આંખે અંધારાં આવતાં હતાં. માથું ચક્કર ચક્કર ફરતું હતું. તેને આશ્ચર્ય થયું. બ્હીક લાગી, પણ શરીરે બળવાન અને શુદ્ધિમાન હોવાથી ધૈર્ય રાખ્યું, અને વિચારવા લાગ્યો કે : “ હા ! વિધાતા ! ત્હારી આવીજ લીલા ? ક્યાં રાજમહેલ, ક્યાં રાજભોગનાં સુખ, અને ક્યાં હું આ દશામાં ? મ્હારો પોશાક ક્યાં ? મ્હારી તલવાર ક્યાં ? મ્હારો ઘોડો ક્યાં ? ” ઉંચે જોઇ કહ્યું : “ આ સુંદર રમણી ક્યાંથી ? ”

રાજકુમારે ચિંતાઈને કહ્યું : “ તું કોણ છે ? મ્હને અહિં શા માટે લાવી છે ? શા માટે મ્હને કેદી બનાવ્યો છે ? મ્હારી તલવાર ક્યાં ? સાચું કહે. હું ક્ષત્રિવીર છું. જગદ્વિખ્યાત ભીર્મસિંહનો પુત્ર. સાધનસિંહ છું. મ્હારું બળ બતાવી આપીશ. ”

સરોજિની આ શબ્દો સાંભળી સ્તબ્ધ બની. તેને લગ્ન આવી. તે બોલી : “ કુમાર ! મ્હને કાંઈ પણ ખબર નથી. હું ઓટ-હુંજ કંઠી સડું છું કે જોય તમે કેદી બની આવ્યા છો તેમ પ્રમાણે હું પણ ઓક કેદી છું. ”

સાધનસિંહે કેટલીકવાર વિચાર કર્યો. તેના ગુરૂએ તેને નાના પ્રકારની વિધાઓ શીખવી હતી. તેને પ્રતાપે તે સમજી શક્યો કે વિપત્તિ સમયે ધૈર્ય ધારણ કરવું અને આવેલી વિપત્તિમાંથી ધીમે ધીમે છુટકા થવું એ જ ઇષ્ટપ્રદ છે. યુવતીના સ્થાને જોઇ તે વિસ્મય થયો. લુંટારાના કેદખાનામાં આવું સુંદર સ્વરૂપ ક્યાંથી ? તેના મુખ ઉપરથી તે સુલક્ષણા સતી જણાય છે. તેનાં મ્હો ઉપર પવિત્રતાની છાપ જણાય છે. ત્યારે તે આ અપવિત્ર-પાપી-સ્થાનમાં ક્યાંથી ? તેના મુખ ઉપર રાજતેજ જણાય છે. રાજના અંતઃપુરમાં સૂર્યનાં કિરણો પેસી શકતાં નથી ત્યારે પછી લુંટારાઓનો પગ ત્યાં પેઠો શી રીતે ? અહીં ! મુખ ઉપરથી જણે અમૃત ઝરે છે ! ચંચળ નેત્રો જણે શાંતિનાં કિરણો વર્ષાવી રહ્યાં છે. તેના શબ્દો જણે તપેલા હૃદયને ખરડવું આચ્છાદન કરે છે પ્રભુ ! તમારી લીલા અકળ છે. સાધનસિંહે ત્હને પૂછ્યું : “ દેવી ! એક અંગણ્યા મનુષ્ય ઉપર આટલી બધી દયા કેમ ! તમારી દયાથી મ્હને બહુ આનંદ થયો છે. સ્ત્રી જાતિની દયા વડે જ જગતનું પ્રતિપાલન થાય છે તે આજે સારી પેઠે મ્હારા સમજવામાં આવ્યું, પણ જો હવે એક તલવાર હાથમાં આવે તો તમારો ઉદ્ધાર થઈ શકે એમ છે. મ્હારી તો મ્હને ચિન્તા જ નથી. પરંતુ તમારા જેવી દયાળુ, પવિત્ર અને સતી રમણીરત્નમો ઉદ્ધાર કરવાની ચિન્તા પ્રબળ થઈ ઉઠી છે. દુષ્ટ લુંટારાઓ તમારું સતીત્વ નષ્ટ કરશે એ કું સારી પેઠે જણી શકું છું. માટે યત્ન કરો, એક તલવાર મ્હને લાવી આપો. તમે શી રીતે કદી થયાં, તે જો અહ્યંથુ ન હોય તો કહો દેવી ! ”

રાજકુમાર સાધનસિંહનું મનોહર સ્વરૂપ જોઇ રાજકુમારી સ-
શાંતિની મુગ્ધ થઈ હતી. તેના મુખમાંથી નિકળતા મધુરા શબ્દો

સાંભળવાને તેના કાન તિલ્લુ થઈ રહ્યા હતા. તે શબ્દો જાણે તેના હૃદયમાં અમૃત સિંચન કરી રહ્યા હતા. હૃદયમાં કુટેલા આશાના અંકુરોને પુષ્ટી મળી હતી. તે મનમાં જ વિચારવા લાગી; “પરમાત્માએ આટલા દિવસ પછી આશા ફળિભૂત કરી છે, અહિંથી છુટવું જ નોંદાયે. નહિં તો અંપવિત્ર થવાશે કિંવા આત્મઘાત કરવો પડશે. આજે પ્રાણને જે જે નોંદવું હતું તે મળી ગયું છે પછી ચિન્તા શી ? આ રૂપનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરતાં ધરતાં મરણ આવશે તોપણ અડચણ શી ? જેની ઇચ્છા હતી તે મળી ગયું છે. તેનાં દર્શન કરતાં કરતાં પ્રાણ નિકળી જશે તો મુક્તિ થશે, જીવનનું સાક્ષ્ય થશે.” સરોજિનીએ સર્વ વાત સાધનસિંહને કહી સંકળાવી. તે સાંભળી રાજકુમાર સ્તબ્ધ થયો, મુગ્ધ થયો. મનમાં જ વિચારવા લાગ્યો કે: “પુરોહિતજીએ જે રાજકુમારીની વાત કરી હતી તે આજ છે અહો પ્રભુ ! રૂપમાં લક્ષ્મી, ગુણમાં સરસ્વતી જ છે ! આજે નજરે જોઈ મહારાં નેત્ર કૃતાર્થ થયાં. આવી રૂપ, ગુણ સમ્પન્ન રમણીરત્ન મળે તો જીવન સાક્ષ્ય થાય. હવે એ રમણીરત્ન મેળવીને લુટારાઓ પાસેથી છુટી જવું એજ યોગ્ય છે.” સરોજિનીનાં સ્હામે જોઈ કહ્યું: “સરોજિની ! બહીશો નહિં. લુટારાઓના કેદખાનામાં આપણો મેળાપ થયો એ ઇશ્વરી સંકેત જ છે, નહીં તો તમે ક્યાં અને હું ક્યાં ? વિના મહેનતે આપણો સંયોગ થયો એ દૈવિ સંકેત છે. ઇશ્વરની શુભ ઇચ્છા છે, તેમાં જરા પણ શંક નથી. સરોજ ! તું એક કામ કર. લુટારાઓનો ત્હારા ઉપર વિશ્વાસ છે ત્યારે મહારાં વસ્ત્રો અને તલવાર લઈ આવ. તેમ થશે તો આપણે બન્ને ઉદ્ધાર પામીશું. કેમ બની શકશે ?”

સરોજિનીએ થોડીવાર મનમાં વિચાર કરી કહ્યું: “એમાં

આશ્ચર્ય શું ? આવતી કાલે એમનાં વસ્ત્રો અને તલવાર લાવી આપીશ. જેના વિચારમાં ને વિચારમાં કુલ ચુંટતી હતી, અને જેને મારે હુટારાઓના કેદખાનામાં આવી પડી, તેજ પ્રાણુના દેવતા, હૃદયના અધિષ્ઠાતા અહિંજ મળી ગયા છે. ત્યારે હવે ચિન્તા શી ? નારી જાતિ હમેશાં પુરુષોને આધિન રહેવાને જ જન્મ પામી છે. યુક્તિ-પૂર્વક અસ્પર્શ લઇ આવીશ. ”

હવે હુટારાઓને ઘેર પાછા આવવાનો સમય થયો છે. હવે અહિં ઉભાં રહેવું ઉચિત નથી એમ સમજી તેણે કહ્યું : “ પ્રભુ ! હવે વધારે સમય નથી. હુટારાઓ હમણાં પાછા આવશે. હું રજા લઉં છું. દાસીના દોષ ક્ષમા કરજા. આવતી કાલે તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે. ” તેણીએ વારંવાર રાજકુમારના સ્થાને જોયું, નેત્ર સાથે નેત્રો મેળવ્યાં, અને એક ખીજના હૃદયનો પ્રેમ નેત્રદ્વારા હૃદયમાં ઉતાર્યો. સરોજિનીને ત્યાંથી જવાનું મન નહતું. તેને હૃદયમાં ઘણું દુઃખ થયું છતાં તે ચાલી ગઈ.

સાધનસિંહ સરોજિનિનું કમળ સમાન મુખ જોઈ મુગ્ધ થયો. આ વખતે તેનું સાહસ જોઇ તેને વિશેષ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. તેને વિરાગના કહી ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. તેનો કાકિલ-કણ્ઠસ્વર, તેનું લજ્જભરેલું, વિનયસૂચક, સુંદર મુખ મણ્ડલ જાણે સાધનસિંહના હૃદયમાં ચિતરાઇ ગયું. તે મોહિની મૂર્તિએ જાણે તેને કામણ કર્યું. તે મનમાં જોઈ : “ ગૃહસ્થાશ્રમી થવાની ફરજ પડી છે ત્યારે આવા રમણીને જીવનની સાંગિની કરવી જોઈએ. એનો પ્રેમ, એનું રૂપ અને એનું સાહસ, ત્રણે નારી જાતિને ઉચિત છે. મહારા જેવાને એવીજ પત્ની જોઈએ. પ્રભુ ! તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ. ”

પ્રકરણ એકવિશમું.

લુંટારાઓનો પરાજય !

આ જે કૃષ્ણ પક્ષની પંચમી છે ! જે પ્રહર રાત્રિ વીતી છે. ચન્દ્રદેવ પૂર્વાકાશમાંથી ઉદય થઇ, ધીમે ધીમે મધ્ય આકાશમાં આવ્યા છે. અંધારી ઘોર રાત્રે, વનદેવીએ પણ પોતાનો મોહિની શૃંગાર સજી દીધો છે. વનના મધ્યભાગમાં લુંટારાઓના મક્કનમાં પણ ચંદ્રનાં મનમોહક કિરણો સુંદર રૂપ ધારણ કરી રમત રમે છે. ચારે દિશામાં પ્રકાશ પડી રહ્યો છે. ક્યાંય પણ અંધકાર નથી. રાત્રિનું આ સમયનું દ્રશ્ય અતિ મનોમુગ્ધકર જણાય છે.

આ સમયે લુંટારાઓના સરદારે સરોજિનીના ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે હસતાં હસતાં જ કહ્યું : “ સરોજ ! હવે આપણા વિવાહ થવાને માત્ર નવ દિવસ બાકી રહ્યા છે. લગ્ન થવાથી આપણી મનોવાંચના પૂર્ણ થશે, ત્હને સર્વ પ્રકારનાં સુખ-ભોગ મળશે, તું એક રાણી તરીકે પૂજશે. ”

વાધને સ્થામે આવેલો જોઈ જેમ શિકારીને આનંદ થાય છે તેમ સરોજિનીને આનંદ થયો તે ધીમે ધીમે ઉભી થઇને બોલી :—
“ તમારી મનોવાસના તો પૂરી થશે જ પણ મહારા મનની ઇચ્છા તો પૂરી થતી નથી ને ? ”

સરદાર આગ્રહ સાથે બોલ્યો : “ કમ સુંદરી ! ત્હારી ઇચ્છા કમ પૂરી થશે નહિં ? તને જે જોઇએ તે તૈયાર છે. જે ત્હારી ઇચ્છા

પૂરી કરવાને મ્હારા ગ્રાણીને જરૂર હોય તો તે પણ કાઢી આવું ત્હારી જે ઇચ્છા હોય તે સત્વર કહે.”

નારી-ચરિત્રની બાળ અસિ બચાવક હોય છે. ચતુર ચુડામણિ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન પણ એ બાળમાં સંપડાયા હતા અને જ્ઞાન બૂધ્યા હતા તો પછી સાધારણ મનુષ્યની શી વાત ? મનુષ્ય એક વખત એ બાળમાં સંપડાયો કે પછી તેમાંથી ન્હાસી જવાની સક્તિ રહેશે નહિં. સરોબિનીએ સરદારને કહ્યું : “ જીવો, તમારૂં આ રૂપ મ્હને સાંકે ભાગ્યું નથી. ખરેખરા લુટારાનો સરદાર રાજવંશી લુગડાં પહેરે તો જ સારો દેખાય છે. તમે તમારા લુટારાનો પહેરવેશ છોડી દઈ રાજવંશી લુગડાં પહેરો. અહા ! તે વખતે તમારૂં કેવું સુંદર રૂપ જણાશે ? કામળતામાં કઠિનતાનો સમાવેશ થવાથી વિલક્ષણરૂપ થાય છે. તમારા જેવા સુંદર પુરૂષને આવો મેલો પહેરવેશ શાલતો નથી. રાજવંશી લુગડાં પહેરી હાથમાં રાજની તલવાર લઈ મ્હારી સ્થામે ઉભા રહો. મ્હને તો તમારૂં રૂપ જોવાની જ ઇચ્છા છે.”

સરદારે વિકટ હાસ્ય કરી કહ્યું : “ બસ, એજ વાત ! એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? હમણાં જ રાજવંશી પહેરવેશ પહેરી ત્હારી સ્થામે આવું છું.” આમ કહી તે ઘરમાં ગયો, અને સાધનસિંહના શરીર ઉપરથી જે રાજવંશી પોષાક કહાડી લીધો હતો તે લાવી સરોબિની કહ્યું : “ જો સુંદરી ! આ પોષાક લાવ્યો. હમણાં જ પહેરું છું.”

સરોબિનીએ રાજકુમારનો પોષાક હાથમાં લઈ જોવા માંડ્યો, માથાનો કિંમતી શીરપેચ, હીંગ માણેક જડેલો રાજમુકૂટ જેમ બનાવટી ખુસી બતાવવા લાગી, ત્યાર પછી બજાનો મોતી માણેકનો કંઠો લઈ ધારી ધારીને જોવા લાગી. ત્યાર પછી હિરા માણેક જડેલો બાજો અને સુરવાલ લઈ તેને પણ જેમ ખુસાલી દેખાડી; અને

બોલી: “ અહા ! આ પોષાક બહુ જ સુંદર છે. તમને ધણો જ સારો દેખાશે. ઠીક, પણ હમણાં ધણી રાત ગઈ છે. કાલે પહેરજો. હું મ્હારે હાથે તમને આ પોષાક પહેરાવીશ. ધણો શોભશે. ”

સરદાર ધણો જ ખુશી થયો. તે મનમાં બોલ્યો: “ અહા ! આટલા દિવસ પછી હવે સરોજિની વશ થઈ છે ખરી. તેનું સુંદર મુખ, કામળ દેહલતા, વિશ્વાના જેવા મધુર શબ્દો ! અહા ! સ્વર્ગનું જ સુખ ! એનું વૃત્ત ઉદ્દ્યાપન કરવાને હવે થોડા દિવસ બાકી છે. બસ, પછી તેની સાથે લગ્ન કરીશ. ધણા દિવસની આશા તૃપ્ત થશે. સ્ત્રીઓ બહુ હઠીલી હોય છે. ઠીક છે. ગમે તેટલી હઠ કરીને પણ મ્હારી સાથે લગ્ન કરશે તો પછી આનંદ ! સરોજિની એક દિવસ મ્હારીજ થશે. ”

આવા વિચાર કરતો આકાશમાં કિલ્લા બાંધતો સરદાર સુખનાં તરંગોમાં ડોલવા લાગ્યો. રાત ધણી વીતી છે. સરોજિનીએ કહ્યું: “ હવે ઉભગરો કરવાનું કામ નથી. કાલે સ્થવારે વહેણા પધારજો. ” એટલું કહીને રાજવંશી પોષાક પોતાના ઓરડાની ખુંટી ઉપર ટાંગી દીધો. સરદાર હસતો હસતો ચાલ્યો ગયો.

કેટલોક વખત ગયા પછી સરોજિની હસતી હસતી રાજવંશી પોષાક લઈ રાજકુમાર સાધનસિંહ પાસે ગઈ. રાજકુમારે સરોજિનીની યુક્તિ જોઈ તેને અનેક ધન્યવાદ આપ્યા. કુમાર બોલ્યો: “ સરોજ ! વીરબાળા ! હવે કાંઈ ચિન્તા નથી. હવે કોની મગદુર છે કે મ્હને કેદખાનામાં રાખી શકે ? સિંહ પિંજરામાંથી હવે બહાર નીકળે છે. ” એટલું કહીને કુમારે પોતાનો પહેરવેશ પહેરી લીધો. કુમારે તલવાર લટકાવી દીધી, અને કેદખાનામાંથી બહાર નીકળ્યો. સરોજિની પણ તેની સાથે જ બહાર નીકળી.

સાધનસિંહના વીરતા બરેલા સખ્દો સાંભળી લુટારાનો સરદાર બહાર નીકળ્યો. તેણે જોયું કે રાજકુમાર પોતાનાં વસ્ત્રો પહેરી બહાર નીકળ્યો છે, અને તે લડાઈ કરવા તૈયાર છે. સાથે સરોજિની છે. બન્નેએ જીવનની માયા છોડી કારામુક્ત થવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. બન્ને વીર પ્રસૂત છે. સરદાર સ્તબ્ધ થયો. સરોજિનીની વિશ્વાસ-લાતકતા જોઈ સરદારને ક્રોધ ચડ્યો. તેણે ગર્જના કરતાં કહ્યું: “વિશ્વાસપાતિનિ ! ત્હેં આવું જ કર્યું ? મહારા સુખમાં કાંટા વેયાં ! મ્હને નિરાશ કર્યો. હું જાણતો હતો કે સાપમાં ઝેર હોય છે. હમણાં જોઈ છું કે સ્ત્રી એ સાપ કરતાં પણ વધારે ઝેરી છે. મ્હેં સરલ હૃદયે ત્હને પોષાક અને તલવાર આપી ત્યારે ત્હેં તેનો આવો ઉપ-યોગ કર્યો ? ત્હેં ત્હારું મૃત્યુ જાણી જોઈને બોલાવી લીધું છે !” તેને મ્હોટા અવાજે બોલતો જોઈ પચાસ લુટારા ભેગા થઈ ગયા. બધાના હાથમાં ડાગો હતી. સાધનસિંહના હાથમાં ઉધાડી તલવાર હતી. રાજકુમારી સરોજિની વીરભાળા હતી. તેણે પણ ગુપ્ત રીતે એક કટારી લુગડામાં સંતાડી રાખી હતી. આ વખતે તે ચળકતું હથિયાર હાથમાં લઈ આગળ વધી. સાધનસિંહે હાથમાંની તલવાર ફેરવતા માંડી. પચાસે લુટારાઓ સાધનસિંહને ઘેરી વળ્યા. યુદ્ધકળા-માં નિપૂણ સાધને લુટારાઓને—એક પછી એકને—કાપી નાંખ્યા. સરોજિની વેગળે ઊભી ઊભી આત્મરક્ષણ કરી રહી હતી. સાધનસિંહે લુટારાના સરદાર તરફ તલવાર ઉગામી કહ્યું: “પાપી ! બધા દિવસ અધર્મ કરીને તેં સૌને ત્રાસ આપ્યો છે. આજથી ત્હારો ત્રાસ અંત થશે. ધર્મનો જય થાય છે, અધર્મનો ક્ષયજ થાય છે. મરીમ માણસો ઉપર હુમલો કરીને તું તેમને લુટી લે છે, તેથી શું તું બળવાન કહેવાશે ? વીરપુરુષોની રહામે યુદ્ધ કરીને વીર કહેવાય તો

જા આરં વીરૂવ છે. અનેક સ્ત્રીઓના સત્ક્રિય નષ્ટ કરનાર પાપી ! ત્યારેક મરીય મુરખોનાં ધન, તથા લુંટી લેતાર દુષ્ટ ! આજે હવે તારે આતું અન્યુ !” આ શબ્દો બોલ્યાતા હતા તે જ ક્ષણે કોણમાં આંધ થયેલા સરદારે કુમારના સાક્ષા ઉપર તલવાર ઉઘામી, પ્રશ્ન ક્યાં સિંહ ? ક્યાં શિયાળ ? સાધનસિંહની અતુરાઈ અને યુદ્ધબળા આમળ તેનું કેટલું ગભું ? સરદારની તલવારનો ધા સાધને. પોતાની ઢાલ ઉપર ઝીલી લઈ એવી ખુબીથી તલવારનો ધા કર્યો કે સરદારનું માથું ધડથી જુદું થઈ પડ્યું. સરદાર પડ્યો ! તેને બોમ્બ ઉપર પડેલા જોઈ બીજા કેટલાક લુંટારાઓ જીવ અચાવવા નાઠા !

*

*

*

*

સરોજિનીના મુખ ઉપર હાસ્યની છટા પ્રસરી રહી હતી. તે સાધનસિંહની રણકુશળતા જોતી હતી. તેની તલવાર ફેરવવાની અતુરાઈ જોઈ સાધનસિંહ ઉપર બેહદ પ્રેમ ઉપજતો હતો. ક્યાં પચાસ લુંટારા અને ક્યાં એકલો રાજકુમાર ! તેમ છતાં તે બધાને પહોંચી વળ્યો ! સરોજિનીનું હૃદય પ્રકુલ થયું. તેનું મુખ હસવા લાગ્યું. તેણે કુમારની પાસે જઈ કહ્યું : “ સમરવિસાદ રાજકુમાર ! આજે નિશાચર્ય સરોજિનીને તમે બચાવી છે. આજે મહેને જીવતદાન આપ્યું છે. આજથી આ દાસી આપના હાથમાં વેચાઈ છે ! આજથી દાસી આપની સેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. ”

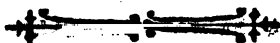
સરોજિનીના નેત્રો, સાધનસિંહનાં નેત્રો તરફ એકી દસે જોયાં કરતાં હતાં. બન્નેના હૃદયનો પ્રેમ એક બીજાના હૃદયમાં ઉતરતો હતો. કુમારે કહ્યું : “ દેવિ ! સરોજ ! ખરી રીતે તમેજ નહારા જીવને બચાવનાર છો ! વિચાર કરી જુઓ ! તમે ન હોત તો હું બચત નહિ ! તેથી હું મારું જીવન તમનેજ સમર્પણ કરું છું ! ચાલો, હવે જંગલમાંથી બહાર નિકળી વમરા પિતાતા સ્થળમાં જઈએ. ”

સરોજિનીએ સમગ્ર માંડળી સરોજિની આનંદ-આગરમાં કુપવા લાગી. તેને સ્વપ્ને પણ આશા નહતી કે લુટારાના કેદખાનામાં તે ખચશે. આનંદના આવેશમાં, જ્યારે પ્રેમની કેદ ચડી હોય તેમ બોલી; “ પ્રિયતમ ! જીવન આધાર ! ચાલો, હવે ઢીલ કરવાનું કામ નથી. ચાલો આપણે ચાલ્યા જઈએ. ”

બન્ને ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યાં. કેટલેક વેગળે જતાં રાજકુમારે પોતાના ઘોડાને જોયો. તે ખિચારો પોતાના સ્વામીને ગુમાવ્યાથી મિરાશ થયો હતો. તે આંદળો ફાંફળો આમ તેમ કુમારને સાધવો હતો. પોતાના ઘોડાને જોતાં જ સાધનસિંહ તેની પાસે ગયો. ખરડે હાથ ફેરવ્યો. ઘોડાએ ત્હેને ઓળખી આનંદમાં નાચવા માંડ્યું. કુમારે સરોજને કહ્યું: “ પ્રિયે ! હું જંગલમાં આવ્યો ત્યારે આ ઘોડો મ્હારી સાથે હતો. મ્હારી ગેરહાજરીમાં એ અહિં જ ફરતો હતો. કેવી માયા લીલા ! ઘોડાને ઝાડ સાથે ખાંધી હું નિદ્રામાં સુતો હતો ત્યાંથી ખાંધીને મ્હને લુટારાઓ લઇ ગયા. જીવો ! ભગવાનની કેવી લીલા ! ”

સરોજિનીએ પણ ઘોડાને પંપાળ્યો. ઘોડો ત્હેના સ્હામે જોવા લાગ્યો. સાધનસિંહના સ્હામે જોઈને પાછો સરોજના સ્હામે જોવા લાગ્યો. સાધનસિંહે સરોજિનીને ઘોડા ઉપર આગળ બેસાડી પોતે પાછળ બેઠો. ઘોડો બન્નેને લઇ તીરની પેઠે દૃષ્ટયો.

સાધનસિંહનાં લુગડાં લોહીથી ખરડાએલાં હતાં, તેને લીધે સરોજિનીનું લુગડું પણ લોહીવાળું થયું. તે જોતાં જણાવું હતું કે એ વીર અને બીરપત્ની કોઇ યુદ્ધમાં વિજય મેળવી પોતાને સ્થાનકે જાય છે.

પ્રકરણ બાવિશમું.

તેજસિંહ.

૨૮ ત્રિને સંતાઇ જતી જોઇ, ઉપા સતી શ્વેત વસ્ત્રો પહેરી પૂર્વા-
કાશમાં ઉદય થઇ. ચંદ્રદેવ પોતાનાં ઉજ્જવળ કિરણોને સમેટી
ઘણ પશ્ચિમ આકાશમાં સંતાઇ ગયા. આકાશમાં જણાતા કેટલાક
તારા તેજહિન જણાય છે. નિશાચરો પોતપોતાના સ્થાનકમાં ભરાઈ
ગયાં છે. અહંકારી કુમુદિનીએ પતિવિરહે નેત્રો ખંધ કર્યાં. નલિનીએ
પ્રાણપતિને ઉદય થયલા જોઇ, આનંદ પામતી, સરોવરના જળને
હલાવી મુક્યું. દિનમણિનું આગમન જોઇ લતિકા ઉપર ખીલેલાં પુષ્પો
હસવા લાગ્યાં, ડોલવા લાગ્યાં, રાત્રિ ચાલી ગયલી જાણીને ભમરા
અહાર નિકળ્યા અને ખીલેલાં ફુલો શોધવા લાગ્યા. હવે ચક્રવાક અને
ચક્રવાહીની વિરહી અવસ્થા નથી. હમણાં તે બગિચામાં પ્રેમનાં ગાન-
તાનમાં ગુલતાન થયાં છે. નિદ્રા દેવી પણ દિનમણીને ઉગતો જોઇ
જગતમાંથી ચાલી ગઇ. નિદ્રા ગઇ. જગત જાગૃત થયું.

વાચક ! ઘણા દિવસ થયા આપણે પદ્માવતીના બાળક પુત્રને
સિદ્ધાંત દેવના આશ્રમમાં મુકી આવ્યા છીએ. આવો ! આપણે
તેજ સિદ્ધાંત આશ્રમમાં પ્રવેશ કરીએ. આ જૂવો ! ભગવાં લુગડાં
ધારણ કરેલો, સ્ફટિક જેવા ઉજળા ચહેરાનો એક તપસ્વી યુવક,
વાધની સાથે મક્ક યુદ્ધ કરે છે. તહેના હૃદયમાં જરાપણ ખેંદ નથી.

જૂવો ! સડતાં-કડતાં વાદ્ય હારી ગયો, તે ત્યાંથી નહાસી જાય છે. થું તલમે તહેને ઓળખ્યો ? એજ આપણી પદ્માવતીનો પુત્ર, જે પચીસેક દિવસનો બાળક હતો તે જ એ ! જેને નિરાશ્રય દશામાં જંગલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો તે જ એ ! જેની ઉપર સિદ્ધાંત-દેવની પવિત્ર દ્રષ્ટી પડી હતી તે જ એ ! અને જેને સિદ્ધાંત દેવે પોતાના આશ્રમમાં રાખી વિદ્યા શિક્ષા આપી છે તે જ એ રાજકુમાર છે. આજે તે જ બાળક યુવક થયો છે. બાલ્યાવસ્થાથી યુવાવસ્થામાં પહોંચ્યો છે. પરિવર્તન એ જગતનો નિયમ છે.

સિદ્ધાંતદેવે બહુ કળે તે બાળકનું લાલનપાલન કર્યું છે. ન્હાનાં બાળકનું લાલન પાલન કરવું રહેલું નથી. તેને ઉછેરી મોટો કરી અનેક વિદ્યાઓ શીખવી છે. છેવટે યુદ્ધ-વિદ્યામાં તહેને એવો કુશળ બનાવ્યો છે કે તહેના જેવો બીજો ચોક્કો જગતમાં નથી. બાળકને યુદ્ધવિદ્યામાં અદ્વિતીય જોઈને, અને તેના શરીરમાં અમિત બળ-વિર્ય જોઈને સિદ્ધાંત દેવે તેનું નામ તેજસિંહ પડ્યું છે. વાચક ! હવેથી આપણે તે યુવકને તેજસિંહ કહીશું.

*

*

*

*

તેજસિંહને જરાપણ ખીક નથી. તે નિર્ભય ચિત્તે જંગલમાં ફરે છે. જાણે આ જંગલનો તેજ રાજા છે. જંગલનાં સમસ્ત જીવ-જન્ટુઓ જાણે તેની પ્રજા છે. જાણે તેજ સર્વ પશુ પક્ષીઓનો તે પાલક પિતા છે. સિદ્ધાંત દેવ પણ જંગલમાંના પશુપક્ષીઓ સિવાય જગતમાં બીજા કોઈ જીવો છે એવું જાણતા નથી. બાળકે પણ સિદ્ધાંત દેવ પિતા સિવાય બીજા કોઈ મનુષ્યને જોયું નથી. એક પિતા, એક પુત્ર, બીજાં સર્વ હિંસક પ્રાણીઓ, બસ, આ કુટુંબ, આ રાજ્ય ! રાજપુત્રે જગતની બીજી ધામધુમ જોઈ નથી. જગતનાં

ખીજને સુખ દુઃખ જોયાં નથી. જગતના ખીજ રાજભોજો ભોગવ્યા નથી. રાજમહેલનાં ઉંચાં શીખરો જોયાં નથી. રાજભોગનાં મિષ્ટાનો આખ્યાં નથી. વનની પર્ણશય્યા સિવાય ખીજ સુખ-શય્યાઓમાં સુતો નથી. નગરમાં વસતાં નરનારીઓના પાપ પ્રપંચપૂર્ણ શબ્દો સાંભળ્યા નથી. ગૃહસ્થ જનોને ઉચિત ઓવા હમેશના દ્વેષ ક્રોધેશનો અનુભવ કર્યો નથી તહેજે બ્રહ્મચર્ય ધારણ કર્યું છે, વનનાં શ્વેતો આહાર કર્યો છે. તપસ્વી સિદ્ધાંત પિતાની સેવા કરી છે. તેમની પાસેથી અનેક વિદ્યા શિખ્યો છે, તે સર્વની સાથે બંધુભાવે વર્તતાં શિખ્યો છે. સર્વ ઉપર દયા કરતાં શિખ્યો છે, ને પ્રસંગ આવે જીવની માયા ત્યજી દેવાનું પણ તે શિખ્યો છે. પિતાએ શિખવ્યું છે કે નગરની પ્રજામાં જઈ રહેવાથી પાપી થવાશે ! પાપી થવાથી અનેક દુઃખ પડશે. યુવકે આ શબ્દો હૃદયમાં કોતરી રાખ્યા છે તેથી જ અનેક મનુષ્યથી ભરેલાં ગામ કે શહેરોમાં જતો નથી, પરંતુ જ્ઞાન થયા પછી મનુષ્યનો અંધ વિશ્વાસ રહેતો નથી. મનુષ્યનું ધૈર્ય ક્યાં સુધી રહે ?

વયની સાથે જ તેજસિંહની જ્ઞાન-શુદ્ધિ વધવા લાગી. તેજસિંહે વિચાર કર્યો. જે દિવસે પિતા સમાધિમાં બેઠા હશે તે દિવસે ગામમાં જઈ આવીશ. ખીજે દિવસે પ્રાતઃસમયે સિદ્ધાંત દેવ સમાધિમાં બેઠા. તેજસિંહ ગામ તરફ ચાલ્યો ગયો. માયાની કેવી આશ્ચર્યકરક શક્તિ ! તેજસિંહ જેમ જેમ આગળ ચાલતો ગયો તેમ તેમ - માયાએ તેને ઘેર ૧૧ માંડ્યો. માયાએ પોતાનો પ્રભાવ અતાવવા માંડ્યો.

આજે તેજસિંહ, સિદ્ધાંતદેવ પિતાનો ત્યાગ કરી ધીમે ધીમે પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલ્યો જાય છે. તેજસિંહનું મન, મનુષ્યોથી ભરેલાં ગામ, નગરો નંદને વિસુક થઈ રહ્યું છે. તેણે પાલક પિતા સિદ્ધાન્ત દેવને મ્હેડેથી સાંભળ્યું હતું કે, ત્હેના માર્તાપતા ચિતોડમાં

રહે છે. ત્હેના પિતા છત્રધારી રાજા છે. સિદ્ધાન્તદેવે વળી પણ હું
હું કે: “ વખત આવતાંજ તે પોતાની સાથે લઈ જઈને તેના પિતા
માતાને સોંપી આવશે, પરંતુ તે વખત ક્યારે આવશે ? મહારાજ
તો રોજ રોજ સમાધિમાં બેસી જાય છે, મ્હને પિતા માતાને ત્યાં
મૂકી આવવાની તો વાત પણ કરતા નથી. સાધુ-સન્યાસીઓનાં
કામજ એવાં ! જગતમાં શું ચાલે છે તે હું જાણતો નથી. ચિતોડ
ક્યાં આવ્યું તે હું જાણતો નથી. ગમે તેમ હો, હું યત્ન કરીશ અને
ચિતોડ શોધી કહાડીશ. માતાપિતાને શોધી કહાડીશ. યત્ન કરવાથી
બધું ફળિયૂત થાય છે. જેઉં છું, ક્યાં સુધી જઈ શકાય છે. ”
વિચાર કરતાં કરતાં ભયંકર જંગલમાં ચાલ્યો પરંતુ જંગલ એટલું
તો વિકટ હતું કે આગળ ચાલવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. માથા ઉપર
આકાશમાં વાદળાં ચઢી આવ્યાં. ઘોર અંધકાર છવાઈ રહ્યો. આગળ
પગ મુકવાનો માર્ગ જણાતો નથી. તેજસિંહ ધણો ગભરયો એકા-
એક વરસાદ પડ્યો જંગલને જળમય કરી દીધું. વાયુનો સપાટો
આવતાં જંગલનાં ઝાડો ટુટી ભોંય ઉપર પડ્યાં. તેજસિંહ આગળ
ચાલી શક્યો નહિ ! બીજી દિશામાં ચાલવા લાગ્યો. જંગલનાં વિકાળ
પ્રાણીઓની ઝરાડો સાંજળી કાન બહેરા થવા લાગ્યા. અંધકારમાં કંઈ
દેખી શકાતું નથી. થોડી થોડી વારે વિજળી ઝળકે છે. તેના અજ-
વાળામાં કંઈક જઈ શકાય છે. તેજસિંહ બહીકણ નથી. ત્હેને ભય
લાગતો નથી. તે ધીમે ધીમે આગળ ચાલવા લાગ્યો છે.

ધીમે ધીમે આકાશ સ્વચ્છ થવા આવ્યું. ગાઢ અંધકાર મટી
જઈને કંઈક પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. હવે તપોવનમાં જવું જઈએ એવો
વિચાર કરવા લાગ્યો પણ કઈ દિશામાં જવું તે ત્હેને સુઝ્યું નહિ.
આગળ ચાલવા છતાં આડે રસ્તે ચાલ્યો ગયો. અરણ્યમાંથી બહાર

નિકળી એક સુંદર બગિચા આગળ આવી પહોંચ્યો. બગિચાની ચારે દિશાએ ઉંચી ભીંતો ચણી લીધી છે. ચારે દિશામાં ચાર મ્હોટાં મ્હોટા દરવાજા છે. તપસ્વી રાજકુમારે દરવાજામાંથી જોયું. બગિચો જોતાં જ તેને આનંદ થયો. મનમાં જ વિચાર કરવા લાગ્યો: “ઓહો ! હું ક્યાં આવી પહોંચ્યો ! આવો સુંદર બગિચો મ્હેં કદી પણ જોયો નથી. અહા ! બધાં ઝાડ હારબંધ ઉભાં છે તે કેવા સુંદર જણાય છે ! ચારે બાજુએ સુગંધી ફુલો પ્રફુલ્લિત થઈ કેવું સૌંદર્ય વધારી રહ્યાં છે ! શું આજ ગામ હશે ? શું અહિં જ મનુષ્યો વસતાં હશે ? અહિં તો કોઈ મનુષ્ય જણાતું નથી ! ” આવા અનેક વિચારો કરે છે એટલામાં મધુર તુપ્પરશબ્દ કાને પડ્યો. જે દિશામાંથી એ અવાજ આવતો હતો તે દિશા તરફ કાન માંડીને સાંભળવા માંડ્યું. “ અહા ! કેવો મધુર શબ્દ સાંભળાય છે ! અમારા જંગલમાં તો આવો શબ્દ કોઈ દહાડો સાંભળ્યો નથી. ” તેણે બગિચામાં તે જ દિશા તરફ જોયા કયું. થોડી વારમાં જ તેણે એક સુંદર યુવતીને જોઈ. તેનાં પગનાં ઓંઝરમાંથી કામળ અવાજ આવતો હતો. તે યુવતીનું મુખ સ્ફટિક જેવું તેજોમય હતું. તે ફુલો ચૂંટતી હતી. હાથમાં ફુલની ટોપલી હતી. એક ઝાડ ઉપરથી ફુલ લીધા પછી બીજા ઝાડ પાસે જાય છે. ત્યાંથી ફુલ લીધા પછી ત્રીજા ઝાડ પાસે જાય છે. યુવતીની સુંદરતા વડે જાણે ફુલોની સુંદરતા વધી છે. તેના મુખ ઉપરથી જાણે અમૃત ઝરે છે. યુવક તેજસિંહ તેને જોતાં જ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. આવું અપૂર્વ રૂપ જોતાં જ તેના હૃદયમાં તે મોહિની મૂર્તિ સરસ કરતી ઉતરી પડી. તેનું શાંત હૃદય અશાંત કરી મુક્યું. તે વિચારવા લાગ્યો: “ આ શું ? શું આજ ગામ-નગરની મનુષ્ય જાતિ ? વિશ્વેશ્વરના વિશ્વ રાજ્યમાં શું આવાં જ બધાં પ્રાણીઓ ભરેલાં છે ? શું

આ ખગિયો અમર વાંચીત, સ્વર્ગીય દેવતાઓની લીલાભૂમિ હશે ? શું આજે સંધ્યા સમયે આ કોઇ દેવતા કુલ ચુટવા આવ્યા હશે ? જે હોય તે. આજે દેવતાનાં દર્શન થવાથી જન્મ સફળ થયો. ” તે ખગિયાના એક ઝાડ આગળ ઝાડને અઢેલી ઉભો રહ્યો હતો. તે સ્તબ્ધ થઇ ગયો. એકી નજરે તે દેવી પ્રતિમાના મુખમાંથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરવા લાગ્યો. યુવતી કુલ ચુટતી ચુટતી પેલા ઝાડ આગળ જ આવી પહોંચી. તેણે એકાએક તપસ્વી રાજકુમારને જોયો. અહા ! બ્રહ્મચારી યુવકનું તેજસ્વી મુખ ! રૂપ અને લાવણ્યની છટા ! સ્વચ્છ લોહી માંમથી ભરેલું શરીર ! શરીરની ગૌર કાન્ત ! યુવતીએ કુમારને જોયો તે જ જાણે મોહ ઉત્પન્ન થયો. યુવતી મનમાં જ બોલવા લાગી : “ અહા ! આવું સુંદરરૂપ કદી પણ જોયું નથી ! શું આ કોઇ દેવતા હશે ? શું તે કોઇ શાપબ્રષ્ટ થઇને મનુષ્યરૂપે મર્ત્ય લોકમાં આવ્યો હશે ? અનેક પુરૂષો જોયા છે, પરંતુ આવી નયન-મનોહર મૂર્તિ કદી પણ જોઇ નથી. આકાશના ચન્દ્રમાં કલક છે પરંતુ આ કલંક રહિત ચન્દ્રદેવતા ક્યાંથી મ્હારી વાટિકામાં ઉદય થયા ? મનમાં તો એવું જ થાય છે કે જાણે એ રૂપને હમેશાં મ્હારા હૃદય-આકાશમાં, ચન્દ્રની પેઠે જડી રાખું. ” નારી જાતિ હમેશાં રૂપની બિ-ખારિણી હોય છે. સુંદરરૂપ જોઈને જ હજારો સ્ત્રીઓએ પોતાના જીવનને રૂપસાગરમાં કુબાવી દીધું છે ! કુલ ચુટતી રમણીએ કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર, ઝાડને અઢેલી ઉભા રહેલા રાજકુમારના રૂ-પસાગરમાં કુબડી મારી. મનમાં જ બોલી : “ એ ગમે તે હોય પણ તે આજથી મ્હારા હૃદયનો દેવતા છે. ” એટલું બોલી રહ્યા પછી તેણે પોતાની જાન દાંત તળે કચડી કહ્યું : “ અરે ! મ્હેં આ શું કર્યું ! જાતિ કુળ જાણ્યા વગર જ આવા તપસ્વી કુમાર ઉપર આટલી બધી

આસક્તિ કેરી ? આટલો બધો મોહ કેવો ? ” વળી બોલી: “ ઓહા ! મન તો કોઈનું બંધાયેલું નથી. મન એ તો મ્હારું પોતાનું જ છે. તેને કોઈ રોકી શકે તેમ નથી. ” આકાશમાંથી જ જાણે કોઈક કહે છે કે, “ યામિનિ, બ્હીક નથી. એજ ત્હારો હૃદયદેવતા છે. ” વાંચનાર ! ધ્યાનમાં રાખજો કે એ યુવતીનું નામ યામિનિ છે.

સમુદ્રના જળમાં જ્યારે પ્રચણ્ડ વાયુ વહે છે ત્યારે મ્હોટાં મ્હોટાં વરગો ઉછળી તોરાન મચાવે છે. યામિનિના હૃદયસાગરમાં પણ પ્રેમનો વાયુ પ્રચણ્ડ તોરાન મચાવવા લાગ્યો. અનેક વિચારોના તરંગ ઉછળી ત્હેનું કોમળ હૃદય ભાંગી નાંખવા લાગ્યો, અનેક આશાઓની નૌકા ત્હેના હૃદયસાગરમાં આમ તેમ ડોલવા લાગી, પરંતુ ભવિષ્યમાં શું થશે તેનો વિચાર કર્યો જ નહિ. “ ઇચ્છિત વસ્તુ નજર સ્થામે આવી દેખી છે ત્યારે ત્હેને શા માટે જવા દેવી ? એમાં પરમેશ્વરનો કાંઈક સંકેત છે. ” એવો વિચાર કરી જરા પણ અચકાયા વગર તે તપસ્વી કુમારના સ્થામે આવી દેખી. તે યુવકનો સુંદર મુખ્યન્દ્ર જાંઘ નક્ષત્રરૂપ થઈ ગઈ. તેના રૂપ સાગરમાં ડૂબી ગઈ. તે ગઈ ! બહા-ડૂ-બી ગ-ઈ ! તેનો જીવ ઠેકાણે નથી. તે માત્ર યુવકનું સુંદર મુખ જાંઘા કરે છે. તેનું મન યુવકના શરીરમાં ઉતરી પડ્યું. તે પણ ગયું ! અહા ! ગયું. ખરેખર ગયું. જીવન, યૌવન, પ્રાણ, મન, સર્વ તપસ્વી કુમારના ચરણમાં અર્પણ કર્યું. મનમાંજ પ્રતિજ્ઞા કરી: “ જ્યારે લગ્ન કરવું હશે ત્યારે આ કુમાર જ મ્હારો પ્રાણ-જીવન ! એજ સુંદર મ્હારો પ્રાણેશ્વર. લજ્જા, ભય, સંધર્મ આદ્ય મયું. યુવકની મનોમુગ્ધકર મૂર્તિ જાંઘને કહ્યું: “ દેવ ! આપ કોણ છો ? અયોધ્યાના આ રમણી-વિહાર બગિચામાં ક્યાંથી આવ્યા ? અહિં પુરૂષોને આવવાની રજા નથી. ”

તેજસિંહ યુવતીના રૂપમાં લુબ્ધ થયો હતો. તે કંઈ પણ સમજી શક્યો નહિ. તે મનુષ્યોના આચાર વ્યવહાર જાણતો નથી. યુક્તીના ક્ષેત્રમાં—મધુર શબ્દો સાંભળી તેના મુખમાંથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરતાં, એકી નજરે તેની રહામે તેણે જોયા કર્યું. થોડીવારે કહ્યું: “હું મનુષ્યોના સમાગમમાં કદી પણ આવ્યો નથી. હમેશાં તપોવનમાં જ મ્હોટો થયો છું. મનુષ્યોના આચાર વ્યવહાર હું જાણતો નથી. હમણાં મેં મારા પાલક પિતા સિદ્ધાંતદેવને મ્હોડેથી સાંભળ્યું છે કે મનુષ્યોની વસતીમાં મ્હારાં માતાપિતા છે. તેથી જ સિદ્ધાંતદેવની રજા વગર જ મનુષ્યની વસતીમાં આવી આ વિપદમાં પડ્યો છું. તમે મનુષ્ય છો કે કોઈ દેવતા છો તે કહો.” યામિનિએ તાપસકુમારને સરસ સ્વભાવ અને નિર્વિકારી દ્રષ્ટિ જોઈ કહ્યું: “દેવ! હું દેવતા નથી, મનુષ્ય છું. અયોધ્યાપતિ મહારાજ વિજયસિંહની કન્યા છું, અને મ્હારું નામ યામિનિ છે.” તેજસિંહે આજે જ જગતનાની રચેલી સ્ત્રી સુંદર મૂર્તિ જોઈ અને અંતઃકરણમાં જ પરમેશ્વરને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યો.

આ સમયે અગિયાના દ્વાર ઉપર પહેરેગીરોનો શબ્દ સંભળાયો. યામિનિ ત્યાંથી અપાટાબંધ ચાલી ગઈ. અગિયાની સંભળ લેનાર સિપાહીઓ અગિયામાં આમ તેમ તપાસવા લાગ્યા. ફરતા ફરતા તપસવી કુમાર ઉભો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સ્ત્રીઓને ફરવાના અગિયામાં પુરૂષને જોઈ ગુસ્સે ભરાયા અને તેને બાંધીને રાજસભામાં લઈ ગયા, તેજસિંહ કંઈ પણ સમજી શક્યો નહિ. દરબારમાં રાજકુમારને ઉભો કર્યો.

પ્રકરણ ત્રેવિશમું.

શુભ સમાચાર.

ચિ તોડ રાજપૂરીમાં આજે અંધકાર છવાઇ રહ્યો છે. સાધન-
સિંહ થોડાક લશ્કર સાથે રાજ્યમાં મુસાફરી કરવા ગયો છે,
પરંતુ હજી સુધી તે પાછો આવ્યો નથી. તેની સાથેના સિપાહીઓ
જેઓ પાછા આવ્યા છે, તેઓ પણ યુવરાજના કાંઈ સમાચાર કહી
શકતા નથી. તે બધાંનાં મ્હોં ઉદાસ થયાં છે. યુવરાજ ક્યાં ગયો છે,
તે તેઓ કહી શકતા નથી. આ સમાચાર સાંભળતાં જ મહારાણા
ભીમસિંહનું હૃદય અંધકારમય બન્યું છે. તેને ચારે દિશામાં અંધકાર
જણાય છે. રાણી સુશીલા અને પદ્માવતી પુત્ર શોક કરે છે. રાજ્યમાં
હાહાકાર થઇ રહ્યો છે. સર્વનાં મુખ ઉદાસ થઇ રહ્યાં છે. સર્વનાં
નેત્રામાંથી આસુની ધારાઓ ચાલી રહી છે. સાધનની બંને માતાઓ
એટલી વિહ્વળ થઇ છે કે હવે તેઓ પોતાનું જીવન નષ્ટ કરવા તૈ-
યાર થઇ છે. પુત્ર વિના માતા પિતા જીવન ત્યાગ કરવાનો સંકલ્પ
કરી બેઠાં છે. માત્ર મુસલમાનોને જીતનાર સેનાપતિ હમિરસિંહ કે જે
તેઓને અનેક પ્રકારના સજ્જો કહી વૈર્ષ આપે છે, સાન્ત્વન આપે
છે. તેણે મહારાણાને કહ્યું: “મહારાજ ! આપ બુદ્ધિમાન છો, અનેક
શોક, દુઃખની ઝાંયાઓ જોઈ છે, પછી શા માટે આટલા બધા બ્યા-
કુળ થાઓ છો ? એ બધી પરમાત્માની લીલા છે. કુમાર કંઈ ખાળક
નથી. તે યુવાન છે. રાજ્ય ગૃહણ કર્યું છે. તેનામાં વિદ્યા, બુદ્ધિ અને

ક્ષમતા છે. તેને આવતાં વાર થઈ એટલામાં આવા નકારા વિચારો શા માટે કરો છો ? પોતાની ઇચ્છાથીજ કદાચ તે કોઈ કાર્ય માટે ખીજે સ્થળે ગયા હશે, સત્વર આવશે. આટલી બધી ઉતાવળ શા માટે કરો છો પ્રભુ ? તહેનું અમંગલ કરે એવો જગતમાં કોઈ પુરુષ જન્મ્યો નથી તે વીર પુત્ર છે, વીરબાહુ છે, યુદ્ધકુશળ છે; પછી આટલી બધી ચિન્તા શા માટે ? ” આવાં અનેક વચનો કહી મહારાણાને આશ્વાસન આપે છે. એટલામાં એક દ્વારપાળે આવી એક પત્ર આપ્યો. રાણા ભીમસિંહે તે પત્ર લીધો. તેના હૃદયમાં કંઈક ધૈર્ય આવ્યું. તેણે અપાટાબંધ પત્ર ઉઘાડવા માંડ્યો. પત્ર ઉઘાડી સેનાપતિને આપતાં કહ્યું : “ સેનાપતિ ! જુઓ તો ! એમાં કંઈ પુત્રના સમાચાર છે કે ? ” મહારાણાની આગ્રા મળતાં જ સેનાપતિએ પત્ર વાંચવા માંડ્યો :—

પ્રખળ પ્રતાપાન્વિત, રાજધિરાજ,

ચિતોડાધિપતિ મહારાણા ભીમસિંહજી બહાદુરના ચરણમાં.

રાજન્ ! આજે આશાથી અતીત ફળ મળ્યું છે, વગર મહેનતે મેવકને આવું ફળ મળશે. અને આવો ભાગ્યોદય થશે, એ વાત સ્વપ્ને પણ જાણુતો ન હતો. મ્હારી કન્યા સરોજિનીને હુંટારાઓ લઇ ગયા હતા અને કેદખાનામાં નાંખી હતી, પણ આપના વીર પુત્ર સાધનસિંહે મ્હારી પ્રાણુથી અધિક બહાદી પુત્રી સરોજિનીનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. એ ઉપકારનો બદલો વાળવાને મેં મ્હારી કન્યા સરોજિની, કુમાર સાધનસિંહ સાથે પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. રાજકુમારે તે કબુલ કર્યું છે. આપ દયા કરીને આગ્રાધિનની કુંપડીમાં પધારી તેને પવિત્ર કરશો અને લગ્નકાર્યમાં સંમતિ આપશો. આ પ્રમાણે લગ્ન-

સંબંધ થવાથી આપણુ બન્નેનો સ્નેહસંબંધ જળવાઈ રહેશે. આજી
 છે કે આપ દયા કરી મ્હારી પ્રાર્થના કબુલ કરશે.

આપનો તાબેદાર

આદિત્યસિંહ.

પત્ર વાંચતાં જ મહારાણી શોક ભૂંડી ગયા. તહેમના મુખ ઉપર
 આનંદની છાયા જણાઈ. આદિત્યસિંહની કન્યા સરોજિની સાથે સા-
 ધનસિંહના લગ્નની વાત સાંભળી ધણા ખુશી થયા. સેનાપતિને
 લગ્નની તૈયારી કરવા આજ્ઞા આપી. મહારાણી સુશીલા અને પ-
 દ્માવતીને યુવરાજના કુશળ સમાચાર સંભળાવ્યા. તે પણ સદ્ગુણાં
 આનંદ પૂર્વક મંગળ ગીત ગાવા લાગ્યાં. સર્વેએ પત્ર વાંચ્યો. રાજ-
 મહાલયમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. એ ધડી પહેલાં ન્યાં
 શોકની છાયા છવાઈ હતી ત્યાં આનંદની છટા પ્રસરી રહી. બન્ને
 માતાનાં હૃદય આનંદથી નાચવા લાગ્યાં. પુત્રના વિવાહના સમાચાર
 સાંભળી કપી માતાને આનંદ નહિં થાય ? શોકમાગર સુખમાગરમાં
 ફેરવાઈ ગયો. રાજ્યમાં સર્વત્ર એ શુભ સમાચાર ફેલાતી દીધા. મહા-
 રાણી બીમસિંહે પંજાબમાંનો પોતાનો મેહેલ શણુગારવાને માણસો
 મોકલ્યાં, અને તેજ મેહેલમાં રાજકુમારનાં લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય થયો.

મહારાણી બીમસિંહે. શુભ દિવસે અને શુભ ક્ષણે, બન્ને રાણી
 તથા અસંખ્ય સૈન્ય સહિત પંજાબ તરફ પ્રયાણ કર્યું. રાજપુરોહિત
 વિદ્યાપતિ મહાશયને પણ સાથે લીધા, કારણ કે વિવાહ જેવા કાર્યમાં
 તેજ અગ્રેસર ગણાતા હતા. યુવરાજનો રાજ્યાભિષેક થયો તે સમયે
 વિદ્યાપતિ મહાશયેજ પંજાબ રાજદ્વિત્તા સાથે લગ્ન કરવાની વાત
 કહાડી હતી, તે આપણા લક્ષમાં છે.

મકરણ ચોવિરામું.

શુભ પરિણામ.

આજે આપણા યુવરાજ સાધનસિંહના શુભ લગ્નનો શુભ દિવસ છે. પંજાબની રાજવાની લાડોરમાં મોટો આનંદ ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે. રાજમેહેત્રમાં અનેક અમીર ઉમરાવોની આવજ થઈ રહી છે. રાજમહાત્રયને રંગમેરંગી ધ્વજ પતાકાથી તથા વૃક્ષો પદ્મવો અને પુષ્પોનાં તોરણોથી શણગારવામાં આવ્યો છે. વાજિત્રો મધુર નાદ કાઢી પ્રજાજનના મનમાં આનંદનો સંચાર કરી રહ્યાં છે, અનેક રાજા, અનેક રણી અને અનેક રાજકુમારિકાઓ લગ્નના ઉત્સવમાં ભાગ લેવા આવ્યાં છે નગરની અનેક શ્રીમંત મહિલાઓ મણિ-મુક્તાના અલંકારો પહેરી આનંદમંગળ ગાય છે. લસ્કરી સિપાહીઓ નાના પ્રકારની કારિગીરીવાળા સુંદર પોષાકો પહેરી, અસ્ત્રશસ્ત્ર વડે સજ્જ થઈ રાજ્યની શોભા વધારી રહ્યા છે.

ધીમે ધીમે ગોરજ સમય થયો. રાજવાનીમાં દિપમાળાઓનો પ્રકાશ નયનને આનંદ આપવા લાગ્યો. મહારાણા બીમસિંહના મેહેલ-માંથી વરયાત્રા નિકળી, મહારાજા આદિત્યસિંહના મેહેલ આગળ બાંધેલા સુંદર મંડપમાં આવી પહોંચી. હાથી ઘોડા ઉપર ડાંકનિશાન વાગે છે. કેટલાક સુંદર રાજકુમારો કિંમતી વસ્ત્ર અલંકારો ધારણ કરી હાથી-ઘોડા ઉપર બેસી આગળ આગળ ચાલે છે. જૂદાં જૂદાં વાજિત્રોના મધુર નાદ વરયાત્રાની શોભા વધારે છે. ન્હાના મોટા

રાજાઓ, કિંમતિ વસ્ત્ર અલંકારો ધારણ કરી વરયાત્રામાં ચાલતા જણાય છે. અમીર ઉમરાવ અને શ્રીમંત શાહુકારોનાં ઉજળાં વસ્ત્રો વડે વરઘોડો શોભી રહ્યો છે. મહારાણા બીમસિંહ સૌથી આગળ ચાલે છે. તેમના હૃદયમાં આનંદ સમાતો નથી. તહેમના મ્હોં ઉપર હાસ્ય ઉલરાઇ જાય છે. પ્રંજનજનો પોતાનાં બારી બારણાંમાંથી તેમને તથા વરરાજાને પુષ્પથી વધાવે છે, સલામો કરે છે, અને આનંદ જ્વળિ કરે છે. મહારાણા સર્વને નમન કરે છે. સૌથી પાછળ વરરાજા સાધનસિંહ કિમતિ વસ્ત્રાલંકાર સજી હાથી ઉપર બેઠા છે. તેમની પાછળ રાજકુટુંબ અને અમીર ઉમરાવોની પત્નીઓ, કુમારિકાઓ આનંદ ગીત ગાતી, હાથીની ચાલે ચાલે છે. આજે રાજમાતાના હૃદયમાં આનંદની રેલ ચાલી રહી છે.

વરઘોડો મંડપમાં આવી પહોંચ્યો. મહારાજા આદિત્યસિંહે સર્વનો સત્કાર કર્યો. વરરાજા મંડપમાં બિરાજ્યા. શુભ ક્ષણે પોતાની એકની એક કુમારિકા સરોજિનીનો હસ્ત સાધનસિંહના હસ્તમાં મેળવી આપ્યો. કન્યાદાનમાં પુષ્કળ ધન રત્ન, વસ્ત્ર અને હાથા ઘોડા આદિ દાન કર્યું. વરરાજાને પણ ધણા ધન રત્ન આપી સન્માન કર્યું. મહારાણા બીમસિંહને પણ સારી રીતે સન્તોષ આપ્યો. હમણાં સાધનસિંહ અને સરોજિની એક આસને-પાસે પાસે બેઠાં છે. જાણે મદન અને રતિનો સંયોગ થયો છે ! લગ્ન કાર્ય સમાપ્ત થયું. રામજયંત્રીઓનાં નૃત્ય ગીત, અને ગવૈયાઓનાં મધુર ગાન થવા લાગ્યાં. બોજન આદિ વ્યવસ્થા સ્પષ્ટ. મોડી રાત્રે સર્વ વિસર્જન થયાં. કેટલીક કુમારિકાઓ સાધનસિંહની મસ્કરી કરવા લાગી. કેટલીક સરોજિનીને હસવા લાગી. શયનભુવન શણગાર્યું હતું. ત્યાં આજે રાત્રે સાધનસિંહ અને સરોજિનીએ નિવાસ કર્યો. અનેક સુખ જોતાં જોતાં નિદ્રાદેવીના બોળામાં આલોટી ગયાં.

સુખનો સમય નોતનોતામાં ચાલ્યો જાય છે. શુભ વિવાહની શુભ રાત્રિ પણ હસતાં હસતાં ચાલી ગઈ. વિવાહનો આનંદ દિવસ ચાલ્યો ગયો, પરંતુ હજી રાજમહાલમાંથી આનંદ મંગળ ચાલ્યો ગયો નહોતો. ત્યાં કન્યા વિદાય કરવાનું આજે શુભ મુદ્દત હતું. આદિત્ય-સિંહ કન્યા વિદાય કરવાની તૈયારી કરવામાં ગુંથાયા હતા. આજે તહેની લાડકોડમાં ઉછરેલી, રનેહ રૂપિણી એકની એક કન્યા સરોજિનીને વિદાય કરવાની છે. જેનું આટલા દિવસ લાલન પાલન કર્યું, જેને આટલા દિવસ લાડકોડમાં ઉછેરી, જેને આટલા દિવસ ધમ્મા પ્રમાણે વર્તવા દીધી, જે કન્યાને જમાડયા વગર મહારાજ પોતે જમતા નહોતા, જેને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલી ગણતા હતા, તેજ સરોજિની, તેજ પ્રાણાધિક રાજકુમારી, આજે બીજાની થઈ. હવેથી તહેના ઉપર કોઈ પ્રકારનો હક્ક નથી. આજે તહેને કાંઈપણ બોલ્યા વિના બીજાની સાથે વિદાય કરવી પડશે, આજથી તહેને બીજાની કૃપા ઉપર જીવન વ્યતીત કરવું પડશે. આટલા દિવસ જેને કોઈની આજ્ઞા માનવી પડી નહોતી, આટલા દિવસ જેને કોઈની બ્હીક નહોતી, આટલા દિવસ જેને કોઈની આમન્યા માનવી પડતી નહોતી તેજ પ્રાણથી વહાલી કુમારી સરોજિનીને બીજાની આજ્ઞામાં-પરતંત્ર રહેવું પડશે. તહેને સાસુ, સસરા અને પતિ વગેરેની ધડીએ ધડીએ બ્હીક લાગશે. આજથી તહેને પારકા હાથમાંથી ખાવાનું મળશે. આજથી તહેને પારકાં-અપરિચિત મનુષ્યોની સેવા કરવી પડશે. આજથી તહેને પારકાંની કૃપા ઉપર જીવન વ્યતીત કરવું પડશે ! અહો ! સંસાર ! ત્હારું ત્રિચિત્ર બંધન ! આવા વિચારો કરતાં, રાજ, રાણીના પ્રાણ આકુળબ્યાકુળ થઈ ઉઠ્યા છે, વળી તેઓ મનને બોધ આપે છે; કન્યા તો હમેશાં પારકું ધન છે. તેને સારી શિક્ષા મળી હોય છે તો પિ-

તાનું અને સાસરાનું કુળ દિપાવે છે. સર્ગા સંબંધીઓ સળંગન મળ્યાં હોય છે તો પરસ્પર સ્નેહ, સંપ વધારી એક બીજાની ઉન્નતિ કરી શકે છે. એટલા માટે તો સૃષ્ટિનું મંડાણ છે. એટલા માટે તો લગ્નની પ્રથા છે. એટલા માટે તો વેવાઇ વેવણનો સંબંધ છે. રાજ અને રાણીએ પ્રેમનાં આંસુથી આખો બીજવી દીધી છે. માતાપિતાનો વિયોગ થતો હોવાથી સરોજિનીનાં નેત્રમાં પણ આંસુ આવ્યાં છે. એક બીજાને ભેટીને વિશેષ આંસુ પાડે છે. સરોજિનીને માતા પિતાનો વિયોગ થાય છે. માતાપિતાને એકની એક પુત્રીનો વિયોગ થાય છે, વિયોગમાં આંસુની ધારાઓ ચાલે એ તો માયાની લીલા છે.

એટલામાં મહારાણા બીમસિંહ પોતાનાં મનુષ્યો સાથે આદિત્યસિંહના મહેલ આગળ આવી ઉભા. રાજ આદિત્યસિંહે કન્યા સરોજિનીને તેમની સાથે વિદાય કરી. સર્વ મળી ભેટી છૂટાં પડ્યાં. મહારાણા પુત્રવધુને લઇ પોતાના નિવાસ-ઝવન તરફ ચાલ્યા. રસ્તામાં અનેક લુટાં, લંગડાં, આંધળાં, પાંગળાં, દીન દીન મનુષ્યોને અન્ન, ધન અને વસ્ત્રનું દાન આપવા લાગ્યા. અનેક દરિદ્રીઓને દાન મળવાથી દરિદ્રતા ટળી ગઇ. વર અને કન્યા નિવાસ-ઝવન આગળ આવી પહોંચ્યાં. મંગલિક વાજિંત્ર ધ્વનિ અને ખારણા આગળ વાગતી નોખતના અવાજ થવા લાગ્યા. રાણી સુશીલા અને પદ્માવતીએ પુત્ર તથા પુત્રવધુને પુષ્પ, મોતીડે વધાવી લીધાં, તેમનાં આવારણોં લીધાં અને ધર પ્રવેશ કરાવ્યો. વર કન્યા સર્વેને પગે લાગ્યાં. સર્વેએ આશિર્વાદ દીધો. મહારાણા બીમસિંહે અને રાણીએ પુત્ર તથા પુત્રવધૂનાં દર્શન કરી નેત્રની સાર્થકતા કરી.

સુસ્થ અને બળવાન બ્રહ્મચારી પુરુષોએ અવશ્ય લગ્ન કરવું જોઈએ. ગૃહસ્થાશ્રમી માણસને સ્ત્રી વિના ચાલે નહિં. સ્ત્રી વડેજ ગૃહ-

સ્થાવર છે. સ્ત્રી એજ સંસારનો સાર છે. સ્ત્રી વડેજ સંસારનો બ્યવહાર છે, અને સ્ત્રી વડેજ સંસાર દીપે છે. પુરુષ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરે તો સંસારનાં કાષ્ઠ પણ કામમાં કાષ્ઠ પણ પ્રકારનું વિઘ્ન આવે નહિ. સ્ત્રીના સદ્ગુણ વડે, સર્વ વિઘ્નો દૂર થઈ જાય અને સર્વ સ્થળે સુખ જ થઈ રહે. સર્વ સમયે સુખ જ જણાય. સંસારમાં સ્વર્ગજ જણાય, પરંતુ તે સાથે ભગવદ્ ભજન પણ કરવું જોઈએ. ભગવાનના ગુણનું કિર્તન ક્યાં સિવાય સંસાર સાગર પાર ઉતરી શકાય નહિ, તેમ છતાં સંસારનાં સુખ-સ્વપ્નમાં મનુષ્ય લીન થઈ જાય છે. સુખ માત્ર વિજળીના તેજ જેવું ક્ષણ સ્થાયી છે. સંસારના સુખોમાં લીન થવું અને ભગવાનને ભૂલી જવો એ દુઃખને આમત્રણ કરવા જેવું છે. ઘણાં માણસો સુખમાં ભગવાનને ભૂલી જાય છે. સુખ એ દુઃખની ગિલિટ કરેલી સ્થિતિ છે, અને દુઃખ એ સુખની ગિલિટ કરેલી સ્થિતિ છે. જેમ પિત્તળ ઉપર સોનાનાં ગિલિટ કરવાથી થોડા દહાડા ગયા પછી ગિલિટ ઉતરી જઈ અસત્ પિત્તળ પાછું જણાઈ આવે છે, તેમ સુખ થોડા દહાડા ભોગવ્યા પછી તેમાંથી દુઃખજ જણાશે ! આ સંસાર એ મ્હોટું ભયાનક સ્થાન છે. એ સ્થાનમાં મનુષ્યને ડગલે ડગલે પરીક્ષા આપવી પડે છે એના જેવું પરીક્ષાનું બીજું કોઈ સ્થાન નથી. ધૈર્ય, ક્ષમા, દયા, નિતક્રા, વગેરે વિષયનું વિશેષ જ્ઞાન હોય તોજ સંસારની જીવન-પરીક્ષામાં પાસ થવાય છે. આ સંસારમાં પરીક્ષા આપવાના કામમાં પતિવ્રતા રમણીરત્ન એ મુખ્ય મદદગાર છે અને તેથીજ સંસારી જન્મે એ લગ્ન કરવું એ મહત્વનું કાર્ય ગણાય છે. આજે તેટલા માટેજ સાધનસિંહે પિતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સરોજિની સાથે લગ્ન કર્યું છે.

લગ્નોત્સવ સમાપ્ત થઇ ગયો છે. હજી સરોજિની મહારાણાના લાહોરના મહેલમાં પતિ સાથેજ રહે છે. સરોજિનીનું જેવું સુંદર રૂપ હતું તેવીજ તે સદ્ગુણી અને આર્ગાંકિત હતી. તે જેમ પતિ-વ્રતા હતી તેજ પ્રમાણે સસરા, સાસુ વગેરે સર્વ સાસરિયાંની સેવા કરતી. એક રાજની પુત્રી છતાં નમ્રતા અને કાર્યદક્ષતા વડે તે સર્વને બહાલી લાગતી હતી અને તેથીજ સાસુ તહેને પોતાની નજરથી જરા પણ વેગળે ખસવા દેતી નહિ, બન્ને સાસુ, પુત્રવધુને પાસે ને પાસેજ રાખી તેને આનંદમાં રાખતી. સાધનસિંહનો પ્યાર સરોજિનીને દિન-પ્રતિદિન વધારે પ્રકુલિત કરતો. તે બન્નેનાં હૃદય એટલાં બધાં મળી ગયાં હતાં કે માત્ર તહેમનાં શરીર જૂદાં જણાતાં પણ વાસ્તવિક રીતે જોતાં તે બન્ને એકજ હતાં. જાણે એક ઝાડ ઉપર ખી-લાં બે પુલ, મહારાણાની સંસારવાટિકામાં ખીલી શોભા આપી રહ્યાં છે !

મહારાણા બીમસિંહ, સર્વ સાંસારિક ચિંતાઓમાંથી હવે મુક્ત થયા. પુત્ર હવે લાયક થયો છે. તેના ઉપર સર્વ ભાર મૂક્યો છે. જે કાંઈ કરવું હોય, જે કરવાથી સાંઝે ફળ મળે તેમ હોય, તે સર્વ યુવરાજ પોતાના મંત્રીની સલાહ લઇને કરે છે.

પંજાબ આવ્યે ધણા દિવસ થયા છે. રાજ્ય છોડીને અહિં રહેવું સાંઝે દેખાય નહિ, એમ ખારી મહારાણા સ્વરાજ્યમાં જાનાં વિચાર કરે છે એટલામાં આદિત્યસિંહ એક પત્ર લઇને આવ્યા. મહારાણાએ આદિત્યસિંહનો યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો. આજે આદિત્યસિંહનો ચહેરા નેહ મહારાણા વિસ્મય પામ્યા. તહેનાં નેત્રો લાલચોળ થયાં છે, છાતીમાંથી ઉતાવળે નિશ્વાસ નિકળે છે. મહારાણા કાંઈ કારણ સમજી શક્યા નહિ. મહારાણાએ પૂછ્યું: “ભાઈ આદિત્યસિંહ ! તહારો ચહેરા આવો કેમ ?” આદિત્યસિંહે ઉત્તર દીધો: “ભાઈ ! દુરાત્મા

વિજયસિંહ મ્હારૂં બાવું અપમાન કરે છે. પુત્ર સંભામસિંહ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ગયો છે. તેમ છતાં તમે અહિં હાજર છો એટલે તમારી સલાહ વગર કોઈ કામ એકાએક કરવું ઉચિત સમજતો નથી, તેથી જ આપની પાસે આવ્યો છું. આપ મ્હારા કરતાં મ્હોટી ઉમ્મરના છો. આપની સલાહ લઈને કાર્ય કરવું યોગ્ય સમજું છું, શું કરવું હેની સલાહ આપો.”

બીમસિંહ કાંઈ સમજી શક્યા નહિં તેથી તેમણે કહ્યું: “પહેલાંનું વૃતાંત કહો તો સલાહ આપી શકાય.”

આદિત્યસિંહે કહ્યું: “એક માસ થયાં અયોધ્યાના મહારાજા વિજયસિંહની કન્યા યામિનિ સાથે મ્હારા પુત્રનો વિવાહ-સમ્બન્ધ નક્કી થયો છે. લગ્ન માટે સર્વ પ્રકારની તૈયારી પણ થઈ ગઈ છે. બન્ને પક્ષની રાજપુત્રીથી સર્વ કામ થયું છે. લગ્ન માટે સર્વ રથો આમંત્રણપત્રિકાઓ પણ મોકલવામાં આવી છે. આટલું બધું થયા પછી દુરાત્મા વિજયસિંહ કહે છે કે આ વિવાહ માટે મ્હારી કન્યાની ખુશી નથી! આ લગ્નનું નામ સાંભળી કન્યા મરણતોડ થઈ છે, એવું કહે છે. આવાં અનેક કારણો બતાવી લગ્ન કરવા ના પડે છે તે માટેજ આ પત્ર આવ્યો છે. હવે શો ઉપાય કરવો તે કહો.”

આદિત્યસિંહે વિજયસિંહનો પત્ર મહારાજાને આપ્યો.

મહારાજા કાંઈ મત આપી શક્યા નહિ. લગ્ન તોડવાનું કારણ સમજી શક્યા નહિ. ધીમે ધીમે આ વાત અંતઃપુરમાં ગઈ. સરોજિનીએ સાંભળી, ત્યાર પછી સાધનસિંહને કાને ચર્ચ, પોતાના સસરાનું આવું અપમાન થતું જોઈ સાધનસિંહને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તે પિતા પાસે જઈ બોલ્યો: “પિતૃદેવ! દુરાત્મા વિજયસિંહ એમ બોલે છે કે આદિત્યસિંહના પક્ષમાં કોઈ નથી, તેથીજ તે આવું અપમાન કરતો

હશે. આપ મારો હિતાર લખે કે જમારે લગ્નની સવ મહારાણીની મારી કરી છે તમારે લગ્ન કરવાંજ પ્રડશે. લગ્ન નહિં કરવાતું કેમ માલસ કરેણુ ખતાવ્યા સિવાય લગ્ન બંધ રહેશે તહિ; નહિં તો લુલ્હ કરેણ તમારે થવું. કુદમાં પ્રયળ પ્રતાપી મહારાણા બીમસિંહનો બીમસમાન બળવાન પુત્ર પણુ લલ્હર લઇને અમારી સાથે આવશે. ”

સેનાપતિ હમીરસિંહ પાસેજ હતા. પુરાજના શબ્દો સાંભળી લેણે કયું: “ રાજા! કુમારે યોગ્ય કહ્યું છે. પત્નિો ભેત્રો જવાબ આપવા અજ યોગ્ય છે. બીમસિંહે પણુ સમ્મતિ આપી. આદિત્ય-સિંહે પણુ સાવનસિંહની સલાહ પ્રમાણે પ્ર. રેકિતાર લખી અમોખ્યાના મહારાજને ભેઠલી આપ્યો.

પ્રકરણ પચીસમું.

પત્ર પ્રાપ્તિ.

વર સાથે કન્યાનો વિવાહ કરવામાં વર-કન્યા બન્ને સમાન જોઇએ. તા. છ. બુદ્ધિ અને ચાતુરી સમાન જોઇએ. તેમ છતાં પણુ જો બન્નેનાં મન મળેલાં ન હોય તો તેવાં લગ્ન કરવામાં પરસ્પર સુખ ઉપજતું નથી. વર કિંવા કન્યામાંથી એકની પણુ મરણ ન હોય તો તે લગ્ન સંસારમાં દુઃખરૂપ થઇ પડે છે. તેવાં લગ્નનાં ફળ વિશ્વમય નિવડે છે. પરિણામમાં ઝેર જ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં કાંઈ પણુ સંદેહ નથી. ગુજરાતમાં થતાં બાળલગ્ન તજરે જોનારને જણાઇ આવશે કે બાળક સુદ્ધિનાં વર કન્યાને લગ્નની પ્રતિમ માંડીને લગ્નમાં

માને છે, પણ વરને પ્રતિધર્મીની કે કન્યાને પતિધર્મીની ખબર
હોતી નથી. કેટલીક વખત તો માને પ્રમાણ મળ્યાં હોય એ કોઈ
જોનાં મન મળતાં નથી, પરસ્પર પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો નથી, અને
જોઈ તેમનો સંસાર વિષમય નિવડે છે. પતિ પત્ની બન્નાં સુધી પોત
પોતાનો ધર્મ સમજતાં ન હોય પ્રેમજ પરસ્પર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય
નહિ, ત્યાં સુધી લગ્ન કરવાં જોઈએ તહિ, પ્રેમ છતાં કેટલાંક મનુષ્યો
જોર જુલમથી લગ્ન કરી દે છે. પતિની ઈચ્છા હોય અને કન્યાની
અનુજા ન હોય તો તેવાં લગ્ન અતિ દુઃખકર નિવડે છે. ભવિષ્યતા
સુખને સુઠીમાં સમી લગ્ન કરવાં એ જાણી જોઈને આંધારા જાંચ-
લમાં પ્રવેશ કરવા જેવું છે ! જાણી જોઈને કુત્રામાં પડવા જેવું છે ! આવાં
આવિચારી કામ કરતાંથી મોટાં તોષાળ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાં
પ્રથુ જમારે રાગ રજવાડામાં આવા અનાવો બને છે ત્યારે હજારો
વિદોષ માણસના લોહીતી તદીઓ વહે છે ! અનેક રાગવી સુસજ્જિત
કન્યાઓ પોતેને પ્રસંદ કર્યા પછી જોરજુલમ કરનાર રાગના પુત્ર
સાથે પરણી સુખી થઈ નથી. તેમનો સોનાનો સંસાર ધૂળમાં મળી
મયો છે ! હજારો ગૃહસ્થાશ્રમનું સત્યાનાશ વળી ગયું છે ! અનેક પતિ
પત્ની જીવનપર્યંત દુઃખી થયાં છે ! બગાડીક રમણીરૂપ સમુદ્ર મંથન
કરવાથી તેમાંથી વિષ નિકળે છે પછી કોની મકદૂર છે કે તેને અચૂત
બનાવી શકે ? પ્રકૃતિનો નિયમ કોણ ઉલ્લંઘન કરી શકે એમ છે ?

વિજયસિંહે જાણ્યું હતું કે સંઆમસિંહ સાથે લગ્ન કરવાને રા-
જકુમારી યામિનિની ઇચ્છા નથી. પહેલાં જ જમારે સંઆમસિંહ સાથે
લગ્ન કરવાની વાત નિકળી જમારે અરધી હા અને અરધી ના હતી.
આથી તપસ્વીનો લેશ સંસ્કાર કરતાર, ભરમાન્યાહત ચન્દ્ર આમુખન
આંધેકુમારને જોતાં જ, યામિનિ સીંગ સાથે લગ્ન કરવાતી તા કહે

છે. યામિનિ કહે છે કે ઋષિકુમારને જોખને માફ મન ન્યારે આટલું
 બધું ચંચળ થાય છે ત્યારે તે અવશ્ય કોઈ ક્ષત્રેય રાજકુમાર જ
 હોવો જોઈએ. તેજ મહારા પ્રાણનો અધિષ્ઠાતા દેવતા. તેમ ન હોત
 તો મહાઈ મન અને પ્રાણ આટલા બધા ઉત્સુક કેમ થાત ! એક અ-
 જાણ્યા ઋષિકુમારને જોતાં જ મહાઈ હૃદય તેના તરફ આકર્ષાય છે
 ત્યારે અવશ્ય કંઈક ભગવાનની ઇચ્છા હેતી જોઈએ. ધણા રાજકુ-
 મારો જોયા છતાં મહાઈ મન આટલું બધું કોઈના તરફ ખેંચાતું નથી.
 ફક્ત આ ઋષિકુમારને જ જોઈ' છું. જગૃતમાં અને સ્વપ્નમાં જ્યાં
 ત્યાં એની મોહિની મૂર્તિ નજર આગળ આવી હાસ્ય કરે છે. યામિનિ
 તેની માતાને આજ આજ શબ્દો કહેતી હોવાથી નિશ્ચય થાય છે કે
 તે ઋષિકુમાર સિવાય બીજા સાથે લગ્ન કરશે નહિ. યામિનિની જ્ઞે-
 નપણીઓ પણ આવી જ વતો કરે છે. યામિનિને જોઈ' છું ત્યારે
 ત્હેના મુખ ઉપર કંઈક નવિન વિચારોની છાપ જણાય છે. ધડિકમાં
 આનંદ, ધડિકમાં વિષાદ ! મહારી યામિનિ બુદ્ધિમાન છે, વિદ્વાન છે.
 સારાસારનો વિચાર કરી શકે છે. ત્હેની ન્યારે એવી ઇચ્છા છે ત્યારે
 હું પણ માનું છું કે ભગવાનની પણ તેવી જ ઇચ્છા છે. યોગ્ય સમયે
 તપસ્વી કુમાર આવી પહેર્યો છે. ધન્ય ભગવાન ! ધન્ય ત્હારી ઇ-
 ન્દ્રજાગ ! યોગાસને જોઈશા જે યોગીઓ રાતદિવસ ભગવાનનું ધ્યાન
 ધરે છે તેને પણ ત્હમારી માયા લીલાની ખમર પકતી નથી તો હું
 કેણુ માત્ર પ્રભુ ! ગમે તે થાઓ જગદીશ. તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ
 પ્રભુ. મનુષ્ય ગમે તેટલી આશાઓ રાખે છતાં તે પૂર્ણ થતી નથી.
 મહારી શી તાકાત છે કે વિવિના લેખ મટાડી શકીશ ? “ સ્વયા
 શ્ચુકેશ દુઃસ્થિતેન યથા નિયુક્તોસ્મિ તથા કરોમિ ” પ્રભુ !
 હું તો માત્ર નિમિત્ત છું. ત્હમારી આજ્ઞાનું પાલન થાઓ. ત્હમે મહારા

હૃદયમાં રહી જે રીતે ચત્રાવશે તે રીતે ચાલવા તૈયાર છું. પ્રભુ ભગવાન ! મહારા હૃદયનું ધન યામિનિ, જે રીતે પતિ સુખ ભોગવી સુખી થાય તેમ કરો દેવ !

અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહ રાજકુમારી યામિનિ સંબંધી અનેક વિચારો કરી રહ્યા છે. એક ઉપર એક ચિન્તાની લહરો આવી વિજયસિંહના હૃદયસાગરને હલાવી નાંખે છે. એટલામાં એક સિપાહીએ આવી ખખર આપી કે: “ મહારાજ ! કેદી યુવક ઘણું તોફાન કરે છે. તેને પકડી રાખવાનું કામ મુસ્લીમ થઇ પડ્યું છે. લોહાની બેડીઓ જરાવારમાં તોડી નાંખી છે. કદાચ કેદખાનાંની દિવાલો ભાંગી નાંખીને નહાસી જશે. આપની શી આજ્ઞા છે મહારાજ ! ” આ સાંભળી વિજયસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો. યુવકનું આટલું બધું બળ જાણીને મનમાં તે મનમાં અનેક ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. યુવકને કેદી બનાવી રાખવો હિત નથી એમ જાણીને મહારાજએ કહ્યું: “ જીતસિંહ ! યુવકનું બંધન કાઢી નાંખી રાજસભામાં લઈ આવ. ”

“ જેવી આજ્ઞા પ્રભુ. ” કહીને સિપાહી ચાલ્યો ગયો.

વિજયસિંહે મનમાં જ વિચાર કર્યો કે: “ યામિનિના હૃદયમાં અનેક પ્રકારનું દુઃખ થતું હશે. ભવિષ્યના મર્જમાં શું છે તે કાણ જાણે છે ? યુવકને કેદખાનામાં રાખવો યોગ્ય નથી. ગમે તેમ હોય પણ યુવકને જોઇને મહારા અંતઃકરણમાં સ્નેહ ઉપજે છે, પછી યામિનિની શી વાત ! યુવકનું રૂપ, ગુણ, શારીરિક બળ, સુંદરતા જોતાં તોને ઋષિકુમાર કેમ કહેવાય ? તેનું પહોળું કપાળ, ભવ્ય મહેરા, અને નેત્રની ચંચળતા જોતાં તે કોઈ ક્ષત્રિય રાજકુમાર જણાય છે. ભગવાનના મનમાં શું છે તે સમજતું નથી. ગમે તેમ પણ એ યુવક જામત થાય તો મહાઈ જીવન સફળ થશે. ” વિજયસિંહ આવા વિચાર

કરતી હતી. એટલામાં એક સેનાપતિ યુવકને લઇને રાજસભામાં ઉપસ્થિત થયો. સભામાં બેઠેલા સર્વ સભાસભો યુવકનું રૂપ લાવડક નોંધને મોહ પામ્યા. મહારાજાએ યુવકને નોંધ કર્યું: “યુવક ! તું ત્હને જરા પણ બહિષ્ નથી ? તું રાજાના કેદખાનામાં કેદી હોવા છતાં પણ તોફાન કરે છે ? તું ત્હને પ્રાણી દરકાર નથી ?”

યુવક રાજાના શબ્દો સાંભળતાં જરાક હાસ્ય કરી કહ્યું: “રાજાજી ! પિતા સિદ્ધાન્ત દેવને મ્હોડેથી મેં સાંભળ્યું છે કે: રાજા એ ઈશ્વરનો અવતાર છે. સર્વનો પૂજનીય, સર્વનું માન મેળવનાર છે. હું આટલા દિવસ કોઇ માણસોના સમાગમમાં આવ્યો નથી. કોઇ દિવસ કોઇ રાજાનાં દર્શન મેં કર્યાં નથી. મહારાજાવનને આજે ધન્ય છે કે મ્હેં તે જ ભગવાનના અવતાર, મહાદેવાળુ રાજાનાં દર્શન કર્યાં. આજે મ્હેં લોકપૂજિત, લોકપાલક, દણ્ડમુદ્રક કર્તા રાજાનાં દર્શન કર્યાં છે. આજે મહારાં નેત્ર કૃતાર્થ થયાં છે. અજાણતાં કાંઇ દોષ કર્યો હોય તો ક્ષમા આપશો. આપ દયાળુ છો માટે દયા કરજો. મહારાં હૃદયમાં ભય નથી એમ કહો છો પરંતુ હું આત્માવસ્થાથી તપસ્વી સિદ્ધાન્તદેવના આશ્રમમાં ઉછર્યો છું, અને ત્યાં સ્વેચ્છાચારી-પણે વર્ત્યો છું. જંગલનાં પ્રાણીઓ મારા મિત્રો છે. વાઘ, સિંહ, વંર, રિંછ જેવાં પ્રાણીઓની સાથે હું હમેશાં રમું છું જેથી ભય કાને કહે છે તે હું જાણતો જ નથી. મ્હને કેઇએ કોઇ હાડા પલ્લ ભય બતાવ્યો નથી. ગુરુજી કહેતા હતા કે પાપ કરતાથી ભય આવે છે અને ભય આવીને મનુષ્યને મૃત્યુના મુખમાં નાંખે છે. પરંતુ મ્હેં હજી સુધી કોઇ દિવસ પાપ કર્યું તથી અને તેથી હું ભય પામ્યો નથી. ભયનું ખીલું નામ મૃત્યુ છે. ભય અને મૃત્યુ એ બન્ને એક જ છે. મૃત્યુ ન હોત તો ભય જેની કોઇ વસ્તુ રહેત જ નહિં.

મનુષ્ય પ્રાણીને મૃત્યુને બચ ન દેત તો તેને જન્મતમા પીએ કાંઈ બચ જ નથી. મહારાજ ! હું તપસ્વી બાળક ! અમે યોગેશ્વર તપસ્વી સિદ્ધાન્તદેવના આશ્રમમાં નિલ રહેનારા, અમે મૃત્યુનો બચ રાખતા નથી. જ્યારે જન્મ લીધો છે ત્યારે મૃત્યુને માટે બચ કેવો ? તેથી જ મહાઈ હૃદય બપશુન્ય છે. હિંસા, દ્રેષ, અહંકાર જેવા નકારા ગુણ વડે મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ નાશ પામે છે, મહારા હૃદયમાં તે દુર્ગુણોનો અંશ પણ નથી, અને તેથી જ હું પિતાના તપોવ્રતમાં સિંહ, વાઘની સાથે રમતો હતો. મહેં કાંઈ ઉચ્છ્રંખલપણું કર્યું હોય તો ક્ષમા કરશો. ”

તપસ્વીકુમારની વાત સાંભળી વિજયસિંહને ગ્તાન થયું. તે મનમાં જ વિચારવા લાગ્યો : “ અરે ! મહેં કાને કેદી બનાવી કેદખાનામાં નાંખ્યો છે ? યુવકને બ્રહ્મગ્તાન થયું છે. તે તો મહાન્ યોગી છે. ” તેમણે કહ્યું : “ તપસ્વી કુમાર ! કેદખાનામાં રહેવાથી તમને કંઈ દુઃખ તો થયું નથી ? ”

તપસ્વી કુમારે કહ્યું : “ રાજન્ ! સુખ અને દુઃખને અમે જુદા પદાર્થ સમજતા નથી. સુખી કિંવા દુઃખી જે સ્થિતિ મળે તેને અમે સમાન જ જાણીએ છીએ. સુખ અને દુઃખ એ બન્ને એક જ છે. દિપક વગર અંધકાર જણાય છે અને તે અંધકારનો અનુભવ કરનારને સારી રીતે જણાય છે કે અંધકારનાં પરિણામ કેવાં છે ! તે જ પ્રમાણે સુખ ન હોય તો દુઃખનો અનુભવ મનુષ્યના અનુભવમાં આવતો નથી. હમેશાં સુખીને જ્યારે પણ દુઃખ આવે છે ત્યારે જ રહેલો દુઃખી અવસ્થાના કબેશ, કંઠસનું જાન થાય છે. દુઃખી મનુષ્યને જ્યારે પણ સુખ આવે છે ત્યારે તેને સુખનો અનુભવ થાય છે. પ્રકાર, અંધકાર અને સુખ, દુઃખ, એ સંપૂર્ણ એક જ છે. ”

એકની હાજરીમાં ખીણું રહેતું નથી. વિચારો કે, કૃષ્ણપક્ષમાં અંધ-
 કાર રહે છે અને શુક્રપક્ષમાં ચન્દ્રનું અજવાળું રહે છે. બન્ને હોય
 છે છતાં જીવ-પ્રાણીને ત્હેનો અનુભવ થતો નથી, એ જ ભગવાનની
 ઇન્દ્રજાળ ! જ્યાં સુખ છે ત્યાંજ દુઃખ છે અને દુઃખ છે ત્યાંજ સુખ
 છે ! રાજન્ ! કહો જોઈએ, આપ આટલા બધા રાજ્યના અધિપતિ
 છો, સુખી છો, છતાં શું તમારા હૃદયમાં દુઃખ નથી ? આપ કેદખા-
 નાની વાત કહો છો. પરંતુ મહારાજ ! આટલા બધા લોકોથી ભરેલું
 આપનું નગર શું કેદખાનું નથી ? આપ બુદ્ધિ, જ્ઞાનથી સમ્પન્ન છો.
 વિચારી જુવો કે આ સંસાર છે તે શું કેદખાનું નથી ? સંસાર રૂપી
 કેદખાનામાં મનુષ્ય જીવનપર્યંત અનેક દુઃખ ભોગવે છે તે શું કહેવાય ?
 આ સંસારરૂપી કેદખાનામાં અનેક મનુષ્યો અનેક તરેહનાં દારૂંશુ દુઃખ
 ભોગવે છે તેના કરતાં તો આપનું ન્હાનકડું કેદખાનું કંઈ ખિસાદમાં
 નથી. મહારાજ ! સંસારની અનેક ચિન્તાની જગ્યામાં બળી મરતાં
 મનુષ્યોને કાંઈ ઓછું દુઃખ થતું હશે ? કાંઈને કાંઈ અને કાંઈને કાંઈ
 દુઃખ હોય છે જ ! રાજન્ ! સ્થિર ચિત્તે વિચાર કરી જુવો. આ
 ભવ કારાગારમાં દુઃખ છે કે આપના કેદખાનામાં ? ગૃહસ્થાશ્રમીઓનું
 એક ન્હાનું ઘર પણ કેદખાનું જ છે. પુરૂષને સ્ત્રી, પુત્ર આદિ તમામ
 દુઃખ આપનાર કેદખાનાના સિપાઈઓ જેવા છે ! વ્યવહારિક જગતમાં
 પણ સ્ત્રી પુરૂષોને દુઃખ, દુઃખ અને દુઃખ જ છે ! અઢળક લક્ષ્મિના
 સ્વામીને પણ દુઃખ જ છે. તેમનાં હૃદય હિંદાડી વાંચવાની કળા નિકળે
 તો ત્યાં લખેલું જણાશે કે, તે બધાં કાંઈને કાંઈ પ્રકારના દુઃખમાં
 દુઃખી જ છે, સંસાર એ એક પ્રકારનું કેદખાનું જ છે રાજન્ !
 કેદખાનું નથી માત્ર અમારી તપસ્વીએની ઝુંપડી ! ત્યાં અમે હમેશાં
 સ્વતંત્ર ચિત્તે પરમાત્માનું ભજન કિર્તન કરી આનંદમાં મસ્ત રહીએ

છાએ. ત્યાં અમને ભગવાનના ભજનનો મદ ચઢે છે. તે મદનિશામાં અમે અલમરન રહીએ છાએ. ”

તપસ્વીનો અસીમ બ્રહ્મજ્ઞાન સમ્પન્ન જ્ઞાનોપદેશ સાંભળી વિજયસિંહ મોહ પામ્યો. તેને મુખેથી બીજો પણ ઉપદેશ સાંભળવાની ઇચ્છાથી તેણે કહ્યું: “ યુવક ! તમારાં લગ્ન થયાં છે કે? ક્યા મંહાત્મા તમારા પિતા થઈ બાળ્યશાળી થયા છે ! તેમનું નામ શું ? યોગેશ્વર સિદ્ધાંતદેવ હમણાં ક્યાં નિવાસ કરે છે ? ઉત્તર આપી મહારા જિત્તને શાંત કરો. ”

તપસ્વી કુમાર તેજસિંહ પુનઃ બોલવા લાગ્યો: “ હું પિતામાતાનું નામ જાણતો નથી. સિદ્ધાંતદેવ મહારા પાલક પિતા છે એટલું જ જાણું છું. પૂજનીય પાલક પિતા અને હું, એ બે સિવાય જગતમાં અસંખ્ય મનુષ્યો નિવાસ કરતાં હશે તે હું જાણતો નહોતો. પિતાને મુખેથી સાંભળ્યું છે કે હું ક્ષત્રિયપુત્ર છું. તેજ દિવસે મહારી પ્રબળ ઇચ્છા થઈ કે જગત્ની સમસ્ત બાબતો જાણી લેવી. બીજે દિવસે તપોવનમાંથી બહાર નિકળી ચાલ્યો. વનમાં ફરતાં ફરતાં આપના બગિચામાં આવી પહોંચ્યો; અને હમણાંની સ્થિતિએ પહોંચ્યો છું. બગિચામાં એક દેવી સ્વરૂપા રમણીરત્નનાં દર્શન થયાં. તે પહેલાં ક્ષત્રિય દિવસ સ્ત્રીનું મુખ મેં જોયું નહતું. સિદ્ધાંતદેવ હમણાં આરાવલ્લી પર્વતનાં હિંચા શિખરો ઉપરના તપોવનમાં રહે છે. મ્હને નહિં દેખે તો તેમને કેટલું કષ્ટ થશે ? હાય ! મહારાજ ! મ્હને જવા દો. હું હમણાંજ આશ્રમમાં ચાલ્યો જઈશ. ”

“ યુવક ક્ષત્રિય પુત્ર. ” આ સખ્દો જાણે મહારાજના હૃદયમાં પ્રતિબિંબિત થયા લાગ્યા. તેમના મનમાં સર્વ આશાનો સચાર થયો. મનમાંજ બોલ્યો: “ હમણાંજ સિદ્ધાંતદેવના આશ્રમમાં જઈ સર્વ વૃતાન્ત

જાણુવો જોઈએ. ” મહારાજાએ કહ્યું: “ યુવક ! ચિન્તા કરી નહિ. હું તમને કેદી બનાવી રાખીશ નહિ. જ્યારે તમે જન સમૂહમાં જોવાની ઇચ્છા રાખો છો ત્યારે થોડાક દહાડા અહિં રહો. બહુ જૂવો. જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે આસ્યા જાઓ. હું તેમાં અડચણ કરીશ નહિ. હું પણ યોગેશ્વરનાં દર્શન કરવા આવીશ. ” વિજયસિંહે આ વખતે સંકેપ કર્યો કે, રાજકુમારી યામિનિને આ યુવક સાથેજ પરણાવવી. સિદ્ધાંતદેવની પાસે જઈ યુવકની બાબત જાણી લેવી જોઈએ.

મહારાજાએ યુવકને આજથી અંતઃપુરમાં રહેવાનો અંદોષસ્ત કરી આપ્યો. યામિનિની આશાલતા પણ દ્રઢ થઈ. તેણે દેવતાઓને સાક્ષી રાખી જેને પ્રાણેશ્વર બનાવ્યો હતો તેની તે આશા આજે પૂર્ણ થઈ, અને તેજ દેવતાને હમેશાં નજર રહ્યાં જોઈ શકશે અને તેની સેવા સુશ્રુષા કરશે એવું જાણીને હૃદયમાં અતિશય આનંદ પામવા લાગી. દિવસે દિવસે તેનું મુખક્રમજ પ્રકુલિત થવા લાગ્યું.

વિજયસિંહે તપસ્વી કુમારને પોતાનો લાવણ્યનો જમાઈ જાણી સર્વ પ્રકારનો અંદોષસ્ત કર્યો. રાજના અમલદારો પણ તેને માન આપવા લાગ્યા. સભા બરખાસ્ત કરી તેજ દાણે દારવાણે આવી સમાચાર આપ્યા કે: “ મહારાજ ! લાહોરથી પત્ર લખેને ફત આબ્યો છે અને બહાર ઉભો છે. આજા આપો તો આપની પાસે લાવું. ”

આ શબ્દો સાંભળનાંજ વિજયસિંહનું મોં ઉતરી ગયું. તેણે જાણ્યું કે પત્રમાં લખેલીજ માગણી હશે. તેના મોં ઉપર દિલ-ચીસાની છાંયા છવાઈ. તેના સુખના પ્રવાહમાં વિધિ પડ્યું. યામિનિને તપસ્વી કુમાર સાથે પરણાવવાના વિચારમાં તે સુખ-સ્વપ્ન જોતો હતો, પરંતુ પંચગચ્છી ફત આબ્યો છે, એ વાત સાંભળતાં તે

સુખસ્વપ્ન ચાલ્યું ગયું. શું કરવું શો ઉત્તર દેવો? આવા વિચારમાંજ
 દારૂપાનમાં કહ્યું કે, હાલે આમના લોક કોઈ સહન કરી શકતા નથી રાજાને
 નમન કર્યું અને પત્ર આપ્યો, પત્ર વાંચતાંજ વિજયસિંહના હૃદયમાં
 મ્હોટી વ્યથા થઈ. તેનું માથું ફરવા લાગ્યું. તેની આંખે અધારાં
 આવ્યાં. તેણે મનમાંજ કહ્યું: “જે ધારતો હતો તેજ થયું. આદિત્ય-
 સિંહ, સંગ્રામસિંહ, ચિતોડનો રાજપુત્ર સાધનસિંહ અને તેનો સેના-
 પતિ, સર્વ લશ્કર લાઇને આવે છે. યુદ્ધ થશે. સાહસ એજ ક્ષત્રિયોનો
 ધર્મ, યુદ્ધ એજ તહેમનું નિત્ય કાર્ય. હું જો યુદ્ધ નહિ કરું તો સર્વ
 મ્હને કાચર કહેશે. ”આમ વિચારી તેણે ધૈર્ય ધારણ કરી સેનાપતિને
 યુદ્ધની તૈયારી કરવા કહ્યું. પંજાબથી આવેલા ફૂતને તેનીજ મત-
 લખતો ઉત્તર લખી અપ્યો. તેમાં એમ પણ લખ્યું, કે ક્ષત્રિય વીર
 પુરોષો યુદ્ધ કરવામાં કદી પણ ખીંતા નથી. વિજયસિંહ કાચરપુરુષ
 નથી કે જોઈ તહેને યુદ્ધનો ભય બતાવી, હુંદારાઓ તહેની કન્યાનું
 હરણ કરી જશે! સંકલ્પી સિદ્ધિ થવી જોઇએ કિંવા દેહનું
 પાતન થવું જોઇએ એજ નિશ્ચય છે. જ્યાં સુધી મ્હારી નસોમાં લોહીનું
 એક પ્રભુ ગિન્દુ હશે ત્યાં સુધી મ્હારી મગદૂર છે કે યામિનિને મ્હારી
 નજર આગળથી લાઇ જશે! યુદ્ધ કરવા તૈયાર છું. ”ફૂત પત્ર લાઇને
 ચાલ્યો ગયો. અયોધ્યામાં યુદ્ધની તૈયારી થઈ. વિજયસિંહે પણ
 ઢીલ કરી નહિ. તે સમસ્થોત્રમાં ઉતરવાની તૈયારી કરવા અને મહા-
 રાણીની આજ્ઞા લેવા અન્ત:પુરમાં ગયો.

પ્રકરણ છવીશમું.

પ્રણય—સંચાર.

મહત્વના કામની તૈયારી થતાં જ મહત્વની વસ્તુનો જન્મ થાય છે. રેતીના રણમાં કદી પણ સુગંધિત પુષ્પ આપનારાં વૃક્ષો જતાં નથી. જે સ્થળે જે જે વસ્તુઓ વડે જેનાં ખીજ રોપાયાં હોય છે તે સ્થળે, તે વસ્તુના ગુણને પ્રભાવે, તેનાંજ વૃક્ષો ઉગી નિકળેછે. પ્રકૃતિની વિરૂદ્ધ કાંઈથી થઈ શકાતું નથી. પ્રકૃતિનો સમય—નિશ્ચય જોતાં, મનુષ્યો પોતાની કૃત્રિમ કૃતિને માટે પસ્તાય છે. વર્ષાકાળમાં વસંતઋતુ જેવો આનંદ કાણુ લાવી શકે એમ છે ? ગ્રીષ્મકાળમાં વર્ષાદ કાણુ વર્ષાવી શકે એમ છે ? સમય આવતાં પ્રત્યેક વસ્તુ પોત-પોતાની મેજેજ દ્રષ્ટિ; સ્થામે આવી ઉભી રહે છે. સમય વગર કાંઈ કાર્ય નજરે પડતું નથી. એજ ભગવાનની માયા લીલા ! ભગવાને જેના બંધારણમાં જે વસ્તુનાં ખીજ રોપ્યાં છે તે એક સમયે પ્રકુ-ક્ષિત થાય છે. સમય વિના તેનું પ્રકુક્ષિત થવું અસંભવ છે. જો કે તેજસિંહ, આલ્યાવસ્થાથીજ ઋષિ—આશ્રમમાં પ્રતિપાલિત થયો હતો, જો કે તેજસિંહનું અન્તઃકરણ આટલા દિવસ પરમાર્થ તત્ત્વ સાધતું હતું, જો કે તેણે આટલા દિવસ સાધુના સહવાસમાં વિતાડ્યા હતા, જો કે તેણે આટલા દિવસ સન્ધ્યા, જપ, તપ અને ઉપાસનામાં માળ્યા હતા, જો કે આટલા દિવસ તેના હૃદયમાં ભગવત ચિન્તન સિવાય ખીજ વિચારોએ પ્રવેશ કર્યો નહોતો છતાં તેના ભાગ્યમાં જે

લખેલું છે તે કાણુ ખિચ્યા કરી શકે એમ છે ? આજે સુંદર યુવતિનાં નેત્ર કટાક્ષથી તેનું હૃદય પરનંત્ર થયું છે. રૂપસુંદરી યામિનિના રૂપ સાગરમાં તે ડૂબ્યો છે ! યામિનિના વદન ચન્દ્ર આગળ આ ચિર તપસ્વી, અલ્પજ્ઞાની, આત્મજ્ઞાની તેજસિહનું તપભગ થયું છે; એક સુંદ્ર નક્ષત્ર જેવો જણાય છે. અલ્પજ્ઞાનીને અદ્વૈતે રૂપધ્યાનો થયો છે. આત્મજ્ઞાનીને અદ્વૈતે પ્રેમજ્ઞાની બન્યો છે. તેના સાત્ત્વિક હૃદયમાંથી ભગવાનનું અતિશય સુંદર રૂપ ભુક્ષ્મ જઈ તેને અરવે યામિનિનું સુંદ્ર રૂપ ચિતરાઈ ગયું છે ! તે પરમ મંગલમય ભગવાનની ઉપાસના છોડી દઈ અમંગલકારક યામિનિની ઉપાસના કરવા લાગ્યો છો નિત્યાનંદ, અઝર, અમર ભગવાનનું નામ સ્મરણુ છોડી દઈ, ક્ષણ-જીવી અને મરણ્યથી નાશ પામનાર યામિનિનું સ્મરણુ કરેછો શી ભગવાનની અકળ માયા ? શી ભગવાનની અકળ લીલા ? જેની ઉપાસના, જેનું ધ્યાન અને જેનું સ્મરણુ કરવાથી અનેક નર નારા-યણુરૂપ થઈ ગયા છે, અનેક પુરૂષો અમર થઈ ગયા છે તેનું ધ્યાન, ઉપાસના છોડી સંસારની મોહજાળમાં ફસાઈ નરકધામમાં લઈ જનાર એક સુંદ્ર યુવતિની ઉપાસનામાં તેજસિંહ ફસાયો છે ! તે અતુલ બળશાળી છતાં એક યુવતિનાં ચંચળ નેત્ર કટાક્ષથી બળહીણ થઈ ગયો છે ! હાય ! રમણી નેત્ર કટાક્ષ ! ત્હારું અસીમ બળછે ! તું યોગીને યોગબ્રહ્મ કરી શકેછે ! સંસારથી વિરક્ત થયલા વિરાગી મહાપુરૂષોને પણ તું પતિત કરી શકે છે ! સંસારી જનોને વનવાસી કરી શકે છે. વનવાસી સાધુ પુરૂષોને સંસારી કરી શકે છે ! ત્હારા જેવું બળ, જગતમાં બીજા કોઈનું નથી ! રમણીનાં નેત્રકટાક્ષમાં અમૃત પણ છે, વિષ પણ છે, સાત્ત્વિક સાધનાવાળી રમણીઓ નેત્ર-કટાક્ષ કરી પુરૂષોનાં હૃદયમાં અમૃત રેડે છે. તામસિ બાવનાવાળી

સ્ત્રીઓનાં નેત્રકલાશ યતાંજ તે પુરુષોના હૃદયમાં સિદ્ધિ-વિષ રહેલો ।
 સ્ત્રીજી હૃદયમાં આવે છે કે સ્ત્રીના હૃદયમાં એક વખત પ્રેમનો પ્રવેશ
 થયો છે, રમણીના કલાશપાશુરડે ભેળું હૃદય વિંધાયું છે તેમ જાણ્યો
 છે કે એ પાશુ કેવું ભયંકર છે ? જે સહુખનું હૃદય એ પાશુથી
 વિંધાયું છે તે અતુષ્યની કેવી સ્થિતિ થઈ છે તે તેનેજ આપર છે.
 આપણો તેજસિંહ આજેજ બાણી સકયો છે કે રમણીના નેત્રકલાશથી
 અતુષ્યની કેવી ગતિ થાય છે ! તે સંસારિક આપાપાશયા ખાંચ્યો છે.
 હમણું તે સજ્જના અંતઃસુરમાં નિવાસ કરે છે. યામિનિ ઉપર તેને
 અગાધ પ્રેમ, અગાધ મોહ ઉત્પન્ન થયો છે, અને યામિનીની શ્રી
 કલા છે ? તેણે હશેજીમાં ચન્દ્ર મેળવ્યો છે. તેના હૃદયમાં જે પ્રેમ
 હોય છે તેનું વર્ણન સહ શકે તેમ નથી. તે તેજસિંહને જોઈતેજ
 જીવે છે એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી । તેજસિંહજ તેનું જીવન,
 તેજસિંહજ તેનું પોષણ અને તેજસિંહજ તેનું પ્યાન-કિપાસના થઈ
 પડ્યો છે, અહા ! મોહ, પ્રેમ ! તમે જગતમાં કેટલા અનર્થ કર્યા
 છે ? તમે કેટલા સત્યાચરણીને દુરાચરણી બનાવ્યા છે ? તમે કેટલા
 તપસ્વીની તપશ્ચર્યા છોડાવી છે ? કાણે તેની ગણતરી રાખી છે ? કાણે
 તેનું લીસ્ટ રાખ્યું છે ? જો તેનું લીસ્ટ રાખ્યું હોત અને જો તેના
 વર્ણનો લખાયાં હોત તો તેને લખવાને સમુદ્ર જેટલી શાહી, આકાશ
 જેટલા કાગળ અને જગત્પત્રી વનરુપિઓની લેખણાની જરૂર પડત ।
 પ્રેમ બે પ્રકારનો છે. એક સ્વર્ગિય, બીજો આસુ . સ્વર્ગિય પ્રેમ
 જીવમાત્રને સ્વર્ગમાં લઈ જાય છે. આસુરી પ્રેમ પ્રાણીમાત્રને નરકના
 કુરડમાં પોકેલી ખાડે છે ! સુરદાસ અને મીરાં બાઈને પણ એક દિવસ
 પ્રેમજ ઉત્પન્ન થયો હતો । તે બંનેએ સ્વર્ગના સુખ પ્રાપ્તમાં પ્રવેશ
 કર્યો છે. રાવણ અને કુમ્ભવને પણ એક દિવસ પ્રેમજ ઉત્પન્ન થયો

હો, તે બન્ને નરેન્દ્રના હૃદયમાં હજી પણ દુઃખ પ્રાપ્તતાં હશે ! અમે સ્વર્ગિય પ્રેમના દિવાલક છીએ. તે પ્રેમમાં દુઃખ નથી, કમ નથી, સ્વાર્થ નથી. કલેશ નથી, કંકાસ નથી ! ઇર્ષ્યા નથી, અભિમાન નથી ! ત્યાં તો ચિરાનંદ છે, ત્યાં તો ચિર મુખ છે, ત્યાં નિર્ભયતા છે ત્યાં તો સરળતા છે ! ત્યાં તો ઈશ્વરી આશિર્વાદ છે ! આવો બંધુઓ ! આપણે તે સ્વર્ગિય પ્રેમરાજ્યમાં પ્રવેશ કરીએ !

યામિનિ એક ઘડી પણ ને તેજસિંહનાં દર્શન કરવી નથી તો તેની છાતી ફાટી જાય છે. તેજસિંહ એક પગ પણ ને યામિનિને દેખતો નથી તો ગાંડો ઘેલો થઈ જાય છે ! બગિચામાં એક પળનાં દર્શનથી બન્નેની આવી સ્થિતિ થઈ છે. તેજસિંહે પોતાનું મન-પ્રાણ યામિનિના હાથમાં સોંપી દીધું છે. યામિનિએ પોતાના પ્રેમનું પડીકું તેજસિંહના હૃદયમાં નાંખી દીધું છે ! બન્નેએ એક બીજાનું હૃદય તત્વ, યૌવન સર્વસ્વ પરસ્પર સોંપી દીધું છે, બન્ને નિર્ભય થયાં છે.

તેજસિંહ એક દિવસ આહારાદિ કરીને એક શાસ્ત્રનો અંથ લઈ બેઠો છે. અંથ વાંચવામાં તે નિમગ્ન થઈ ગયો છે તેજ સમયે યામિનિ ત્યાં આવી પહોંચી. યામિનિનું કમળ જેવું પ્રકુલિત મુખ મ્હાન થયું છે. મુખ એજ મનુષ્યના હૃદયનું દર્પણ છે. હૃદયમાં થતા વિચારોની માફાત ઈથી બતાવી આપનાર મુખજ છે. આજે યામિનિનું અંતઃકરણ કાષ્ઠક દુશ્ચિંતાના સમુદ્રમાં ડૂબ્યું છે. તેજસિંહે ત્હેના સ્થાને જોયું. મુખની મ્હાનતા જોઈ પૂછ્યું : “ યામિનિ ! દેવિ ! આજે ત્હમારું મુખ કેમ ઉદાસ જણાય છે ? આજે ત્હમારો મ્હેરો કેમ કરમાઈ ગયો છે ? ત્હમારા જેવી રાજકુમારીને ચિંતા શી ? સૂર્ય ઉદય થવા છતાં આજે કેમ ચન્દ્રગ્રહણ થયું છે ? ”

યામિનિએ તેજસિંહનાં વાક્યો સાંભળી કહ્યું: “વીર વર ! અમારી બાળ્યની વિપતિ સંજ્ઞા આપ કંઈ જાણતા નથી શું ?”

તેજસિંહ: “ના દેવિ ! મ્હને કંઈ પણ ખબર નથી.”

યામિનિએ પોતાના હૃદય દેવતા આગળ સર્વ વૃતાન્ત કહી સંભળાવ્યો. તેણે એમ પણ કહ્યું કે: “કદાચિત્ આવતી કાલેજ પિતા યુદ્ધ કરવા જશે.” એટલું કહીને વળી પાછું નિયું જોયું. તેજસિંહ પોતાની પ્રાણાધિક યામિનિનું ખિન્ન વદન જોઈ બોલ્યો: “યામિનિ ! વિચાર કર કે એક સાધારણ તપસ્વીના પ્રેમમાં પડીને તેં કેવું તોફાન મચવ્યું છે ? સંગ્રામસિંહ સાથે લગ્ન કરીને તું જીવનપર્યંત સુખી થાત. મ્હારા જેવા અજાણ્યા પુરુષ સાથે લગ્ન કરીને હિલડું નુકસાન બોરી લે છે. હજી પણ વિચાર કર યામિનિ !”

યામિનિ કેટલીકવાર ગુપચુપ બિભી રહી. હવે ત્હેનાથી બોલ્યા સિવાય રહેવાયું નહિ. ત્હેણે કહ્યું: “યુવક ! ધન વડે શું પ્રેમની તુમિ થઈ શકે છે ? ધન એ તો નાશવંત વસ્તુ છે. પ્રેમ એ અજરઅમર વસ્તુ છે. ધનની સાથે પ્રેમને શો સંજ્ઞ છે ? હૃદયનો ખરો પ્રેમ એ કાંઈ ધનને બદલે બદલાઈ શકે છે ? પ્રેમ એ શું બજારની કાંઈ વસ્તુ છે કે તેને વેચાતી લઈ શકાય ? પ્રેમ એ શું કાંઈ એવી વસ્તુ છે કે બજારના માણસો બજારથી લઈ શકે છે ? તપસ્વોજી ! પ્રેમ એ અંતઃકરણનું અદ્રવ્ય ધન છે. તે જોર જીતમથી લઈ શકાતું નથી, તે ધનને બદલે વેચી શકાતું નથી. લોખંડની ત્રીજેરીમાંથી ધન લુટી શકાય છે, પણ હાડકાં ચામડાંની અંતઃકરણરૂપ ત્રીજેરીમાંથી તે કદી પણ લુટી શકાશે નહિં ! અતુલ ધનવાન અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહની કન્યા ધનની આશા રાખતી નથી. ધનને માટે પોતાના

હૃદયનો નિર્મળ પ્રેમ, ધનમદમાં છોડ્યા રાજકુમારને આપી દઇને
આલોક અને પરલોકમાં દુઃખ ભોગવશે નહિ. સતિકુળ શિરોમણી
સાવિત્રીએ ધનને માટે વનનિવાસી સત્યવાનને પોતાનો પ્રેમ અર્પણ
કર્ચો નહોતો ! મહા સતી તારામતીને ધનની ઇચ્છા હોત તો હરિ-
શ્ચંદ્રની સાથે અતિશય દુઃખ વેડી દેડને ઘેર વેચાત નહિ ! ધન વડે
પ્રેમ મળતો નથી. ધનના લોભને માટે પ્રેમ અર્પણ કરી શકાતો
નથી ! પ્રેમ એ ઇશ્વરી સ્કુરણ છે. પાત્ર હોય તેને જ તે અર્પણ થાય
છે. દેવ ! મહેં પાત્ર જોઇનેજ પ્રેમ અર્પણ કર્યો છે. લાભ કિંવા નુક-
સાન, એ વિધાતાને હાથ છે.

યામિનિના આ શબ્દો સાંભળી તેજસિંહના હૃદયમાંથી “ ધન્ય
ધન્ય ” કહેવાઈ ગયું. તે થોડીવાર ગુપચુપ ઉભો રહ્યો. ઉભાં ઉભાં
યામિનિના મુખકમળ સ્હામે જોયાં કર્યું. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે યામિ-
નિની પાસે આવી તેનો સુકામળ હાથ ઝાલી બોલ્યો : “ યામિનિ !
પ્રિયતમે ! ચિન્તા શામાટે ? કાંતી મગદુર છે કે સિંહના હાથમાંથી
સિંહજીને લઇ શકશે ? આ ક્ષત્રિયના શરીરમાં એક બિન્દુ લોહી
રહેશે ત્યાં સુધી તારા વાળને સ્પર્શ કરવા દઈશ નહિ, તેમજ તારા
પિતાનું પણ કાણુ નામ દઇ શકે તેમ છે ? દેવિ ! હૃદયેશ્વરી ! ચિન્તાને
ત્યાગ કર ! જરા મહારા સ્હામે જો ! જરા હાસ્ય કર ! ધૈર્ય ધર !
ક્ષત્રિય બાળા થઈને આમ દિલગીર શા માટે થાય છે ? પ્રિયે ! હું
સિદ્ધાંતદેવના આશ્રમમાં રહીને યુદ્ધકળા શિખ્યો છું. એ કળા આગળ
સાક્ષાત્ કાળ આવશે તોપણ પરાજય પામશે ! કુમારિકે !
વીરબાળે ! હું મહારા ગુરુદેવનું નામ સ્મરણ કરી ત્હમ્હારા પિતા સાથે
યુદ્ધમાં જઈશ. જોઈશ કે સંત્રામસિંહ કેવી રીતે જય મેળવે છે ?
ગભરા ના ? શાન્ત આ ! ”

તેજસિંહના આવા શબ્દો સાંભળી યામિનિના હૃદયમાં ઘેર
આવ્યું. તેણે ધીમે રહીને આડે નેત્રે તેજસિંહ સ્થામે જોઈ સ્મિત
હાસ્ય કર્યું. એક, બે, ત્રણ વખત નેત્રકટાક્ષ ફેંક્યા ! આહ ! તે હસવું !
તે નેત્ર કટાક્ષ, બ્રહ્માંડને ડોલાવી નાંખે તેવું હતું. સૃષ્ટિને મોહ પમાડે
તેવું હતું, તેના હોઠ ઉપર હાસ્ય ફરકતું હતું. નેત્રમાં પ્રણય રંગ
રમતો હતો ! મુખ પ્રકુલ્લિત થયું હતું, તેની મધુર હાસ્ય છટાથી
તેજસિંહનું હૃદય પ્રકાશિત થઈ ગયું હતું. તેણે યામિનિનો કામળ
હાથ હલાવી તેને હસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તે હસી. હસતાં હસતાં તેના
ગુલાબી ગાલમાં ન્હાના ન્હાના ખાડા પડતા હતા, તે જોઈ તેજસિં-
હનું હૃદય પ્રેમના આવેગથી ઉછળી આવ્યું.

યામિનિએ આનંદમાં આવી જઈ કહ્યું : “ હૃદયેશ્વર ! આપના
જેવા અજાણ્યા ક્ષત્રિયકુમારને પ્રેમ અર્પણ કર્યો છે તેનું ખાસ કારણ
વિદ્યા, બુદ્ધિ અને બળ એજ ! હવે સમજ્યા ? મનુષ્યના ચહેરો એ
બધું બતાવી આપે છે. મહેં તે બધું જોખનેજ મ્હારું હૃદય આપની
મુઠીમાં મુકી દીધું છે. નાથ ! પ્રાણેશ્વર ! ” કહેતાં કહેતાં તેણે તેજ-
સિંહના મુખ સ્થામે જોયાં કર્યું.

એટલામાં કામળે બુમ પાડી : “ યામિનિ ! જહેન ! યામિનિ !
જન્મવાની વખત થઈ છે ખેટા ! ”

યામિનિએ પેતાની માતાનો સ્વર ઓળખ્યો. તેજસિંહની
પાસેથી ખસવું ગમ્યું નહિં, અમૃતપાન કરતાં ધરાઈ નહિં, છતાં
તેની પાસેથી રાજ લીધી. એક દ્રષ્ટિએ જોતાં તેજસિંહે ત્હને ક્ષીણ
સ્વરે રાજ આપી તેના ગયા પછી તેજસિંહને યુદ્ધની વાત સાંભરી
આવી. ગુસ્સે લરાયણો વાધ જોમ રાત્રીઓળ આંખો કરી શિકાર
ઉપર ત્રાપ મારવા તૈયાર થાય છે તેમ તેજસિંહ યુદ્ધ કરવા
તૈયાર થયો.

પ્રકરણ સત્તાવિશમું.

યુદ્ધ—ભુમિ

યુદ્ધ થવાનાં ત્રણ કારણો હોય છે. એક પૈસા, બીજું રમણી, ત્રીજું પૃથ્વી ! આ ત્રણમાંથી એક કારણને લીધે જ જંગમનાં મ્હોટાં મ્હોટાં યુદ્ધ થયાં છે. મ્હોટા મ્હોટા રાજ્યોમાં જેટલાં યુદ્ધ થયાં છે તેનું કારણ આ ત્રણમાંથી એકજ છે. એકાદ કારણને લીધે ઘણા રક્તપાત થયા છે. લોહીની નદીઓ વહી છે, અનેક કિમતિ જીવોની હાની થઈ છે. બળવાન રાજ્યો સંકલ્પની સિદ્ધિ કરે છે. નિર્મળ રાજ્યો પરાજય પામીને કલ્પાંત કરે છે. મહાભારતનું મ્હોંટું યુદ્ધ થવાનું કારણ માત્ર થોડી જમીન ! તેનો સંવિસ્તર ઇનેહાસ લખાયો છે તેનું નામજ મહાભારત ! રાજ્ય દુર્યોધને અહંકારને વશ નહિં થતાં થોડી જગ્યા પહોંચીને આપી હોત તો આટલું મ્હોંટું યુદ્ધ થાત નહિં. શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે વયમાં પડી થોડીક જમીન આપતા લક્ષ્મણ કરી ત્યારે અભિમાની દુર્યોધને માન્યું નહિ. અહંકારને વશ થઈ ત્હેણે જમીન આપી નહિં, એટલુંજ નહિં, પણ પતિવ્રતા મહા સતી દ્રૌપદેની લજ્જા લેવાનો યત્ન કર્યો, તેથીજ ત્હેને પાયમાલ થવું પડ્યું. ત્યારેજ ત્હેનો અહંકાર-મદ ઉતર્યો. મહાભારતમાં જગત્તાં મનુષ્ય પ્રાણીઓને એજ શિખામણ આપી કહ્યું છે કે : “ અહંકાર ન કરો, લોભ ન કરો, પાપ ન કરો અને મોહ ન

ધરો. દયાથી વર્તો, સત્યથી વર્તો, પરોપકાર કરો, અને આલોક, પરલોકમાં મુક્તિ મળે એવાં સત્કાર્યો કરો. ”

ત્રેતાયુગમાં સતી સીતાદેવીનું રાવણે હરણુ કર્યું તેને લીધેજ રામાયણ જેવો ઇતિહાસ લખાયો. દુરાત્મા રાવણ, જે કામાન્ધ ન થયો હોત અને સતી સાધવિ સીતાનું હરણુ કર્યું ન હોત તો રામ અને રાવણનું યુદ્ધ થાત નહિ અને અનેક રાક્ષસોના લોહીની નદીઓ વહેત નહિ ! અરે ! લંકા બળીને ભસ્મ થાત નહિ. જ્યાં જ્યાં યુદ્ધ થયાં ત્યાં ત્યાં જર, જોડ અને જમીનનેજ માટે ! હમણાં પંજાબના મહારાણા આદિત્યસિંહ યુદ્ધ કરવા આવે છે તે પણ રાજકુમારી યામિનિનેજ માટે ! યામિનિ સાથે સંગ્રામસિંહનાં લગ્ન થયાં હોત તો યુદ્ધ થાતજ નહિ અને આ નવવ્રતકથા લખનાર ક્ષુદ્રજીવને પણ આટલી મેહેનત કરવી પડત નહિ. વાચક ! જુવો હમણાં તમે વિશાળ રણભૂમિની સ્થામે ઉભા છો. આવો, આપણે એક વખત રણક્ષેત્રનાં દર્શન કરી આવીએ.

પંજાબ કેસરી આજે અસંખ્ય લશ્કર સાથે રણભૂમિમાં ઉભા છે. એક એક વજ્ર દેહધારી યોદ્ધો જાણે લોખંડના થાંભલા પેઠે અડગ ઉભો છે. શરીરે અસ્ત્રશસ્ત્ર ધારણુ કર્યા છે અને યુદ્ધ કરવાને તૈયાર રહ્યા છે. એક તરફ ચિતોડરાજ સાધનસિંહ યુદ્ધનો અગ્રસર થઈ ઉભો છે. તેની એક બાજુએ મુસલમાન વિજયા, રણશૂર સેનાપતિ હમીરસિંહ સેનાપતિ થઈને આવ્યો છે. તે સર્વ લશ્કરને મોખરે ઉભો છે. તેનો ઘોડો લણુ પણ ચોભતો નથી. તે હણુહણુટ કરતો પોતાની પીઠ ઉપર સ્વાર થયલા વીર પુરૂષને રણમાં ધસવા ઉતાવળ કરી રહ્યો છે. આજે જાણે જાણે સ્વયં બીજમદેવે કૌરવના લશ્કરનું સેનાપતિપણું લીધું હોય તેમ જણાય છે. વૃદ્ધ રાણા બીમ-

સિંહ, ઘોડેસ્વાર થઇ યુદ્ધ ઉપર દેખરેખ રાખે છે, હમીરસિંહની રણ-
નિપૂણતા જોઇ સઘળાં ચમકે છે. ઘોડાના હણહણાટ અને ચળકતી
તલવારોના ખણખણાટથી યુદ્ધભૂમિ ગાજી રહી છે.

સામી બાબુએ અસંખ્ય લશ્કર લઇને સેનાપતિ ઉભો છે. તેના
હૃદયપુષ્ટ ઘોડો, દુસ્મનોની છાતી ઉપર પગ દેવાને થનથનાટ કરી રહ્યો
છે. તેના લશ્કરી ચોદા પણ વજ્રદેહધારી બળવાન પુરુષો છે. જો
કે તહેના પક્ષમાં પ્રખ્યાત ચોદાઓ નથી તોપણ તે પરાજય પામે
તેવા જણાતા નથી. મહારાજા વિજયસિંહ પોતે બાજે યુદ્ધમાં ઉતર્યો
છે. તે કીક પણ પેલું કોણ છે ? ભગવાં વસ્ત્ર ધારી, બળવાન ભીમ
સમાન પરાક્રમી, મહાવેશથી સન્નિજત યુવક કોણ ? મધ્યાન્હના
સૂર્ય જેવા તેજસ્વી શરીરવાળો, સાક્ષાત્ યમરાજની મૂર્તિ જેવો,
અસ્ત્રશસ્ત્રથી સજ્જ થયેલો, સમરક્ષેત્રમાં ઉભેલા ચોદાઓમાં
ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનારો, એ યુવક કોણ ? વાયક ! શું તહમે તેને
ઓળખી શક્યા છો ? તે રાજકુમારી યામિનિનો જીવનપ્રાણ, નેત્રમણિ,
હૃદયવલ્લભ, પ્રાણજીવન, તપસ્વી રાજકુમાર તેજસિંહ છે. અહા !
તેનું તેજસ્વી મુખ કેવું શૌર્ય ભરેલું જણાય છે ! તેજસિંહના હાથમાં
ચળકતી તલવાર છે. તેણેજ યુદ્ધનો આરંભ કર્યો છે. જૂવો, જૂવો !
જાણે પ્રયણ સૂર્યદેવ, સર્વને બાળી ભસ્મ કરવા માટેજ યુદ્ધમાં
ઉતર્યા છે. સહામે ઉભેલા ચોદાઓ એવુંજ અનુમાન કરવા લાગ્યા છે.
તેમની છાતી થડકવા લાગી છે. વીર ચોદાઓ હોવા છતાં પણ
જયની આશા નથી. યુદ્ધ શરૂ થયું. રણભેરી વાગવા લાગી. ચોદા-
ઓના શરીરમાં નવું બળ આવ્યું, ચારે દિશામાં મારામારી અને
કાપાકાપી થવા લાગી. નર રક્તવડે પૃથિવિ ઉપર પ્રવાહ ચાલવા
લાગ્યો. વિજયસિંહ અને સેનાપતિ, ચતુરાઇથી તલવાર ચલાવવા

લાગ્યા, અને તેજસિંહ ! તે તેજસ્વી યુવક યુદ્ધમાં એટલો બધો ઉન્મત્ત થયો છે કે તેને બીજું જ્ઞાન જ નથી. તેની તલવારનો એક પણ ધા ખાલી જતો નથી. કાળની જીભ જેવી તલવારનો ધા પડતાંજ પંજખરાજના ચોદાઓ ધડાધડ પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યા છે ! સમુદ્ર જેવી વિશાળ સેનામાં જાણે તે તરતો હોય તેમ જણાય છે. જાણે ખેતરમાં કોઈ પુરુષ ઘાસ કાપી રહ્યો હોય તેમ દુશ્મનના લશ્કરને કાપી રહ્યો છે. કેટલાક સિપાહીઓ તો તેનું તેજ જોઈનેજ જમીન ઉપર ગળડી પડે છે. ત્હેના સ્થામે જે કોઈ આવે છે તે કાળના મ્હોંમાંજ જતો જણાય છે. સઘળા સિપાહીઓ ત્હેને સાક્ષાત્ યમરાજ સ્વરૂપ જ જાણે છે ! પંજખરાજના લશ્કરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો છે. સઘળા વિસ્મય પામ્યા છે. ઘણા સિપાહીઓ કપાઈ ગયા છે. ઘણા ધાયલ થયા છે. તે જાણતાં જ સેનામાં ન્હામજાગ થઈ રહી છે. સઘળા ત્રાહિ ત્રાહિ કરતા રણમાં ભંગ કરી જીવ બચાવે છે. તત્ક્ષણાત સાધનસિંહ તેજસિંહના સ્થામે આવી પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું : “ રે દુષ્ટ ! આજે જોઈ છું કે ત્હારા જેવા તપસ્વીના શરીરમાં કેટલું બળ છે ! આજે તું મ્હારા હાથમાંથી છૂટી શકશે નહિં. ત્હારા ઈષ્ટ દેવતાનું સ્મરણ કર. ” તેજસિંહ સાધનસિંહને પોતાના સ્થામે આવેલો જોઈને ઘણો ખુશી થયો. તેણે કહ્યું : “ અત્યાર સુધી માત્ર નખાળા મનુષ્યો ઉપર મેં હથીઆર ચલાવ્યાં છે. હવે તું બળવાન આવ્યો છે, પણ યાદ રાખજે કે તું જીવતો જઈ શકશે નહિં. ” એટલું કહીને તેણે તલવાર ચલાવી. યુદ્ધકુશળ સાધનસિંહે પણ તલવાર ચલાવી. બન્ને સમાન વીર ચોદા હતા. કોઈ કોઈને હરાવી શકતો નથી. તેજસિંહે તપોવનમાં યુદ્ધશિક્ષણ મેળવ્યું હતું. તેણે યુક્તિથી સાધનસિંહના ઘોડા ઉપર તલવાર મારી ઘોડાના બે કટક

કરી નાંખ્યા. સાધનસિંહ ક્ષત્રિય વીર હતો, ઘોડો જમીન ઉપર પડ્યો, જ્યાં તે જમીન ઉપર ઉભો ઉભો જ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તલવારના ફરવાથી કાન બહેરા થવા લાગ્યા. તેજસિંહે લાગ જોઈને સાધનસિંહનું માથું છેદી નાંખવાને કુદકો માર્યો. તેજ કણે કોઈ એક તેજસ્વી, જટાન્તુટધારી મહાપુરુષ ખન્નેની વચમાં આવી ઉભા. બે હાથવડે ખન્નેને અટકાવ્યા. મહાત્માએ કહ્યું: “ વત્સ ! શાન્ત થાઓ. શ્રાત્વ-વિરોધ કરવો ઉચિત નથી. ” સધળા આ ખનાવ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. આવા રણ મેદાનમાં, મારામારી અને કાપાકાપીની વચમાં, એક દેવાધિદેવ ઋષિનું અકસ્માત આવવું સર્વને અમત્કારિક થઈ પડ્યું. સધળા આશ્ચર્ય પામ્યા. અત્યાર સુધી તેજસિંહ ઉન્મત્તની પેઠે યુદ્ધ કરતો હતો પણ હમણાં મહાત્માના દર્શનથી એકદમ શાંત થઈ ગયો. તેણે તલવાર વેગળા ફેંટી દીધી, અને મહાત્માને પગે લાગ્યો. તેને ઝળઝળ આવી, અને માથું નીચું કરી બે હાથ જોડી ઉભો રહ્યો. વાયક ! શું ત્હમે આ મહાત્માને ઓળખી શકો છો ? એજ આપણા ઋષિ સિદ્ધાંત દેવ ! એજ આપણા તેજસિંહના પાળક પિતા. તેજસિંહને તપોવનમાં નહિં જોયો એટલે યોગમળાડે સર્વ ખીના જાણી લીધી અને પછી જ યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં આવી ઉભા રહ્યા છે. ધણા દિવસની આશા તૃપ્ત કરવાને જ તેઓ અહિં આવી પહોંચ્યા છે. આજે તેમના મનમાં ધણે આનંદ થાય છે. સિદ્ધાંતદેવ જાણે સાક્ષાત્ શાંતિનીજ મૂર્તિ હતા. શાંતિમય-યોગીના આવવાથી સમરાનલ શાંત થયો. શાંતિ ! શાંતિ ! શાંતિ ! ચારે દિશામાં શાંતિ પથરાઈ રહી છે. સર્વના હાથમાં તલવારો સ્થિર થઈ છે. સાધુ પ્રકૃતિ જેવા મહારાણા બીમસિંહે મહાપુરુષને જોઈ તેમના ચરણમાં દંડવત પ્રણામ કર્યા. સિદ્ધાન્તદેવ મહારાણા બીમસિંહને ઓળખી શક્યા અને આશિ-

વાંદે આપતાં બોલ્યા: “ વત્સ ! પૂર્વની ખીના યાદ છે કે ? એક દિવસ સંસારના સુખનો ત્યાગ કરી તહે જ વન ગમન કર્યું હતું કે ? તું જ પુત્રની ઇચ્છા માટે જંગલમાં ભટકતો હતો કે ? તહને યાદ છે કે મહે જ તહને અનેક બોધદાયક વાક્યો કહીને આશિર્વાદ આપી આશ્વાસન આપ્યું હતું ! યાદ છે કે મહે જ તહારે સન્યાસી વેશ ત્યાગ કરવા અને ગૃહસ્થ ધર્મ ધારણ કરવા કહ્યું હતું તે ! એક પુત્ર મેળવીને સુખી થયો છે, હમણાં તહને એક ખીન્ને અસીમ બળ, પરાક્રમવાળો પુત્ર આપું છું. લે, તે લઇને સુખી થા. ” એટલું કહીને તેજસિંહનો હાથ પકડી બીમસિંહના હાથમાં મૂક્યો.

તેજસિંહે ઉંચું જોયું. તેણે જોયું કે સાક્ષાત્ સિદ્ધાંતદેવ પોતે જ આવ્યા છે. તેજસિંહ સિદ્ધાંતદેવના ચરણમાં પગે લાગ્યો. મહારાણા બીમસિંહે પણ મહાત્માના ચરણમાં પડી ચરણ રજ લીધી. સિદ્ધાંતદેવે બીમસિંહને ઉઠાડ્યો અને કહ્યું: “ વત્સ ! શોક કરશો નહિં. તમે મુસલમાન સાથે યુદ્ધ કરવા ગયા તે વખતે પદ્માવતીનું જે ન્હાનું બાળક પારણામાં ઝુલતું હતું અને જેને તમે નષ્ટ થપલું બાણતા હતા તે જ આ બાળક, તે જ આ યુવક તેજસિંહ છે. મહે એનું પ્રતિપાલન કર્યું છે. મહે એને સર્વ વિદ્યાઓ શીખવી છે. સાંહસ અને બળમાં તે અપૂર્વ છે. તે તહારે નામ રાખે એવો થશે, તેથી જ મહે એનું નામ તેજસિંહ પાડ્યું છે. જા, એને લઇને તું તહારા રાજ્યનું પ્રતિપાલન કર. તહારી મેવાડબુમિનું રક્ષણ કર. ” બીમસિંહે હાથ જોડી માથું નમાવ્યું. તેજસિંહે માથું નમાવ્યું. સાધનસિંહે પણ માથું નમાવ્યું. સિદ્ધાંતદેવે તેમને માથે હાથ મૂકી આશિર્વાદ આપ્યો. મહારાણા એક ચિત્તે સાંભળતા હતા. તેને પોતાનું ગુમાવેલું પુત્રરત્ન પુનઃ મળ્યું તેથી તેના હૃદયમાં આનંદ

ઉજ્જવળી જાય છે. રાજા, મહારાજા અને સર્વ લશ્કર સ્થીર થઇને હાથ જોડીને ઉભું છે,

મહારાણાએ પુત્ર તેજસિંહને છાતી સાથે દબાવ્યો. અહા ! આ વખતે કેટલો આનંદ ! પુત્રની વિરહવ્યથા જોણે અનુભવી છે ત્હને જ ખબર છે કે પુત્ર શોકથી હૃદય કેતું બળે છે ! સાધનસિંહે પોતાના બંધુને ઝાળખ્યો. તેજસિંહે પણ પોતાના મોટા ભાઈને ઝાળખ્યા પછી કહ્યું : “ ભાઈ ! ક્ષમા કર. અજાણતાં જે થયું તે ક્ષમા કર ! ન્હાના ભાઈના દોષની ક્ષમા આપવી એજ મ્હોટા ભાઈનું કર્તવ્ય છે. ” તે સાધનસિંહને પગે લાગ્યો. સાધને ન્હાનાં ભાઈને છાતી સાથે દાખ્યો. તેનું મુખચુમ્બન કર્યું. સેનાપતિ હમીર-સિંહે આવી તેજસિંહને નમસ્કાર કર્યા. સમરસાગર, મુખ સાગરના રૂપમાં બદલાઈ ગયો.

મહારાણા ભીમસિંહના હૃદયમાં આજે આનંદની સીમા નથી. તેણે વિજયસિંહને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું : “ આજે આપની કૃપાવડેજ હું મારા પુત્રરત્નને મેળવી શક્યો છું. નકારું થાય છે તે સારા માટે જ. જેને દુઃખરૂપ જાણવામાં આવે છે તે પરિણામે મુખરૂપ નિવડે છે, તેનો મ્હને આજે અનુભવ થયો. લગવાન જે કરે છે તે સારા માટે પરંતુ મનુષ્યને વિશ્વાસ રહેતો નથી. આપનાં દર્શનથી મ્હને પરમ કલ્યાણ પ્રાપ્ત થયું. હવે શત્રુતા બૂલી જાયો. આવો, આપણે સર્વ આલિંગન કરીએ. સર્વ બંધુતાના એક સૂત્રમાં બંધાઈએ. આવો, આપણે સઘળા એકઠા થઈ મહાત્મા સિદ્ધાંતદેવનું આદરાતિથ્ય કરીએ. ”

સર્વ મહારાણા ભીમસિંહનું માન રાખતા હતા. સર્વ તેમનો આદરસત્કાર કરતા હતા. આજનો બનાવ જોઈ સર્વ મોહ પામ્યા

હતા. અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહે બે હાથ જોડી સિદ્ધાંતદેવને પ્રણામ કર્યાં. તેમણે પણ મહારાણા ભીમસિંહની ક્ષમા માગી. પરસ્પર આલિંગન કર્યું. શત્રુ તે મિત્ર થયા. રાજા વિજયસિંહે સર્વને કહ્યું: “કૃપા કરી સેવકનું ધર પાવન કરો. મહાત્મા સિદ્ધાંતદેવની ચરણ રજથી હું અને મ્હારું સજ્જ પવિત્ર થશે.” મહારાણા ભીમસિંહે કહ્યું: “પ્રથમ સર્વ મ્હારા રાજમહેત્રમાં ચાલો. રાણી પદ્માવતી તેજ-સિંહને જોઈ બહુ આનંદ પામશે.” વિજયસિંહે કબુલ કર્યું. તે પોતાના લશ્કર સાથે ભીમસિંહની સાથે ગયો. આ સમાચાર ચારે દિશામાં ફેલાઈ ગયા. સત્રજે આનંદ પ્રવર્તિ રહ્યો.

પ્રકરણ અઠાવિશમું.

ગુમાવેલું પુત્ર રતન.

પુત્ર, એ માતાપિતાની કેવી અમૂલ્ય વસ્તુ છે? તેની ગેરહાજરીમાં માતાપિતાને કેટલું કષ્ટ થાય છે, તેનો ખીન્નને શો મનુભવ? તે તો માત્ર માતાપિતાજ જાણે છે. સંતાન એ તેમના હૃદયનું કેવું અમૂલ્ય ધન છે? તે માતાપિતાજ જાણે છે. પુત્રના મુખનું દર્શન નહિં કરવાથી માતાપિતાને કેટલું હૃદય-વિદારક કષ્ટ થાય છે, તે વિરહી માતાપિતાજ જાણે છે. જેનો એકનો એક પુત્ર મરણ પામે છે તેને કેટલું કષ્ટ થાય છે તે તેનેજ પૂછો. તેના સિવાય ખીન્નું કોઈ વર્ણન કરી શકશે નહિ.

મહારાણા ભીમસિંહ, વૃદ્ધ ઉમ્મરે જે દુઃસહ દુઃખ ભોગવતા હતા અને પુત્ર શોકથી હૃદય બાળતા હતા તે આજે ભગવાનની કૃપા

થતાંજ આનંદ કરે છે. આજે તહેમનું બળતું અંતઃકરણ સાંત થયું છે, આજે તહેમના હૃદયમાં સુખની લહેરો ઉછળી રહી છે. ગુમાવેલું પુત્રરત્ન મળવાથી આજે તે સુખના સરોવરમાં તરવા લાગ્યા છે.

ભાગ્યની વાત કાઠી કહી શકતું નથી. સંસારમાં કોના ભાગ્યમાં ક્યારે સુખનો ઉદય થશે અને ભાગ્ય આકાશ, ક્યારે દુઃખના અંધ-કારમાં અંધકારમય થશે તે કહેવાને કાંઈ શક્તિવાન નથી. ભવિષ્યવેત્તા જોશીઓ ગમે તેટલો અહંકાર કરે તોપણ તે વ્યર્થ છે. ગમે તેટલા રૂપિયાના ઢગલા લઈ જન્માક્ષરો જૂરે તોપણ તે વ્યર્થ છે. કેટલાક વિદ્વાન જોશીઓ જન્માક્ષર ઉપરથી ભવિષ્યની કાંઈ કાંખી રૂપરેખા આંકી શકે છે પરંતુ તે નિશ્ચય નહિંજ. જો ભવિષ્યવેત્તા જોશીઓ સાચુંજ ભવિષ્ય કહેના હોય તો તેમને પોતાને નાના પ્રકારના દુઃખ વખતે આંસુ કાઢતા જોઈએ છીએ તેમ થાય નહિ ! મનુષ્યના જન્મ વખતે વિધાતાએ જે જે વાતો ભાગ્યમાં લખી છે તે થવાનીજ છે, છતાં અધીરાં માણસો જોશીઓને ત્યાં અચ્ચડાઈ અચ્ચડાઈ પૈસાનું પાણી કરી નાંખે છે ! આજે જોને સુખી જોઈએ છીએ તે કાલે દુઃખી જણાય છે. આજે જોને ઉતરેલે રહેરે, અને ફાટેલે લુગડે ફરતા જોઈએ છીએ તે કાલે હસતે રહેરે રાજરાજેશ્વર થઈ ફરતા જણાય છે. એકજ મનુષ્યની એવી અવતરી સ્થિતિ જોઈ મનુષ્યો આશ્ચર્ય પામે છે. વિધાતાનું કામજ એવું છે. કાંઈને હસાવે છે ! કાંઈને રડાવે છે ! વિધાતાની હીલા, ભ્રમિત ચિત્તનાં માણસો જણવા છતાં જણતાં નથી. તે સુખીને દુઃખી કરે છે, દુઃખીને સુખી બનાવી દે છે. ત્રિધની હીલા નહિં જણવાથીજ મનુષ્યો ચિન્તાની અગ્નિમાં જર્જરિત થાય છે. તેઓ ભગવાનની માયા જણવા છતાં સુખમાં, દુઃખમાં ભગવાનના ચરણનું સ્મરણ કરતાં નથી. અજ્ઞાન મનુષ્યો પોતાનું

લાગ્ય ભગવાનનાં ચરણ કમળમાં અર્પણ કરતાં નથી, પરંતુ અમૂલ્ય સમય ચિન્તામાં નષ્ટ કરે છે. એજ તહેમની મૂર્ખતા ! એજ તેમના દુઃખનું કારણ !

અધર્મની રીતે વર્તવું, અધર્મને માર્ગે જવું, એ રહેલું હોવા છતાં પરિણામે તે બચાંકર ફળ આપે છે. અધર્મી માણસો અધર્મ-ચરણ કરીને પ્રથમ તો સુખ જૂવે છે, પ્રથમ તો તહેમને આનંદજ થાય છે; પરંતુ પરિણામે તેમાંથી દુઃખજ ઉપજે છે. ધર્મચરણ આચરતા મનુષ્યોને પ્રથમ બહુ દુઃખ વેડવું પડે છે, પરંતુ પરિણામે તહેમને સુખ અને શાંતિજ મળે છે. વૈર્ય અને ઈશ્વર ઉપર આસ્થા રાખનારા જીવાત્માઓને ધર્મમાંજ સુખ મળે છે. કળીયુગના ધણી જીવો સુખની આશામાં ને આશામાં અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મો કરી ખેસે છે. જ્યારે કેટલાક ધર્માત્માઓ ધર્મના માર્ગમાં ગમે તેટલા કાંટા વાગવા છતાં, ગમે તેટલાં દુઃખો સહન કરવા છતાં, તે રસ્તેથી વેગળા ખસતા નથી. કેટલાંક જીવો, ધર્મને માર્ગે જતાં દુઃખ પામે છે, તેથી તેમને વૈર્ય રહેતું નથી, એટલે તે અધર્મના માર્ગમાં પડે છે, અને તેમ કરીને આલોક અને પરલોકનાં સુખોથી ખટ થાય છે, પરંતુ વૈર્યવાળા, આસ્થાવાળા જીવો, ગમે તેટલાં દુઃખ સહન કરીને પણ ધર્મમાર્ગેજ જાય છે, અને તેથી પરિણામે સુખજ મેળવે છે. મ્હોટા મ્હોટા ધર્મપ્રચારકો, પરમાર્થી મહાત્માઓને પ્રથમ ઘણાં દુઃખ પડ્યાં છે, પરંતુ પરિણામે તે માર્ગે સુખકર થઈ પડ્યો છે. શાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, પુરાણમાંથી તહેનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે.

ધર્મમાં આસ્થા સ્થાપન કરીને, વૈર્ય ધારણ કર્યું હતું તેથીજ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે અનેક દુઃખ વેડવા છતાં પરિણામે સુખ ભોગવ્યું હતું. મહાપુરુષ નળ રાજ્યએ અનેક દુઃખ વેડ્યા પછી સુખ ભોગવ્યું

હતું. આપણા ધાર્મિક મહારાણા ભીમસિંહના દુઃખી ભાગ્યનું પરિવર્તન કેવું સુખરૂપ નિવડ્યું છે તે વાંચક પોતેજ જાણી લેશે. તેથી જ કહેવામાં આવે છે કે સુવિમલ સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યોએ ધર્મપૂર્વક વર્તવું. ધર્મ એજ અત્યંત સુખ આપનાર છે. ધર્મમાંજ મનુષ્યોને નિર્મળ આનંદ મળે છે.

મહારાણા ભીમસિંહ, પોતાના બંને પુત્રો તથા પરિપક્વ વર્ગ સાથે સિદ્ધાંતદેવની સેવા કરતા કરતા લાહોરના પોતાના રાજ મહેલમાં ગયા. ચારે દિશામાં આનંદદુઃખિ વાગવા લાગ્યાં. મહારાણાએ સિદ્ધાંતદેવને પોતાના રાજસિંહાસન ઉપર બેસાડી પોતે તેમના પગ આગળ બેઠા. સાધનસિંહ અને તેજસિંહ, મહારાણાની બંને બાજુએ ઉભા રહ્યા. બીજા રાજકર્મચારીઓ અને પરિવાર વર્ગ યોગ્ય સ્થાને બેઠા. આ વખતની રાજસભાનાં દર્શન કરતાંજ એવું ભાન થતું કે જાણે અમરધામમાં ઇન્દ્રસભાં ભરાઇ છે, અથવા સ્વયંજી ભોળાનાથ જાણે સિદ્ધાંતદેવના રૂપમાં કૈલાસ છોડી મર્ત્ય લોકમાં આવી ધાર્મિક મહારાણા ભીમસિંહને આશિર્વાદ આપી રહ્યા છે. રાજના આનંદ વડેજ પ્રજાને આનંદ છે. મહારાણાના ભાગ્યનું આવું પરિવર્તન જોઇ, પ્રજાજનોએ જયનાદ કરી ચારે દિશા ગજવી મૂકી.

સિદ્ધાંતદેવે સિંહાસન ઉપર બેઠા પછી સર્વને બેસવા આજ્ઞા કરી, અને મહારાણાને કહ્યું: “વત્સ ! પુત્ર શોકમાં દુઃખી થયેલી રાણીને આ શુભ સમાચાર કહી આવ.”

ભીમસિંહે સન્યાસીની આજ્ઞા માન્ય કરી. તેઓ અન્તઃપુરમાં ગયા. સિદ્ધાંતદેવે, સભામાં બેઠેલા રાજાઓ સાથે ધર્મચર્ચા કરવા માંડી.

ભીમસિંહ અંતઃપુરમાં ગયા કે તુરત જ બંને રાણીઓ તેમની

પાસે આવી યુદ્ધની વાત પૂછવા લાગી. તેમને ખબર નહતી કે આજના યુદ્ધમાંથી તેમને પોતાનું ગુમાવેલું અમૂલ્ય રત્ન મળ્યું છે. મહારાણાએ રાણીઓને કહ્યું: “આ વખતે યુદ્ધ શરૂ થતાં જ જમ લાભ થયો છે. તેના ઇનામ તરીકે તમારો જીવન પ્રાણ-ગુમાવેલું પુત્ર રત્ન તમને લાવી આપ્યું છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં મહારા બાગમાં આવું સુખ ભોગવવાનું લખ્યું હશે તે હું જાણતો નહતો. ધણી દિવસથી ગુમાવેલું, પારણામાંનું બાળક ફરીથી મળશે અને મને “પીતા” કહીને બોલાવશે એવી આશા નહતી. ભગવાન સર્વ જીવોનું રક્ષણકર્તા છે. તેમણે સિદ્ધાંતદેવના રૂપમાં મહારી મનોવાંચના પૂર્ણ કરી છે. આવો આપણે તેમના ચરણની રજ લાઇએ. આવો. આપણે હવેમને પ્રણામ કરી પવિત્ર થઇએ. તે પરમ યોગી રાજસભામાં બિરાજ્યા છે. ચાલો, આપણે તેમનાં દર્શન કરી કૃતાચ્છે થઇએ.”

રાણી સુશીલા અને પદ્માવતી આશ્ચર્ય પામ્યાં. અત્યારે તેમના હૃદયમાં જે આનંદ થતો હતો તેનું વર્ણન થઇ શકે એમ નથી. એમણે મહારાણાને બે હાથ જોડી પ્રણામ કર્યાં. એ સમયે સિદ્ધાંતદેવની આગાથી સેનાપતિએ સાવનસિંહને અને તેજસિંહને લઇ અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. સેનાપતિએ કહ્યું: “વીરપ્રસન્નિતી મા પદ્માવતી! આ લ્યો, તમારા હૃદયનું ધન, તમારા દેહનું જીવન! તમારું ગુમાવેલું પુત્ર રત્ન! આ લ્યો, તમારા હૃદયાકાશનો નિર્મળ ચન્દ્ર! આ તમારો ત્રિશ દિવસનો પારણામાં બુનતો બાળક પુત્ર! જેને માટે તમે આટલા દિવસ શોકસાગરમાં ડૂબ્યાં હતાં, જેને માટે તમે જીવન્મૃત દશા ભોગવી કલેશ કરતાં હતાં તેજ પુત્ર! દયામય. કૃષ્ણસિંહ, ભગવાનની કૃપાથી તેજ બાળક આટલા દિવસ જીવતો

રહી, આરાવલ્લી પર્વતની અંધારી ગુહામાં પૂજ્યપાદ ઋષિવર સિદ્ધાંતદેવના તપોવનમાં પ્રતિપાત્રિત થઇ યુવાન થયો છે. ઋષિદેવે તમારા પુત્રને સર્વ વિદ્યા શીખાવી હોંશીઆર બનાવ્યો છે. એનું અપૂર્વ બળ કૌશલ્ય જોઇને જ એનું નાથ તેજસિંહ પાડ્યું છે. એનામાં માતા પિતાના સર્વ ગુણ જણાય છે. એ યુદ્ધવિદ્યામાં બહુ નિપુણ છે. આટલા દિવસ સિદ્ધાંતદેવે એનું પ્રતિપાત્રન કર્યું છે. હવે તમારો પુત્ર લ્યો, અને જીવનનું સાર્થક કરો.”

એટલું કહીને સેનાપતિએ તેજસિંહનો હાથ પદ્માવતિના હાથમાં આપ્યો. તેજસિંહ માતાને પગે લાગ્યો. પિતા અને સાધનસિંહને પગે લાગી તેમની ચરચરજ માથે ચડાવી. પદ્માવતિએ પુત્રને કપાળે ચુમ્બન કર્યું, તેના સ્થાને જોઇ રહી, તેના નેત્રમાંથી હર્ષનાં આંસુ નિકળ્યાં. સુશીલાએ પણ હસતાં હસતાં તેને કપાળે ચુમ્બન કર્યું. તેને માથે હાથ ફેરવ્યો, અને કુશળ સમાચાર પૂજ્યા. મહારાણા પુત્રના મુખ સ્થાને જોઇ રહ્યા.

સર્વ મનમાંજ વિચારવા લાગ્યાં કે; “ક્યા પુણ્યના પ્રતાપ વડે આજે ગુમાવેલું પુત્રરત્ન તેમને મળ્યું હશે? જે મળવાની સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી, તેજ યુવક પુત્ર આજે મળી આવ્યો છે. ભગવાનની દયા થઈ છે.” આજે પદ્માવતિને વિશેષ આનંદ થયો હતો. તે અંતઃકરણપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી હતી. પુત્રના મુખ સ્થાને જોઈ રહી હતી.

અતિશય આનંદ થવાથી મનુષ્યને બાલગાન રહેતું નથી. હૃદયમાં આનંદનો પ્રવાહ વહેવાથી બીજા વિચારો તેમાં પ્રવેશ કરતા નથી. આટલી વાર સુધી તેને બીજો કાંઇ વિચાર થતો નહતો. હવે તે બોલી: “પ્રભુ, પ્રભુ! મહારું હૃદય ધન, આટલા દિવસ તું કેવી

સ્થિતિમાં રહ્યો હશે ? બેટા ! હું તને ત્રિશ દિવસનો પારણામાં મૂકી, તારા પિતાના ઉદ્ધાર માટે યુદ્ધમાં ગઇ હતી. તને દાસીને સોંપ્યો હતો. મહારા પ્રાણુજીવન ! તેજ પૂણ્યખળ વડે આજે તને પુનઃ મેળવી શકી છું. આલ, બેટા ! તારા પ્રતિપાત્રક સિદ્ધાંતદેવનાં દર્શન કરાવી કૃતાર્થ કર. ”

જન્મદાતા માતાના મીઠા શબ્દો સાંભળી તેજસિંહે કહ્યું; “માતુશ્રી ! તને જોવાથી આશ્ચર્ય થું છે ? તે આપણને કૃતાર્થ કરવાને તો રાજસભામાં બેઠા છે. પિતાની આજ્ઞા લઇને તેમનાં દર્શન આલો. માતાજી ! તે યોગેશ્વર છે, મહા પુરુષ છે. મહા દયાળુ છે, મહા જ્ઞાની છે, મહા પવિત્ર છે, તેમના આશિર્વાદથી પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ થાય છે. ”

તેજસિંહના મુખમાંથી “માતુશ્રી” શબ્દ સાંભળતાંજ પદ્માવતિના હૃદયમાં અતિશય આનંદ થયો. ખોવાઇ ગયેલો પુત્ર આજે પદ્માવતિને “મા” કહે છે. પદ્મા તે સાંભળી અતિ આનંદ પામે છે. આજે પદ્માને કેટલો બધો આનંદ થાય છે તેનું વર્ણન કાણ કરી શકે એમ છે ?

ધણે વખત થયો છે. મહારાણા અંતઃપુરમાંથી સભામાં ગયા છે. સેનાપતિ અને સાધનસિંહે મહારાણાની આજ્ઞા લઇને રાજન્ય વર્ગ માટે જન્મવાની વ્યવસ્થા કરી છે. ઋષિ સિદ્ધાંતદેવ માટે નાના પ્રકારનો ફળાહાર તૈયાર થયો છે. મહારાણાએ બે હાથ જોડી તેમને અંતઃપુરમાં પધારવાની પ્રાર્થના કરી. અંતઃપુરમાં રત્ન, હિરા, મોતીથી જડેલ એક કિમ્મતિ સિંહાસન ઉપર ઋષિજી બિરાજ્યા છે. તેમના સ્થાને સર્વ ફળાહાર મૂક્યો છે. ઋષિજીએ પોતાના ઇષ્ટ દેવતાનું સ્મરણ કરી ફળાહાર કર્યો અને સેનાપતિ અને સાધનસિંહે પણ રાજન્ય.

વર્ગને જમાડ્યા. યોગેશ્વર સિદ્ધાંતદેવના પધારવાથી રાજમેહેલમાં મ્હોટી ધામધુમ થઇ રહી છે. મહેલમાં ન્હાનાં મોટાં સર્વ આનંદમાં છે. સૌ કરતાં રાણી પદ્માવતીનો આનંદ વર્ણવી શક્ય તેમ નથી. આજે તહેને ગુમાવેલો પુત્ર મળ્યો છે. જાણે આજે કૌશલ્યા માતાને બાર વર્ષ વનવાસ પામેલા રામચન્દ્રજી મળ્યા છે. માતાના હૃદયમાં અનિવાર્ય આનંદ પ્રવાહ વહી રહ્યો છે.

રજની દેવી પણ ઋષિવરનાં દર્શન કરવા અધીરી થઇ હતી. તે પણ આજના આનંદમાં ભાગ લેવાને ધીમે ધીમે પૃથ્વી તરફ ઉપર ઉતરવા લાગી. શુકલાંબર ધારણ કરીને, તારાનો હાર પહેરીને, રજની દેવી જાણે હસવા લાગી. રાત્રિને સમયે મહારાણાના મહેલમાં દરબાર ભરાયો. અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહે સિદ્ધાંતદેવના દેખતાંજ તેજસિંહ સાથે પોતાની કન્યાનો વિવાહ કરવાની મહારાણાને પ્રાર્થના કરી. સભામાં એકલા સધળા મનુષ્યોએ હા કહી. વિજયસિંહની માગણી સાંભળી સિદ્ધાંતદેવે પણ અનુમોદન આપ્યું. જ્યારે સિદ્ધાંતદેવની હા થઇ તો પછી બીજા કોની મંજૂર છે કે તે ના કહે! ત્યાર પછી કોઇની ના રહી નહિ! સર્વેએ સિદ્ધાંતદેવની હામાં હા બેળવી. પ્રાચીન સમયે, અમારા દેશમાં એક એવો રિવાજ હતો કે બાળકો પ્રથમ ગુરૂને ઘેર વિદ્યાભ્યાસ કરતા. બ્રહ્મચર્યના સર્વ નિયમો શિખતા, અને ત્યાર પછી ગૃહસ્થાશ્રમી થતા. આ નિયમને લીધે કોઈ પણ ગૃહસ્થાશ્રમીને સંસારનો ત્રાસ દુઃખ આપી શકતો ન હતો, અને અનેક પ્રકારના કલેશ-કંકાસ ભોગવવા પડતા નહોતા. કુમાર તેજસિંહ આપણા આર્યોના પ્રાચીન નિયમ પ્રમાણે બ્રહ્મચારી હતો. ગુરૂને ઘેર અનેક વિદ્યાઓ શિખ્યો હતો. હવે તે સંસારી થવા યોગ્ય થયો છે.

અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહની કન્યા યામિનિ સાથે તેજસિંહનો વિવાહ નક્કી થયો. થોડા દિવસમાં લગ્ન થશે.

ભીમસિંહે જે હાથ જોડી સભાજનોને કહ્યું: “ જ્યારે મહારા પૂજ્યપાદ ગુરૂદેવે, તેજસિંહનું પ્રતિપાલન કર્યું છે ત્યારે વાસ્તવિક રીતે તે તેમનો પણ પુત્ર છે. જન્મદાતા અને વિદ્યાદાતા એ બન્ને પિતા ગણાય છે, ગુરૂદેવે મહારા ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. તેમની ઇચ્છા છે ત્યારે હું તેજસિંહનાં લગ્ન યામિનિ સાથે કરવાને પ્રુશ્ન છું, તેમ છતાં મહેં સાંભળ્યું છે કે યામિનિ સાથે પંજાબ રાજકુમાર સંત્રામસિંહનો વિવાહ થવાની વાત નક્કી થઈ છે. સંત્રામસિંહ પણ મૂને પરમપ્રિય છે. એ વિવાહનું શું કરવું તે હવે નક્કી કરવું જોઈએ. ”

મહારાણાની વાત સાંભળી વિજયસિંહે કહ્યું: ‘ મહારાજ ! એ માટે ચિન્તા નથી. મહારા ભાઈની પુત્રી “ અનુપમા ” સાથે તેમનાં લગ્ન કરાવી આપીશ. તે કન્યા જેવી રૂપમાં લક્ષ્મી સ્વરૂપ છે તેજ પ્રભાણે ગુણમાં સરસ્વતિ જેવી છે. ” આ શબ્દો સાંભળતાંજ સભામાં બેઠેલા સર્વ જનોએ વિજયસિંહને ધન્યવાદ આપ્યો. તેજસિંહ અને સંત્રામસિંહનાં લગ્ન ઠર્યાં. શુભ દિવસ નક્કી થયો. અંત:પુરમાં આ સમાચાર કહાવ્યા. સર્વના આનંદમાં વૃદ્ધિ થઈ. પદ્માવતીના આનંદનો પાર રહ્યો નહિં. અત્યાર સુધીમાં તહેને આવેલ આનંદ થયો નહતો. રાત્રિ વધારે થવા લાગી. સર્વ નિદ્રાદેવીના સ્નિગ્ધ રાજ્યમાં વિશ્રામ લેવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ઓગણત્રિશમું.

તેજસિંહનાં લગ્ન.

મનુષ્યના જીવનમાં લગ્ન સમાન આનંદ નથી. અન્ય જાતિઓના લગ્ન કરતાં હિંદુઓનું લગ્નકાર્ય ઘણું આનંદદાયક છે. તે સમયે તેઓ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચે છે. એટલું બધું ધન હિંદુઓ ખીજ કાઢી પણ કામમાં ખર્ચતા નથી. આવો આડમ્બર તેઓ ખીજ કાઢી પણ પ્રસંગે કરતા નથી. બે અપરિચિત પ્રાણુને એક સૂત્રમાં બાંધી આપવા એજ લગ્ન-વિધાન કહેવાય છે, બે પ્રાણુ એકકા-મળીને એકત્ર થઈને-જગતનાં દરેક કાર્યો કરે એજ વિવાહનું પ્રયોજન કહેવાય છે. પારકું માણસ પોતાનું થાય એવું ખીજું કાંઈ બંધન જગતમાં નથી. પારકાને પોતાનું કરવા માટે જ લગ્નનું બંધન બાંધવામાં આવે છે, તેથી જ એકના પ્રાણુને ખીજના હૃદય સાથે પ્રતિજ્ઞાની પવિત્ર દોરીથી સાંધવામાં આવે છે. એક ખીજ સાથે પ્રેમનાં બંધનથી બાંધી દેવામાં આવે છે. આવું પ્રેમબંધન એજ વિધાતાની સૃષ્ટિ-તત્ત્વનું આદિ અને મૂળ કારણ છે. પતિ પત્નીમાં એકતા થાય, તે બંનેનાં હૃદય એક ખીજ ઉપર અતિશય પ્રેમ રાખે અને એક ખીજને સુખી રાખવા બનતા પ્રયત્નો કરે, એજ વિધાતાની રચના છે. જો એવું પ્રેમબંધન ન હોત તો જગવાનના આવા વિશાળ વિશ્વ રાજ્યનો વિસ્તાર થાત નહિ. નિયમ રહેત નહિ, સુખ, સંતોષ અને આનંદ રહેત નહિ! શ્રી પુરુષનું મિલન થવું અને પરસ્પર દિવ્ય પ્રેમ વધવો એજ સંસારનું

લક્ષ્ય છે. બ્રહ્મચારી તરૂણ પુરુષને એક પતિવ્રતા, સખી, સુલક્ષણી યુવતિ મળે અને તે બન્ને શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવી સંસારને દોદિપ્તમાન કરે એજ તેમને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ નામના ચાર પદાર્થ આપે છે. એટલા માટે જ હિંદુ સંસારમાં વિવાહના બંધનનું વિશેષ પ્રયોજન છે. લગ્ન એ માત્ર કામી જનોના કામની શાંતિનું વિધાન નથી, લગ્ન એ કન્યાને ધનવાનોની દાસી બનાવનાર ક્રિયા નથી, લગ્ન એ ધનવાન કન્યાના હાથમાં ગરિબ વરનું ભાગ્ય વેચનાર ગુલામી ખત નથી. લગ્નનો ઉદ્દેશ મહાન પવિત્ર છે. લગ્નનું બંધન એ મહાન પવિત્ર બંધન છે. યોગ્ય યુવક યુવતીનાં લગ્ન એ સંસારમાં સ્વર્ગ બનાવી આપે છે, અને પતિ પત્નીને અનંત સુખ સાગરમાં આનંદ કરાવી અન્તે તે મહાન જગદીશ્વરના અમર ધામમાં લઇ જનાર ક્રિયા છે. આજ કાલ તે ક્રિયા કેવી વિચિત્ર થઇ ગઇ છે ! તે દીંગણ દીંગણી પરણાવનાર કે વગર વિચારે ગમે તે યુવકની સાથે ગમે તે બાળાને પરણાવી દેનાર અજ્ઞાન માતાને ખબર છે ! હિંદુ શાસ્ત્રમાં લગ્નનું મહત્ત્વ સવિસ્તર વર્ણવ્યું છે. તેમાં કહ્યું છે કે લગ્ન એ આલોક અને પરચોક્તું સાધન વિધાન છે. લગ્ન એ જીવતાં જીવન્મુક્ત અને અવસાન થતાં મોક્ષધામ મેળવવાની પવિત્ર વર્મક્રિયા છે.

આજે તેજ અતિ મોટી જવાબદારીથી ભરેલા પ્રેમબંધનમાં બંધાવાને અમારો તેજસિંહ તૈયાર થયો છે. તે બ્રહ્મચારી છે. સર્વ વિદ્યાકળા શીખ્યો છે. અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહની સુલક્ષણા, પતિવ્રતા કન્યા યામિની સાથે ત્રેહનાં લગ્ન થવાનાં છે. બન્નેનાં હૃદયમાં પવિત્ર પ્રેમના અંકુરો ફુટ્યા છે. લગ્ન થયા પછી તે પ્રેમવિકાસ પામશે, તેને સારાં ફળો થશે. આજે મહારાણાના મેહેલની શોભા વધી

છે, મેહેલને અનુપમ સામગ્રીથી સજ્જગાર્યો છે. જે સ્થળે દૃષ્ટિ ફેરવશો તે સ્થળે નયનાનંદ વસ્તુઓ જણાશે. રાજમહાલયના સિપાહીથી તે મહારાણા પર્યંત સર્વ મનુષ્યોએ સુંદર પોષાક ધારણ કર્યો છે. રાજમાર્ગમાં સુંદર ધુલનાં તોરણો તથા ખ્વજ, પતાકા બંધાઈ ગયાં છે. મહારાણાનો પંખાનનો મેહેલ આજે હસી રહ્યો છે. પંખાનના રાજકુમાર સંત્રામસિંહનાં પણ લગ્ન હોવાથી તે રાજમેહેલ પણ અપૂર્વ શોભા વિસ્તારી રહ્યો છે. બે લગ્ન હોવાથી પંખાનમાં આજે આનંદ ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે. અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહ પોતાની કન્યા યામિનિ અને ભાઈની પુત્રિ અનુપમાને લઈ પંખાન આવી પહોંચ્યો છે. આજે તેમનાં પવિત્ર લગ્ન થશે. આજે ચાર પ્રાણીઓ લગ્નનાં પવિત્ર બંધનમાં બંધાશે.

ધીમે ધીમે સન્ધ્યા સમય થયો. રાજમેહેલ ઉપર દિપમાળા પ્રકટી. અંધકારનો નાશ થયો. લગ્નની શુભ ઘડી આવતાં જ સિદ્ધાંતદેવે મહારાણાને વરયાત્રા કહાડવાનું કહ્યું. મહારાણા પોતાના જનનૈયા સાથે લઈ, સિદ્ધાંતદેવ સહિત કન્યાના મંડપ આગળ જઈ પહોંચ્યા. બીજી બાજુએ સંત્રામસિંહ પણ આવી પહોંચ્યો. અનેક પ્રકારનાં વાજાંત્રોનો મધુર સ્વર કાનને તૃપ્ત કરવા લાગ્યો. રાજમહિલાઓ મંગળ ગીત ગાવા લાગી. ચારે દિશામાં આનંદની ધૂમ મચી રહી.

વિજયસિંહે સિદ્ધાંતદેવની આજ્ઞા લઈને પ્રથમ પોતાની કન્યા યામિનિનો તેજસિંહ સાથે હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. ચાર પછી સંત્રામસિંહ સાથે અનુપમાનો હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. સભાજનોમાં આનંદ પથરાઈ રહ્યો. સઘળાંએ શુભ આશિર્વાદ આપ્યા. સિદ્ધાંતદેવે પણ બન્ને વરકન્યાને શુભાશિર્વાદ આપ્યા. લગ્ન થઈ ગયાં. યામિનિ અને તેજસિંહ તથા સંત્રામસિંહ અને અનુપમાને જુદા જુદા શય્યા ભવનમાં મોકલી દીધાં.

મનુષ્યો ગમે તેટલાં આનંદનાં કામ કરે પણ સૌથી પહેલાં જન્મવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. જન્મવાની વ્યવસ્થા થાય નહિં તો દરેક કામ સાફ થતું નથી. તેથી જ અમારાં દરેક કામમાં બ્રહ્મ ભોજન અને જ્ઞાતિ ભોજન કરાવવામાં આવે છે. અનેક મનુષ્યો જન્મીને સંતોષ પામે એના જેવો બીજો આનંદ કયો ? જેમણે અનેક મનુષ્યોને ભોજન આપ્યું છે તેજ ઉદાર મનુષ્યોને ખર્ચ છે કે જમાડવાથી ફટલો આનંદ થાય છે ! જેઓ કૃપણ છે તેમને એ આનંદનો વિચાર આવશે નહિં સંતાનનું ! મુખ જોઈ પુત્રવતી માતાને ફટલો આનંદ થાય છે તે વંઝા સ્ત્રીને શી રીતે ખર્ચ પડે !

લગ્નના ઉત્સવમાં આવેલાં સર્વ મનુષ્યો જમી પરવાર્યા. મિષ્ટાન્ન ભોજન જમી સર્વ સંતોષ પામ્યાં અને પોતપોતાને ઘેર ગયાં. આખી રાત ભોજન કાર્યમાં વીતિ ગઈ. પ્રાતઃકાળ થતાં જ વિજય-સિંહ કન્યા વળાવવામાં ગુંથાયો. કિમતિ વસ્ત્રાલંકાર આપી વરકન્યા વિદાય કર્યા. આટલા દિવસ પ્રતિપાલન કર્યા પછી, હૃદયનું ધન યામિનિ આજે પારકા ઘરનો આનંદ વધારવા ગઈ. આટલા દિવસ લાડકોડમાં ઉછરેલી, સ્વતંત્રતાપૂર્વક વર્તતી, પિતામાતાના માયાના બંધનમાં બંધાયેલી એકની એક પુત્રી યામિનિ આજે પારકાની થઈ.

કન્યા રત્નનો વિવાહ થતાંજ તે પિતાના ગોત્રમાંથી નિકળી પતિના ગોત્રમાં પ્રવેશ કરે છે. તેથી હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે પિતા માતાની એક પ્રકારની સગાઈ ઝોઘી થાય છે. તેના દ્વારા પિતાનું કાષ્ઠ પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી.

વિજયસિંહે ભીમસિંહને પોતાની કન્યાની લક્ષ્મણ કરી. મહા-શય્યા ભીમસિંહે પોતાના બહેનના વિજયસિંહને નાનાવિદ્ય મધુર વાક્યો

કહી આશ્વાસન આપ્યું. સર્વ પોતપોતાના રાજભવન તરફ ચાલ્યાં. સંત્રામસિંહ પણ અનુપમાને લઇ પોતાના મહેલ તરફ ગયો. જોત-જોતામાં લગ્ન જેવો શુભ સમય ચાલ્યો ગયો.

મહારાણાએ પુત્રના વિવાહ પ્રસંગે અનેક ધન, રત્ન, અન્ન, વસ્ત્રનું દાન કર્યું. રાંક જનોનાં દરિદ્ર મટાડી દીધાં. સર્વનો આશિર્વાદ લીધો. પૂર્વ સમયે અમારા દેશમાં કોઇ રાજને ઘેર શુભ સમય આવતાં અનેક દુઃખી દરીદ્રોનાં દુઃખ દારિદ્ર્ય ઓછાં થતાં, પ્રજાનાં કલ્યાણાર્થે અનેક શુભ કાર્યો સ્થપાતાં, અનેક ભિક્ષુકાનું અને આશ્રિત જનોનું કલ્યાણ થઇ જતું. તે વખતે રાજાઓના ભણ્ડાર ભરપૂર હતા. આજે અમારા દેશી રાજાઓની મનઃ સ્થિતિ બદલાઈ ગઇ છે. તેમની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની પદ્ધતિ બદલાઇ ગઇ છે. આજે કોઇ દુઃખી દરિદ્રોનાં દુઃખ દારિદ્ર ટાળતાં નથી. આશ્રિત પ્રતિપાલિત જનો ઉપર તેમને તેટલો પ્રેમ નથી ! તે વખતની અને આજની સ્થિતિમાં આસમાન જમીન જેટલો ફેરફાર થઇ ગયો છે !

રાણી પદ્માવતિને પુત્ર મળ્યો ત્યારે આનંદ થયો હતો. આજે પુત્રવધૂ મળતાં એકદમ આનંદ થયો. ઘરમાં વડુ જોવાની કોને ઇચ્છા થતી નથી, પણ વડુને સુખી સંતોષી રાખવી એ આજે ઘણી સાસુ-ઓને આવડતું નથી. આજે તો વડુ ઘરમાં આવી ત્યારથી સાસુ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર જોઇ લેવી ! અને નણુંદ ડિટેક્ટીવ પોલીસ જોઇ લેવી ! નણુંદ લાભીની ચાડી કરી જાય અને સાસુ વડુને ધમકાવી રાત દિવસ તહેનું લોહી શેષણ કરે ! છોકરાને ચઢાવી ખીચારી વડુનાં હાડકાં ખોખરાં કરાવે; એજ આવડે છે ! આપણી પદ્માવતી તેવી નહતી. તેણે વડુ આવી ત્યારથી પોતાની પુત્રી પેઠે તેને સુખસંતોષ

આપના માંડયો. વહુ આવતાંજ તેણે દુઃખી દરિદ્રી સ્ત્રીઓને અન્નવસ્ત્ર અને ધનતું દાન કર્યું, અને સર્વનો આશિર્વાદ મેળવ્યો.

રાણી સુશીલા પણ પુત્રવધૂને જોઈ આનંદ પામતી હતી. તેનું કારણ એ હતું કે ખીજ સ્ત્રીઓની પેઠે તે પોતાની શોક્યને દ્વેષની નજરે જોતી નહતી, પરંતુ પદ્માવતિને પોતાની જાહેન જેવીજ ગણતી હતી. પદ્માવતિના પુત્રને પોતાનાજ પુત્ર પેઠે ગણતી હતી, તેથી તેના આનંદનો પાર ન હતો. દરેક કામમાં તેજ અગ્રેસર થતી અને પોતાનોજ પુત્ર પરણતો હોય તેટલો લ્હાવો લેતી. સુશીલા અને પદ્માવતિ વચ્ચે કોઈ પણ દિવસ કલેશ કંકાસ થયો નહતો. અને સંપત્તિ રહેતાં હતાં, તેથીજ તેમને આજે આનંદ થતો હતો.

સુશીલા પોતાના પુત્ર સાધનસિંહ અને સરોજિનીને મેળવી સુખી થઈ હતી. આજે પદ્માવતી પણ તેજસિંહ અને યામિનીને મેળવી સુખી થઈ. વાંચક તમે કહી શકશો કે આવા અતુલ સુખનું કારણ શું? વિચાર કરવાથી તમને જણાશે કે ધર્મ એજ આવા સુખનું કારણ છે.

ઉપસંહાર.

પત્રવિયોગી માતાને પુત્ર મળ્યો. એક મહિના સુધી સર્વ પંજન-ખમાં રહ્યા પછી પોતાની રાજધાની ચિતોડમાં આવી પહોંચ્યાં. ધર્મના રાજ્યમાં શાંતિનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. પરમધાર્મિક રાજના રાજ્યમાં મૂર્તિમંત શાંતિદેવી અને પવિત્રતાનો નિવાસ થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું? સૂર્યવંશી ચિતોડ અને મેવાડના રાજાઓ હમેશાં પ્રજાવત્સલ છે. એક સમયે તેઓનાં યશનાં કિરણો વિશાળ ભરત-ખંડની ચારે દિશામાં પ્રકાશી રહ્યાં હતાં. એક સમયે વિંદ્યામેખલા,

જાહનવી પ્રવાહિત આ પવિત્ર દેશમાં અસંખ્ય વીર સન્તાનોનો જન્મ થયો હતો. એક સમયે સમસ્ત ભરતખંડ દેશ તે વીર ક્ષત્રિયોના બળ પરાક્રમથી ધ્રુજ રહ્યો હતો. એક સમયે તે બલ્યાચારી, ધર્મપરાયણ ક્ષત્રિય રાજાઓના પવિત્ર છત્ર નીચે સમસ્ત ભરતખંડ શાંતિની છાયા ભોગવતું હતું. એક સમયે મેવાડની પવિત્ર સ્વતંત્ર ભૂમિ, પોતાની કીર્તિમાળા વડે શોભાયમાન થઈ સર્વોન્નત થઈ હતી. એક સમયે તે બળ-બુદ્ધિશાળી ક્ષત્રિય રાજાઓએ ટેકને ખાતર પોતાના પ્રાણની દર-કર કર્યા વગર બચકર યુદ્ધ કર્યા હતાં. એક સમયે મેવાડની ધર્મ-પરાયણતા, સતી પતિવ્રતા, કુત્ર કામિનીઓએ દેશ અને ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે યુદ્ધમાં જઈ વિજય લક્ષ્મી મેળવી હતી, એક સમયે તે પવિત્ર ક્ષત્રાણીઓએ પતિવ્રતપણાનું રક્ષણ કરવા બળતી ચિતામાં પડી જ્વલંત ઉદાહરણો મુક્યાં છે. તે વખતે તે વીરભૂમિની એવી દશા કેમ હતી ? હમણાં તેની આવી દશા કેમ છે ? તેનું કારણ માત્ર સ્વંધર્મ પરાયણ, પ્રજાવત્સલ રાજાઓ નથી તેજ છે ! જે કે હજુ ઉદેપુર, જયપુર જેવાં મેવાડ મારવાડના કેટલાક રાજાઓ ધર્મપરાયણ છે, પરંતુ તેરમા સૈકા જેવા દેશી રાજાઓ નથી ! તે વખતે જે ઉદારતા, ધર્મપરાયણતા, જે ધર્માનુષ્ઠાન અને અતિચિસત્કાર હતો તે હવે નથી ! મનુષ્ય ધર્મના માર્ગમાંથી જેમ જેમ વેગળો જતો જાય છે તેમ તેમ તેની લક્ષ્મી અને કીર્તિ ઓછી થતી જાય છે. કેટલાક રાજાઓ સુધારાના પૂનરી થવા લાગ્યા છે ! પ્રાચીન નીતિ, નિયમોને ઓછા કરવા લાગ્યા છે. એવો પણ એક સમય હતો કે જે વખતે પરદેશી લોકો ભરતખંડમાં આવી દર્શન, વિજ્ઞાન, નીતિ અને ધર્મની શિક્ષા મેળવતા. એવો પણ એક સમય હતો કે જે વખતે પરદેશી લોકો ભરતખંડમાં રાજનીતિ અને યુદ્ધનીતિ શીખી જઈ પોતાના દેશમાં પ્રચાર

કરતા પાણુ આજે ? શું આજે અમે તેજ આર્થ જાતિ-છીએ ? શું આજે અમે તેજ ભારતવાસી છીએ ? શું આજે અમે તેજ ધર્મવીર ક્ષત્રિઓ છીએ ? ક્યાં છે તે બ્રહ્મચર્ય શિક્ષણ શાળાઓ ? ક્યાં છે તે અમારા પરમ દયાળુ પ્રાચીન ગુરુઓ ? ક્યાં છે અમારી તે પ્રાચીન વિદ્યાઓ ? તે બધું ક્યાં જતું રહ્યું ? તે બધું મેવાડ-મારવાડની પવિત્ર ભૂમિને છોડી ક્યાં ચાલ્યું ગયું ? ક્યાં છે તે મેવાડની પ્રાચીન દાન પ્રથા ? ક્યાં છે તે વીર ક્ષત્રાણીઓ ? તે ક્યાં ? અમે ક્યાં ? ગયું ! ગયું ! અમારૂં તે પ્રાચીન, સર્વ શુદ્ધ, સર્વ ગયું ! વાંચક ! તે પ્રાચીન સમયની પવિત્ર વાત યાદ આવતાં શું તમારા નેત્રમાંથી આંસુ વહેતાં નથી ? શું પવિત્રાત્મા વીર પુરુષો અને વીર બાળાઓનાં ચરિત્રો વાંચતાં તમારા હૃદયમાં ખળભળાટ થતો નથી ? શું તમને રોમાંચ થતો નથી ? પરંતુ હવે તે સર્વનું સ્મરણ કરવું વ્યર્થ છે. મનુષ્ય પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે સર્વ ગુમાવે છે. તેને માટે શોક કરવો વ્યર્થ છે. જે ગુમાવ્યું છે તે શું પુનઃ આવવાનું છે ? નહિં ! કદી નહિં ! “રાજ કલશ્ય કારણમ્” કહેવાય છે. તે શું ખોટું છે ? મેવાડના સૂર્યવંશી દાનવીર ગૌઆહલણ પ્રતિપાત્ર રાજાઓ પોતાનો ધર્મ છોડતા થયા ત્યાં પછી વિશેષ શું હોયું ? ગૌ આહલણનું રક્ષણ થતું ધટી ગયું ! આહલણ અજ્ઞાન થતા ગયા ! જો ક્ષત્રિય રાજાઓ મન પર લે તો આહલણો અજ્ઞાન રહે નહિં ! ભૂખે રહે નહિં ! પવિત્ર મેવાડના (ક્ષત્રિય) સૂર્યવંશી રાજાઓ ! જનપ્રત થાઓ ! ગૌ આહલણનું પાલન કરો. !

મહારાણા બીમસિંહ જેવા ધર્માત્મા રાજાના ધર્મરાજ્યમાંજ આપણે સુખ ઉપભોગ કરીએ છીએ. એટલુંજ સદ્ભાગ્ય ! જુવો આજે તો ચિતોડની પ્રજા કેવો આનંદ ઉત્સવ કરી રહી છે ?

મહાત્મા સિદ્ધાંતદેવ ચિંતોડ આવ્યા, મહારાણા સામે કેટલાક દિવસ રહ્યા પછી તપોવનમાં આસ્થા ગયા. તપોવનમાં જતી વખતે પ્રાણોપમ તપસ્વી કુમાર તેજસિંહને અનેક સફળોધ આપ્યો. તેમણે કહ્યું:—“ વત્સ! સંસાર એ સુખનું ધામ છે. એના જેવો બીજો કોઈ આશ્રમ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને એક સાચા ગૃહસ્થાશ્રમીને યોગ્ય સર્વ નિયમો પાળવા, તેથીજ દુર્ગળ મનનાં માનવીઓ સખળ મનનાં થાય છે. ઇન્દ્રિયોને સંયમમાં રાખવી, ધર્મ અને નીતિના માર્ગથી જરા પણ વેગળા જવું નહિ. દયા, દાન અને દીનતા છોડવી નહિ. પ્રજાને પુત્ર પેઠે પાળવી. તેના ઉપર યુસ્સો કરવો નહિ! તેના ઉપર જ્વેર-જીવમ કરવો નહિ. સત્યનિષ્ઠાથી યાત્રાવાથી રાજ્યમાં શાંતિ રહેશે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને ભગવાનનું ભજન કરવું. એજ આશ્રમમાં રહી ભોગ ભોગવવા છતાં મોક્ષ મળશે ખેટા! ભોગમાં લીધે ન થવું. તેમાં મન ખરોવી દેવું નહિ. વત્સ! સંસારમાં ડગલે ડગલે કઠિન પરીક્ષા આપવી પડશે. તેમાંથી પસાર થશે તોજ મોક્ષ મળશે. તોજ યશ, લક્ષ્મી અને સર્વ સુખસાધન મળશે. તને મેં સર્વ વિદ્યા શીખવી છે. તું ધર્મનાં સૂત્રો પણ ભણ્યો છે. હવે તેનો ઉપયોગ કરજે. વત્સ! સંસારમાં માત્ર ધર્મ તરફ લક્ષ રાખજે. તેમ થવાથી ત્હાં પતન થશે નહિં. સમયે સમયે નાના પ્રકારની વિપત્તિમાં આવી પડશે. તે માત્ર સંસારમાં પરીક્ષા આપવા માટેજ, પણ ધર્મની દિશા તરફ લક્ષ રાખીને ચાલવાથી તે વિપત્તિઓ થોડીવારમાં જ ચિંતના યાંચલ્યનું નિવારણ કરી સુખ ઉપભોગ કરાવશે. સંસારમાં પ્રથમ માતાપિતાની સેવા કરવી જોઈએ. એના જેવું બીજું તિર્યસ્થળ નથી. અડસઠ તિથો તેમાંજ નિવાસ કરી રહ્યાં છે. સાક્ષાત્ દેવતાસ્વરૂપ માતા પિતાની સેવા કરવી, તેમના મનને સંતોષ આપવાથી જે આશિર્વાદ મળશે તેથી ત્હાં ક-

ત્યાણુ થશે. તેમના ઉપર હૃદય પૂર્વક ભક્તિ રાખજો. એક પત્નીવત પાળવું એજ ત્હારે માટે શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં પણ મહેં જે ફટલાક નિયમો બતાવ્યા છે તે પ્રમાણે વર્તવું. પ્રભ એ ત્હારી કામધેનુ છે. તેને સંતોષમાં રાખવાથી મનકામના પૂર્ણ થશે, તેને જરા પણ દુભવવી નહિ. સહજ પણ દુઃખ દેવું નહિ. ગાયને જેમ વધારે ખોરાક મળે તેમ વધારે દૂધ આપે છે. તેમ પ્રભને પણ સુખી રાખવાથી ત્હારા ઉપર વધારે ભક્તિ બતાવશે. પ્રભને અસંતોષ આપવાથી પરિણામ હિતકર થશે નહિં. તે ત્હારા બાળકો છે. તું તેમનો પિતા છે એટલામાંજ બધું સમજજો. વત્સ ! ગૌ બ્રાહ્મણનું તું પ્રતિપાલન કરજો. બ્રાહ્મણોને વિદ્યાદાન આપવામાં કયાશ રાખીશ નહિં. તેઓ જગત્પુર છે. તેમને વિદ્યાન બતાવી સુખી રાખજો. હવે હું તપોવનમાં જઇશ, ત્હારે કલ્યાણુ થશે. ”

મહારાણા બીમસિંહ, રાજકુમાર સાધનસિંહ, સેનાપતિ હમીરસિંહ, રાણી પદ્માવતી, રાણી મુશીલા વગેરે સધળાં માણુસોએ ઋષિ સિદ્ધાંતદેવના ચરણમાં નમન કર્યું. સર્વ આનંદ ક્ષોભ કરતાં પોતાનાં કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયાં.

જગત વિખ્યાત સ્વામી વિવેકાનંદના ગુરુદેવ
ધંધરાવતાર-લગવાન

શ્રી રામકૃષ્ણ-પરમહંસ.

(એમનું વિસ્તૃત, સચિત્ર જીવનચરિત્ર, ૭૫૦ ઉપદેશામૃત સાથે.)
ચિકિત્સા કાગળ, પાકું સુદર પુંડું-૫૯ ૮૨૫-તુર્તજ આહક યાઓ.
પ્રત્યેક આહકને ગીતાજીનું એક એક પુસ્તક મફત-લેટ મળે છે.

મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦ પોષ્ટજ વી. પી. ખર્ચ જુદું-આફ્રિકાના
આહકોએ ૪ શીર્ષાંગ ૬ પેન્સનો પોષ્ટલ આર્ડર મોકલવો.

ધંધરાવતાર શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ જેઓ સ્વામી વિવેકાનંદના
ગુરુદેવ હતા, તેમનું પ્રત્યેક મનુષ્યોએ અમૂલ્ય બોધક અને શિક્ષાપ્રદ
થઈ પડે એવું, ગમે તેવા નાસ્તિકને આસ્તિક બનાવે એવું, ઉત્તમ
જીવનચરિત્ર સરલ અને રસીલી ભાષામાં લખાયું છે. શ્રી મહાકાલી
અને શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસના કરી તેમનો સાક્ષાત્કાર કેવી રીતે કર્યો
તે વાંચતાં અતિ આનંદ થશે. પરમહંસ દેવના જન્મ સમયથી તે
અંત પર્યંત બનેલા સર્વ અલૌકિક ચમત્કારો, માતાજી સાથે થતી
વાતચીત. વિવેકાનંદને ધંધર દર્શન થવાં, વગેરે ખાસ વાંચવા જેવાં
છે. પ્રત્યેક બોધવચન અમૃતની ગરજ સારે છે. દરેક સજ્જનને આ
સનાતન ધર્મ પ્રતિપાદક, મૂર્તિપૂજા, સાકારનિકારાકાર, ધંધરનું
અસ્તિત્વ, મુક્તિ, વગેરે વિષયો, સરળતાથી સમજાવનાર અથા અવરથ
વાંચવો જોઈએ. આજેજ આહક થઈ મંગાવો. સર્વ પત્રવ્યવહાર:-

ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

સંપાદક-"સરેલી વાર્તામાળા"-અમદાવાદ.

નવિન નવલ કથાઓ.
સરસ્વિન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત.
૧૮૯૬ પે.

નું ગુજરાતી ભાષાંતર. આ પુસ્તક ધર્મજી ઉપયોગી બાળક અને સ્ત્રી વચ્ચે વાંચી શકે તેમ છે. તેમાં એક રાજા રૂપિમય જીવન શી રીતે વિતાવે છે. રાજ્ય ખટપટ અને ધર્મોપતામાં ન રસતાં દવિસાગર્ય પ્રતિ આકર્ષાય છે. પોતાનું અહિંસ કરનારનું પણ હિત કરનાર ત રાજા બાળક પ્રતિ કેવા સ્નેહથી જોડાય છે. અંતે રાજ-પાટ છોડી ચાલ્યો જાય છે. પરંતુ છેવટે ધર્મનો જય થતાં કુકર્મ કરનારાઓ તેને સ્વાધિન થાય છે અને રાજ્ય પાછું મળે છે. બોધક અને ઉચ્ચ જ્ઞાનથી ભરેલી રહસ્યમય વાર્તા ક્રીમત ૩. ૧-૦-૦.

છળપ્રપંચ અને દુષ્ટ કર્મોથી બચવા માટે
વિનોદચંદ્ર.

વાંચો આ નવલકથામાં કુકર્મ કરનારાઓ પોતાની જાળમાં સ્ત્રીઓને રસાવવા માંડે છે. ધર્મને બહાને બ્યભિચાર કરવાની પ્રથા ચલાવનારાઓ ધર્મિષ્ઠ સ્ત્રીઓને પોતાના પાસમાં સપડાવે છે. નિરપ-રાધ જીવને દુઃખ આપે છે. અને તુરતમાં તાજા જણાતા લાભને મળવી ખુશી થાય છે અંતે પાપનો ધડો ફુટે છે અને ધર્મનો જય થાય છે અને નીચ કર્મો કરનારાઓને દુઃખ પડે છે. વિગેરે વાંચવા લાયક રસમય વાર્તા સ્ત્રીપુરુષોને ખાસ વાંચવા લાયક છે. ક્રી. ૩. ૧.

અરેબીયન નાઈટ્સ જેવીજ રસીક વાતોથી ભરેલી
પાર્શિઅન નાઈટ્સ.

અરેબીયન નાઈટ્સ જેવીજ રસીક અને અમલકારપૂર્ણ વાતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ છે. એકવાર વાંચ્યા પછી તેને હાથમાંથી મૂકવી ગમતી નથી. સાથે દરેક વાત બોધક છે. ગ્રંથક કામગીરી. ૩. ૧.
લાગ્યોદય ઓફીસ—અમદાવાદ.

રાજ દેવીદાસ અથવા રમણીની રણજીતિ—

જ્યારે સોનાને બંગાળા કલંકની કાળાશથી મલિન થયો નહોતો, નિરાસા અને ગમગીનીથી જીર્ણ થયો નહોતો, જ્યારે હિન્દુઓના ધરમાં અનાજનેના ભંડાર ભરપૂર હતા, હૃદય આશાથી ભરેલાં હતાં અને મનમાં ઉત્સાહ ઉભરાય જતો હતો, તે વખતની આ વાર્તા લખવામાં આવી છે, અરે જીવતું જગતું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. હિન્દુઓ પોતાના ધર્મ માટે પુત્રના પ્રાણનું બલિદાન આપતા હતા. હલકી જાતિના લોકો પણ પોતાના માલિકના ભક્ષાની ખાતર શરીરનું લોહી રેડતા હતા તે બધું આ વાર્તામાં આબેહુબ દેખાડવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક આદર્શ, ઐતિહાસિક અને પવિત્ર હોવાથી ખાસ સ્ત્રીઓપયોગી છે એમ કહેવામાં પણ હરકત નથી. પાકું રૂપેરી પુકું પૃષ્ઠ ૩૫૦ મુલ્ય રૂ. ૨-૮-૦ લેખક—ચંબકલાલ જીવરામ જોષી.—અમદાવાદ.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ભરપૂર સુચરિત્રોથી ભરપૂર

સ્વર્ગીય સુખ.

આ પુસ્તકમાં મનુષ્યે પોતાનું જીવન ઉચ્ચ શી રીતે કરવું તેનું ઉચ્ચતમ પુરોષોનાં જીવન ચરિત્રોના દર્શાવેલ સહિત ભરપૂર વિવેચન આપવામાં આવ્યું છે. બાળકો અને સ્ત્રીપુરુષો એ સંસારમાંજ સ્વર્ગના જેવું સુરમ્ય શાંત અને આનંદી જીવન વિતાવવા માટે આ પુસ્તક ખાસ ખરીદવા લાયક છે. કી રૂ. ૧.

સર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરકૃત

વહુ ઠકુરાણી

અત્યુત્તમ નવલકથા વાંચતાં આનંદ, ગમ્મત અને જ્ઞાન થાય છે. એક સ્ત્રી પોતાના પતિનું જીવન શી રીતે સુધારી શકે છે. રતેહથી દુઃખનોને જીતી શકાય છે. રાજ્ય ખટપટ, રાજ્યલોભ અને મદત પ્રવાહમાં તણાતો રાજા પોતાના પુત્ર, પુત્રીનું પણ સુખ નષ્ટ કરવા તૈયાર થાય છે. અંતે ધર્મર સહાય થાય છે અને સર્વને આનંદ મય બનાવે છે. દરેક સ્ત્રી પુરુષને ખાસ વાંચવા લાયક પાકું પુકું, ગ્લેઝ કાગળ કી. ૨-૦-૦. લેખક—અમદાવાદ.

વૈદ્યકના ૫ થી ૧૦ રૂપિયાના પુસ્તકની બરોબર કરનાર વૈદ્ય યાને વૈદ્યક.

ભાગ ૧-૨

આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગમાં વનસ્પતિનું ઓળખાણ, તેના ગુણ, વનસ્પતિની દવાઓ બનાવવાની રીત, ક્વાથો, ગુટીકા, ચુર્ણો, દરેક રોગની અત્યુત્તમ દવાઓ બનાવવાની રીત છે.

બીજા ભાગમાં—ધાતુની ભૂમો બનાવવી, રસો, માત્રા, ગુટીકા, આસવો, અવલેહો, તેલો વીગેરે બનાવવાની અને અનુભવીક વૈદ્ય દુયકાનો સંગ્રહ છે. દરેક ભાગની કી. રૂ. ૦-૧૨-૦. બનેલી સાથે કીમત રૂ. ૧.

સ્રીઓને રાત્રિદિવસ મનન કરવા યોગ્ય

સ્રી-હિત શિક્ષા.

આ પુસ્તકમાં નવલકથા ૩૫૦ એક સ્રી પોતાની વિતેલી કથા અને અનેક સ્રીઓનાં જીવન ચરિત્રોના પ્રભાવથી હજારો સ્રીઓનાં જીવન શી રીતે સુધારી શકે છે, તેનું રસમય ભાષામાં વર્ણન છે. સ્રીની પોતાની ફરજો અને કર્તવ્ય, પુરુષ પ્રતિ તેનું વર્તન કેવું હોવું જોઈએ. બાળકોને મહાન શી રીતે બનાવવાં, સ્વર્ગનું સામાન્ય પોતાના ગૃહરાજ્યમાં શી રીતે લાવવું, વ્યભિચારાદિ દુષ્ટ કર્મોથી શી રીતે બચવું, પતિવ્રતધર્મનું યથાર્થ રહસ્ય, ધરકારભાર શીરીતે ચલાવવો વિગેરે વિષયો છે, નાની બાળકી વાંચી શકે તેમ જ યુવાન અને વૃદ્ધ સ્રીઓ પણ શીખામણ લઈ સુધરી શકે તેમ છે, નિંદ વિષયોથી નિરાળું છે. ભાષા સાદી અને સરળ. જેમાં સેંકડો સ્રીઓનાં જીવન ચરિત્રોનો સમાવેશ થાય છે. પાકું પુઠું, ઝેડ કામગીરી કી રૂ. ૨-૦-૦.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

તંત્રી ભાગ્યોદય,

ભાગ્યોદય ઓશીસ—અમદાવાદ.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવેકૃત પુસ્તકો—અમદાવાદ.

વગર મુડીએ, અને વગર મેડુંનતે, પૈસાદાર થવું હોય.

જે તમને કંઈપણ ધંધો કે નોકરી ન મળતી હોય અને પૈસા માટે વલખાં માર્યા કરતા હોતો આજેજ એક પત્ર લખી

ધનવાન (ખીજી આવૃત્તિ.)

નામનું પુસ્તક મંગાવો તેની અંદર ૧૩ ભાગ અને બસો પ્રકરણમાં મનુષ્યે પૈસા શી રીતે પેદા કરવા, કયો ધંધો કરવો કેવી રીતે કરાવું, ધનવાન થવા માટે શું કરવું, નોકરીમાં પ્રમાણિક-મણે પૈસાદાર શી રીતે થવું, વેપાર કેવા અને કયા કયા પ્રકારના કેવી રીતે કરવા. વગર મુડીએ ધંધો શી રીતે વધારવો, વગર પૈસે ધંધાના બજાર શી રીતે થવું અને વેપારમાં લાખો રૂપિયા શી રીતે પેદા કરવા, ખેતીમાં—જમીનનો ફટલો કસ શી રીતે વધારવો, કેવા પ્રકારની ખેતી કરવી, જે વીધામાં દશ મણ અનાજ થતું હોય તેમાં સો મણ શી રીતે પકવવું, ખાતર કેવા પ્રકારનું ઉત્પન્ન વધુ કરનાર છે, દરેક પ્રકારના અનાજ, ફળ, ફુલ વિગેરેનું વાવેતર કેવી રીતે કરવું કે વધારે પાકે, કેવી રીતે ખેતીના ધંધામાં પૈસાદાર થઈ શકાય, સોનું રૂપ વીગેરે ખનીજ પદાર્થની શોધ, બનાવટ અને તેનો ઉપયોગ સ્લેટ, પેન, અખરખ, ફટકડી, પ્લાસ્ટર ઓફ પેરીસ વીગેરેની બનાવટ અને વેપાર, ઝવેરાતનો વેપાર, દરેક પ્રકારના હીરા, મોતી પારખવાની વિદ્યા, હીરામાંથી છાંટો કાઢવો, કુદરતી મોતી, મોતી વીંધવાની રીત, મોતી ધોવાની અને સુધારવાની જુદી જુદી રીતો, તે ઉપરાંત હુન્નર ઉદ્યોગ તેમાં તમામ પ્રકારના રંગો બનાવવાની રીત, કાગળ બનાવવાની રીત, ચામડાં કેળવવા વીગેરેનો ઉદ્યોગ તથા સાબુ બનાવવાની રીતો, મીણખતી બનાવવાની કળા, ફોટોગ્રાફીનો ધંધો શીખી ફોટા પાડવાની વિદ્યા, અનેક પ્રકારના સીમેન્ટ બનાવવાની ક્રિયા, જુદી જુદી જાતનાં વારનીસો અને તેલો, બટનો દીવા-સળીયો, બનાવવાની કળા, સોનું અને રૂપ બનાવવાના ૫૦ પ્રયોગો,

ભાગ્યોદય ઓફીસ—અમદાવાદ.

ખનાવટી ધાતુ ખનાવવી. હાથીદાંત જેવું લાકડું ખનાવવું. ઉંદર, ચાંચડ, ઉધેવ, માંકણ વીગેરે જંતુઓને દુર કરવાની રીત.

અનાજ સળે નહી તેના ઉપાય, લાકડાં સળે નહી તેવા ઉપાય લુગડાં કે ધાતુ ઉપરથી ડાઘ કાઢવા, ભેગ પારખવાની રીત, અગર-ખતી, ખરાસ વીગેરે ખનાવવું. કંકુ અખીલ, કાથો, એળીયો આરસ-પ્હાણુ, હાથીદાંત, હીંગળોક, વીગેરે ખનાવવાં હીરામાણેક ખનાવવાં, વાળ વધારવાના ને કાળા કરવાના ઉપાયો. આષ્ટસ્કીમ, સોડા, લેમો-નેડ ખનાવવુ, શરખતો ખનાવવા, જુદી જુદી જાતનાં અત્તરો અને હેરઓઇલોની ખનાવટ લવંડર. કાલન વોટર, ફેલારીડાવોટર. અંગરાજ ગુલાબજળ, ટોનીક, જંજીર વીગેરે ખનાવવાની રીત, સોડાવોટર ને લેમોનેડ માટે પાવડર ખનાવવો. ખીસ્કીટ ખનાવવાં, છીંકણી ખનાવવી, મીણખતી ખનાવવી સ્લેટ. પેનો અને પેન્શીલ ખનાવવી. દાટેલું ધન શોધી કહાડવાની વિદ્યા, શીંગડાનાં છીપ જેવાં બટન ખનાવવાં, વીજળી ખનાવવી, દુધમાંથી વધુ માંખણ કાઢવાની રીત, વીજળીની અંગુઠી ખનાવવી, ખારી સુંક અને પીંપર ખનાવવી, સીગારેટ ખનાવવી, ઘસ ખનાવવા, કાસુ ને ફેટાને સાંધવાતું મિશ્રણ, રાગ સુધારવાના પ્રયોગો, દાર ને અરીણુ છોડાવનારા પ્રયોગો, કપુરની માળા ખનાવવી, ગંધકનો ને પારાના પ્યાલા ખનાવવા, ચીકણી સોપારી ખનાવવી, મોતીને પાણીદાર ખનાવવું, સોનાના વરક ખનાવવા, દરેક પ્રકારની અંગ્રેજ પેટન્ટ દવાઓ, અકો, ટીચર અને એસેન્સો ખનાવવા, જેવી કે કાઓનેટ ઓફ એમોનીયા, ઓકસાઈડ ઓફ આયર્ન, કલોરાઇડ ઓફ ગોલ્ડ, લાઇમ્બજ્યુસ, પોટાસ, ટોનીકપીલ્સ. કાલેરા મીકશ્વર દાદરનો મલમ, કાલેરાફોર્મ કવીનાઈનની ગોળીઓ, ફેસ્ફરસ પીલ, કંપાઉન્ડ આયર્ન મીકચર, સીરપ ઓફ લાઇપોફોસ્ફાઇટ ઓફ લાઇમ, નાઇટ્રીક પોટાસ, પેનકીલર, કલોરોડાઇન, સાઇટ્રીક એસીડ, ડોવર્સ પાવડર, કાલનવોટર, નાઇટ્રીક એસીડ, ઇસ્ટન્સ પીલ્સ, સારસા પરીલા, બાલામૃત, મેથેલ, બામ, બાલનાશક સાણુ, તાંબુલવટી.

દરેક પ્રકારના મલમ ઉપરાંત આયુર્વેદીય દવાઓ, લખ્ખો, માત્રાઓ, રસાયનો, ગોળીયો, આસવો ચુર્ણો વિગેરે હજારો પ્રકારના મનુષ્યને ધનવાન બનાવનાર પ્રયોગો આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. પછી ધન પ્રાપ્તિ માટે ઈશ્વરની મદદ મેળવવાના આધ્યાત્મિક ઉપાયો અને ગરીબમાંથી તવંગર થનાર માણસોના દૃષ્ટિા ઉપરાંત ધણા વિષયોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કર્યો છે. હજારો નકલો ખપી ગઇ છે. બીજી આવૃત્તિ પણ ખપી જવા આવી છે. આ પુસ્તકથી ધણા માણસો પૈસાદાર બન્યા છે અને તેના સેંકડો પત્ર મળી ચુક્યા છે. કી. રૂ. ૫-૦-૦ પો. ૦-૫-૦

૩. પાંચસો ખર્ચતાં ન મળે તે પુસ્તક માત્ર રૂ. ૮ માંજ ફોજદારી રેવન્યુ અને દીવાની તમામ કાયદાઓનો સંગ્રહ.

કાયદાનો શિક્ષક (બીજી આવૃત્તિ)

એ પુસ્તક તમામ કાયદાઓમાં છે. તેની બે હજાર નકલ ખપી જવાથી હાલમાં બીજી આવૃત્તિ નવા સુધારા વધારા સાથે બહાર પાડી છે જે ખપી જવા આવી છે. જેમાં દોઢસો ઉપરાંત કાયદાઓ છે. જેમાં લગભગ તમામ કાયદા આવી જાય છે. જેવા કે,

ફોજદારીમાં—દીમાનલ પ્રોસીજર કોડ (જરૂરી ટીકા સાથે) ઇન્ડિઅન પીનકોડ જરૂરી ટીકા સાથે પુરો, ડીરદ્રીકટ પોલીસ એક્ટ, વીલેજ પોલીસ એક્ટ, ડાનાનો કાયદો, રેલ્વેનો કાયદો, આખકારી કાયદો, મ્યુસીનીપાલીટીનો કાયદો, પુરાવાનો કાયદો, પેટન્ટ, કોપીરાઇટનો કંપનીનો, દ્રામ્વેનો, વીમા કંપનીનો, હીંદુસ્તાનના રક્ષણનો, જુગારનો, પ્રેસનો, વૈદ્યનો, અરીજુનો, ફટકાનો, ગાંડાપણાનો, સરકારી વાતોનો, મોટરનો, સેનીટરીનો, મીડાનો વીગેરે ધણા ફોજદારી કાયદાઓ છે.

દીવાનીમાં—સીવીલ પ્રોસીજર કોડ પુરો. ઓફીસ સાથે, મુદતનો, હીંદુ લો, મુસલમાની સરેહ, કોર્ટ શીનો, કરારનો, ઇક્કમેન્ટનો, ટ્રસ્ટનો, સ્ટામ્પનો રજીસ્ટ્રેશન, ટ્રાન્સફર ઓફ પ્રોપર્ટી, કોર્ટ ઓફ વોર્ડસ, દક્ષીણના ખેડુતોનો, વારસાનું સરટીફિકેટ લેવાનો, હીંદુ વીધવાના પુનર્લગ્નનો, વાલી નીમવાનો, સમ ખાવાનો, વહેંચણું કરવાનો નાદારીનો, પ્રોખેટનો, પારસીઓના લગ્નને વારસાનો વીગેરે ધણા કાયદાઓ છે.

રેવન્યુ યાને મુદકીમાં—લેન્ડ રેવન્યુ કોડ, પુરો—અગત્યની તોટ અને રૂલો સાથે સુધારેલો, મામલતદારની કોર્ટોનો કાયદો (કમળ હકનો) નરવાનો, તાલુકદારોનો, જકાતનો, ગરાસનો, વતનનો, તગાવીનો, લોકલફંડનો, ઇન્કમેટેક્સનો, મતાદારોનો, બંદરોનો, બહાણોનો, જંગલનો, વતનનો, ઇરીગેશનનો વીગેરે ધણા કાયદાઓ છે.

દસ્તાવેજોના નમુના, દીવાની ને ફેજલદારી કોર્ટમાં કરવાની અરજીઓના નમુના આ પુસ્તકમાં આપેલા કાયદા જુદા જુદા ખરીદવાથી ખાંચસો રૂપીયા ખર્ચ થાય છે કારણ કે પીનલકોડ પ્રોસીજર કોડ જેવાની છુટક કીંમત સાત સાત રૂપીયા છે. વળી ગુજરાતી ભાષામાં ધણા કાયદાઓ તો મળતાજ નથી. જેથી દરેક ગામના પોલીસ પટેલને, પોલીસના તમામ નોકરો, મતાદારો, ઇનામદારો, શાહુકારો, ઠાકારો, વડીલો દરેકને આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. જેના સંબંધમાં કલેક્ટરો, હાઇકોર્ટ અને સેસન કોર્ટના જડજો, સરમુખા, દીવાનો, માજીસ્ટ્રેટો વિગેરેનાં હજારો સર્ટીફિકેટો મળ્યાં છે. જે સ્થળ સંકાય અપાયા નથી. કીંમત માત્ર રૂ. ૮-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

મુખ્ય હાઇકોર્ટના જડજો નામદાર લલ્લુભાઈ શાહ લખે છે કે:—પુસ્તકમાં ધણા નાના મોટા કાયદાઓનો સમાવેશ કરેલો જણાય છે. અંગ્રેજી નહિ જાણનાર માણસોને આ પુસ્તક ઉપયોગી થાય તે સ્વાભાવિક છે.

સ્ત્રીઓનાં પ્રદર, સુવારોગ વિગેરે રોગો ૫
મટાડી શક્તિ આપનાર દવા.

સુંદરી સાથી.

આ દવાથી સ્ત્રીઓનાં પ્રદર, લોહીવા, ધાતુ જળી, સુવારોગ શરીર ગળી જવું, કેટલા ફાટવી, પેદું દુઃખવું, જીર્ણ તાવ, ખાંસી, નખળાઈ, હાંફ ચઢવો, વિગેરે તમામ દરદો મટે છે. સ્ત્રીઓનાં શરીર મજબુત ને પુષ્ટ બને છે. અને લોહી સુધારી કાયમની શક્તિ મળે છે; કી. રૂ. ૧-૦ ત્રણની રૂ. ૨-૧૦-૦ પો. ૦-૧૪-૦.

નવાખશાહથી એંજનીયર મી. કલ્યાણજી અરજણુ લખે છે કે; સુંદરી સાથીની ખાટલીથી મારી સ્ત્રીને પ્રદરનો વ્યાધી મટી શક્તિ આવી છે.

દરે કેમીકલ વર્કસ અમદાવાદ ની અમૂલ્ય દવાઓ.

જીવન

યાને વ્યવન પ્રાશાવલેહ—કોઈ પણ જીવન કરતાં ચઢતું, વનસ્પતિ શુદ્ધ કરી જાતી દેખરેખ નીચે બનાવવામાં આવતું અમારું આ જીવન શરીરને શક્તિ આપવા માટે ઘણુંજ ગુણુકારક અને શીયાળામાં ખાવા લાયક છે. તે શક્તિ આપે છે. ધાતુને મજબુત ને ઘટ બનાવે છે. મગજ સુધારી યાદશક્તિ બક્ષે છે. ક્ષય, છાતીનો દુઃખાવો, સંઘ્ર-હણી, પ્રમેહ, વિગેરે દરદો મટાડે છે. પહેલા નંબરના ડોઝની કી. રૂ. ૨-૦

બોરસદના રેસીડેન્ટ ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબ મે. નારાયણ ભાઈ મહેતા બી. એ. લખે છે કે:—જીવન તે જીવનજ છે તે ઉપયોગી છે. ખાવાની રચી વધારે છે ને કમજીવન ઉપર સારો કાણુ ધરાવે છે.

દરે કેમીકલ વર્કસ—અમદાવાદ.

મેમોરાઈન

આ દવા રપેશ્યલ બાળકો માટે છે. બાળકોનું મગજ શાંત બને છે. તેમની મગજ શક્તિ વધારે છે. બુદ્ધિ અને યાદદાસ્તિ વધારે છે. બાળકોમાં બુદ્ધિશાળી બનાવે છે. દરેક બાળકને બુદ્ધિશાળી બનાવવા માટે અને બાળકોમાં ચાલાક ને હોંશીયાર બનાવવા માટે આ દવા ધણીજ અકિસર, અનુભવસિદ્ધ અને હળવો બાળકોને ફાયદો આપી વિખ્યાત થયેલી છે. તમારાં બાળકો માટે એકવાર જરૂર અજમાવી ખાતરી કરો. કી. ૩ ૨-૦-૦

અષ્ટગામથી માસ્તર ભીમલાલ મોહનલાલ લખે છે કે, મેમોરાઈનથી સારો ફાયદો થયો છે. મગજની અસ્થિરતા મટી છે ને ઉંઘ સારી આવે છે. સોજાથી શિવેશ્વર ભીખાશંકર લખે છે કે—મેમોરાઈનથી મારા મિત્રનો પુત્ર જે ઠોઠ હતો તેને સારો ફાયદો થયો છે ને હવે દર વર્ષે પાસ થઈ બુદ્ધિશાળી થયો છે.

દરેક માણસે પોતાની પાસે હંમેશા રાખવા લાયક અનેક દરદોના સમૂહને મટાડનાર

અમૃત જીવન.

આ દવા ધણી ઉપયોગી છે. તે જુદા જુદા અનુપાનથી હળવો દરદો મટાડે છે. શરીર ઉપર ચોપડવાથી તેમજ પીવાથી ધણી દરદો મટે છે. જેવાં કે;—તાવ, ઉદરસ, ઝાડો, ઉલટી, કાલેરા, ચૂંક, અતિસાર, ખાધું ન પચવું, વા, દુઃખાવો વિગેરે તમામ રોગ ઉપર આ એકજ દવા ગુણકારી છે. કી. ૩. ૧—૦

અમદાવાદ—હાઇકોર્ટ વકીલ મી. ભાઈલાલ નંદલાલ દેશાઈ બી. એ. એલ. એલ. બી. લખે છે કે; અમૃત જીવન—કાલેરા, ઉલટી ઝાડા ને ચૂંક ઉપર અજમાવતાં અકિસર જણાઈ છે.

દવે કેમીકલ વર્ક્સ—અમદાવાદ

ગમે તેવા વૈભવો પણ શક્તિ વગર સુખ આપતા નથી માટે ૭

ટોનીક પીલ્સ.

વાપરો. આ દવાથી શરીરમાં કાયમની શક્તિ આવે છે. ધાતુ સુધારે છે, ધાતુને સુધારી ઘટ્ટ ને વિર્યવાળી બનાવે છે. પેશાબે કે સ્વપ્ને જતી ધાતુને અટકાવે છે. ધાતુનું પાતળું પડવું, કેટો દુઃખવી, ફાટ, કળતર નપુષ્કતા વિગેરે ધાતુગત દરદો મટાડી મનુષ્યને યુવાન બનાવે છે અને ખર્ચ પુરુષતત્વ બક્ષે છે. એકવાર અનુભવ કરવા ભલામણ છે. તેથી લોહી સુધરશે. ધાતુનો વધારો થશે ને શક્તિ મળશે કીં. ૩ ૧.

જૂખ લગાડી, ખાધું પચાવી, દસ્તની કબજીયતને તોડનાર
આનંદવટી

આ દવા ખાવાથી જૂખ ધણી લાગે છે. કબજીયત મટે છે, ખાધેલું પચાવી દે છે. પેટનો ગડગડાટ, અજીરણ ખાટા ઝોડકાર, બેચેની મટે છે. સ્વાદીષ્ટ છે. કીં ૩ ૧—૦

હરશનાશક પીલ્સ.

ગમે તેવા હરસ, લોહી પડવું, સુકા ગમે તેવા મટે છે, હળ્મરો માણસોને ફાયદો થયો છે. એકવાર ખાત્રી કરો ડબ્બીની કીં ૩ ૩—૦ અનુપાનની કીં. ૩ ૨—મળી ૩ ૫—૦

પ્રમેહ નિવારણ પીલ્સ.

પ્રમેહ, મધુપ્રમેહ, પેશાબે અગન બળવી, મુત્રકચ્છ, વિગેરે મટે છે, ધણા માણસોએ અનુભવ કર્યો છે, કીં. ૩ ૨—૦ અનુપાનની કીં ૩ ૨—૦ મળી ૩ ૪—૦

દેવે કેમીકલ વર્ક્સ—અમદાવાદ.

શ્રી ચરક સંહિતા.

મૂળ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર—ભાગ ૧ લો—આયુર્વેદનું જુનામાં જુનું અને અત્યંત ઉપયોગનું આ પુસ્તક છે જેના સંપર્ધમાં યુરોપીયન એમ. ડી. થયેલા ડોક્ટરોએ તેને વખાણેલું છે. જેમાં એવી એવી શોધો અને દવાઓ છે કે જેના ઉપરથી લોકોએ ખીજા હજારો ગ્રંથો રચ્યા છે. કીંમત માત્ર રૂ. ૫. પોસ્ટ ૦-૮-૦

મુંબાઈ આયુર્વેદિય કોલેજના પ્રિન્સીપાલ સાહેબ મે. પોપટભાઈ પ્રભુરામ વૈદ્ય—એલ. એમ એન્ડ એસ. લખે છે કે પુસ્તક ધણુંજ ઉપયોગી ને દરેકે ઘરમાં રાખવા જેવું છે.

ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળની વાત ઘેર બેઠાં તમારે તમારી મેજેજ જેતાં શીખવી હોય તો

ભવિષ્યવેત્તા ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તક ઉપરથી તમે તમારા ભવિષ્યમાં શું બનશે. સુખ મળશે કે દુઃખ. ક્યારે પૈસાદાર થઈ શકાશે, કયો ધંધો કરવાથી લાભ મળશે, ક્યા ધંધામાં ખોટ જશે, ક્યારે નફો મળશે, વરસાદ વંરસશે કે નહિ, રૂ. અનાજ, ચાંદીના ભાવ ક્યારે કેટલા વધશે અને કેટલા ઘટશે, ઉપરાંત અમુક કામ ક્યારે સિદ્ધ થશે, અમુક કામનું પરીણામ શું આવશે વિગેરે ભવિષ્યમાં બનવાની વાતો આ પુસ્તકના આધારે તમે જોઈ શકશો.

ઉપરાંત વર્ષફળ, જન્મ કુંડળી ને જન્મેતરી તમે તમારે હાથે બનાવી શકશો તે ઉપરથી તમે તેમાં જોઈ તમારું કે પારકાનું ભવિષ્ય જોઈ શકશો. રાશી, દશા, ગ્રહો અને જન્મેતરી ઉપરથી ક્યારે કેવું કેવું સુખ કે દુઃખ પડશે, પ્રજા થશે કે નહિ, સ્ત્રી મળશે કે નહિ તે જોઈ શકશો હસ્તરેખા ઉપરથી ભવિષ્યની વાત જોઈ શકાશે; તેમાં આપેલાં સામુદ્રિક અને સ્વરોદય શાસ્ત્ર ઉપરથી તેમજ રમણશાસ્ત્ર ઉપરથી તમારા ને સામાના ભવિષ્યમાં બનનારા બનાવો તમે આર-સીમાં જુવો તેવીજ રીતે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકશો. કીં. રૂ. ૩ પો. ૦

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે—અમદાવાદ,

